

ISSN 2786-9156 (PRINT)
ISSN 2786-9164 (ONLINE)

ВІСНИК

Луганського
навчально-наукового інституту
імені Е. О. Дідоренка

Науковий журнал

*Заснований у 1997 році
Періодичність випуску – 4 номери на рік*

Випуск 1 (109)

Видавничий дім
«Гельветика»
2025

ВІСНИК

Луганського
навчально-наукового
інституту
імені Е. О. Дідоренка

Засновник і видавець – Донецький державний університет внутрішніх справ. *Реєстрація в Національній раді України з питань телебачення і радіомовлення. Рішення від 31.08.2023 № 771. Ідентифікатор медіа R30-01197. *Суб'єкт у сфері друкованих медіа – Донецький державний університет внутрішніх справ (вул. Велика Перспективна, 1, м. Кропивницький, 25015, info@dnuvs.ukr.education, тел. (097) 9070107). *Включений до переліку наукових фахових видань зі спеціальності D8 Право (категорія «Б») Наказом МОН України від 02.07.2020 № 886 (зі змінами від 25.10.2023 № 1309) *Входить до Міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща) та онлайн бази HeinOnline

1
2025

Редакційна колегія:

Головний редактор:

Ковальова Ольга Вікторівна – доктор юридичних наук, доцент, декан факультету №1 Донецького державного університету внутрішніх справ (м. Кропивницький, Україна).

Заступник головного редактора:

Кривонос Максим Васильович – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін факультету № 2 Донецького державного університету внутрішніх справ (м. Кропивницький, Україна).

Відповідальний секретар:

Коваленко Володимир Вікторович – кандидат юридичних наук, професор, старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії публічної безпеки громад факультету № 2 Донецького державного університету внутрішніх справ (м. Кропивницький, Україна).

Члени редколегії:

Бобкова Антоніна Григорівна – доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) НАПрН України, член президії НАПрН України, заслужений юрист України, головний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії публічної безпеки громад факультету № 2 Донецького державного університету внутрішніх справ (м. Кропивницький, Україна); **Буга Володимир Васильович** – доктор юридичних наук, доцент, декан факультету № 4 Донецького державного університету внутрішніх справ (м. Кропивницький, Україна); **Коваленко Артем Володимирович** – кандидат юридичних наук, доцент, старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії публічної безпеки громад факультету № 2 Донецького державного університету внутрішніх справ (м. Кропивницький, Україна); **Колеснік Тетяна Володимирівна** – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільного, трудового права та права соціального забезпечення факультету № 4 Донецького державного університету внутрішніх справ (м. Кропивницький, Україна); **Макаренко Олександр Юрійович** – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри державно-правових дисциплін та безпеки життєдіяльності факультету № 2 Криворізького навчально-науково інституту Донецького державного університету внутрішніх справ (м. Кропивницький, Україна); **Назимко Олена Вікторівна** – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільно-правових та гуманітарних дисциплін факультету № 2 Криворізького навчально-науково інституту Донецького державного університету внутрішніх справ (м. Кропивницький, Україна); **Нестерович Володимир Федорович** – доктор юридичних наук, професор, заступник командира роти № 2 Батальйону № 3 Штурмового полку «Цунамі» Об'єднаної штурмової бригади НПУ «Лють»; **Письменський Євген Олександрович** – доктор юридичних наук, професор, проректор з наукової роботи ЗВО «Університет Короля Данила» (м. Івано-Франківськ, Україна); **Сахно Артем Петрович** – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін факультету № 2 Донецького державного університету внутрішніх справ (м. Кропивницький, Україна); **Степанюк Руслан Леонтійович** – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри криміналістики, судової експертології та домедичної підготовки Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків, Україна); **Томас Фельтес (Thomas Feltes)** – габілітований доктор права (д-р юрид. наук), професор, старший професор юридичного факультету Рурського університету (Бохум, Німеччина).

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Донецького державного університету внутрішніх справ
(протокол № 10 від 30.04.2025 року)*

Офіційний сайт: luhbulletin.dnuvs.ukr.education

Для науковців та юристів-практиків.

✉ Донецький державний університет внутрішніх справ,
вул. Велика Перспективна, б. 1, м. Кропивницький, Україна, 25015

© Донецький державний університет внутрішніх справ, 2025

ISSN 2786-9156 (PRINT)
ISSN 2786-9164 (ONLINE)

BULLETIN

**of Luhansk
Educational-Scientific Institute
named after E. Didorenko**

Scientific journal

*Founded in 1997
Periodicity of issue – 4 numbers a year*

Issue 1 (109)

Publishing House
"Helvetica"
2025

BULLETIN

Luhansk
Educational-Scientific
Institute named after
E. Didorenko

The founder and publisher is Donetsk State University of Internal Affairs. *Registration with the National Council of Ukraine on Television and Radio Broadcasting. Decision No. 771 dated 31.08. 2023. Media ID R30-01197. *Media entity – Donetsk State University of Internal Affairs (25015, Kropyvnytskyi, Velyka Perspektivna Str., 1, info@dnuvs.ukr.education, tel. (097) 9070107). *Included in the list of specialized scientific publications in subject area: D8 Law (category "B") by the Order of the Ministry of Education and Culture of Ukraine dated 02.07. 2020 No. 886 (as amended from 25.10.2023 No. 1309) *Includes the International Scientometric Database Index Copernicus International (Republic of Poland) and the Online Database HeinOnline

1
2025

Editorial Board:

Editor-in-Chief:

Kovalova Olha Viktorivna – Doctor of Law, Associate Professor, Dean of the Faculty No. 1, Donetsk State University of Internal Affairs (Kropyvnytskyi, Ukraine).

Deputy Editor-in-Chief:

Kryvonos Maksym Vasylovych – PhD in Law, Associate Professor, Senior Lecturer at the Department of Administrative Law Disciplines of the Faculty No. 2, Donetsk State University of Internal Affairs (Kropyvnytskyi, Ukraine).

Assistant Editor:

Kovalenko Volodymyr Viktorovych – PhD in Law, Professor, Senior Researcher, Laboratory of Public Security of Communities of the Faculty No. 2, Donetsk State University of Internal Affairs (Kropyvnytskyi, Ukraine).

Editorial Board Members:

Bobkova Antonina Hryhorivna – Doctor of Law, Professor, Member (Academician) of NALS of Ukraine, Member of Presidium of NALS of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine, Chief Researcher at the Laboratory of Public Security of Communities of the Faculty No. 2, Donetsk State University of Internal Affairs (Kropyvnytskyi, Ukraine); **Buha Volodymyr Vasylovych** – Doctor of Law, Associate Professor, Dean of the Faculty No. 4, Donetsk State University of Internal Affairs (Kropyvnytskyi, Ukraine); **Kovalenko Artem Volodymyrovych** – PhD in Law, Associate Professor, Senior Researcher at the Laboratory of Public Security of Communities of the Faculty No. 2, Donetsk State University of Internal Affairs (Kropyvnytskyi, Ukraine); **Koliesnik Tetiana Volodymyrivna** – Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Civil, Labor Law and Social Welfare Law No. 4, Donetsk State University of Internal Affairs (Kropyvnytskyi, Ukraine); **Makarenko Oleksandr Yuriiovych** – Doctor of Law, Professor, Professor at the Department of State and Law Disciplines and Life Safety, Faculty No. 2, Kryvyi Rih Educational-Scientific Institute of Donetsk State University of Internal Affairs (Kropyvnytskyi, Ukraine); **Nazymko Olena Viktorivna** – PhD in Law, Associate Professor, Senior Lecturer at the Department of Civil Law Disciplines and Humanities of the Faculty No. 2, Kryvyi Rih Educational-Scientific Institute of Donetsk State University of Internal Affairs (Kropyvnytskyi, Ukraine); **Nesterovych Volodymyr Fedorovych** – Doctor of Law, Professor, Deputy Commander of Company 2 of Battalion 3 of the Tsunami Assault Regiment of the Joint Assault Brigade of the National Police of Ukraine “Liut”; **Pysmenskyi Yevhen Oleksandrovych** – Doctor of Law, Professor, Vice-Rector for Research, Higher Educational Institution “King Danylo University” (Ivano-Frankivsk, Ukraine); **Sakhno Artem Petrovych** – PhD in Law, Senior Researcher. Senior Lecturer at the Department of Administrative Law Disciplines of the Faculty No. 2, Donetsk State University of Internal Affairs (Kropyvnytskyi, Ukraine); **Stepaniuk Ruslan Leontiiiovych** – Doctor of Law, Professor, Professor at the Department of Criminalistics, Forensic Science and Premedical Training, Kharkiv National University of Internal Affairs (Kharkiv, Ukraine); **Thomas Feltes** – dr.habil (Law), Professor, Faculty of Law, Ruhr University Bochum (Bochum, Germany).

*Recommended for printing by the Academic Council
of Donetsk State University of Internal Affairs
(minutes No. 10 dated 30.04.2025)*

Official web-site: luhbulletin.dnuvs.ukr.education

For scientists and lawyers-practical workers.

✉ Donetsk State University of Internal Affairs, Velika Perspektivna, 1,
Kropyvnytskyi, Ukraine, 25015

ЗМІСТ

**Розділ І. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ
ДЕРЖАВИ І ПРАВА***Panasiuk O. P., Shcherbatiuk I. O.*THE THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ANALYSIS
OF LEGAL SYSTEMS AND THEIR CLASSIFICATION.....9*Soroceanu I.*THE PRINCIPLES OF EXERCISING ELECTORAL RIGHTS
IN THE REPUBLIC OF MOLDOVA.....19**Розділ ІІ. ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ
ЗАСТОСУВАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА***Вознюк А. А., Бондаренко О. Ю.*ПІДСТАВИ КОМАНДНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ: НАЦІОНАЛЬНИЙ
І ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД..... 29*Ісаєнко Є. Г.*СУБ'ЄКТ ПЕРЕШКОДЖАННЯ ЗАКОННИЙ ПРОФЕСІЙНИЙ
ДІЯЛЬНОСТІ ЖУРНАЛІСТІВ.....43*Кадала В. В., Гузенко О. П.*ОКРЕМІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕГЛАМЕНТУВАННЯ
ТА ЗМІСТУ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ..... 53*Лук'янчиков Є. Д., Лук'янчиков Б. Є., Микитенко О. Б.*РОЗКРИТТЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ЯК ЗАВДАННЯ
КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ..... 63*Мовчан Р. О., Марченков Д. С.*ДЕРЖАВНА ЗРАДА, «ВОЄННИЙ» КОЛАБОРАЦІОНІЗМ, НЕСАНКЦІОНОВАНЕ
ПОШИРЕННЯ ВІЙСЬКОВО ЗНАЧУЩОЇ ІНФОРМАЦІЇ:
ПРОБЛЕМИ СПІВВІДНОШЕННЯ Й РОЗМЕЖУВАННЯ
(НА ПРИКЛАДІ СПРАВИ № 202/13808/23).....73*Путинін О. М., Кривонос М. В.*АНАЛІЗ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ НА ПРЕДМЕТ УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИМОГ,
ЩО ПРЕД'ЯВЛЯЮТЬСЯ ДО ПРОВЕДЕННЯ ОПЕРАТИВНИХ ЗАКУПОК
ЯК ФОРМИ КОНТРОЛЮ ЗА ВЧИНЕННЯМ ЗЛОЧИНУ..... 83**Розділ ІІІ. ПРОБЛЕМИ УПРАВЛІННЯ, АДМІНІСТРАТИВНОГО
ПРАВА, АДМІНІСТРАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ
ОРГАНІВ***Валєєв Р. Г.*СУДОВА ПРАКТИКА АПЕЛЯЦІЙНИХ ІНСТАНЦІЙ ЩОДО ЗЛІСНОЇ НЕПОКОРИ
ЗАКОННИМ ВИМОГАМ ПОЛІЦЕЙСЬКОГО ПІД ЧАС КОМЕНДАНТСЬКОЇ ГОДИНИ....99*Рекуненко Т. О.*ОБ'ЄКТИВНІ ОЗНАКИ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ
У ГАЛУЗІ ФІНАНСІВ116

Савченко Р. А.

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДОБРОВІЛЬНОГО МЕДИЧНОГО СТРАХУВАННЯ В УКРАЇНІ.....124

Червінчук А. В., Атаманенко Ю. Ю., Цуркаленко Ю. В.ВЕЛОСИПЕДНА МОБІЛЬНІСТЬ ШКОЛЯРІВ В УКРАЇНІ: ПРАВОВА РЕГЛАМЕНТАЦІЯ
ТА СУСПІЛЬНА ДУМКА (ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ).....135

Розділ IV. ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛЬНОГО, ТРУДОВОГО, ЕКОЛОГІЧНОГО ТА ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА

Васильєв С. В.

ДОДАТКОВІ ПРИЙОМИ ВИРІШЕННЯ ПРИВАТНОПРАВОВИХ КОНФЛІКТІВ..... 148

Розділ V. ПРОБЛЕМИ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ ТА ПРАВООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ

Бурак М. В.ОБСТАВИНИ, ЯКІ ПІДЛЯГАЮТЬ ДОКАЗУВАННЮ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ
СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА, ПОВ'ЯЗАНОГО ІЗ ЗБРОЙНИМ КОНФЛІКТОМ.....156**Коваленко А. В.**КРИМІНАЛЬНІ ПРОЦЕСУАЛЬНІ Й КРИМІНАЛІСТИЧНІ ЗАСОБИ
ВИЯВЛЕННЯ ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ.....174**Коваленко В. В.**ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ ТА ПРОВЕДЕННЯ ПРЕД'ЯВЛЕННЯ ДЛЯ ВПІЗНАННЯ
ЗА ФОТОЗНІМКАМИ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КОРИСЛИВИХ ЗЛОЧИНІВ
В УМОВАХ ДІЇ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ..... 183**Крижевський А. В.**ОБШУК У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ЩОДО ШАХРАЙСТВ, УЧИНЕНИХ
УЧАСНИКАМИ ОРГАНІЗОВАНИХ ЗЛОЧИННИХ ОБ'ЄДНАНЬ.....192

Розділ VI. ТРИБУНА ВИКЛАДАЧА

Грищенко А. І.ВИКЛАДАННЯ КОРПОРАТИВНОГО ПРАВА:
ВІДПОВІДЬ НА ВИКЛИКИ ЮРИДИЧНОГО РИНКУ.....203

Розділ VII. РЕЦЕНЗІЇ

Капліна О. В.АКТУАЛЬНЕ НАУКОВЕ ВИДАННЯ З ПИТАНЬ РОЗРОБЛЕННЯ
ТА ЗАСТОСУВАННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНИХ ЗАСОБІВ КРИМІНАЛЬНОГО
ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ДОКАЗУВАННЯ..... 213

CONTENTS

Section I. GENERAL THEORETICAL PROBLEMS OF STATE AND LAW

Panasiuk O., Shcherbatiuk I.

THE THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ANALYSIS
OF LEGAL SYSTEMS AND THEIR CLASSIFICATION.....9

Soroceanu I.

THE PRINCIPLES OF EXERCISING ELECTORAL RIGHTS
IN THE REPUBLIC OF MOLDOVA.....19

Section II. ISSUES OF THEORY AND PRACTICE OF LEGISLATION APPLICATION

Vozniuk A., Bondarenko O.

GROUND FOR COMMAND RESPONSIBILITY: NATIONAL
AND FOREIGN EXPERIENCE.....29

Isaienko Ye.

THE SUBJECT OF OBSTRUCTION OF LEGAL PROFESSIONAL
JOURNALISTIC ACTIVITY.....43

Kadala V., Guzenko O.

SEPARATE ISSUES OF LEGAL REGULATION AND CONTENT
OF ECONOMIC SECURITY OF UKRAINE IN THE PRESENT CONDITIONS.....53

Lukyanchikov E., Lukyanchikov B., Mykytenko O.

DISCLOSURE OF CRIMINAL OFFENSES AS A TASK OF CRIMINAL PROCEEDINGS.....63

Movchan R., Marchenkov D.

TREASON, "MILITARY" COLLABORATION, UNAUTHORIZED DISSEMINATION
OF MILITARY SIGNIFICANT INFORMATION: PROBLEMS OF CORRELATION AND
DELIMITATION (EXAMPLE OF CASE № 202/13808/23).....73

Pupynin O., Kryvonos M.

ANALYSIS OF JUDICIAL PRACTICE TO GENERALIZE THE REQUIREMENTS FOR
OPERATIONAL PROCUREMENT AS A FORM OF CONTROL OVER
THE COMMISSION OF A CRIME.....83

Section III. ISSUES OF ADMINISTRATION, ADMINISTRATIVE LAW, ADMINISTRATIVE ACTIVITY OF LAW ENFORCEMENT BODIES

Valieiev R.

CASE LAW OF APPELLATE COURTS ON WILLFUL DISOBEDIENCE
TO LAWFUL POLICE ORDERS DURING CURFEW.....99

Rekunenko T.

OBJECTIVE SIGNS OF ADMINISTRATIVE OFFENCES IN THE FINANCIAL SECTOR.....116

Savchenko R.

LEGAL PRINCIPLES OF VOLUNTARY HEALTH INSURANCE IN UKRAINE.....124

Chervinchuk A., Atamanenko Yu., Tsurkalenko Yu.

CYCLING MOBILITY OF SCHOOL STUDENTS IN UKRAINE:

LEGAL REGULATIONS AND PUBLIC OPINION (BASED ON EMPIRICAL RESEARCH).....135

Section IV. ISSUES OF CIVIL, LABOR, ENVIRONMENTAL AND ECONOMIC LAW

Vasyliev S.

ADDITIONAL METHODS OF RESOLVING PRIVATE LAW CONFLICTS.....148

Section V. PROBLEMS OF FIGHTING CRIME AND LAW ENFORCEMENT ACTIVITIES

Burak M.

CIRCUMSTANCES TO BE PROVED DURING THE INVESTIGATION

OF SEXUAL VIOLENCE RELATED TO ARMED CONFLICT.....156

Kovalenko A.

CRIMINAL PROCEDURAL AND FORENSIC MEANS

OF EVIDENCE DETECTION IN CRIMINAL PROCEEDINGS.....174

Kovalenko V.

FEATURES OF PREPARATION AND CONDUCTING IDENTIFICATION USING

PHOTOGRAPHS DURING THE INVESTIGATION OF SELF-INTERESTED CRIMES UNDER

THE LEGAL REGIME OF MARTIAL LAW.....183

Kryzhevskiyi A.

SEARCH IN CRIMINAL PROCEEDINGS ON FRAUD COMMITTED

BY MEMBERS OF ORGANIZED CRIMINAL GROUPS.....192

Section VI. TEACHER'S STANDS

Hryshchenko A.

TEACHING CORPORATE LAW:

A RESPONSE TO THE CHALLENGES LEGAL MARKET.....203

Section VII. REVIEWS

Kaplina O.

TIMELY SCIENTIFIC PUBLICATION ON THE DEVELOPMENT

AND APPLICATION OF FORENSIC TOOLS IN CRIMINAL PROCEDURAL PROOF.....213

РОЗДІЛ І. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

DOI 10.32782/2786-9156.109.1. 9-18

UDC 340.13+340.5

Panasiuk O. P., *Candidate of Historical Sciences, Associate Professor at the Department of Law, Volyn Institute named after Vyacheslav Lypynskyi, Interregional Academy of Personnel Management*

e-mail: Sasha-p@ukr.net**ORCID iD:** <https://orcid.org/0000-0002-9871-3441>

Shcherbatiuk I. O., *Deputy Director, Volyn Institute named after Vyacheslav Lypynskyi, Interregional Academy of Personnel Management*

e-mail: law_volyn_iapm@ukr.net**ORCID iD:** <https://orcid.org/0009-0008-5943-6104>

THE THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ANALYSIS OF LEGAL SYSTEMS AND THEIR CLASSIFICATION

The article presents a comprehensive theoretical and methodological analysis of legal systems and their classification. The legal system is examined as a complex structural entity encompassing legal norms, institutions, regulatory mechanisms, and legal culture. It is determined that the strategic direction for the development of Ukraine's legal system is the improvement of the conceptual framework of legal science, which will contribute to strengthening the rule of law, ensuring legality, and maintaining legal order. The study explores the main approaches to the classification of legal systems, including the historical-genetic, civilizational, comparative-legal, and legal style concepts. General criteria for the typology of legal systems are analyzed, taking into account sources of law, methods of law enforcement, ideological, and socio-cultural factors. Three main groups of legal systems are distinguished: those of economically developed countries, developing states, and post-socialist nations. Special attention is given to mixed legal systems that combine elements of multiple legal traditions. The existence of subnational and supranational legal systems is also considered. The article analyzes the specifics of the legal systems of the European Union and the Council of Europe, which operate based on international legal agreements. Additionally, religious legal systems founded on normative prescriptions of religious doctrines are examined. It is established that the classification of legal systems is a dynamic process influenced by historical, political, and social transformations. The study concludes that further scholarly research is needed to enhance the methodological foundations of legal system typology and its adaptation to globalization processes.

Key words: legal system, classification of legal systems, legal families, civilizational approach, supranational legal systems, globalization of law.

Problem statement. Modern legal science continuously seeks optimal methods for systematizing and analyzing legal phenomena. The concept of a legal system plays a crucial role in jurisprudence, as it enables the study of the interrelation between legal norms, legal institutions, enforcement mechanisms, and legal culture. However, the diversity of legal systems worldwide complicates their examination, necessitating their classification. The relevance of this study is determined by the fact that globalization, regional integration, and the development of international law pose new challenges to traditional approaches to classifying legal systems. On the one hand, legal families retain their historically formed characteristics; on the other, there is a gradual harmonization of national legal orders. In this context, the issue arises regarding the criteria for classifying legal systems, identifying their nature, key characteristics, and development trends. The study of legal systems and their

classification is significant not only from a theoretical perspective but also from a practical standpoint. It facilitates mutual understanding between states in international cooperation, aids in the harmonization of legislation, promotes legal transplants, and contributes to the improvement of national legal orders. Particular attention should be given to analyzing the role of supranational legal systems, such as those of the European Union and the Council of Europe, as well as determining the place of religious and traditional legal systems within the general classification.

Thus, the issue of legal system classification remains highly relevant to contemporary legal science and requires further comprehensive research that considers historical, socio-economic, political, and cultural factors.

Analysis of recent research and publications. The study of legal systems and their classification is one of the key areas of modern legal science. Scholars propose various approaches to their analysis, taking into account historical, civilizational, comparative-legal, and methodological aspects. M. G. Khaustova has made a significant contribution to the development of this field by studying the evolution of legal systems in the context of democratic transformations and globalization processes. She emphasizes the complexity and multidimensional nature of legal system classification, highlighting its dynamic nature and dependence on socio-economic factors. Methodological and historical-theoretical aspects of legal systems have been explored by M. V. Tsvik and V. Petryshyn, who offer a comprehensive approach to analyzing their structure and development. The issues of mixed legal systems and their classification have been examined by J. Zekoll, who analyzed the legal system of Louisiana, and H. O. Samilo, who studied the general patterns of such systems. L. A. Luts proposed a typology of modern legal families, focusing on European interstate legal systems and integration processes. V. Ye. Kirkin analyzed the interaction of legal systems in the modern world, their conflicts, and mechanisms of mutual influence, while V. V. Vlasenko studied the impact of globalization on their development. Methodological approaches to studying legal systems, particularly their teleological dimension, have been the subject of academic analysis by B. V. Malyshev.

Thus, contemporary research offers diverse approaches to the classification and development of legal systems. The works of M. G. Khaustova play a crucial role in this field, as they cover both general theoretical issues and practical aspects of legal system transformation in modern conditions.

Formulation of research objectives. The study of legal systems and their classification is one of the key areas of modern legal science. Given the dynamic development of legal systems, the influence of globalization, international integration, and the interaction of various legal traditions, there is a growing need to develop a systematic approach to their classification. The objective of this research is to conduct a theoretical and methodological analysis of the world's legal systems, identify the main approaches to their classification, and reveal the patterns of their evolution.

Presentation of the main material. The category of the legal system has been introduced into legal science to define law as a systemic social phenomenon aimed at analyzing the interrelation and interaction of its structural elements. From the broadest theoretical perspectives, the legal system is characterized as a complex, collective concept that encompasses the entire set of legal phenomena in society and the full range of legal instruments. Thus, any legal phenomenon, in one way or another, characterizes the legal system.

A strategic direction in the development of Ukraine's legal system is the modernization of the conceptual framework of legal science to deepen legal understanding, develop mechanisms for implementing the constitutional principle of the rule of law, ensure legality, and maintain legal order. As a fundamental attribute of state institutions, law – ensuring human

interests as the highest social value – should be studied in close connection with economic, social, and political processes.

The legal map of the world is a complex and dynamic system that reflects the geographical distribution and specificity of national legal systems, as well as their transformation under the influence of political and legal changes and integration processes. It consists of three main groups: (1) legal systems of economically developed democratic countries; (2) legal systems of developing states; (3) post-socialist legal systems that emerged as a result of the transition from a centrally planned economy to a market economy. The latter group includes 15 countries of Central and Southeastern Europe, the Baltic states, 12 CIS countries, and Mongolia [1].

The civilizational approach to the typology of legal systems allows for distinguishing legal civilizations that have developed under the influence of historical and cultural factors. Western and Eastern legal civilizations are further divided into distinct types: at the stage of local civilizations – Ancient Egyptian, Babylonian, Ancient Indian, Persian, Ancient Chinese, and Ancient Greco-Roman; at the stage of particular civilizations – Far Eastern (Confucian), Islamic, and Western and Eastern European legal traditions. The Far Eastern legal tradition is characterized by the secondary role of law in regulating social relations, Islamic law is based on religious norms, while European law perceives law as an instrument for achieving justice.

The legal map of the world is highly complex due to the existence of a large number of independent states, each with its own legal system, while some states operate multiple legal systems (such as the United Kingdom and Canada) or even dozens (as in the United States and Russia). In addition to universally recognized states, there are partially recognized entities (such as Taiwan and Northern Cyprus) and territories with an undefined status under external governance (for example, the Palestinian Authority). Despite lacking sovereignty, these entities maintain their own quasi-national legal systems. Within certain states, subnational legal systems also function with significant autonomy, including the legal systems of Quebec in Canada, Scotland in the United Kingdom, and the state of Louisiana in the United States [2, p. 54].

Beyond national and subnational legal systems operating within individual states, there exist legal systems whose jurisdiction extends beyond a single country. These are classified as supranational legal systems, established based on international legal agreements between states. Such systems include intergovernmental legal entities that possess their own legal framework, sources of law, mechanisms for law-making, and legal enforcement.

A notable example is the legal system of the European Union, which functions on the basis of integration treaties and has a supranational character. It includes normative acts that are binding on all member states, as well as specialized legal protection mechanisms that ensure compliance with a unified legal order. A distinctive feature of this system is that its legal norms may have direct effect within the national legal orders of member states, ensuring uniform regulation within the common market and other areas of activity [3].

Another supranational legal system is the legal system of the Council of Europe, which influences its member states through international treaties, particularly the European Convention on Human Rights. Its primary mechanism for ensuring compliance with legal norms is the European Court of Human Rights, whose rulings are mandatory for member states. Supranational legal systems play a crucial role in the development of international law and the integration of national legal orders into unified legal spaces.

The classification of legal systems into national and supranational categories allows for the determination of their nature and operational features within the global legal framework. National legal systems may include subnational entities, whereas supranational

systems encompass intergovernmental and religious legal systems that interact within the framework of international legal order [4, p. 705]. The diversity of legal systems is shaped by historical traditions, conditions of their formation, and specific development features. Their content is influenced both by initial factors of establishment and subsequent transformations under the impact of new socio-political conditions. For instance, Japan's legal system has significantly evolved under the influence of Chinese law.

The systematization of legal systems through their classification is an essential tool for legal analysis, allowing for their organization based on common criteria. In legal science, classification is regarded as the division of legal systems according to shared characteristics, ensuring a structured approach to their study. The general features of legal systems make it possible to group them into legal families – clusters of national legal systems that share common sources of law, legal culture, historical development, and styles of legal regulation [4, p. 31–32]. The formation of these groups is based on an analysis of the legal system's structure, legal techniques, and doctrinal approaches.

The necessity of classifying legal systems is explained by several factors. Firstly, it serves a research function, facilitating a comprehensive study of the global legal landscape. Secondly, it enables the identification of each legal system's place within the global structure and the prediction of possible directions for its evolution. Thirdly, classification has a practical application – it contributes to the harmonization of legislation and the improvement of legal systems [1].

The problem of selecting classification criteria for national legal systems remains one of the key issues in legal science. French jurist G. Glasson proposed a classification of legal systems as early as before 1880, based on their genetic development. The first group includes countries where Roman law predominates (Italy, Romania, Portugal, Greece, Spain). The second group consists of states where the influence of Roman law is minimal, and the legal system is primarily based on customary and early medieval Germanic legal traditions (England, Scandinavian countries, Russia). The third group comprises legal systems of a mixed Germanic-Roman type, which integrate elements of both Roman and Germanic law (France, Switzerland, Germany) [6, p. 46].

A similar approach was applied by Argentine jurist M. Martínez-Paz, who identified four groups of legal systems based on historical and legal criteria. The first group includes legal systems founded on national customs and the legal norms of early medieval Germanic tribes (England, Sweden, Norway) [7]. The second group consists of legal systems that combine Germanic and Roman traditions, shaped under the influence of both Germanic customary law and Roman law (France, Germany, Austria). The third group encompasses legal systems that integrate Germanic, Roman, and Canon law traditions (Portugal, Spain). The fourth group includes systems that incorporate elements of Roman and Canon law, combined with democratic legal institutions (USA, Switzerland) [8, p. 67].

Researcher M. Khaustova notes that the idea of classifying legal systems was first recognized at the International Congress of Comparative Law in Paris in 1900. At that time, five legal families were identified: the French, Germanic, Anglo-American, Slavic, and Muslim legal families. In 1913, Soze-Hall proposed an ethnographic classification of legal systems, distinguishing Indo-European, Semitic, Mongolian, and so-called "barbarian" legal systems. Furthermore, he subdivided the Indo-European family into Hindu, Iranian, Celtic, Greco-Latin, Germanic, Anglo-Saxon, and Latin-Slavic subgroups [9, p. 89–90].

J. Wigmore developed a general classification of legal systems, dividing comparative law into three components: describing legal systems, analyzing their characteristics, and studying the evolution of legal ideas. In his work *Panorama of the World's Legal Systems*, he identified 16 legal systems, including Egyptian, Mesopotamian, Jewish, Chinese, Hindu,

Greek, Roman, Japanese, Muslim, Celtic, Slavic, Germanic, maritime, ecclesiastical, Romanist, and Anglican legal traditions [10, p. 132]. Wigmore's modern classification includes five major groupings: the law of primitive peoples, ancient law, North American legal systems, religious legal systems, and the legal traditions of the Semito-Hamitic language family. His approach integrates both synchronic and diachronic perspectives, which complicates classification but effectively reflects cultural and legal differences [10, p. 127].

In the second half of the 20th century, two main approaches to the classification of legal systems gained prominence. The first, proposed by R. David, was based on the concept of a tripartite classification, dividing legal systems into three primary families: Romano-Germanic, Common Law, and Socialist legal systems. This classification was founded on legal technique and the shared philosophical, political, and economic principles within these systems. He grouped all other legal systems under the category of «other types of social organization and law», which included Muslim, Hindu, and Indian law, as well as the legal systems of African and East Asian countries [11]. David emphasized that, while these three primary legal families encompass a significant portion of the world, they do not fully account for the diversity of legal traditions, as many countries have adopted alternative models of societal organization [1].

The second approach was further developed by K. Zweigert, who refined the classification originally proposed by J. Rmanjon, B. Nolde, and G. Wolf, rejecting purely external criteria [22, p. 76]. Zweigert introduced the concept of “legal style” as the basis for classifying legal systems. This approach considers five key factors: (a) the origins and evolution of the legal system; (b) distinctive features of legal reasoning; (c) the specificity of legal institutions; (d) the nature of legal sources and methods of interpretation; and (e) ideological factors [12, p. 251].

In their foundational work *Introduction to Comparative Law in the Field of Private Law* (1971), K. Zweigert applied this approach to the systematization of legal systems worldwide. They identified eight legal families: Roman, Germanic, Anglo-American, Socialist, Scandinavian, Far Eastern, Islamic, and Hindu legal traditions [2, p. 55]. Both the general tripartite and the detailed classifications hold scientific value; however, neither is exhaustive, as they fail to encompass all legal systems. A key logical flaw in such typologies is the inclusion of religious legal systems, particularly Islamic law, within legal families, despite the fact that they do not integrate different legal systems but rather exist as independent normative frameworks.

The complexity of legal system classification arises from their diversity and the uneven nature of socio-legal development, which allows for the coexistence of legal systems at different evolutionary stages. The analysis of legal families requires consideration of the historical conditions that shaped them. As R. David notes, classification should not be based solely on technical criteria (common legal methodologies) or ideological factors (shared legal concepts) but also on historical and sociological dimensions. States lacking well-established legal traditions cannot be grouped within the same legal family as those with long-standing legal development and a high level of legal culture. A comprehensive approach to classifying legal systems necessitates the application of methodologies from legal studies, sociology, and political science [13].

R. David proposed a division of legal systems into two primary groups. The first includes systems sharing technical, ideological, and sociological characteristics, such as the Romano-Germanic and Common Law systems. The second group consists of legal systems based on a unified ideological foundation, notably Islamic and Hindu law [2]. M. Khaustova supports the need to consider political, ideological, and, above all, cultural factors in the classification of legal systems. He identifies the most widespread and influential legal families: the

Romano-Germanic, Anglo-Saxon (Common Law), legal systems of socialist and post-socialist countries, as well as Jewish and Islamic law. The scholar emphasizes that no classification can be entirely definitive, as every legal family inherently possesses a relative character [1].

A more detailed classification based on the ideological and religious approach was proposed by K. Sakve. At the first level, he divides legal systems into religious and non-religious. The religious category includes Islamic law, Jewish (Hebrew) law, Canon law of the Catholic Church, and Hindu law. Within the non-religious legal systems, he differentiates three groups based on legal understanding and the role of law in society: Western, non-Western, and quasi-Western legal systems. The Western group comprises the Romano-Germanic, Anglo-American, and Scandinavian legal systems. The non-Western group includes legal systems of Southeast Asia, Africa, and other regions, while the quasi-Western group encompasses socialist legal systems (China, Laos, Cambodia, North Korea, Cuba, Angola, Ethiopia, Mozambique) [2, p. 55].

V. Afitsky notes that legal systems may form communities based on national and historical roots, common legal objectives, structural-functional features, and stylistic characteristics of law. Within the Christian legal tradition, he distinguishes the Romano-Germanic (continental), Anglo-Saxon (common law), Scandinavian, Latin American, and Slavic legal families. National legal systems that originated within certain states continue to operate there today: Hindu law in India, Confucian law in China, Shinto law in Japan, and Jewish law in Israel. The scholar emphasizes that assigning a legal system to a particular family or group is determined by a dominant factor or a combination of factors in its formation [14].

V. M. Sinyukov presents his own concept of legal family classification, taking into account historical tradition, legal style, and cultural-spiritual factors, including religion and ethics. He identifies the following major legal traditions: general (Anglo-Saxon) law, the Romano-Germanic legal family, the traditional legal system based on customary law, and religious legal systems (Islamic and Hindu law). Additionally, he highlights the Slavic legal family as a distinct branch of legal civilization that emerged after the collapse of the global socialist system. He justifies its specificity by the preservation of the socialist type of law in certain states and significant transformations in their socio-political structure, which give this legal family new characteristics and necessitate further scientific research. T. V. Kashanina defines a legal family as a group of national legal systems that share common characteristics, including the form of law, its principles, structure, legal culture, and traditions. She emphasizes that legal principles are a key feature of any legal family. Based on this criterion, the researcher identifies several legal families [2].

The customary law family includes the legal systems of African states, characterized by the priority of duty over subjective rights, collectivism and tribal solidarity, the absence of private property institutions, the conciliatory nature of justice, and the inseparability of substantive and procedural law [15].

The Muslim law family unites the Arab legal tradition, Islamic, and Muslim law, which are based on the principles of the eternity and immutability of Sharia norms, its universality and supremacy, as well as the principle of equality, which applies exclusively to male believers [2, p. 56]. The common law family is founded on judicial precedent and rational principles, requiring the mandatory approval of norms through judicial practice, defining their regulatory significance through court decisions, applying the principle of justice to ensure proportionality in punishment, and assessing liability not only based on guilt but also considering the final outcome of the judicial process [16].

The Romano-Germanic legal family is characterized by a high level of doctrinal development, earning it the designation of "professorial law". Its distinctive features include the pivotal role of legal scholarship in shaping legal norms, judicial authorities lacking

the power to freely alter or reject doctrinal provisions, legal principles being enshrined in legislation and forming its foundation, and a hierarchical system of legal principles that encompasses civilizational, legal family, general, intersectoral, sectoral, and institutional principles. An essential element of this legal tradition is also the principle of equality before the law. M. V. Zakharova identifies the style of legal thinking as the primary criterion for classifying legal systems, considering it a method of intellectual activity in the legal sphere. She distinguishes four main styles of legal thinking: the Continental European style, oriented toward a legislative method of law-making; the Anglo-Saxon style, where law is primarily formed through judicial practice; the traditional style, based on an intra-social mechanism of law-making; and the religious-doctrinal style, which results from religious revelation, codified in sacred texts or legal doctrines interpreting them [2].

Depending on the specifics of the normative element's structure, the researcher classifies legal systems into mononuclear and polynuclear types. The majority of modern legal systems are mononuclear, as their structure is based on a single style of legal thinking. In contrast, polynuclear systems combine two or more styles of legal thinking, which is particularly characteristic of states with so-called "nomadic legal systems". In such countries, despite the dominance of a particular legal style, other legal traditions may prevail in certain regions. For example, in the province of Quebec, unlike other territorial units of Canada, the fundamental legal tradition is not Anglo-Saxon but Romano-Germanic [16]. Applying the civilizational-formational criterion, V. Ye. Kirkin identifies three contemporary legal systems: the Muslim legal system, the totalitarian-socialist legal system (encompassing over 1.5 billion people and operating in China, Vietnam, Cuba, North Korea, and Laos), and the liberal legal system, which includes the German-Roman and Anglo-Saxon legal families [2].

L. Luts proposes a complex criterion for classifying legal systems, assessing their current state and distinguishing the following objects of comparative analysis: the Romano-Germanic (continental) system, the Anglo-American (common law) system, the mixed (dual) system represented by the Scandinavian subtype, religious-communal systems, the Muslim and Hindu subtypes, traditional-philosophical systems (the Japanese and Chinese subtypes), customary-communal legal systems, and interstate legal formations. She defines that the complex criterion of comparative jurisprudence includes institutional, functional, and normative aspects of each type of legal system [11, p. 12].

Conclusions. The conducted research establishes that the legal system is a complex structural formation encompassing a set of legal norms, institutions, regulatory mechanisms, and legal culture. Its classification serves as a necessary methodological tool in legal science, facilitating the systematization of legal phenomena, the identification of common patterns and differences between legal systems, as well as the analysis of their historical development and contemporary transformation. The study confirms the existence of various approaches to the classification of legal systems. The historical-genetic approach examines legal systems through the lens of their origins and interaction with Roman law and the legal traditions of specific nations. The civilizational approach is based on the analysis of the socio-cultural environment in which legal systems emerged, allowing the differentiation of Western, Eastern, religious, and traditional legal civilizations. The legal style concept offers a typology of legal systems based on their methodological characteristics, sources of law, legal reasoning, and features of legal application.

It has been established that legal systems are divided into national, subnational, and supranational categories. Supranational legal systems play a crucial role in the functioning of international organizations and regional integration entities, as evidenced by the legal systems of the European Union and the Council of Europe. Religious legal systems constitute a separate category, operating as independent legal orders based on normative prescriptions

of religious doctrines. The modern development of legal systems is characterized by processes of globalization and integration, which foster interaction between different legal families. However, significant differentiation persists due to historical, socio-political, and cultural factors.

Thus, the study confirms that the classification of legal systems is a complex and dynamic process that requires a comprehensive approach integrating legal, historical, sociological, and philosophical aspects. Future research should focus on refining the methodology of legal system classification, analyzing processes of legal convergence, and studying the impact of globalization and regional trends on the evolution of legal orders in the modern world.

Bibliography:

1. Хаустова М. Г. Національна правова система за умов розбудови правової демократичної державності в Україні : монографія. Харків : Право, 2008. 60 с.
2. Хаустова М. Проблеми класифікації правових систем. Вісник Національної академії правових наук України. 2014. № 2 (77). С. 53–65.
3. Zekoll J. The Louisiana Private-Law System: The Best of Both Worlds EUR. & CIV. L. F. 1995. № 10. 243 p.
4. Правова система України: історія, стан та перспективи : у 5 т. Харків, 2008. Т. 1 : Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України / за заг. ред. М. В. Цвіка, В. Петришина. 728 с.
5. Порівняльне правознавство : підручник / за заг. ред. В. Петришина. Харків : Право, 2012. 272 с.
6. Glasson E. Le mariage civil et le divorce dans L'antiquité et dans les principales législations modernes de L'Europe. Paris, 1880. 167 p.
7. Луць Л. А. Європейські міждержавні правові системи: загальнотеоретична характеристика : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.01. Львів, 2004. 448 с.
8. Martinez-Paz E. Introducción al estudio del derecho comparado. Córdoba, 1934. 204 p.
9. Sauser-Hall G. La fonction et la méthode du droit comparé. Genève, 1913. 112 p.
10. Wigmore J. H. A New Way of Teaching Comparative Law Journal of the S. P. T. № 196. 234 p.; Lambert. Entry in Encyclopedia of the Social Science. L., 1931. P. 126–143.
11. Луць Л. Типологізація сучасних правових систем світу : відкрита лекція. Київ ; Сімферополь : Логос, 2007. 89 с.
12. Малишев Б. В. Правова система (телеологічний вимір) : монографія. Київ : ВД «Дакор», 2012. 364 с.
13. Киркін В. Правові системи сучасності: взаємовплив і антагонізми (на прикладі конституційного права). Право України. 2013. № 6. С. 289–295.
14. Саміло Г. О. Змішані правові системи: проблеми класифікації. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». 2015. Вип. 33. Т. 1. С. 46–49.
15. Власенко В. В. Вплив процесів глобалізації на правові системи сучасності. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2022. № 1. С. 9–13. DOI: 10.32782/392234.
16. Удовика Л. Г. Формування теорії правової системи у юридичній науці. Теорія та історія держави і права. Серія «Філософія права». 2020. С. 26–33. DOI: 10.36695/2219-5521.1.2020.03.

References:

1. Khaustova, M.H. (2008). *Natsionalna pravova systema za umov rozbudovy pravovoi demokratychnoi derzhavnosti v Ukraini: monohrafiia* [National legal system under the conditions of developing a legal democratic statehood in Ukraine: Monograph]. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
2. Khaustova, M. (2014). Problemy klasyfikatsii pravovykh system [Problems of classification of legal systems]. *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy – Bulletin of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 2(77), 53–65 [in Ukrainian].
3. Zekoll, J. (1995). The Louisiana private-law system: The best of both worlds. *Eur. & Civ. L. F.*, 10, 243 [in English].
4. Tsvik, M.V., & Petryshyn, V. (Eds.). (2008). *Pravova systema Ukrainy: istoriia, stan ta perspektyvy: u 5 t.* – T. 1: Metodolohichni ta istoryko-teoretychni problemy formuvannia i rozvytku pravovoi systemy Ukrainy [Legal system of Ukraine: history, state, and prospects: in 5 volumes – Vol.1: Methodological and historical-

theoretical problems of the formation and development of the legal system of Ukraine]. Kharkiv [in Ukrainian].

5. Petryshyn, V. (Ed.). (2012). Porivnialne pravoznavstvo: pidruchnyk [*Comparative law: textbook*]. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

6. Glasson, E. (1880). Le mariage civil et le divorce dans l'Antiquité et dans les principales législations modernes de l'Europe [*Civil marriage and divorce in Antiquity and in the main modern legislations of Europe*]. Paris [in French].

7. Luts, L.A. (2004). Yevropeiski mizhdierzhavni pravovi systemy: zahalnoteoretychna kharakterystyka [European interstate legal systems: general theoretical characteristics]. Doctor's thesis. Lviv [in Ukrainian].

8. Martinez-Paz, E. (1934). Introducción al estudio del derecho comparado [*Introduction to the study of comparative law*]. Córdoba [in Spanish].

9. Sauser-Hall, G. (1913). La fonction et la méthode du droit comparé [*The function and method of comparative law*]. Genève [in French].

10. Wigmore, J. H. (1931). A New Way of Teaching Comparative Law. Journal of the S.P.T., (196), 234 p. [in English].

11. Luts, L. (2007). Typolohizatsiia suchasnykh pravovykh system svitu: vidkryta lektsiia [*Typology of modern legal systems of the world: an open lecture*]. Kyiv; Simferopol: Logos [in Ukrainian].

12. Malishev, B. V. (2012). Pravova systema (teleolohichni vymir): monohrafiia [*Legal system (teleological dimension): monograph*]. Kyiv: VD «Dakor» [in Ukrainian].

13. Kirkin, V. (2013). Pravovi systemy suchasnosti: vzaimovplyv i antahonizmy (na prykladi konstytuutsiinoho prava) [Modern legal systems: interaction and antagonisms (on the example of constitutional law)]. Pravo Ukrainy – Law of Ukraine, (6), 289–295 [in Ukrainian].

14. Samilo, H. O. (2015). Zmishani pravovi systemy: problemy klasyfikatsii [Mixed legal systems: classification issues]. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University, Seriya Pravo – Law Series, 33(1), 46–49 [in Ukrainian].

15. Vlasenko, V. V. (2022). Vplyv protsesiv hlobalizatsii na pravovi systemy suchasnosti [The impact of globalization processes on modern legal systems]. Aktualni problemy vitchyznanoi yurysprudentsii – Current Issues of Domestic Jurisprudence, (1), 9–13 [in Ukrainian].

16. Udovyya, L. H. (2020). Formuvannia teorii pravovoi systemy u yurydychnii nautsi [Formation of the theory of the legal system in legal science]. Teoriia ta istoriia derzhavy i prava. Filosofiia prava – Theory and History of State and Law. Philosophy of Law, (1), 26–33 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 24.02.2025

Панасюк О., кандидат історичних наук, доцент кафедри права Волинського інституту імені В'ячеслава Липинського Міжрегіональної Академії управління персоналом

Щербатюк І., заступник директора Волинського інституту імені В'ячеслава Липинського Міжрегіональної Академії управління персоналом

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПРАВОВИХ СИСТЕМ І ЇХ КЛАСИФІКАЦІЇ

У статті здійснено комплексний теоретико-методологічний аналіз правових систем і їх класифікації. Розглянуто правову систему як складне структурне утворення, що охоплює правові норми, інститути, механізми правового регулювання та правову культуру. Визначено, що стратегічним напрямом розвитку правової системи України є вдосконалення понятійного апарату правової науки, що сприятиме зміцненню принципу верховенства права, забезпеченню законності й підтриманню правопорядку.

Досліджено основні підходи до класифікації правових систем, зокрема історико-генетичний, цивілізаційний, порівняльно-правовий і концепцію правового стилю. Проаналізовано загальні критерії типологізації правових систем, що враховують джерела права, методи правозастосування, ідеологічні й соціокультурні фактори. Виокремлено три основні групи правових систем: економічно розвинених країн, держав, що розвиваються, і постсоціалістичних країн. Особливу увагу приділено змішаним правовим системам, які поєднують елементи кількох правових традицій. Розглянуто питання існування субнаціональних і наднаціональних правових систем. Проаналізовано специфіку правових систем Європейського Союзу й Ради Європи, що функціонують на основі міжнародно-правових угод. Особливо досліджено релігійні

правові системи, які ґрунтуються на нормативних приписах релігійних доктрин. Установлено, що класифікація правових систем є динамічним процесом, що зумовлений історичними, політичними та соціальними трансформаціями. Зроблено висновок про необхідність подальших наукових досліджень щодо вдосконалення методологічних засад типологізації правових систем і їх адаптації до глобалізаційних процесів.

Ключові слова: правова система, класифікація правових систем, правові сім'ї, цивілізаційний підхід, наднаціональні правові системи, глобалізація права.

DOI 10.32782/2786-9156.109.1.19-28
UDC 342.8.01(477)

Soroceanu I., trainer in the electoral field at the Public Institution "Center for continuous training in the electoral field" (CICDE) of the Central Electoral Commission (CEC) of the Republic of Moldova (RM); Master's student of the "Training of Trainers" Master's Program, Faculty of Psychology, Educational Sciences, Sociology and Social Assistance of the State University of Moldova, Republic of Moldova (RM) (Chisinau municipality, Republic of Moldova)

e-mail: soroceanuuuigor@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-8719-0454>

THE PRINCIPLES OF EXERCISING ELECTORAL RIGHTS IN THE REPUBLIC OF MOLDOVA

Electoral rights are a cornerstone of functioning democracy, ensuring the active participation of citizens in the political process and guaranteeing the legitimacy of governance. They are a central element of a democratic society and are fundamental to the proper functioning of the rule of law.

The Republic of Moldova, located in southeastern Europe, is a country with a complex history and a diverse society. Its electoral system has been shaped by the political and social developments of the post-Soviet period and reflects its transition to democracy and the rule of law.

After the breakup of the Soviet Union in 1991, the Republic of Moldova gained its independence and began to build its own political and electoral system. This period was marked by profound changes, including the transition from an authoritarian communist regime to a democratic system.

The rule of law is inconceivable without respect for fundamental human rights and freedoms, the rule of law and a democratic system, which can be ensured, first of all, by organizing, conducting and totaling the results of elections in accordance with certain democratic standards and principles.

Elections are the main pillar of democracy, giving citizens the opportunity to choose their representatives and influence the political direction of their countries. The integrity and transparency of this process are fundamental to maintaining public confidence in democratic institutions. Therefore, it is essential that the elections are conducted in accordance with principles of good practice, aimed at ensuring the fairness, equity and legality of the electoral process.

Thus, in the following conditions, we do not propose that in the present scientific approach we address some conceptual milestones of the finalization of the principles of the realization of electoral rights in accordance with the normative framework in force.

Key words: universality, equality, access to vote, electoral contestants, vote secrecy, freedom of choice, political pluralism, accessibility, civic education.

Introduction. The Republic of Moldova adopts a multi-party electoral system, in which citizens elect both representatives in parliament and in local authorities. Legislative elections are governed by a mixed system, which combines elements of party-list voting and uninominal voting in uninominal constituencies.

Over the years, the Republic of Moldova has carried out significant reforms in the electoral field to improve the transparency, integrity and fairness of the electoral process. These reforms were aimed at strengthening democracy and ensuring respect for citizens' electoral rights.

The electoral process in the Republic of Moldova is subject to careful monitoring by international organizations and international observers. Observers from the Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE) and other non-governmental organizations monitor the elections to ensure that democratic standards and electoral rights are respected.

However, the electoral system in the Republic of Moldova also faces some challenges, such as corruption, political manipulation and lack of trust in government institutions. In

perspective, it is necessary to consolidate and continuously improve the electoral system to ensure a free, fair and transparent electoral process, which reflects the will of the citizens and strengthens democracy in the Republic of Moldova.

Analysis of recent research. The theoretical and legal basis of this scientific endeavor includes defining materials such as the electoral law, national and international specialized literature, reports of relevant institutions – which, directly or indirectly, address the essence and content of the researched subject.

Regarding the study of the electoral field by researchers and scholars who have contributed in the past to the analysis of this subject, we can nominate numerous authors, but the most important would be Claudiu Barbu from Romania with his work “Electoral Systems” from 2010; Petru Martin from Romania with the work entitled “Electoral Systems and Voting Methods” from 1999; Otilia Bologan-Vieru and Veaceslav Balan from the Republic of Moldova with the work entitled “Human trafficking and gender equality in Moldova: updated normative acts” from 2011; Mariana Pavlencu from the Republic of Moldova with the scientific work “Historical-political factors that condition the emergence and evolution of electoral crimes” from 2024, and many others.

However, despite the fact that the subject of the electoral field has been studied and researched in the past by several authors, at the current stage we find that the topic of “Principles of regulating electoral law and activity in the Republic of Moldova” still remains open and not subject to research. Thus, in the following we propose to study, analyze and research in all aspects the subject with the generic title, “The principles of exercising electoral rights in the Republic of Moldova” in order to bring to the attention of the general public all the interesting and defining elements of this subject.

Goal statement. At the present time, the importance and the purpose of the elaboration of this scientific approach, appears from the author's intention to reveal in the foreground some doctrinal and legislative landmarks in the field of the principles of the realization of electoral rights in the Republic of Moldova. At the same time, there is also the urgent need to carry out an extensive analysis regarding the essence of the research subject.

Results obtained and discussions. The evolution of electoral rights during the Soviet period in the Republic of Moldova was marked by a strict control of the communist regime over the electoral process and the absence of a true political plurality. During Soviet rule, electoral rights were subordinated to the ideology and interests of the Communist Party, and elections were organized and manipulated to keep power in the hands of the Communist political elite. Some relevant aspects of the evolution of electoral rights during the Soviet period in the Republic of Moldova can be stated in the following order:

1. Close control of the Communist Party. During the Soviet period, the Communist Party of the Soviet Union (CPSU) exercised total control over the electoral and political process in the Republic of Moldova. Any form of opposition or criticism of the communist regime was repressed, and alternative political parties were banned or marginalized;

2. Absence of political plurality. In practice, elections under the Soviet regime were more of a formality, as candidates were selected and controlled by the Communist Party. There was no real competition between the various political parties or groups, and voters had few real voting options;

3. Manipulation and control of the electoral process. The electoral process during the Soviet period was subject to manipulations and strict controls by the communist authorities. Elections were rigorously monitored and turnout was often supervised and influenced by the authorities to ensure desired results;

4. Limitations of civil rights. Despite the claims of providing electoral rights to all citizens, the Soviet regime imposed certain restrictions and discriminations. For example,

members of certain social or ethnic groups could be excluded from the electoral process or denied access to certain political or administrative positions.

5. Rejection of democratic principles. In general, the Soviet regime rejected the democratic principles of free and fair elections. In their place, a form of Soviet-style, “democracy” was promoted, in which power was concentrated in the hands of the Communist Party and its leaders, and citizen participation was tightly controlled and directed.

The democratization process and electoral reforms in the Republic of Moldova, which took place after its independence in 1991, represented a crucial transition period towards a democratic and pluralistic political system. These reforms were aimed at creating a more open, transparent and accountable political environment in which citizens' rights and freedoms are respected and promoted. Some key aspects of this process can be highlighted as follows:

- *the adoption of a democratic Constitution*, after gaining independence in 1991, the Republic of Moldova adopted a new Constitution that enshrined democratic principles, including the fundamental rights and freedoms of citizens and the separation of powers in the state;

- *reforms in the electoral legislation*, one of the first important reforms was the revision of the electoral legislation to bring the electoral process in line with international democratic standards. Changes were made to ensure the transparency, integrity and fairness of elections, including the introduction of mechanisms for independent monitoring of the electoral process;

- *promoting political pluralism*, the Government has encouraged the emergence and development of a pluralistic political environment, in which different political parties and interest groups can operate freely and compete on the basis of political ideas and platforms. This political diversity contributed to the increase of citizens' participation in the political process and to the consolidation of democracy [1];

- *the creation of independent institutions*, independent institutions were established to supervise and ensure the observance of electoral rights and democratic standards. The Central Electoral Commission (CEC) has become a key institution in organizing and monitoring elections, ensuring that they are free and fair;

- *the involvement of civil society and the international community*, civil society and the international community played an important role in the democratization process and electoral reforms in the Republic of Moldova. Non-governmental organizations and international observers provided monitoring and support to ensure the fairness and transparency of the electoral process.

The fundamental principles of electoral rights are the following:

Universality and equality. Voting access for all adult citizens. Voting access for all adult citizens is one of the fundamental pillars of a functioning democracy and an essential principle of electoral rights. This aspect is crucial for ensuring the democratic and equal participation of all members of a society in the political process. Some arguments in support of why voting access is so important for all adult citizens can be stated in the order below:

- 1) *the fundamental right of citizens*, access to vote is a fundamental right of citizens in a democracy. It is essential that all adult citizens have the opportunity to express their political choices and contribute to the choice of their representatives in government institutions;

- 2) *equality and non-discrimination*, access to vote for all adult citizens promotes the principle of equality and non-discrimination before the law. Every citizen has the right to vote without being discriminated against on the basis of race, ethnicity, gender, religion or any other criterion;

- 3) *accountability of government to all citizens*, by participating in the electoral process, citizens exercise their power to choose their leaders and hold them accountable for their

actions. Voting access for all adult citizens ensures that government is accountable and representative of the entire population, not just certain groups or interests;

4) *strengthening the legitimacy of the government*, a high level of voting participation contributes to the strengthening of the legitimacy of the government. When a large proportion of the population votes, the outcome of the election better reflects the collective will of society and strengthens the mandate of government institutions;

5) *encouraging civic involvement*, access to vote for all adult citizens encourages civic involvement and active participation in the political life of the community. This is essential for the functioning of a viable democracy and for maintaining citizens' commitment to democratic values [7, p. 193].

Absence of discrimination based on sex, race, religion or ethnic origin. The absence of discrimination on the basis of sex, race, religion or ethnic origin in the electoral process of the Republic of Moldova is essential for ensuring a democratic and fair participation of all citizens in the political life of the country. Below, we outline some key aspects that can contribute to this approach:

- *anti-discrimination legislation*, the Republic of Moldova should have clear laws and policies that prohibit discrimination based on sex, race, religion or ethnic origin in all aspects of public life, including the electoral process. These laws should be effectively enforced and provide adequate protection against discrimination;

- *promoting gender equality*, it is important that all citizens, regardless of gender, have an equal chance to actively participate in the electoral process, either as voters or as candidates. Promoting gender equality and eliminating gender stereotypes in politics and society is essential to ensure fair participation of women in the electoral process [13, p. 48–49];

- *protection of minority rights*, minority rights, including the right to political and electoral participation without discrimination, should be protected and promoted. This may involve the adoption of specific measures to facilitate the participation of minorities in the electoral process and to ensure their adequate representation in governing institutions;

- *awareness and education campaigns*, organizing awareness and education campaigns regarding the importance of equality and non-discrimination in the electoral process can contribute to changing discriminatory mentalities and behaviors in society. These campaigns should target ordinary citizens as well as decision-makers and political actors;

- *monitoring and reporting*, careful monitoring and reporting of any cases of discrimination or rights violations in the electoral process are important to identify problems and take appropriate corrective measures. Non-governmental organizations and election monitoring institutions should be involved in this process and have access to the necessary resources and information to carry out this work effectively [4, p. 112].

Voting secrecy and confidentiality. Ensuring the anonymity of the vote to protect the freedom of political expression. Ensuring the anonymity of voting is essential to protecting freedom of political expression in the electoral process, as it is in any other democracy. Several ways in which this can be achieved, we propose to enumerate and argue them in the following order:

- 1) *anonymous ballots*, ballots should be designed in such a way that they do not allow identification of the vote cast by a particular voter. They may be numbered in a way that does not allow association with the voter or may have other security measures to prevent identification;

- 2) *private voting booths*, providing private voting booths where voters can mark their ballot paper without being seen by others is essential. This helps voters to express their political choices freely without outside pressure;

- 3) *data privacy protection*, it is important that voters' personal data is properly protected

and not disclosed to third parties. This is crucial to avoid any pressure or intimidation from those who would like to influence the vote of the voters;

4) *independent monitoring*, independent monitoring of the electoral process is necessary to ensure that the rules regarding the anonymity of the vote are properly respected. International and national election monitoring organizations can play an important role in this regard [5, p. 150–151];

5) *electoral education*, informing voters about the importance of the anonymity of the vote and the ways to protect it is essential. Through electoral education campaigns, voters can be aware of their rights and ways to protect their privacy in the electoral process.

Freedom of choice and political pluralism. The right of every citizen to express his political option freely. The right of every citizen to express his political option freely in the electoral process of the Republic of Moldova is a fundamental principle of democracy and should be guaranteed and protected at all stages of the electoral process. This right is essential for the proper functioning of the democratic system and for ensuring an adequate representation of the will of the people in the institutions of government. Some key aspects related to this right may be the following:

- *freedom of expression*, every citizen should have the right to express their political options openly and without fear of reprisals or intimidation from the authorities or other political actors;

- *access to information*, in order to express their political choices freely, citizens must have access to a diverse range of information about political parties, candidates and their political platforms. A free and pluralist press plays a crucial role in this regard [2, p. 3];

- *fair participation*, it is important that all citizens have an equal chance to express their political options through voting. This implies the elimination of any obstacles or discriminations that could affect the right to vote of certain groups or communities;

- *the integrity of the electoral process*, the electoral process should be transparent and fair, and the results should reflect the real will of the voters. This involves combating electoral fraud, ensuring the security and confidentiality of the vote and providing effective mechanisms to contest the results in case of irregularities or non-conformities;

- *electoral education*, in order to effectively exercise their right to express their political options, citizens should be educated about the electoral process, their rights and associated responsibilities. Election education campaigns can help increase citizens' awareness and involvement in the democratic process.

The existence of a diverse spectrum of political parties and candidates. The existence of a diverse spectrum of political parties and candidates in the electoral process of the Republic of Moldova is a crucial aspect of democracy and political pluralism. This reflects the diversity of opinions, values and interests within Moldovan society and offers voters varied options to express their will in elections. Various relevant aspects related to this topic are listed in the following order:

- 1) *pluralist representation*, a diverse spectrum of political parties and candidates gives voters the opportunity to choose between different political visions and programs, thus reflecting the diversity of opinions and aspirations within society. This contributes to a more adequate representation of citizens' interests and values in government institutions;

- 2) *democratic competition*, competition between different parties and candidates stimulates political debate and encourages the presentation of proposals and solutions to the problems facing society. This can lead to an improvement in the quality of governance and greater accountability to voters;

- 3) *representing the interests of various social groups*, political parties and candidates from a wide spectrum often reflect the interests and concerns of various social groups, including

ethnic, religious, economic or social minorities. Thus, they can play an important role in ensuring a fair and inclusive representation in the political process;

4) *innovation and adaptability*, political diversity can stimulate innovation and adaptability within the political process, with parties and candidates proposing new ideas and solutions to current and future societal challenges [8, p. 284–285];

5) *control of power*, through the existence of a diverse spectrum of parties and candidates, a system of checks and balances in the exercise of power can be promoted, as there are several voices and political forces that can monitor and criticize the government's actions.

Transparency and integrity of the electoral process. Ensuring a fair and transparent electoral process. Ensuring a fair and transparent electoral process in the Republic of Moldova is essential for maintaining trust in the democratic system and for ensuring a legitimate representation of the citizens' will. In the following order, we will list some key aspects that contribute to this goal:

- *clear and fair electoral legislation*, it is crucial that electoral rules and procedures are clearly and fairly established through adequate and transparent legislation. This should ensure equal opportunities for all participants and protect the fundamental rights of voters;

- *independent supervision and monitoring*, independent monitoring of the electoral process by national and international organizations is essential to identify and prevent potential electoral irregularities or fraud. Monitoring agencies should have free access to all stages of the electoral process and be able to transparently report any violations of the rules;

- *transparency in the financing of electoral campaigns*, it is important that the financing of electoral campaigns is transparent and subject to strict rules, in order to avoid the unauthorized influence of the electoral process by financial or other interests. The publication of details regarding the sources of funding and expenses of electoral campaigns contributes to transparency and accountability;

- *fair access to the media*, all parties and candidates should have fair access to the media to present their visions and proposals to the voters. It is important that media outlets provide balanced and impartial coverage of election campaigns and avoid partisanship or political influence;

- *security and confidentiality of the vote*, ensuring the security and confidentiality of the vote is essential to allow voters to express their political choices freely and without fear of reprisal. This involves protecting the integrity of the voting process, ensuring the confidentiality of personal data and preventing any attempts to intimidate or manipulate voters [9, p. 185].

Correct monitoring and reporting of election results. Correct monitoring and reporting of electoral results in the Republic of Moldova are crucial for ensuring the integrity and transparency of the electoral process. In the continuity of the scientific approach, we present some key aspects in this regard:

1) *domestic and international observers*, it is important to have independent observers, both inside and outside the country, to monitor the electoral process during election day. These observers should be impartial and have free access to all stages of the electoral process;

2) *real-time reporting*, electoral results reporting systems should be transparent and allow real-time transmission of data on the number of votes cast and partial results. This contributes to preventing any attempts at vote fraud and ensuring a fair and transparent electoral process;

3) *transparency of the vote counting process*, the vote counting process should be open and transparent, and the results should be recorded and communicated to the public in a clear and accessible way. Observers and representatives of political parties should have free access and be able to verify vote counting procedures;

4) *hearing appeals and resolving disputes*, it is important to have effective mechanisms for hearing appeals and resolving disputes related to the electoral process and its results. These mechanisms should provide a fair and transparent process for all parties involved and be based on clear rules and procedures [10, p. 352–353];

5) *objective reporting in the media*, the media play a crucial role in reporting election results correctly and informing the public. It is important that media outlets provide balanced and unbiased coverage of the election and avoid partisanship or political influence in reporting the results.

Accessibility and participation. Facilitating access to voting for all citizens, including those with disabilities or from rural areas. Facilitating voting access for all citizens, including those with disabilities or from rural areas, is essential for ensuring a democratic and fair participation in the electoral process in the Republic of Moldova. In the following we will state some ways in which this can be achieved, namely:

- *accessible polling stations*, ensuring that polling stations are accessible to people with disabilities is crucial. This may involve choosing locations with suitable facilities for wheelchair access, ramps, lifts and other facilities for people with reduced mobility;

- *voting at home*, in order to facilitate participation in voting for people with disabilities or for those who cannot reach the polling stations for other reasons, voting at home can be allowed. Voters can request to receive the ballot and fill it in at home, with a member of the electoral commission collecting and registering it on election day;

- *free transportation to polling stations*, to facilitate access to voting for citizens in rural areas or for those who face transportation difficulties, free transportation to polling stations can be provided on election day. This can be organized by local authorities in collaboration with non-governmental organizations or other relevant entities;

- *electronic or postal voting systems*, the implementation of electronic or postal voting systems can be an effective way to facilitate access to voting for citizens who cannot vote in person at polling stations for various reasons, including those in rural areas or with disabilities [11, p. 94].

Encouraging active participation in the electoral process through civic education and adequate information. Encouraging active participation in the electoral process through civic education and adequate information in the Republic of Moldova is essential for the consolidation of democracy and for ensuring an adequate representation of the citizens' will. We will list several ways in which this can be achieved in the following order:

1) *civic education program in schools*, the implementation of a civic education curriculum in schools can familiarize young people with the principles and values of democracy, the importance of civic participation and their role in the electoral process. These programs could include lessons about the electoral process, the rights and responsibilities of citizens, and the importance of voting;

2) *public information campaigns*, organizing public information campaigns to educate citizens about the electoral process, registration and voting procedures, as well as their electoral rights and responsibilities. These campaigns could involve advertising spots, posters, brochures and other information materials distributed in communities [12, p. 37];

3) *training for election observers*, providing training and education for election observers can help ensure effective and independent monitoring of the electoral process. Observers should be trained on their role, electoral procedures and how to report irregularities or incidents observed;

4) *the development of online platforms for information*, the creation of dedicated online platforms or mobile applications for electoral information can facilitate citizens' access to relevant information about elections, including candidates, political platforms and voting

procedures. These platforms should be accessible and easy to use to attract as many users as possible;

5) *collaboration with non-governmental organizations and the media*, collaboration with non-governmental organizations and the media to develop and implement civic education and election outreach programs can expand the reach of these efforts [3, p. 286] and help reach a wider and more diverse audience.

Conclusions. The subject matter of special investigative activity generally includes various special investigative measures, the legal regime of application of which is different depending on the purposes and tasks of this matter. Thus, the legal regime of special investigative measures applied within the criminal process differs from that applied outside the criminal process. Therefore, the phrase “special investigative measures within and outside the criminal process” emphasizes the existence of a wide spectrum of special investigative measures that can be applied in various contexts, each with its specific legal regime.

The current development trend of national legislation in the matter of special investigative activity is directed towards the separation of different normative acts of the different legal regimes for the application of special investigative measures according to the types of special investigative activity: judicial criminal investigations (in the Code of Criminal Procedure); extrajudicial investigations (in Law no. 59/2012). The current legal regulations indicate that both the special investigative activity and the special investigative measures as elements of this activity should be approached as a whole, as a single matter, but with distinct legal regimes depending on the field concerned: within and outside the criminal process.

Bibliography:

1. The citizens' legislative initiative according to Law no.189/1999 of 07.06.2024. Official Gazette no. 531 of 07.06.2024, in force since 07.06.2024.
2. Soroceanu I. Nomination and registration of candidates for elections in the Republic of Moldova. In: *materials of the Scientific Conference of the National Museum of History of Moldova*, 24.10-25.10.2024, 34th edition, p. 149, ISBN 978-5-36241-331-6.
3. Soroceanu I. Opinion polls during the elections. In: *materials of the International Scientific Conference “Modern paradigms in the development of the national and world economy”*, from 24.10-26.10.2024, 17th edition, p. 37, ISBN 978-9975-62-770-2.
4. Bologan-Vieru O., Balan V. Human trafficking and gender equality in Moldova: updated normative acts. Conventions, Laws, Government Decisions, Chisinau, Elena-VI Publishing House SRL, total number of pages: 343, 2011, ISBN 978-9975-106-64-1.
5. Pavlencu M., Soroceanu I. Historical-political factors that condition the emergence and evolution of electoral crimes. In: *materials of the International Conference “Competitiveness and sustainable development”*, 07.10-08.10.2024, 6th edition, p.111, ISBN 978-9975-64-483-9.
6. Rusu Ion, Constitutional law and political institutions, Bucharest: Cerna, 1998.
7. Soroceanu I. Legal liability for violation of electoral legislation. In: *materials of the International Conference “Mechanisms and models of decision-making at local/regional/central level”*, p. 192, ISBN 978-5-85748-039-7.
8. Soroceanu I. Causes and conditions of electoral crimes. In: *“Vector European” Magazine*, issue 2 of 2024, p.47, ISSN 2345-1106 /ISSNe 2587-358X.
9. Soroceanu I. Majority ballot and proportional representation ballot. In: *materials of the International Scientific and Practical Conference “Education through Research for a Prosperous Society”*, 17.05–18.05.2024, 11th edition, p. 283, ISBN 978-9975-46-905-0.
10. Soroceanu I. Characteristics of the principles of organizing elections in the Republic of Moldova. In: *materials of the International Conference “Competitiveness and sustainable development”*, 07.10–08.10.2024, 6th edition, p. 184, ISBN 978-9975-64-483-9.
11. Soroceanu I. Principles of the realization of electoral rights in the Republic of Moldova and in other states. In: *materials of the Conference „Educational Management: Achievements and Development Perspectives”*, 25.04–26.04.2024, 5th edition, p. 351, ISBN 978-9975-50-336-5.

12. Soroceanu I. Principles of organizing elections in the Republic of Moldova. In: *materials of the Conference "Present Environment and Sustainable Development"*, 10.06–11.06.2024, 19th edition, p. 94.

13. Communication from the European Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. The 2020 Rule of Law Report – The State of the Rule of Law in the European Union no. SWD 300-326/2020, p. 3, total number of pages: 31, Bruxwlls.

References:

1. The citizens' legislative initiative according to Law no.189/1999 of 07.06.2024. *Official Gazette* no.531 of 07.06.2024, in force since 07.06.2024 [in English].

2. Soroceanu, I. (2024). Nomination and registration of candidates for elections in the Republic of Moldova. In: *materials of the Scientific Conference of the National Museum of History of Moldova*, 24.10-25.10.2024, 34th edition, p. 149, ISBN 978-5-36241-331-6 [in English].

3. Soroceanu, I. (2024). Opinion polls during the elections. In: *materials of the International Scientific Conference "Modern paradigms in the development of the national and world economy"*, from 24.10-26.10.2024, 17th edition, p. 37, ISBN 978-9975-62-770-2 [in English].

4. Bologan-Vieru, O., & Balan, V. (2011). Human trafficking and gender equality in Moldova: updated normative acts. Conventions, Laws, Government Decisions, Chisinau, Elena-VI Publishing House SRL, total number of pages: 343. ISBN 978-9975-106-64-1 [in English].

5. Pavlencu, M., & Soroceanu, I. (2024). Historical-political factors that condition the emergence and evolution of electoral crimes. In: *materials of the International Conference "Competitiveness and sustainable development"*, 07.10–08.10.2024, 6th edition, p. 111, ISBN 978-9975-64-483-9 [in English].

6. Rusu Ion (1998). Constitutional law and political institutions, Bucharest: Cerna [in English].

7. Soroceanu, I. Legal liability for violation of electoral legislation. In: *materials of the International Conference "Mechanisms and models of decision-making at local/regional/central level"*, p. 192, ISBN 978-5-85748-039-7 [in English].

8. Soroceanu, I. (2024). Causes and conditions of electoral crimes. „*Vector European*” Magazine, issue 2 of 2024, p. 47, ISSN 2345-1106 /ISSNe 2587-358X [in English].

9. Soroceanu, I. (2024). Majority ballot and proportional representation ballot. In: *materials of the International Scientific and Practical Conference "Education through Research for a Prosperous Society"*, 17.05-18.05.2024, 11th edition, p. 283, ISBN 978-9975-46-905-0 [in English].

10. Soroceanu, I. (2024). Characteristics of the principles of organizing elections in the Republic of Moldova. In: *materials of the International Conference "Competitiveness and sustainable development"*, 07.10-08.10.2024, 6th edition, p.184, ISBN 978-9975-64-483-9 [in English].

11. Soroceanu, I. (2024). Principles of the realization of electoral rights in the Republic of Moldova and in other states. In: *materials of the Conference "Educational Management: Achievements and Development Perspectives"*, 25.04-26.04.2024, 5th edition, p. 351, ISBN 978-9975-50-336-5 [in English].

12. Soroceanu, I. (2024). Principles of organizing elections in the Republic of Moldova. In: *materials of the Conference "Present Environment and Sustainable Development"*, 10.06-11.06.2024, 19th edition, p. 94 [in English].

13. Communication from the European Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. The 2020 Rule of Law Report – The State of the Rule of Law in the European Union no.SWD 300-326/2020, p. 3, total number of pages: 31, Bruxwlls [in English].

Стаття надійшла до редколегії 03.01.2025

Сорочану І., тренер у виборчій сфері Громадської установи «Центр безперервного навчання у виборчій сфері» (CICDE) Центральної виборчої комісії (ЦВК) Республіки Молдова; магістр магістерської програми «Підготовка тренерів» факультету психології, педагогічних наук, соціології та соціальної допомоги Державного університету Молдови (муніципалітет Кишинів, Республіка Молдова)

ПРИНЦИПИ РЕАЛІЗАЦІЇ ВИБОРЧОГО ПРАВА В РЕСПУБЛІЦІ МОЛДОВА

Виборчі права є наріжним каменем функціонування демократії, що забезпечує активну участь громадян у політичному процесі й гарантує легітимність управління. Вони є центральним

елементом демократичного суспільства й фундаментальними для належного функціонування верховенства права.

Республіка Молдова, розташована в південно-східній Європі, є країною зі складною історією та різноманітним суспільством. Її виборча система сформована політичним і соціальним розвитком пострадянського періоду й відображає її перехід до демократії та верховенства права. Після розпаду Радянського Союзу в 1991 році Республіка Молдова здобула незалежність і почала будувати власну політичну та виборчу систему. Цей період ознаменувався глибокими змінами, зокрема переходом від авторитарного комуністичного режиму до демократичної системи. Верховенство права немислиме без поваги до основних прав і свобод людини, верховенства права й демократичного устрою, які можуть бути забезпечені насамперед організацією, проведенням і підбиттям підсумків виборів відповідно до певних демократичних стандартів і принципи.

Вибори є основною опорою демократії, яка дає громадянам можливість обирати своїх представників і впливати на політичний напрям своїх країн. Чесність і прозорість цього процесу є фундаментальними для збереження довіри суспільства до демократичних інститутів. Тому вкрай важливо, щоб вибори проводилися відповідно до принципів належної практики, спрямованих на забезпечення чесності, справедливості й законності виборчого процесу. Таким чином, згідно із цим науковим підходом, ми звернулися до деяких концептуальних віх принципів реалізації виборчих прав відповідно до чинної нормативної бази.

Ключові слова: універсальність, рівність, доступ до голосування, учасники виборів, таємниця голосування, свобода вибору, політичний плюралізм, доступність, громадянська освіта.

РОЗДІЛ II. ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА

DOI 10.32782/2786-9156.109.1.29-42
УДК 343.7:341.6+341.4

Вознюк А. А., доктор юридичних наук, професор, завідувач науково-дослідної лабораторії з проблем протидії злочинності Навчально-наукового інституту поліцейської діяльності Національної академії внутрішніх справ (м. Київ, Україна)
e-mail: vaa.999999@gmail.com
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-3352-5626>

Бондаренко О. Ю., науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем криміналістичного забезпечення та судової експертології Навчально-наукового експертно-криміналістичного інституту Національної академії внутрішніх справ (м. Київ, Україна)
e-mail: p.vishnevskaya@ukr.net
ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0003-0682-0886>

ПІДСТАВИ КОМАНДНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ: НАЦІОНАЛЬНИЙ І ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

У статті досліджено принцип командної відповідальності в міжнародному, зарубіжному й національному кримінальному праві, зокрема його значення для притягнення військових командирів до відповідальності за воєнні злочини підлеглих. Увагу зосереджено на актуальності цього принципу в контексті збройної агресії РФ проти України.

У дослідженні розглянуто еволюцію українського кримінального законодавства щодо командної відповідальності, що відображено в процесі внесення змін до Кримінального кодексу України, зокрема впровадженні ст. 31-1. Це положення закріпило у вітчизняному праві механізми покарання військових командирів та інших начальників, які не зупинили вчинення міжнародних злочинів підлеглими чи не запобігли їм. Зазначена норма гармонізує українське законодавство з міжнародними стандартами, сприяючи підвищенню ефективності притягнення до відповідальності осіб, які обіймають керівні посади у військових структурах.

Здійснено порівняльний аналіз законодавства низки країн (Австрія, Андорра, Азербайджан, Боснія і Герцеговина, Грузія, Іспанія, Канада, Ліхтенштейн, Молдова, Німеччина, Польща, Словаччина, Словенія, Франція, Хорватія, Чехія, Чорногорія). Виявлено різноманітні підходи до формулювання норм про командну відповідальність і диференціацію підстав відповідальності залежно від виду діянь, форми вини й категорії суб'єкта. Установлено, що в законодавстві деяких держав відповідальність командирів передбачено лише за невжиття заходів щодо запобігання воєнним злочинам підлеглих, натомість в інших країнах командири можуть бути притягнуті до відповідальності не лише за невтручання, а й за неналежний контроль над підлеглими, неповідомлення компетентних органів про злочини або невжиття заходів щодо покарання винних осіб.

Дослідження сприятиме з'ясуванню ролі командної відповідальності в системі міжнародного кримінального правосуддя й удосконаленню національного законодавства в цій сфері.

Ключові слова: воєнні злочини, військовий командир, агресія, міжнародні злочини, злочини проти людства, відповідальність командирів, командна відповідальність, кримінальна відповідальність, Римський статут Міжнародного кримінального суду, запобігання, розслідування, геноцид, міжнародне гуманітарне право, збройні сили, криміналізація, позбавлення волі.

Постановка проблеми. У період збройної агресії російської федерації (далі – РФ) проти України систематичним є вчинення воєнних злочинів, що порушують норми міжнародного гуманітарного права, передусім Женевські конвенції 1949 року. Серед

найрезонансніших злочинів, які мають ознаки масових убивств, катувань, сексуального насильства й інших грубих порушень прав людини, варто виокремити такі події, як Іловайська трагедія, під час якої відбулося віроломне вбивство українських військовослужбовців, які намагалися вийти з оточення; масові розстріли й тортури мирного населення в містах Бучі, Бородянці, Ірпені, Гостомелі; знищення військовополонених в Оленівці; ракетний обстріл залізничного вокзалу в Краматорську тощо [1, с. 58].

На сучасному етапі міжнародного збройного конфлікту продовжуються умисні цілеспрямовані напади на цивільне населення чи окремих цивільних осіб, які не беруть безпосередньої участі у воєнних діях, напади на цивільні об'єкти. Крім того, фіксують випадки позасудових страт військовополонених, що є грубим порушенням ст. 3 Женевської конвенції про поводження з військовополоненими.

Унаслідок тимчасової окупації окремих територій України значна частина воєнних злочинів залишається латентною, що ускладнює їх документування й подальше правове переслідування винних осіб. Це зумовлює необхідність активізації механізмів міжнародного правосуддя та співпраці України з міжнародними судовими інституціями для забезпечення притягнення винних до відповідальності за нормами міжнародного кримінального права.

Воєнні злочини вчиняють як на підставі наказів військових командирів та інших начальників, так і за «мовчазної згоди» останніх. З огляду на це, в умовах сучасних збройних конфліктів питання кримінальної відповідальності військових командирів та інших осіб, які фактично виконують їхні функції, набуває особливої актуальності. Поширення воєнних злочинів, що вчиняють під час бойових дій, актуалізує необхідність розроблення ефективних механізмів їх розслідування з метою притягнення винних до відповідальності. Важливу роль у цьому процесі відіграють підстави командної відповідальності, що дають можливість покарати не лише безпосередніх виконавців злочину, а й командирів, які допускають учинення таких деліктів підлеглими.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемним аспектам кримінальної відповідальності за воєнні злочини, зокрема військових командирів, інших осіб, які фактично діють як військові командири, й інших начальників, присвячували наукові розвідки В. Базов, М. Бондаренко, І. Жук, К. Задоя, В. Миронова, С. Мохончук, В. Навроцький, Ю. Пономаренко, М. Хавронюк та ін. Водночас чимало питань, зокрема пов'язаних із підставами командної відповідальності, потребують перегляду в контексті сучасних тенденцій правозастосування.

Формулювання цілей. Метою статті є з'ясування особливостей правового регулювання відповідальності військових командирів та інших начальників (командної відповідальності) в кримінальному законодавстві України й інших країн за воєнні злочини, учинені їхніми підлеглими.

Виклад основного матеріалу. У міжнародному праві передбачено принцип командної відповідальності (command responsibility), який визначає стандарти відповідальності командного складу за воєнні злочини, учинені їхніми підлеглими. Зазначений принцип є надзвичайно актуальним для України в контексті російсько-української війни.

Н. Антонюк та А. Мирошніченко із цього приводу зауважують, що, з огляду на ієрархічну структуру збройних сил будь-якої країни, притягнення до відповідальності командира є не тільки в низці випадків простішим, а й значно важливішим, ніж притягнення до відповідальності виконавців нижчого рівня, адже саме від командира передусім залежить забезпечення дотримання підпорядкованим підрозділом законів і звичаїв війни. Якщо проаналізувати приклади в контексті російсько-української

війни й акцентувати на ролі непрямих доказів, варто констатувати, що поширеною є практика здійснення військами РФ систематичних «дошкульних» обстрілів населених пунктів, що перебувають під контролем Сил оборони України. Часто органи досудового розслідування можуть ідентифікувати лише засоби ураження й райони розташування вогневих позицій, із яких здійснено обстріли. Водночас зрозуміло, у зоні якого військового з'єднання знаходяться відповідні вогневі позиції та хто керує кампанією з обстрілів. Очевидно, що командир усвідомлює факт здійснення обстрілів його підлеглими, адже до його відання належать питання про перебування, діяльність підлеглих військовослужбовців, забезпечення їх боєприпасами для вчинення обстрілів із конкретних засобів ураження. Інший приклад – влаштування військовими РФ систем катівень на окупованій території. Прямі докази можуть указувати лише на безпосередніх виконавців найнижчого рівня, водночас цілком можливо довести, до якої військової частини належать ці виконавці та який командир здійснював загальне керівництво їхньою діяльністю [2, с. 9].

На переконання І. Колотухи, притягнення командирів до кримінальної відповідальності за дії підлеглих на війні було спірним питанням, проте Додатковий протокол до Женевських конвенцій 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів, від 8 червня 1977 року (далі – ДП І) чітко окреслив склад злочину, закріпивши його в ст. 86. Практичне застосування положення ДП І мали вже на судових процесах Міжнародного трибуналу для колишньої Югославії, а вони своєю чергою мали безпосередній практичний і доктринальний вплив на Римський статут Міжнародного кримінального суду від 17 липня 1998 року (далі – РС) [3, с. 332].

Принцип командної відповідальності визначено в ст. ст. 86, 87 ДП І та ст. 28 РС. Водночас положення цих документів у контексті відповідальності командирів варто розмежовувати. Статті 86, 87 ДП І чинні для України, а тому можуть бути застосовані національними правозастосовними органами. Натомість ст. 28 РС може застосувати лише Міжнародний кримінальний суд, зокрема, і щодо воєнних злочинів, учинених в Україні у зв'язку з міжнародним збройним конфліктом, на підставі заяви Верховної Ради України від 25 лютого 2014 року й Постанови Верховної Ради України від 4 лютого 2015 року. Водночас практика застосування ст. 28 РС має значення для тлумачення ст. ст. 86, 87 ДП І. Звичаєве міжнародне гуманітарне право також містить положення про відповідальність командування [4, с. 65].

Національні правові системи по-різному імплементують положення про командну відповідальність, що створює як виклики, так і можливості для вдосконалення правозастосовної практики. Досвід міжнародних судових органів, зокрема Міжнародного кримінального суду, трибуналів щодо колишньої Югославії та Руанди, а також судова практика різних держав можуть слугувати орієнтиром для розроблення ефективних механізмів притягнення до відповідальності військових командирів та інших начальників.

У кримінальному законодавстві України протягом тривалого часу не було спеціальних норм, що визначали підстави кримінальної відповідальності командирів за воєнні злочини, учинені їхніми підлеглими. Попри це, учені обґрунтовували можливість притягнення до кримінальної відповідальності зазначених суб'єктів. Наприклад, К. Задоя вважав, що формулювання «інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України» охоплює й відповідальність військових начальників (командирів) у контексті МЗК на засадах ч. 2 ст. 86 ДП І, тобто в межах так званої командної відповідальності [5, с. 1338].

Н. Антонюк й А. Мирошніченко слушно стверджують, що бездіяльність командирів, які не припиняють серйозних порушень законів і звичаїв війни, передбачених міжнародним гуманітарним правом, власне, і є «порушенням законів і звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України», у контексті ст. 438 Кримінального кодексу (далі – КК) України [2, с. 10].

М. Пашковський дійшов висновку, що наявна достатня правова основа для притягнення до кримінальної відповідальності російських командирів за невиконання (неналежне виконання) обов'язків командира, передбачених ст. 87 ДП І [6, с. 110].

З огляду на це, зазначених начальників і командирів можна притягнути до кримінальної відповідальності за ст. 438 КК України на підставі ст. ст. 86, 87 ДП І, кваліфікуючи їхні діяння як інші порушення законів і звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Бездіяльність, про яку йдеться в ст. 86 ДП І, з одного боку, є порушенням законів і звичаїв війни, а з іншого – безпосередньо стосується серйозних порушень міжнародного гуманітарного права, учинених підлеглими військових командирів (начальників) [4, с. 66].

Ситуація змінилася внаслідок набрання чинності Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв'язку з ратифікацією Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього» від 9 жовтня 2024 року № 4012-ІХ [7].

Цим Законом розділ VI КК України доповнено ст. 31-1, яка визначає підстави кримінальної відповідальності військових командирів, інших осіб, які фактично діють як військові командири, й інших начальників. Зазначені підстави стосуються трьох різновидів суб'єктів: 1) військових командирів; 2) інших осіб, які фактично діють як військові командири; 3) начальників, правовий статус яких не визначений ч. 1 ст. 31-1 (ідеться про осіб, які обіймають посаду чи перебувають у становищі, що надає владні повноваження (владу) та контроль над однією чи більше підлеглими особами).

Відповідальність командирів встановлено щодо найтяжчих міжнародних злочинів: злочину агресії (ст. 437 КК України), воєнних злочинів (ст. 438 КК України), застосування зброї масового знищення (ст. 439 КК України), геноциду (ст. 442 КК України) і злочинів проти людяності (ст. 442-1 КК України), що вчинені підлеглою особою, яка перебувала на момент учинення злочину під фактичним командуванням і контролем або, залежно від обставин, під фактичною владою та контролем зазначених суб'єктів.

Обов'язковою умовою є вчинення зазначених злочинів підлеглою особою внаслідок нездійснення військовим командиром, іншою особою, яка фактично діяла як військовий командир, й іншим начальником належного контролю за підлеглою особою.

Із суб'єктивного боку військовий командир або інша особа, яка фактично діє як військовий командир, мали знати або, зважаючи на обставини, що склалися на той час, повинні були й могли знати, що зазначена підлегла особа вчинила або мала намір учинити такий злочин (ч. 1 ст. 31-1 КК України). Водночас начальник, правовий статус якого не визначений частиною першою цієї статті, знав, або мав знати, або свідомо проігнорував інформацію, що явно вказувала на те, що підлегла особа вчиняла або мала намір вчинити такий злочин (ч. 2 ст. 31-1 КК України).

Ці суб'єкти підлягають кримінальній відповідальності згідно з відповідною частиною цієї статті і статтею (частиною статті) Особливої частини цього Кодексу, що передбачає кримінальну відповідальність за злочин, учинений підлеглою особою.

Тобто фактично вони відповідають у межах санкцій ст. ст. 437–439, 442 і 442-1 КК України. Водночас це не виключає можливості призначення різної міри покарання підлеглому та його командирі чи начальнику.

Доповнення КК України статтею 31-1 є важливим кроком у розвитку національного кримінального законодавства та його гармонізації з міжнародним правом. Вирішується дискусія щодо наявності/відсутності в КК України механізму притягнення до відповідальності командирів та інших начальників за воєнні злочини, учинені їхніми підлеглими, що має вирішальне значення в умовах війни. Це також сприятиме майбутнім міжнародним розслідуванням і притягненню до відповідальності російських воєнних злочинців.

Уперше в українському кримінальному законодавстві чітко закріплено концепцію командної відповідальності, яку застосовують у міжнародному праві. Стаття 31-1 гармонізує українське законодавство з положеннями РС, що містить аналогічні норми щодо командної відповідальності. Вона має вагоме значення й для переслідування воєнних злочинів передусім у контексті російсько-української війни, оскільки дає можливість карати не тільки безпосередніх виконавців, а й тих, хто сприяв чи допустив злочини через бездіяльність.

Важливо зосередити увагу на правовому регулюванні цього питання в кримінальному законодавстві зарубіжних країн. Аналіз таких кримінально-правових заборон в інших країнах дає підстави акцентувати на певних особливостях конструювання цих норм, які можна врахувати під час удосконалення КК України.

Варто розглянути передусім особливості об'єктивної сторони досліджуваних деліктів, диференціацію кримінальної відповідальності залежно від форми вини, а також підходи до визначення суб'єктів такої відповідальності.

І. Диференціація кримінальної відповідальності залежно від виду кримінально протиправного діяння.

Норми більшості країн, представлених у таблиці, передбачають відповідальність військових командирів та інших начальників за невиконання обов'язків щодо запобігання воєнним злочинам з боку підлеглих, а також припинення цих деліктів і застосування відповідних заходів реагування.

У кримінальному законодавстві зарубіжних країн простежується щонайменше два підходи до конструювання підстав командної відповідальності, що вирізняються видами криміналізованих діянь.

1. Передбачає встановлення кримінальної відповідальності військових командирів та інших начальників лише за *невжиття заходів щодо запобігання воєнним злочинам, учиненим їх підлеглими* (Азербайджан, Грузія, Молдова, Німеччина, Польща, Чорногорія). Фактично йдеться про спрощену модель підстав кримінальної відповідальності командирів за бездіяльність щодо підлеглих, які вчинили воєнні злочини. Вона стосується бездіяльності, що призвела до вчинення цих деліктів.

Для криміналізації цього діяння в кримінальному законодавстві зарубіжних країн використано різні конструкції:

- невикористання всіх можливостей у межах своїх повноважень щодо запобігання воєнним злочинам, учиненим підлеглими (Азербайджан, ч. 1 ст. 117) [8];
- учинення воєнного злочину внаслідок бездіяльності (Грузія, примітка до ст. 413) [9];
- нездійснення або неналежне здійснення контролю, що призвело до вчинення збройними силами воєнних злочинів (Молдова, ч. 3 ст. 138) [10];
- неперешкоджання підлеглому вчиняти воєнні злочини (Німеччина, ч. 1 ст. 4) [11];

– невиконання обов'язку належного контролю, що допускає вчинення воєнного злочину особою, яка перебуває під фактичним керівництвом чи контролем (Польща, ч. 1, 2 ст. 126b) [12];

– невживання необхідних заходів для запобігання вчиненню злочину, унаслідок чого злочин учинено (Чорногорія, ч. 1 ст. 440) [13].

2. Передбачає встановлення кримінальної відповідальності військових командирів та інших начальників як за *невжиття заходів щодо запобігання воєнним злочинам, учиненим підлеглими, так і за інші подальші необхідні діяння (ідеться про неприпинення цих деліктів, невжиття заходів щодо притягнення до відповідальності за їх учинення, неповідомлення про них компетентні органи тощо)*. Зазначений підхід застосовують у таких країнах, як Австрія, Андорра, Боснія і Герцеговина, Іспанія, Канада, Ліхтенштейн, Словаччина, Словенія, Франція, Хорватія, Чехія.

У законодавстві цих країн використано комплексний підхід, з огляду на певні особливості національних правових систем. Водночас наявні й інші варіанти поєднання кримінально протиправних діянь:

1. *Незапобігання воєнному злочину й неповідомлення про його вчинення.*

Наприклад, у ст. 321h KK Австрії йдеться про нездійснення належного нагляду за підлеглим, якщо він учиняє злочин, учинення якого було очевидним для начальника та якому він міг запобігти, а в ст. 321i цього Кодексу – неповідомлення негайно про злочини, учинені підлеглим, органи, відповідальні за розслідування або кримінальне переслідування таких злочинів. У цьому випадку зазначені діяння криміналізовано в різних кримінально-правових нормах [11]. Аналогічний підхід застосовано в ч. 1 §321h, ч. 2 §321h, § 321i KK Ліхтенштейну [14].

2. *Незапобігання воєнному злочину й невживання заходів щодо покарання (кримінального переслідування) осіб, які його вчинили.*

Наприклад, відповідно до ч. 1 ст. 472 KK Андорри, особа, яка є представником органу влади, або особа, яка фактично діє як такий представник, що не вживає заходів у межах своїх повноважень щодо запобігання вчиненню будь-якого зі злочинів, включених до цього розділу (воєнні злочини й агресія), силами, які перебувають під її командуванням або ефективним контролем, має бути покарана таким самим покаранням, як і винні. Водночас у ч. 3 цієї статті визначено, що ця особа підлягає покаранню як виконавець із пом'якшенням, передбаченим ст. 53, якщо вона не вживає заходів у межах своїх повноважень, щоб злочини, включені до цього розділу, учинені особами, які перебувають під її командуванням або ефективним контролем, були покарані [15]. Аналогічні положення визначено в ч. ч. 1 і 2 ст. 473 KK Андорри, однак вони стосуються начальника, який не вказаний у попередній статті [15].

Схожі підстави командної відповідальності визначено в законодавстві Боснії і Герцеговини, зокрема в ч. 2 ст. 180 KK цієї країни зазначено, що вчинення підлеглим одного зі злочинів, передбачених ст. ст. 171–175 і 177–179 цього Закону, не звільняє від відповідальності його начальника, якщо начальник знав або міг знати, що його підлеглий готується вчинити такий злочин або вже його вчинив, однак не вжив необхідних і розумних заходів для запобігання вчиненню кримінального правопорушення або покарання винного [16].

Схожий підхід застосовано в KK Іспанії, зокрема, відповідно до ч. 1 ст. 615 bis, представник влади чи військовий начальник або будь-яка особа, яка фактично діє як така, яка не вживає заходів у межах своїх повноважень, щоб запобігти вчиненню силами, які перебувають під його чи її ефективним командуванням або контролем, будь-якого зі злочинів, зазначених у підрозділах II, II bis і III цього розділу, карається тим самим покаранням, що й винуватці. Натомість, відповідно до ч. 2 ст. 615 bis, будь-яка

влада чи військовий керівник або будь-яка особа, яка фактично діє як така, яка не вживає заходів у межах своєї компетенції для кримінального переслідування за злочини, включені в підрозділи II, II bis і III цього розділу, учинені особами під його чи її ефективним командуванням чи контролем, карається покаранням на два ступені нижчим, ніж покарання виконавців [17].

3. *Незапобігання воєнному злочину, невжиття заходів щодо його припинення та повідомлення компетентних органів (передачі їм справи) для розслідування й судового переслідування.*

Наприклад, відповідно до ч. 1 ст. 5 Закону про злочини проти людства та військові злочини Канади, військовий командир вчиняє злочин, якщо:

а) військовий командир:

(i) не здійснює належного контролю за особою, яка перебуває під його ефективним командуванням і контролем або дієвою владою та контролем, і внаслідок цього особа вчиняє злочин, передбачений ст. 4, або

(ii) після набрання чинності цієї статтею не здійснює належного контролю за особою, яка перебуває під його ефективним командуванням і контролем або дієвою владою та контролем, і внаслідок цього ця особа вчиняє злочин, передбачений ст. 6;

(b) військовий командир знає або допускає злочинну недбалість, не знаючи, що особа збирається вчинити або вчиняє такий злочин; і

(c) згодом військовий командир:

(i) негайно не вживає всіх необхідних і розумних заходів у межах своїх повноважень для запобігання або припинення злочину, передбаченого ст. 4 або 6, або

(ii) не вживає всіх можливих, необхідних і розумних заходів у межах своїх повноважень для передачі справи до компетентних органів для розслідування й судового переслідування [18].

На підставі ч. 1 ст. 104 КК Словенії, військовий начальник карається позбавленням волі на строк від одного до восьми років за кримінальні злочини, зазначені в ст. ст. 100–103 або ч. 3 ст. 134 цього Кодексу, учинені підрозділами, які перебували під його фактичним керівництвом, якщо він знав, що його підрозділи вчинили або що за таких обставин вони можуть вчинити такі кримінальні злочини, не здійснив належного контролю за цими підрозділами й не вжив усіх належних і необхідних заходів у межах своїх повноважень для запобігання цим кримінальним правопорушенням чи припинення їх або для передачі справи до компетентних органів для розслідування й переслідування [19].

У частині 3 ст. 435 КК Словаччини визначено, що військовий командир несе кримінальну відповідальність за воєнні злочини, якщо вони вчинені збройними силами під його фактичним командуванням і контролем унаслідок його нездатності керувати цими силами, якщо:

а) він знав або за обставинами того часу мав знати, що збройні сили вчиняли або готувалися вчинити такі злочини, і

б) не здійснив усіх необхідних і відповідних заходів у межах своєї компетенції для запобігання їхньому вчиненню чи припинення їх або не передав справу відповідним органам для розслідування та кримінального переслідування.

Аналогічні положення стосуються інших начальників у ч. 4 ст. 435 КК Словаччини [22].

Відповідно до ч. 1 ст. 462-7 КК Франції, без шкоди для застосування положень ст. 121-7, співучасником воєнного злочину або правопорушення, передбаченого цим розділом, яке вчинене підлеглими, що перебували під його ефективною владою та контролем, вважається військовий командир або особа, яка виконувала цю функцію,

якщо вона знала або, з огляду на обставини, мала знати, що її підлеглі вчиняють чи збираються вчинити такий злочин або правопорушення, і не вжила всіх необхідних і розумних заходів, які були в її силах, щоб запобігти його вчиненню або припинити його, або не повідомила компетентні органи з метою проведення розслідування й судового переслідування. Аналогічні положення передбачено для вищого керівника, який не виконував функцію військового командира, у ч. 2 ст. 462-7 КК Франції [20].

У КК Хорватії встановлено кримінальну відповідальність військового начальника або цивільної особи, яка займає вище становище, або особи, яка фактично діє як військовий начальник, за неперешкоджання вчиненню воєнного кримінального правопорушення (ч. 1 ст. 96); нездійснення належного нагляду за силами, що перебували під фактичним командуванням і контролем або під фактичним керівництвом і наглядом, і невжиття всіх необхідних і розумних заходів, які були в силах, щоб цьому запобігти (ч. 2 ст. 96); непередання відомостей про воєнні кримінальні правопорушення до компетентних органів для проведення розслідування та притягнення до кримінальної відповідальності підпорядкованих їм безпосередніх виконавців (ч. 5 ст. 96) [21].

4. Незапобігання воєнному злочину, невживання заходів щодо його припинення, покарання винного або передачі справи органу, уповноваженому на притягнення до відповідальності.

Відповідно до ч. 1 ст. 418 КК Чехії, військовий або інший начальник несе кримінальну відповідальність за такі злочини, як геноцид (§ 400), проти людяності (§ 401), агресія (§ 405a), підготовка загарбницької війни (§ 406), підбурювання до загарбницької війни (§ 407), застосування заборонених засобів ведення бою та незаконного способу ведення війни (§ 411), воєнна жорстокість (§ 412), переслідування цивільного населення (§ 413), грабіж у зоні бойових дій (§ 414), зловживання міжнародно визнаними та державними знаками (§ 415), зловживання прапором перемир'я (§ 416) або завдання шкоди парламентару (§ 417), учинені його підлеглим, щодо якого він здійснював свої повноваження й контроль, якщо, нехай навіть через недбалість, він не запобіг учиненню такого злочину, не припинив його вчинення, не покарав винного або не передав його до органу, уповноваженого на притягнення до відповідальності [23].

II. Диференціація кримінальної відповідальності залежно від форми вини.

Підстави кримінальної відповідальності військового командира чи іншого начальника можна диференціювати залежно від форми вини: за умисні дії щодо невиконання обов'язків начальника відповідальність може наставати в межах однієї частини статті (чи декількох частин статті), а за необережні – у межах іншої частини (інших частин) цієї статті. Такий підхід застосовано в кримінальному законодавстві Австрії, Андорри, Іспанії, Ліхтенштейну, Польщі, Хорватії, Чорногорії.

Як приклад можна навести ст. 321h КК Австрії (Порушення обов'язку нагляду). У частині 1 цієї статті криміналізовано умисний неналежний нагляд начальника за підлеглим, який перебуває під його фактичним командуванням (управлінням) і контролем, якщо підлеглий учиняє діяння, передбачене цим розділом, учинення якого було очевидним для начальника та якому він міг запобігти. Натомість у ч. 2 цієї статті визначено підстави кримінальної відповідальності за дію, передбачену ч. 1 цієї статті, учинену з необережності [11].

Про вчинення досліджуваних деліктів через грубу необережність ідеться в ч. 2 ст. 472 КК Андорри [15]. Менше покарання для правопорушника, який діє ненавмисно, встановлено в ч. 2 ст. 126b КК Польщі [12]. Відповідно до ч. 4 ст. 96 КК Хорватії, карається нездійснення нагляду командиром через недбалість [21]. На підставі ч. 2 §321h КК Ліхтенштейну начальник (ч. 2 § 321g), який учиняє діяння, передбачене ч. 1 §321h з недбалості, карається позбавленням волі на строк не більше ніж три роки [14]. Якщо

діяння, передбачене ч. 1 ст. 615 bis КК Іспанії, учинене через грубу недбалість, покарання буде на один чи два ступені нижчим [17].

Водночас у більшості досліджуваних країн підстави командної відповідальності залежно від форми вини не диференційовано (ідеться про законодавство Азербайджану, Боснії і Герцеговини, Молдови, Німеччини, Грузії, Канади, Словаччини, Словенії, Франції).

III. Конструювання підстав командної відповідальності залежно від виду суб'єкта кримінального правопорушення.

Законодавці застосовують здебільшого два підходи до конструювання підстав командної відповідальності залежно від виду суб'єкта кримінального правопорушення.

В одних випадках не відбувається розмежування умов відповідальності різних командирів і начальників у межах різних статей або частин однієї статті.

Наприклад, в Австрії криміналізовано діяння начальника (ст. 321g, ст. 321h, 321i) [11], в Азербайджані – начальника чи посадової особи (ч. 1 ст. 117) [8], у Боснії і Герцеговині – начальника (ч. 2 ст. 180) [16], у Ліхтенштейні – начальника (ч. 1 §321h, ч. 2 §321h, § 321i) [14], у Молдові – військового командира або особи, яка командує збройними силами (ч. 3 ст. 138) [10], у Німеччині – військового командира або цивільного начальника (ч. 1 § 4) [11], у Польщі – особи (ст. 126b) [12], у Грузії – командира або (та) іншого керівника збройних сил, що беруть участь у збройному конфлікті (примітка до ст. 413) [9], у Чехії – військового або іншого начальника (ч. 1 ст. 418) [23], у Чорногорії – військового командира або особи, яка фактично виконує цю функцію, або цивільного начальника (ст. 440) [13].

Водночас у частині країн наявне розмежування підстав командної відповідальності різних суб'єктів (Андорра, Іспанія, Канада, Словаччина, Словенія, Франція, Хорватія). Наприклад, у ст. 472 КК Андорри криміналізовано дії особи, яка є представником органу влади або особою, яка фактично діє як такий представник, а в ст. 473 цього Кодексу – начальника, не вказаного в попередній статті [15]. Частина 1 ст. 5 Закону про злочини проти людства та воєнні злочини Канади стосується військових командирів, а ч. 2 цієї статті – начальників [18]. Водночас кожна з таких осіб підлягає довічному позбавленню волі.

Аналогічну диференціацію в межах ч. 3 ст. 435 (військовий командир) і ч. 4 ст. 435 (начальник, за винятком начальника, зазначеного в ч. 3 ст. 435) передбачено в КК Словаччини [22]. Такий підхід застосовано в КК Словенії, зокрема розмежовано підстави кримінальної відповідальності військових командирів (ч. 1 ст. 104) й осіб, які фактично діють як військові командири, або осіб, які фактично здійснюють керівні повноваження та нагляд у цивільній організації чи компанії (ч. 2 ст. 104) [19].

У КК Франції відповідальність різних суб'єктів міститься в різних частинах статті: військового командира або особи, яка виконувала цю функцію, – у ч. 1 ст. 462-7, вищого керівника, який не виконував функцію військового командира, – у ч. 2 ст. 462-7 [20]. Аналогічний підхід застосовано в КК Хорватії: відповідальність досліджуваних суб'єктів встановлена в різних частинах статті 96 КК: особи, яка є військовим начальником або цивільною особою, яка займає вище становище, або особи, яка фактично діє як військовий начальник, – у ч. ч. 1, 2 цієї статті; особи, що займає вище становище в усіх інших відносинах керівництва та підлеглості (крім тих, що передбачені ч. 2 цієї статті), – у ч. 3 цієї статті [21].

Попри таке розмежування, міра покарання для цих суб'єктів не різниться. Військові командири й інші начальники здебільшого *підлягають такому самому покаранню, як і їхні підлеглі*, що вчинили воєнні делікти (наприклад, ст. ст. 472, 473 КК Андорри,

ст. 413 КК Грузії, ст. 419 КК Болгарії, ст. 180 КК Боснії і Герцеговини, ч. 1 ст. 615 bis КК Іспанії, § 4 Міжнародного кримінального кодексу Німеччини, ст. 126b КК Польщі, ст. 435 КК Словаччини, ст. 462-7 КК Франції, ст. 96 КК Хорватії). Тобто їх фактично карають як співучасників (виконавців) цих злочинів.

Водночас у деяких країнах трапляються й змішані варіанти караності начальників. Наприклад, відповідно до ч. 1 ст. 96 КК Хорватії, особа, яка є військовим начальником або цивільною особою, що займає вище становище, або є особою, яка фактично діє як військовий начальник, що не перешкоджає особі, яка перебуває під її фактичним командуванням і наглядом або фактичною владою та наглядом, учинити кримінальне правопорушення, передбачене ст. ст. 88–91 цього закону, карається так, як виконавець цього злочину. Натомість інші частини цієї статті містять чітко визначені санкції: ч. ч. 2, 3 – позбавлення волі на строк від трьох до п'ятнадцяти років, ч. 4 – позбавлення волі на строк від одного до десяти років, ч. 5 – позбавлення волі на строк від шести місяців до п'яти років [4, с. 71–72; 21].

Висновки. Дослідження питання командної відповідальності в міжнародному, зарубіжному й національному кримінальному праві дало можливість виявити низку важливих висновків щодо її застосування й удосконалення.

Принцип командної відповідальності є ключовим механізмом притягнення до відповідальності осіб, які займають керівні посади у військових структурах, за воєнні злочини, учинені їхніми підлеглими. В умовах збройної агресії РФ проти України цей принцип набуває особливої значущості для забезпечення справедливості й притягнення до відповідальності винних осіб.

Протягом тривалого часу кримінальне законодавство України не містило чітких положень про командну відповідальність, що ускладнювало правозастосування. Однак ухвалення змін до КК України, зокрема введення ст. 31-1, стало важливим кроком до гармонізації національного права з міжнародними стандартами.

Аналіз законодавства зарубіжних країн засвідчив наявність різних підходів до конструювання норм про командну відповідальність. В одних державах командири несуть відповідальність лише за невжиття заходів із запобігання воєнним злочинам (Азербайджан, Грузія, Молдова, Німеччина, Польща, Чорногорія), натомість в інших передбачено комплексний підхід, що охоплює як незапобігання, так і невжиття подальших необхідних заходів, таких як припинення цих деліктів, притягнення до відповідальності за їх учинення, повідомлення про них компетентним органам тощо (Австрія, Андорра, Боснія і Герцеговина, Іспанія, Канада, Ліхтенштейн, Словаччина, Словенія, Франція, Хорватія, Чехія).

Підстави кримінальної відповідальності військового командира чи іншого начальника може бути диференційовано залежно від форми вини: за умисні дії щодо невиконання обов'язків начальника відповідальність може наставати в межах однієї частини статті (чи декількох частин статті), а за необережні – у межах іншої частини (інших частин) цієї статті. Такий підхід застосовано в кримінальному законодавстві Австрії, Андорри, Іспанії, Ліхтенштейну, Польщі, Хорватії, Чорногорії. Тобто розмежовано відповідальність за умисні дії та дії, учинені з необережності. Водночас у більшості досліджуваних країн такого розмежування не передбачено (ідеться про законодавство Азербайджану, Боснії і Герцеговини, Молдови, Німеччини, Грузії, Канади, Словаччини, Словенії, Франції).

Законодавці застосовують переважно два підходи до конструювання підстав командної відповідальності залежно від виду суб'єкта кримінального правопорушення. В одних випадках не відбувається розмежування підстав відповідальності різних командирів і начальників у межах різних статей або частин однієї статті

(Австрія, Азербайджан, Боснія і Герцеговина, Грузія, Ліхтенштейн, Молдова, Німеччина, Польща, Чорногорія). Водночас у частині країн наявне розмежування підстав командної відповідальності різних суб'єктів (Андорра, Іспанія, Канада, Словаччина, Словенія, Франція, Хорватія) у різних статтях або різних частинах однієї статті, однак міра покарання для різних суб'єктів однакова, вони несуть відповідальність у межах одних і тих самих санкцій. Військові командири й інші начальники здебільшого підлягають такому самому покаранню, як і їхні підлеглі, що вчинили воєнні делікти.

Використані джерела:

1. Вознюк А. А., Жук І. В. Порушення законів і звичаїв війни: безпосередні об'єкти, предмети та потерпілі від злочину. Загальні положення «jus in bello». *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2022. Вип. 4 (100). С. 57–74. DOI: <https://doi.org/10.33766/2524-0323.100.57-74>.
2. Антонюк Н., Мирошніченко А. Проблемні питання відповідальності командирів за воєнні злочини. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 1 (46). DOI: [https://dx.doi.org/10.37566/2707-6849-2024-1\(46\)-1](https://dx.doi.org/10.37566/2707-6849-2024-1(46)-1).
3. Колотуха І. О. Особливості відповідальності командирів під час війни. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 6. С. 328–332. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.06.59>.
4. Вознюк А. А. Командна відповідальність: проблеми притягнення до кримінальної відповідальності та перспективи удосконалення кримінального законодавства України. *Ретроспектива військової агресії РФ в Україні: злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку в сучасному вимірі* : матеріали Міжнародного науково-практичного круглого столу 22–23 червня 2023 року. Київ : Алерта, 2023. С. 64–72.
5. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / А. М. Бойко, Л. П. Брич, О. О. Дудоров та ін. ; за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 10-те вид., перероб. та доп. Київ : Дакор, 2018. 1360 с.
6. Пашковський М. І. Командна відповідальність для російських командирів на підставі ст. 438 КК України та статей 86, 87 Першого додаткового Протоколу до Женевських Конвенцій: перспективи використання хорватського досвіду. *International scientific conference*. Wloclawek, Republic of Poland, May 29–30, 2023. С. 107–110.
7. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв'язку з ратифікацією Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього : Закон України від 9 жовтня 2024 р. № 4012-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4012-20#n10>.
8. Кримінальний кодекс Азербайджанської Республіки від 30 грудня. 1999 р. станом на 27 грудня 2024 р. URL: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30420353.
9. Кримінальний кодекс Грузії від 22 липня 1999 р. № 2287-вс станом на 5 вересня 2024 р. URL: <https://matsne.gov.ge/ru/document/view/16426?publication=263>.
10. Codul Penal al Republicii Moldova. URL: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=136064&lang=ro#.
11. Bundesrecht konsolidiert: Gesamte Rechtsvorschrift für Strafgesetzbuch (StGB). URL: <https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=10002296>.
12. Kodeks karny z dnia 6 czerwca 1997 r. Opracowano na podstawie: t.j. Dz. U. z 2024 r. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19970880553/U/D19970553Lj.pdf>.
13. Krivični Zakonik Crne Gore. 3/2020. URL: <https://www.paragraf.me/propisi-crnegore/krivicni-zakonik-crne-gore.html>.
14. Strafgesetzbuch (StGB) vom 24. Juni 1987. Fassung vom 01.03.2023. URL: <https://www.gesetze.li/konso/1988.37>.
15. Nouveau Code Pénal (Loi organique n°9/2005 du 21 février 2005). URL: <http://www.derechos.org/intlaw/doc/and1.html>.
16. Krivični Zakon Bosne i Hercegovine. br. 47/2023. URL: <https://www.paragraf.ba/propisi/bih/krivicni-zakon-bosne-i-hercegovine.html>.
17. Código Penal de España (Ley Orgánica 10/1995, de 23 de noviembre, de 1995). Revisión vigente desde 11 de Junio de 2024. URL: https://noticias.juridicas.com/base_datos/Penal/lo10-1995.html.
18. Crimes Against Humanity and War Crimes Act. S.C. 2000, c. 24. URL: <https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/c-45.9/page-1.html#h-114626>.

19. Kazenski zakonik (KZ-1). Uradni list RS, št. 55/08 z dne 4. 6. 2008. URL: <https://pisrs.si/pregledPredpisa?id=ZAKO5050>.
20. Code pénal. Version en vigueur au 20 février 2025. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006070719/2025-02-20/.
21. Kazneni zakon. pročišćeni tekst zakona. na snazi od 02.04.2024. URL: <https://www.zakon.hr/z/98/Kazneni-zakon>.
22. Zákon č. 300/2005 Z. z. Trestný zákon. Zákon č. 23/2025 Z. z. URL: <https://www.zakonypreludi.sk/zz/2005-300>.
23. Trestní zákoník je v České republice. Česká republika, 8 ledna 2009. Aktuální znění 11.02.2025–31.12.2025 (verze 44). URL: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2009-40>.

References:

1. Vozniuk, A., & Zhuk, I. (2022). Porushennia zakoniv i zvychaiiv viiny: bezposeredni obiekty, predmety ta potierpilyi vid zlochynu. Zahalni polozhennia «jus in bello» [Violation of the Laws and Customs of War: Direct Objects, Items, and Victims of the Crime. General Provisions of «jus in bello»]. *Vistnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav imeni E.O. Didorienka*, 4(100), 57–74. <https://doi.org/10.33766/2524-0323.100.57-74> [in Ukrainian].
2. Antonyuk, N., & Myroshnychenko, A. (2024). Problemi pytannia vidpovidalnosti komandyryv za voienni zlochyny [Problematic Issues of Commander Responsibility for War Crimes]. *Iurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*, 1(46). [https://dx.doi.org/10.37566/2707-6849-2024-1\(46\)-1](https://dx.doi.org/10.37566/2707-6849-2024-1(46)-1) [in Ukrainian].
3. Kolotukha, I. O. (2022). Osoblyvosti vidpovidalnosti komandyryv pid chas viiny [Peculiarities of Commanders' Responsibility during the War]. *Analitichno-porivnialne pravoznavstvo*, 6, 328–332. <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.06.59> [in Ukrainian].
4. Vozniuk, A. A. (2023). Komandna vidpovidalnist: problemy prytyahnenia do kryminalnoi vidpovidalnosti ta perspektyvy udoskonalennia kryminalnoho zakonodavstva Ukrainy [Command Responsibility: Problems of Criminal Liability and Prospects for Improving Criminal Legislation of Ukraine]. *Retrospektyva viiskovoi ahresii rf v Ukraini: zlochyny proty myru, bezpieky liudstva ta miuzhiadnarodnoho pravoporiadku v suchasnomu vymiri: mat. mizhnarodnogo naukovopraktychnoho krulhoho stolu 22–23 chervnia 2023 roku* (s. 64–72). Kyiv: Alerta [in Ukrainian].
5. Boiko, A., Brych, L., Dudorov, O., Melnyk, M., & Khavroniuk, M. (Eds.). (2018). Naukovopraktychniy komentar Kryminalnoho kodeksu Ukrainy (10-te vyd., pererobl. ta dopovn.) [Scientific and Practical Commentary on the Criminal Code of Ukraine] (10th ed., revised and supplemented). Kyiv: Dakor [in Ukrainian].
6. Pashkovskiy, M. (2023). Komandna vidpovidalnist dlia rosiiskyykh komandyriiv na pidstavi st. 438 KK Ukrainy ta statei 86, 87 Pershoho dodatkovoho Protokolu do Zhenievskyykh Konventsii: perspektyvy vykorystannia khorvatskoho dosvidu. *U International scientific conference* (s. 107–110). Wrocław, Republic of Poland, May 29–30. [Command responsibility for Russian commanders based on Article 438 of the Criminal Code of Ukraine and Articles 86, 87 of the First Additional Protocol to the Geneva Conventions: Prospects for using Croatian experience] [in Ukrainian].
7. Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho ta Kryminalnoho protsesualnoho kodeksiv Ukrainy u zviazku z ratyfikatsiieiu Rymyskoho statuty Mizhnarodnoho kryminalnoho sudu ta popravok do n'ohho: Zakon Ukrainy vid 9 zhovtnia 2024 r. № 4012-IX. (2024). [On amendments to the Criminal and Criminal Procedural Codes of Ukraine related to the ratification of the Rome Statute of the International Criminal Court and amendments thereto]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4012-20#n10> [in Ukrainian].
8. Kryminalnyi kodeks Azierbaidzhanskoi Respubliki vid 30 hrudnia 1999 r. stanom na 27 hrudnia 2024 r. (2024). [Criminal Code of the Republic of Azerbaijan as of December 30, 1999, as of December 27, 2024]. URL: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30420353 [in Ukrainian].
9. Kryminalnyi kodeks Hruzii vid 22 lyptnia 1999 r. № 2287-vs stanom na 5 veresnia 2024 r. (2024). [Criminal Code of Georgia, July 22, 1999, No. 2287-vs, as of September 5, 2024]. URL: <https://matsne.gov.ge/ru/document/view/16426?publication=263> [in Ukrainian].
10. Codul Penal al Republicii Moldova. (2023). LP25 din 03.03.23, MO92/21.03.23 art.136; în vigoare 21.03.26. [Criminal Code of the Republic of Moldova, LP25 from 03.03.23, MO92/21.03.23 art.136; in force from 21.03.26]. URL: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=136064&lang=ro# [in Romanian].

11. Bundesrecht konsolidiert: Gesamte Rechtsvorschrift für Strafgesetzbuch (StGB). [Consolidated Federal Law: Complete legislation for the Penal Code (StGB)]. URL: <https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=10002296> [in German].
12. Kodeks karny z dnia 6 czerwca 1997 r. Opracowano na podstawie: t.j. Dz. U. z 2024 r. [Criminal Code of June 6, 1997, Compiled based on: Journal of Laws from 2024]. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19970880553/U/D19970553Lj.pdf> [in Polish].
13. Krivični Zakonik Crne Gore. (2020). 3/2020. [Criminal Code of Montenegro, 3/2020]. URL: <https://www.paragraf.me/propisi-crnegore/krivicni-zakonik-crne-gore.html> [in Montenegrin].
14. Strafgesetzbuch (StGB) vom 24. Juni 1987. (2023). Fassung vom 01.03.2023. [Penal Code (StGB) of June 24, 1987, version of 01.03.2023]. URL: <https://www.gesetze.li/konso/1988.37> [in German].
15. Nouveau Code Pénal (Loi organique n°9/2005 du 21 février 2005). [New Penal Code (Organic Law n°9/2005 of February 21, 2005)]. URL: <http://www.derechos.org/intlaw/doc/and1.html> [in French].
16. Krivični Zakon Bosne i Hercegovine. (2023). br. 47/2023. [Criminal Code of Bosnia and Herzegovina, No. 47/2023]. URL: <https://www.paragraf.ba/propisi/bih/krivicni-zakon-bosne-i-hercegovine.html> [in Bosnian].
17. Código Penal de España (Ley Orgánica 10/1995, de 23 de noviembre, de 1995). (2024). Revisión vigente desde 11 de Junio de 2024. [Penal Code of Spain (Organic Law 10/1995, of November 23, 1995), in force since June 11, 2024]. URL: https://noticias.juridicas.com/base_datos/Penal/lo10-1995.html [in Spanish].
18. Crimes Against Humanity and War Crimes Act. (2000). S.C. 2000, c. 24. URL: <https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/c-45.9/page-1.html#h-114626>.
19. Kazenski zakonik (KZ-1). (2008). Uradni list RS, št. 55/08 z dne 4. 6. 2008. [Criminal Code (KZ-1)]. URL: <https://pisrs.si/pregledPredpisa?id=ZAKO5050> [in Slovenian].
20. Code pénal. (2025). Version en vigueur au 20 février 2025. [Penal Code, Version in force as of February 20, 2025]. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006070719/2025-02-20/ [in French].
21. Kazneni zakon. (2024). pročišćeni tekst zakona. na snazi od 02.04.2024. [Criminal Law, consolidated text, in force since April 2, 2024]. URL: <https://www.zakon.hr/z/98/Kazneni-zakon> [in Croatian].
22. Zákon č. 300/2005 Z. z. Trestný zákon. (2025). Zákon č. 23/2025 Z. z. [Act No. 300/2005 Z. z. Criminal Code, Act No. 23/2025 Z. z.]. URL: <https://www.zakonypreludi.sk/zz/2005-300> [in Slovak].
23. Trestní zákoník je v České republice. Česká republika, 8 ledna 2009. Aktuální znění 11.02.2025-31.12.2025 (verze 44). URL: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2009-40> [in Czech].

Стаття надійшла до редколегії 28.02.2025

Vozniuk A., Doctor of Law, Professor, Head of the Research Laboratory on Crime Prevention Issues at the Educational and Scientific Institute of Police Activities, National Academy of Internal Affairs (Kyiv, Ukraine)

Bondarenko O., Research Fellow at the Research Laboratory on Criminalistics Support and Forensic Expertise Issues, Educational and Scientific Expert-Criminalistics Institute, National Academy of Internal Affairs (Kyiv, Ukraine)

GROUND FOR COMMAND RESPONSIBILITY: NATIONAL AND FOREIGN EXPERIENCE

This article examines the principle of command responsibility in international, foreign, and national criminal law, particularly its significance in holding military commanders accountable for war crimes committed by their subordinates. Special attention is given to the relevance of this principle in the context of Russia's armed aggression against Ukraine.

The study explores the evolution of Ukrainian criminal legislation concerning command responsibility, as reflected in the amendments to the Criminal Code of Ukraine, including the introduction of Article 31-1. This provision established mechanisms within domestic law for punishing military commanders and other superiors who failed to prevent or stop the commission of international crimes by their subordinates.

The provision aligns Ukrainian legislation with international standards, enhancing the effectiveness of accountability for individuals in leadership positions within military structures.

A comparative analysis of the legislation of several countries (Austria, Andorra, Azerbaijan, Bosnia and Herzegovina, Georgia, Spain, Canada, Liechtenstein, Moldova, Germany, Poland, Slovakia, Slovenia, France, Croatia, the Czech Republic, Montenegro) was conducted. The study identified various approaches to the formulation of command responsibility provisions and differentiation of liability grounds depending on the type of act, form of guilt, and category of subject. It was found that in some countries' legislation, commanders are held accountable only for failing to take measures to prevent war crimes by subordinates, whereas in others, commanders may be held responsible not only for inaction but also for improper supervision of subordinates, failure to report crimes to competent authorities, or failure to take measures to punish guilty individuals.

This research contributes to clarifying the role of command responsibility in the system of international criminal justice and improving national legislation in this field.

Key words: war crimes, military commander, aggression, international crimes, crimes against humanity, commander responsibility, command responsibility, criminal liability, Rome Statute of the International Criminal Court, prevention, investigation, genocide, international humanitarian law, armed forces, criminalization, imprisonment.

DOI 10.32782/2786-9156.109.1.43-52
УДК 343.41:070

Ісаєнко Є. Г., аспірант кафедри кримінального права, процесу і криміналістики Київського університету інтелектуальної власності та права Національного університету «Одеська юридична академія» (м. Київ, Україна)

e-mail: evgeniygennadievichis@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0003-5824-9298>

СУБ'ЄКТ ПЕРЕШКОДЖАННЯ ЗАКОННІЙ ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ЖУРНАЛІСТІВ

Статтю присвячено дослідженню суб'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ст. 171 Кримінального кодексу України, яке охоплює перешкодження законній професійній діяльності журналістів. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю забезпечення належного захисту журналістів, що виконують функцію незалежного контролю за владою та суспільно значущими процесами.

У статті здійснено аналіз наукових підходів до визначення суб'єкта кримінального правопорушення, з огляду на загальні та спеціальні ознаки, що можуть визначати відповідальність особи. Увагу зосереджено на дискусійних питаннях щодо можливості притягнення до відповідальності неповнолітніх осіб, використання штучного інтелекту в механізмах перешкодження журналістській діяльності, а також кримінально-правової відповідальності юридичних осіб. Встановлено, що загальний суб'єкт цього злочину – це фізична осудна особа, яка досягла віку 16-ти років, натомість спеціальний суб'єкт – це службова особа, що використовує свої повноваження для незаконного впливу на журналістів.

Аналіз практики застосування ст. 171 Кримінального кодексу України дає підстави для висновку про необхідність удосконалення правових норм, що регулюють питання кримінальної відповідальності за перешкодження законній діяльності журналістів.

Основні результати дослідження засвідчують, що кримінально-правовий механізм захисту журналістів має бути розширений, зокрема через уточнення законодавчих положень щодо відповідальності юридичних осіб, а також правового врегулювання використання штучного інтелекту в контексті інформаційного впливу й цензури.

Результати дослідження сприятимуть глибшому розумінню механізмів захисту прав журналістів, а також розробленню рекомендацій щодо вдосконалення законодавчого регулювання відповідальності за перешкодження їхній діяльності.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, суб'єкт злочину, журналістська діяльність, правовий захист, спеціальний суб'єкт, кримінальне правопорушення, юридична особа, штучний інтелект.

Постановка проблеми. Журналістика є невід'ємним складником демократичного суспільства, виконуючи функцію контролю за владою, висвітлення суспільно значущих подій та забезпечення права громадян на отримання достовірної інформації. У зв'язку з цим журналісти нерідко постають перед різними формами перешкодження їхній професійній діяльності, і такі дії потребують відповідної кримінально-правової оцінки. Для притягнення до кримінальної відповідальності за зазначені делікти важливо встановити особу, яка їх вчинила.

Актуальність дослідження суб'єкта перешкодження законній професійній діяльності журналістів зумовлена необхідністю визначення кола осіб, які можуть бути відповідальними за такі правопорушення, а також удосконаленням механізмів правового захисту журналістів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми кримінальної відповідальності за перешкодження законній професійній діяльності журналістів, а також пошук шляхів їх розв'язання були предметом наукових досліджень у працях

Я. С. Безпалої, А. А. Вознюка, Ю. В. Гродецького, К. П. Задой, С. Я. Лихової, Р. О. Мовчана, В. І. Павликівського, Є. В. Пилипенка, Є. О. Письменського, А. В. Савченка, О. О. Семенюка, Р. Р. Сосков, Ю. В. Сподарик та ін. Попри значні досягнення вчених у розробленні окресленої проблематики, чимало дискусійних питань у цьому напрямі кримінально-правового регулювання залишаються досі не вирішеними. Це негативно позначається на ефективності протидії кримінальним правопорушенням проти журналістів. Зокрема, привертають увагу питання суб'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ст. 171 КК України. Йдеться зокрема про вік, з якого настає відповідальність, заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, а також питання використання штучного інтелекту у випадках вчинення таких деліктів.

Формулювання цілей. Метою цього дослідження є аналіз кримінально-правових ознак суб'єкта перешкоджання професійній діяльності журналістів в межах кримінально-правової характеристики цього делікта.

Виклад основного матеріалу. Кримінальне законодавство й теорія кримінального права України визнають два види суб'єктів кримінального правопорушення – загальний і спеціальний. Вони обидва характеризуються наявністю таких обов'язкових ознак: 1) фізична особа; 2) осудна особа; 3) особа, що вчинила кримінальне правопорушення у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність. Для спеціального суб'єкта, крім зазначених, повинні встановлювати також додаткові ознаки, що передбачені КК України.

О. О. Дудоров слушно зазначає, що в низці випадків закон передбачає відповідальність осіб, наділених, крім загальних ознак суб'єкта, додатковими ознаками. Останні характеризують відповідну особу як спеціального суб'єкта: лише він може вчинити певне кримінальне правопорушення. Додаткові ознаки конкретного складу кримінального правопорушення зі спеціальним суб'єктом можуть бути безпосередньо визначені в диспозиції відповідної норми КК України, або в спеціальній нормі, або визначені шляхом тлумачення відповідної норми КК України [1, с. 142–143].

В. Я. Тацій зауважує, що ознаки спеціального суб'єкта доповнюють загальне поняття суб'єкта злочину, виконуючи роль додаткових [2, с. 172].

В. М. Куц має частково інші погляди на визначення загального та спеціального суб'єкта злочину. На його переконання, додаткові ознаки суб'єкта кримінального правопорушення не завжди перетворюють його із загального на спеціальний. За наявності додаткових ознак, прямо передбачених у законі, суб'єкт може залишатися загальним. Учений вважає, що загальний суб'єкт – це та особа, яка вчиняє діяння, заборонене кримінальним законом загалом. У разі вчинення такого діяння суб'єкт порушує загальну кримінально-правову заборону. Натомість спеціальний суб'єкт, зауважує В. М. Куц, позначає особу, яка вчиняє діяння, що заборонене не для всіх без винятку осіб, а лише для певної їх категорії, до якої ця особа входить. Наприклад, посадова особа, військовослужбовець є спеціальними суб'єктами не загалом, а стосовно лише відповідної групи злочинів – службових, військових. Ці суб'єкти порушують не загальну, а спеціальну кримінально-правову заборону, яка лише їм адресована. Крім загального та спеціального суб'єктів, існує також загальний суб'єкт із додатковими ознаками – це суб'єкт, що має поряд з обов'язковими ще й додаткові ознаки, передбачені кримінальним законом, але вони не перетворюють його на спеціального суб'єкта [3, с. 22].

А. А. Вознюк переконує, що суб'єкта кримінального правопорушення логічно розглядати як родові поняття, а окремі його види (загальний та спеціальний) – як видові [4, с. 523; 5, с. 284].

Оцінюючи наведені положення, можна дійти висновку, що суб'єкт кримінального правопорушення наділений низкою загальних і спеціальних ознак, які визначають його юридичну відповідальність.

Ключовими критеріями суб'єкта злочину є осудність і досягнення певного віку, що гарантує можливість особи усвідомлювати власні дії та вільно обирати варіант поведінки. Відсутність свободи волі змінює соціальну значущість і юридичну оцінку вчиненого діяння. В окремих випадках законодавство встановлює додаткові ознаки суб'єкта, які утворюють спеціальний суб'єкт. Вони можуть бути визначені безпосередньо в кримінальному законі або шляхом його тлумачення.

Науковці пропонують різні підходи до розмежування загального та спеціального суб'єктів. Деякі вчені вважають, що додаткові ознаки автоматично перетворюють загального суб'єкта на спеціального, натомість інші стверджують, що навіть за наявності додаткових характеристик суб'єкт може залишатися загальним. Зазначене засвідчує, що загалом концепція суб'єкта кримінального правопорушення є багаторівневою, а його класифікація – предметом наукової дискусії. Однак спільним для всіх підходів є визнання того, що відповідальність особи зумовлена як загальними, так і спеціальними ознаками, закріпленими в кримінальному праві.

Наразі суб'єктами всіх трьох форм вчинення кримінального проступку за ст. 171 КК України, а саме умисного перешкоджання законній професійній діяльності журналістів, впливу на журналіста з метою перешкоджання виконанню ним професійних обов'язків і переслідування журналіста у зв'язку з його законною професійною діяльністю, є загальний. Тобто законодавець свідомо не наділив правопорушника додатковими обов'язковими юридичними ознаками, як цього вимагає поняття спеціального суб'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 18 КК України.

Водночас слушно зауважують вчені, що визнання певного суб'єкта кримінального правопорушення загальним не унеможливорює випадки вчинення цього делікту службовою особою [6].

Обов'язковою ознакою суб'єкта досліджуваних деліктів є вік, з якого може наставати кримінальна відповідальність за вчинене.

Аналіз положень ст. 22 та 171 КК України дає підстави стверджувати, що суб'єктом перешкоджання законній професійній діяльності журналістів є фізична особа, яка досягла віку 16-ти років. У зв'язку з цим постає запитання: чи варто знижувати вік кримінальної відповідальності за досліджуваний делікт.

У теорії кримінального права до критеріїв зниження віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність за певне кримінальне правопорушення, належать: здатність осіб, які досягли віку 14-ти років, усвідомлювати суспільну небезпечність і кримінальну протиправність відповідних діянь; високий рівень суспільної небезпечності цих правопорушень та їх умисний характер; відносна поширеність зазначених діянь серед осіб віком від 14-ти років; наявність кримінально-правових заходів, що можуть бути застосовані до неповнолітніх, забезпечуючи як репресивний, так і виховний вплив [7, с. 140; 8, с. 237; 9, с. 83].

Вивчення судової практики застосування ст. 171 КК України дає підстави стверджувати про відсутність підстав для зниження віку кримінальної відповідальності за це діяння. Тому Я. С. Безпала слушно стверджує, що законодавець цілком обґрунтовано не відніс діяння, передбачені ст. 171 КК України, до тих злочинів, кримінальна відповідальність за вчинення яких настає з віку 14 років [10, с. 110]. Ми також поділяємо позицію Є. В. Пилипенка з приводу того, що законодавець цілком обґрунтовано не включив злочини, які полягають у перешкодженні діяльності, до переліку злочинів, відповідальність за які настає з віку 14 років. По-перше, бланкетний характер диспо-

зицій, складність об'єктивних ознак цих злочинів дають підстави засумніватися, що особа віком від 14-ти до 16 років здатна усвідомити фактичні ознаки й суспільну небезпечність цих злочинів. По-друге, не можна стверджувати, що ці злочини поширені серед підлітків, адже їм доволі складно вчинити такий злочин через їхні фізичні дані та соціальний статус. Навіть серед дорослих такі злочини не можна визнати поширеними, з огляду на їхню питому вагу в загальній структурі злочинності. По-третє, більшість із них (принаймні основні склади) належать до злочинів невеликої або середньої тяжкості, і тільки перешкодження діяльності Збройних Сил України й інших військових формувань – до тяжких. Отже, підстав для зниження віку кримінальної відповідальності за перешкодження діяльності нині немає [11, с. 149–150].

Попри те, що суб'єкт кримінального правопорушення, передбаченого ст. 171 КК України, загальний, крім випадків вчинення зазначеного делікту службовою особою, з цього правила можуть бути винятки.

Слушною видається підхід Є. В. Пилипенка в тому, що особа, яка є носієм права на законну діяльність, не може бути суб'єктом злочину, що полягає в перешкодженні такій діяльності. Наприклад, не може військовослужбовець Збройних Сил України бути суб'єктом перешкодження законній діяльності Збройних Сил України чи інших військових формувань, член профспілки чи політичної партії – діяльності цих об'єднань тощо. Перешкодження – це певний вплив «ззовні», тому не можна перешкоджати самому собі або певному об'єднанню, членом якого є особа. Якщо особа, яка є членом певного об'єднання (громадського об'єднання, політичної партії, профспілки, військового формування тощо), перешкоджає діяльності такого об'єднання, вона може бути притягнута до кримінальної відповідальності тільки тоді, якщо в її діях є ознаки іншого складу злочину (службового, проти життя, здоров'я, власності тощо), ніж перешкодження діяльності, або до інших видів відповідальності (цивільної, адміністративної тощо) [11, с. 150].

З огляду на зазначене, суб'єктом перешкодження законній професійній діяльності журналістів не може бути журналіст.

В епоху глобалізації та активного розвитку цифрових технологій в контексті дослідження суб'єкта кримінального правопорушення важливо зазначити про *штучний інтелект*.

О. Е. Радутний за результатами дослідження питань штучного інтелекту як суб'єкта злочину дійшов таких висновків і пропозицій: 1) перенесення значного сектору життєдіяльності людини до віртуальних світів є неминучою подією, зокрема передбачуваною як певного соціального клапана; 2) віртуальним світом і повсякденним життям (роботою програм, механізмів, приладів, обладнання) у найближчому майбутньому може цілком опікуватися штучний інтелект (Artificial Intelligence, скорочено – AI) або суперінтелект (Super Artificial Intelligence, скорочено – SAI), який стане розумнішим, досконалішим й усвідомленішим за людину; 3) штучний інтелект (електронна особа, особистість) може бути наділений здатністю усвідомлювати фактичну сторону, усвідомлювати суспільну небезпечність власних дій або бездіяльності та їх наслідків, керувати поведінкою за можливості вибору (наявність декількох варіантів поведінки); 4) штучний інтелект (електронна особа, особистість) може бути визнаний суб'єктом злочину; 5) визнання штучного інтелекту (електронної особи, особистості) суб'єктом злочину буде доцільним й обґрунтованим лише за умови переопрацювання всієї системи кримінального права поза спокусливим наслідуванням науковій або політичній моді [12, с. 113–114].

Питання щодо можливості визнання штучного інтелекту суб'єктом кримінальної відповідальності за досліджувані діяння є спірним, оскільки чинне законодавство

України не визнає штучний інтелект правосуб'єктом учасником правовідносин. Проте використання технологій штучного інтелекту може бути інструментом для вчинення таких правопорушень, як автоматизоване цензурування контенту (незаконна заборона висвітлення тем або демонстрування осіб); обмеження доступу журналістів до інформації через алгоритми фільтрації або дезінформацію; використання штучного інтелекту для переслідування журналістів, зокрема через створення фейкових матеріалів, бот-атак у соціальних мережах тощо.

До кримінальної відповідальності в таких випадках слід притягувати відповідних фізичних осіб, які використовують штучний інтелект для перешкоджання законній професійній діяльності журналістів. Водночас слід урахувати і юридичних осіб у випадках, якщо їх уповноважені особи вчиняють зазначені кримінальні правопорушення від імені та в інтересах юридичної особи. Саме такі фізичні та юридичні особи володіють, керують або свідомо використовують ІІ-системи для перешкоджання журналістській діяльності. Це може бути як окрема особа, так і група осіб.

У контексті зазначеного доцільно виокремити підстави відповідальності юридичних осіб, уповноважені особи яких можуть перешкоджати законній професійній діяльності журналістів.

Р. Р. Сосков зауважує, що в дослідженнях, присвячених кримінально-правовому захисту журналістів та їхньої професійної діяльності, висвітлюють питання щодо можливості запровадження кримінальної відповідальності юридичних осіб у вітчизняний кримінальний закон, зокрема в контексті кримінальних правопорушень щодо журналістів [13, с. 141–146], однак автор конкретних пропозицій з цього приводу не висловлює.

Натомість Є. В. Пилипенко переконаний, що запровадження кримінальної відповідальності юридичних осіб суперечить вітчизняній теорії кримінального права і є недоцільним, оскільки юридична особа не наділена свободою волі, не здатна усвідомлювати значення власних дій, мети покарання щодо неї не може бути досягнуто. Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб принципово не відрізняються від стягнень, які застосовують в інших галузях права, а отже, можуть бути реалізовані за межами кримінального права [11, с. 147].

Справді, у межах дискусії про ознаки суб'єкта перешкоджання діяльності журналіста слід розглянути питання про доцільність застосування **заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб** за вчинення в їхніх інтересах кримінального правопорушення, передбаченого ст. 171 КК України. Зосередимо увагу не на юридичній природі та завданнях застосування цих заходів, а власне на юридичній особі як можливому «квазісуб'єкті» перешкоджання журналістській діяльності.

Єдиною правовою підставою, передбаченою розділом V Особливої частини КК України, для застосування таких заходів є вчинення уповноваженою особою кримінального правопорушення від імені та в інтересах юридичної особи, передбаченого ст. 160 КК України («Підкуп виборця, учасника референдуму, члена виборчої комісії або комісії з референдуму»).

Водночас доцільно з'ясувати, чи можливі на практиці ситуації, за яких перешкоджання законній професійній діяльності журналіста здійснюють від імені та в інтересах певної юридичної особи? На нашу думку, такі випадки є реальними, тож спробуємо обґрунтувати таку позицію.

У сучасному діловому світі, де домінує великий капітал і значна частка бізнес-активності припадає на корпорації (великі компанії), чимало так званих білокомірцевих кримінальних правопорушень вчиняють саме комерційні юридичні особи. Це

засвідчують, зокрема, статистичні дані розгляду відповідних категорій кримінальних справ у розвинених країнах.

З огляду на кількість і зміст журналістських розслідувань, що викривають різноманітні протиправні схеми у сфері бізнесу, можна стверджувати про наявність непоодиноких випадків залякування, переслідування та загалом незаконного впливу на журналістів у зв'язку з їхньою професійною діяльністю.

Одним із сучасних і масштабних прикладів протиправного втручання в діяльність журналістів може бути розслідування діяльності «Wirecard AG» – німецької фінансової компанії, що займалася наданням сучасних фінансових послуг. У червні 2020 року компанію було оголошено банкрутом після того, як виявлено реалізовані керівництвом компанії масштабні шахрайські схеми, спрямовані проти клієнтів. Після того, як журналіст відомої англійської газети «Financial Times» Д. Маккрам почав розслідування діяльності «Wirecard AG» на підставі інформації, отриманої від третіх осіб, ця фінансова компанія стала переслідувати його різними способами, намагалася перешкодити його репортажам, звинувачувала в неетичній та протиправній поведінці й навіть розпочала кампанію з дискредитації цього журналіста в соціальних мережах. Зрештою знадобилося активне втручання керівництва газети «Financial Times», щоб забезпечити безпеку репортера й відновити його ділову репутацію [14].

В українських реаліях, з огляду на високий рівень «олігархізації» та корупції в економіці, підпорядкованість чималої кількості великих фінансово-промислових груп інтересам окремих осіб, які мають вагомий вплив у владних структурах і суспільстві, можна спрогнозувати, що ці компанії намагатимуться свою господарську діяльність «закрити» від журналістів, зробити її «непрозорою для суспільства». У разі спроб журналістських розслідувань вони вдаватимуться до різноманітних способів перешкоджання журналістській діяльності.

Отже, необхідно доповнити п. 4 ч. 1 ст. 96-3 КК України вказівкою на ст. 171 КК України. Такий законодавчий крок уможливить застосування судами заходів кримінально-правового характеру до юридичних осіб, якщо від їхнього імені та в їхніх інтересах уповноважена особа перешкодила законній професійній діяльності журналістів.

Суб'єктом за ч. 3 ст. 171 КК України може бути спеціальний – там зазначено про дії, передбачені частиною другою цієї статті, тобто про вплив або переслідування журналіста, якщо вони були вчинені службовою особою. Там само зазначено і про відповідальність за такі дії, якщо вони були вчинені за попередньою змовою групою осіб, тобто описано такі ситуації, коли в здійсненні впливу на журналіста або його переслідуванні брали участь два чи більше суб'єктів кримінального правопорушення, які заздалегідь, тобто до початку кримінального правопорушення, домовилися про спільне його вчинення (ч. 2 ст. 28 КК України). Зауважимо, що обидві ознаки – спеціального суб'єкта, тобто службової особи, і групи осіб уособлюють кваліфікований склад діяння, описаного в ч. 2 ст. 171 КК України.

Для того щоб краще дослідити суб'єктний склад досліджуваного кримінального правопорушення, слід розглянути матеріали судової практики. Отже, наведемо декілька прикладів щодо посад, професій та інших ознак, що характеризують правопорушників, яких суд визнав винними в перешкодженні законній професійній діяльності журналістів. Зокрема, у вироках судів, винесених упродовж 2019–2024 рр. зазначено про таких суб'єктів: охоронці котеджних містечок, житлових комплексів, супермаркетів, керівник служби охорони підприємства, директор департаменту безпеки банку, фізична особа – підприємець, адміністратор інтернет-клубу, директор товариства з обмеженою відповідальністю, начальник міського (районного) відділу поліції, голова (депутат) сільської (районної) ради та просто пересічні громадяни,

які здійснювали перешкоджання внаслідок певних особистих мотивів – наприклад, водій – учасник ДТП в стані алкогольного сп'яніння або особа, яка проживає поруч з квартирою, де відбувалася зйомка журналістського сюжету.

Судова практика свідчить, що перешкоджання законній професійній діяльності журналістів здійснюють особи, які займають різні посади та працюють у різних сферах. Це можуть бути як представники охоронних структур (охоронці, керівники безпеки), так і посадові особи державних та приватних установ (депутати, керівники підприємств, адміністратори). Немає єдиної соціальної чи професійної групи, яка переважно вчиняє такі дії. Це можуть бути як службові особи, так і пересічні громадяни.

Водночас слід зауважити, що якщо в одних випадках ішлося про безпосередній зв'язок між службовими або професійними функціями суб'єкта й мотивом і характером перешкоджання журналістській діяльності, то в інших, навпаки, про відсутність такого зв'язку – особа стала випадковим «свідком» діяльності журналіста, у неї виник раптовий умисел на перешкоджання цій діяльності, здебільшого через особисту неприязнь, агресивне ставлення до журналістської діяльності загалом, бажання помститися за відзнятий сюжет, грубо перервати інтерв'ю тощо.

Наприклад, у вироку Приморського районного суду м. Одеси було зазначено, що ОСОБА_3 є громадянином України із середньою освітою, неодружений, інвалід II групи, працює охоронцем в Одеській державній академії будівництва та архітектури, зареєстрований та фактично проживає за адресою: АДРЕСА_1, раніше не судимий. Тобто суд наводить ознаки, що характеризують особу кримінального правопорушника.

Далі суд установив, що обвинувачений ОСОБА_3, перебуваючи в освітньому закладі Одеської державної академії будівництва та архітектури в м. Одесі, умисно, з метою перешкоджання виконанню журналістом його професійних обов'язків, учинив стосовно журналіста інформаційного агентства «Українська служба інформації» ОСОБА_6, яка прибула для виконання редакційного завдання на предмет дотримання техніки пожежної безпеки в цьому освітньому закладі, фізичний вплив, що полягав у зриванні посвідчення журналіста, яке було прикріплено на її одязі, моральному впливі, що передбачав нецензурні висловлювання на її адресу, а також використовуючи перевагу власної фізичної сили, змусив ОСОБА_6 залишити приміщення освітнього закладу. Тим самим ОСОБА_3 вчинив перешкоджання законній професійній діяльності журналіста під час виконання ним професійних обов'язків [15].

Висновки. Дослідження суб'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ст. 171 КК України, є надзвичайно важливим для забезпечення ефективного кримінально-правового захисту журналістів та їхньої професійної діяльності. Визначення кола осіб, які можуть бути відповідальними за такі злочини, дає змогу не лише уточнити правові межі притягнення до кримінальної відповідальності, а й сприяти вдосконаленню законодавчого регулювання.

Аналіз теоретичних положень і судової практики дає підстави сформулювати низку ключових висновків.

По-перше, суб'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 171 КК України, є фізична особа, яка досягла віку 16-ти років і є осудною. Нині практика не дає підстав вважати, що особи віком від 14-ти до 16 років масово вчиняють такі правопорушення, що засвідчує недоцільність зміни вікового порогу відповідальності.

По-друге, суб'єктом злочину за ст. 171 КК України є загальний суб'єкт, за винятком випадків, коли правопорушення вчинене службовою особою, що в такому разі перетворює його на спеціального суб'єкта. Це стосується ситуацій, коли переслідування

або інші форми перешкоджання журналістам здійснюють унаслідок використання службового становища особи. Додатково слід зазначити, що журналіст не може бути суб'єктом злочину, передбаченого цією статтею, оскільки не може перешкоджати власній діяльності.

По-третє, хоча чинне законодавство України не визнає штучний інтелект правосуб'єктним учасником правовідносин, його використання може бути інструментом незаконного впливу на журналістів. До кримінальної відповідальності в таких випадках слід притягувати відповідних фізичних осіб, які використовують штучний інтелект для перешкоджання законній професійній діяльності журналістів. Водночас слід урахувати і юридичних осіб у випадках, якщо їхні уповноважені особи вчиняють зазначені кримінальні правопорушення від імені та в інтересах юридичної особи. Саме такі фізичні та юридичні особи володіють, керують або свідомо використовують ШІ-системи для перешкоджання журналістській діяльності. Це може бути як окрема особа, так і група осіб.

По-четверте, у сучасних умовах необхідно розглянути можливість притягнення до відповідальності юридичних осіб за вчинення кримінальних правопорушень проти журналістів, якщо їхні уповноважені особи діють від імені та в інтересах цих суб'єктів господарювання. З огляду на це слід доповнити п. 4 ч. 1 ст. 96-3 КК України вказівкою на ст. 171 КК України. Такий законодавчий крок уможливить застосування судами заходів кримінально-правового характеру до юридичних осіб, якщо від їхнього імені та в їхніх інтересах уповноважена особа перешкодила законній професійній діяльності журналістів.

По-п'яте, аналіз судової практики демонструє, що перешкоджання журналістській діяльності – поширене явище, яке може мати різні форми і мотиви, а відповідальність за такі дії несуть люди з різним статусом у суспільстві.

Отже, результати здійсненого дослідження засвідчують необхідність подальшого вдосконалення кримінального законодавства у сфері захисту журналістів. Зокрема, необхідно розглянути питання впровадження нових підходів до визначення суб'єкта злочину, уточнення критеріїв спеціального суб'єкта, а також удосконалення механізмів відповідальності юридичних осіб і регулювання використання новітніх технологій у цій сфері. Це дасть змогу підвищити ефективність боротьби з кримінальними правопорушеннями проти журналістів і зміцнити правові гарантії їхньої професійної діяльності.

Використані джерела:

1. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право : навч. посібник. Київ : Ваіте, 2014. 944 с.
2. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / В. Я. Тацій, В. І. Тютюгін, В. І. Борисов та ін.; за ред. В. Я. Тація, В. І. Тютюгіна, В. І. Борисова. – 6-те вид., мерероб. і допов. Харків : Право, 2020. 584 с.
3. Куц В. М. Теоретико-прикладні аспекти проблеми суб'єкта злочину. *Вісник університету внутрішніх справ*. 1996. № 1. С. 17–23.
4. Вознюк А. А. Кримінальна відповідальність за створення злочинних об'єднань та участь у них : монографія. Київ : ФОП Маслаков, 2018. 928 с.
5. Вознюк А. А. Теоретичні та практичні проблеми кримінальної відповідальності за створення злочинних об'єднань та участь у них як посягання на громадську безпеку : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2018. 652 с.
6. Вознюк А. А., Мішура М. В. Суб'єкт зловживання впливом: актуальні питання доктрини кримінального права та правозастосування. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту імені Е.О. Дідоренка*. 2024. Випуск 3 (107). С. 45–63. DOI: <https://doi.org/10.32782/2786-9156.107.3.45-63>

7. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / [Ю. В. Александров, В. І. Антипов, М. В. Володько, О. О. Дудоров та ін.] ; за ред. М. І. Мельника, В. А. Климентя. 5-те вид., переробл. та доповн. Київ : Атіка, 2009. 408 с.
8. Українське кримінальне право. Загальна частина : підручник / за ред. В. О. Навроцького. Київ : Юрінком Інтер, 2013. 712 с.
9. Вознюк А. А. Кримінальне право України. Загальна частина : конспект лекцій. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2016. 236 с.
10. Безпала Я. С. Кримінальна відповідальність за перешкоджання законній професійній діяльності журналістів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2014. 211 с.
11. Пилипенко Є. В. Перешкоджання діяльності у кримінальному праві України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Сєвєродонецьк, 2018. 228 с.
12. Радутний О. Е. Штучний інтелект як суб'єкт злочину. Інформація і право. 2017. № 4 (23). С. 106-115.
13. Сосков Р. Р. Проблеми кримінальної відповідальності за перешкоджання професійній журналістській діяльності : дис. ... наук. ступеня д-ра філософ. : 081 «Право». Дніпро, 2024. 308 с. 141-146.
14. McCrum D. Wirecard and me: Dan McCrum on exposing a criminal enterprise. *Financial Times*. September 3, 2020. URL: <https://www.ft.com/content/745e34a1-0ca7-432c-b062-950c20e41f03>
15. Вирок Приморського районного суду м. Одеси від 20 жовтня 2021 р. Справа № 522/12416/21 Єдиний державний реєстр судових рішень : [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100540215>

References:

1. Dudorov, O. O., & Khavroniuk, M. I. (2014). *Kryminalne pravo: Navchalnyi posibnyk* [Criminal law: Textbook]. Kyiv: Vaite. [in Ukrainian]
2. Taii, V. Ia., Tiutiuhin, V. I., & Borysov, V. I. (Eds.). (2020). *Kryminalne pravo Ukrainy: Zahalna chastyna* [Criminal law of Ukraine: General part]. (6th ed.). Kharkiv: Pravo. [in Ukrainian]
3. Kuts, V. M. (1996). Teoretyko-prykladni aspekty problemy subiekta zlochyynu [Theoretical and applied aspects of the problem of the subject of crime]. *Visnyk universytetu vnutrishnikh sprav* [Bulletin of the University of Internal Affairs], (1), 17–23. [in Ukrainian]
4. Vozniuk, A. A. (2018). *Kryminalna vidpovidalnist za stvorennia zlochyynnykh obiednan ta uchast u nykh: Monohrafiia* [Criminal liability for the creation of criminal associations and participation in them: Monograph]. Kyiv: FOP Maslakov. [in Ukrainian]
5. Vozniuk, A. A. (2018). *Teoretychni ta praktychni problemy kryminalnoi vidpovidalnosti za stvorennia zlochyynnykh obiednan ta uchast u nykh yak posiahannia na hromadsku bezpeku: Dys. ... d-ra yuryd. nauk: 12.00.08* [Theoretical and practical problems of criminal liability for the creation of criminal associations and participation in them as an encroachment on public safety: Doctoral dissertation]. Kyiv. [in Ukrainian]
6. Vozniuk, A. A., & Mishura, M. V. (2024). Subiekt zlovzhyvannia vplyvom: Aktualni pytannia doktryny kryminalnogo prava ta pravozastosuvannia [The subject of abuse of influence: Current issues of criminal law doctrine and law enforcement]. *Visnyk Luhanskoho navchalno-naukovoho institutu imeni E. O. Didorenka* [Bulletin of the Luhansk Educational and Scientific Institute named after E. O. Didorenko], (3)(107), 45–63. <https://doi.org/10.32782/2786-9156.107.3.45-63> [in Ukrainian]
7. Melnyk, M. I., & Klyment, V. A. (Eds.). (2009). *Kryminalne pravo Ukrainy. Zahalna chastyna: Pidruchnyk* [Criminal law of Ukraine. General part: Textbook]. (5th ed.). Kyiv: Atika. [in Ukrainian]
8. Navrotskyi, V. O. (Ed.). (2013). *Ukrainske kryminalne pravo. Zahalna chastyna: Pidruchnyk* [Ukrainian criminal law. General part: Textbook]. Kyiv: Yurinkom Inter. [in Ukrainian]
9. Vozniuk, A. A. (2016). *Kryminalne pravo Ukrainy. Zahalna chastyna: Konspekt lektsii* [Criminal law of Ukraine. General part: Lecture notes]. Kyiv: Natsionalna akademiia vnutrishnikh sprav. [in Ukrainian]
10. Bezpala, Ya. S. (2014). *Kryminalna vidpovidalnist za pereshkodzhannia zakonnoi profesiinii diialnosti zhurnalistiv: Dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.08* [Criminal liability for obstructing the lawful professional activity of journalists: PhD dissertation]. Kharkiv. [in Ukrainian]
11. Pylypenko, Ye. V. (2018). *Pereshkodzhannia diialnosti u kryminalnomu pravi Ukrainy: Dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.08* [Obstruction of activity in the criminal law of Ukraine: PhD dissertation]. Sievierodonetsk. [in Ukrainian]
12. Radutnyi, O. E. (2017). Shtuchnyi intelekt yak subiekt zlochyynu [Artificial intelligence as a subject of crime]. *Informatsiia i pravo* [Information and Law], (4)(23), 106–115. [in Ukrainian]

13. Soskov, R. R. (2024). *Problemy kryiminalnoi vidpovidalnosti za pereshkodzhannia profesiinii zhurnalistiskii diialnosti: Dys. ... nauk. stupenia d-ra filosofii: 081 "Pravo"* [Problems of criminal liability for obstructing professional journalistic activity: PhD dissertation]. Dnipro. [in Ukrainian]
14. McCrum, D. (2020, September 3). *Wirecard and me: Dan McCrum on exposing a criminal enterprise*. *Financial Times*. <https://www.ft.com/content/745e34a1-0ca7-432c-b062-950c20e41f03>
15. Vyrok Prymorskoho raionnoho sudu m. Odesy vid 20 zhovtnia 2021 r., Sprava № 522/12416/21 [Verdict of the Prymorskyi District Court of Odesa city from October 20, 2021, Case No. 522/12416/21]. *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen* [Unified State Register of Court Decisions]. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100540215> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 28.02.2025

Isaienko Ye., Postgraduate Student at the Department of Criminal Law, Procedure and Criminology, Kyiv University of Intellectual Property and Law of the National University "Odesa Law Academy" (Kyiv, Ukraine)

THE SUBJECT OF OBSTRUCTION OF LEGAL PROFESSIONAL JOURNALISTIC ACTIVITY

This article examines the subject of a criminal offense as stipulated in Article 171 of the Criminal Code of Ukraine, which encompasses obstruction of legal professional journalistic activities. The relevance of the study is determined by the necessity of ensuring adequate protection for journalists who perform the function of independent oversight over authorities and socially significant processes.

The article analyzes scientific approaches to defining the subject of a criminal offense, considering both general and special characteristics that may determine an individual's responsibility. Special attention is paid to the discussion on the possibility of holding minors accountable, the use of artificial intelligence in mechanisms of obstruction of journalistic activity, and the criminal liability of legal entities. It has been established that the general subject of this crime is defined as a legally competent individual who has reached the age of 16, while a special subject is a public official who abuses their powers to unlawfully influence journalists.

The analysis of the practice of applying Article 171 of the Criminal Code of Ukraine leads to the conclusion that legal provisions governing criminal liability for obstructing lawful journalistic activities require improvement.

The key findings of the study indicate that the criminal-legal protection mechanism for journalists should be expanded, particularly by clarifying legislative provisions on the liability of legal entities and establishing legal regulation of the use of artificial intelligence in the context of informational influence and censorship.

The results of this research will contribute to a deeper understanding of the mechanisms of journalist rights protection, as well as to the development of recommendations for improving legislative regulation of liability for obstruction of their activities.

Key words: criminal liability, subject of crime, journalistic activity, legal protection, special subject, criminal offense, legal entity, artificial intelligence.

DOI 10.32782/2786-9156.109.1.53-62
УДК 658.15

Кадала В. В., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри господарсько-правових дисциплін та економічної безпеки факультету № 4 Донецького державного університету внутрішніх справ (м. Кропивницький, Україна)

e-mail: kadala@ukr.net

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-6868-9487>

Гузенко О. П., кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри господарсько-правових дисциплін та економічної безпеки факультету № 4 Донецького державного університету внутрішніх справ (м. Кропивницький, Україна)

e-mail: reginaguzenko2015@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-4002-2629>

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕГЛАМЕНТУВАННЯ ТА ЗМІСТУ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ

Стаття присвячена окремим питанням правового регламентування та змісту економічної безпеки України в умовах сьогодення. Визначено рольовий аспект дотримання відповідного рівня економічної безпеки України в надзвичайних умовах розвитку. Обґрунтовано доцільність переосмислення сутнісного змісту економічної безпеки України як понятійної категорії. Надано авторське бачення й обґрунтовано доцільність розуміння економічної безпеки України як комплексу правових інструментів, які спираються на новітні способи та прийоми в механізмах безпеки в економічній сфері, котра є функціональним складником, фундаментом і матеріальною основою національної безпеки, з метою збереження національних економічних інтересів на базі дієвості заходів подолання негативного впливу зовнішніх і внутрішніх викликів у надзвичайних умовах розвитку України.

Зазначено, що для країни, яка перебуває під впливом воєнних викликів, пріоритетне значення в процесах економічної безпеки належить національним економічним інтересам. Надано авторське бачення їх змістовності як комплексу економічних потреб країни, котра перебуває під впливом надзвичайних умов розвитку, задоволення яких забезпечує дієвість моделі розвитку національної економіки на базі сталого економічного зростання, сприяє відтворенню соціального потенціалу нації та збільшенню доступності до інформаційного простору в контексті національної безпеки з метою сприяння адаптації заходів мінімізації ризиків та загроз.

Розкрито складники правового базису регламентування економічної безпеки України, звернуто увагу на ключові правові норми, розкрито механізм взаємодії економічної безпеки країни й національної безпеки країни як її ключового складника. Установлено, що держава як гарант захисту національних економічних інтересів має постійно досліджувати як реальні, так і перспективні загрози економічній безпеці України й визначати механізми її захисту для забезпечення розвитку соціально орієнтованої національної економіки.

Ключові слова: безпека, економічна безпека, економічний ризик, зовнішні загрози, внутрішні загрози, правове регламентування, нормативно-законодавчий акт, національна безпека, національні інтереси, національні економічні інтереси, види економічної безпеки.

Постановка проблеми. Економічна безпека України посідає доволі помітне місце не лише в розвитку країни, а й у питаннях збереження національних інтересів суспільства. Нині Україна переживає тяжкі часи, потерпає від російської воєнної агресії, що негативно впливає на рівень економічної безпеки. Саме економічний сектор країни є потужною платформою для накопичення грошового ресурсу в контексті податкових надходжень до бюджетів різних рівнів, що дає можливість підвищувати обороноздатність країни й вирішувати болючі соціально-економічні проблеми. Забезпечення

відповідного рівня економічної безпеки (далі – ЕБ) України здійснюється на базі правових регуляторів, які є основою вирішення питань подолання ризиків і загроз в економічних циклах макроекономічного й мікроекономічного рівня. Нині гостро стоїть питання своєчасного реагування на наявні воєнні виклики з метою впровадження стабілізаційних заходів, які здатні підтримувати відповідний рівень ЕБ України. Проте такі події мають відбуватися через механізми осучаснення правової площини, котра забезпечить своєчасне виконання заходів нівелювання ризиків і загроз в економічній сфері, що й зумовило вибір напряду дослідження й доводить його актуальність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання правового регламентування ЕБ України не є новим, проте постійно порушується в колі наукової спільноти. Така теза ґрунтується на тому, що проблеми ЕБ України в контексті правового базису доволі часто обираються предметом вивчення в дисертаційних і монографічних дослідженнях, оприлюднюються на Міжнародних і Всеукраїнських конференціях і стають предметом обговорення на різних дискусійних платформах. Важливо відмітити, що наукові розробки вітчизняних учених торкалися різних аспектів ЕБ України. Доволі змістовні дослідження у сфері ЕБ України в розрізі питань механізму державного управління, взаємозв'язку з глобалізаційними циклами, забезпечення та прогнозування майбутнього рівня провели вітчизняні науковці: Л. М. Акімова [1], З. С. Варналій [2], М. Д. Балджи, І. М. Котова, К. І. Тарасова [3], О. Ф. Новікова, О. В. Ольшанська, А. О. Мельник, Т. Є. Воронкова [4]. Натомість О. Б. Бутнік-Сіверський та О. П. Петренко [5] присвятили дослідження взаємозв'язку тінізації інтелектуальної економіки й загрозам національній безпеці, у складі якої ЕБ України. Поглиблюють зазначені дослідження І. І. Білоус, Т. Г. Васильців, Р. Л. Лупак, В. В. Зайченко [6] звертаються до проблеми фінансових розслідувань у контексті ЕБ України. Ураховуючи цінність наукових розробок вітчизняних вчених, доцільно констатувати той факт, що в надзвичайні умови розвитку країни потребують більш поглибленого дослідження питання правової регламентації окремих сегментів у сфері ЕБ України.

Формулювання цілей. Метою статті є дослідження питань правового регламентування та змісту ЕБ України з подальшим визначенням напрямів його осучаснення, з огляду на надзвичайні умови розвитку.

Виклад основного матеріалу. Правовий базис забезпечення дієвості заходів ЕБ України розкривається через перехід країни до особливого правового режиму воєнного стану. Така ситуація обґрунтовується тим, що ЕБ України є одним із пріоритетних складників національної безпеки (далі – НБ), котра потерпає від наявних воєнних загроз, що викликає необхідність адаптації правових ініціатив законодавцем у розрізі трансформаційних процесів, які торкаються основних сфер життєдіяльності суспільства. Окрім того, змін зазнають системоутворювальні інститути з позиції нормативно-правової, політичної, економічної, соціальної та екологічної сфери. Зазначені події не лише впливають на осучаснення структурних складників НБ, а й викликають нагальну потребу в оновленні змістовності правових норм, котрі закладені в процесах оцінювання ЕБ України.

На першому етапі дослідження варто зупинитися на самому розумінні ЕБ як понятійної категорії. Із цього приводу цікавою є думка В. В. Шемчук [7, с. 256], який розкриває сутнісний зміст згаданої категорії через призму юридичної науки, визначаючи її як «правовідносини, що виникають при забезпеченні органами публічної влади стану захищеності національної економічної системи». У свою чергу, С. В. Лекарь [8, с. 186–187] доповнює юридичну позицію трактування ЕБ шляхом висвітлення в її структурі двох основних сегментів:

– по-перше, такий стан суспільних відносин, що підлягають правовому регулюванню, за якого поведінка суб'єктів права у сфері виробництва, обміну, розподілу й споживання матеріальних і духовних благ відповідає встановленим правовим приписам;

– по-друге, такий стан законодавства, що регулює сферу економічних відносин, за якого воно відповідає вимогам ЕБ [8, с. 187].

Із цього приводу слушно зауважує В. В. Зуб [9, с. 459] стосовно того, що «ЕБ розглядається зазвичай у напрямі розвитку економіки та захисту економічних інтересів держави, тобто захисту національних інтересів». Науковець пропонує під ЕБ розуміти «стан захищеності економічної сфери держави та національних економічних інтересів від негативного впливу зовнішніх і внутрішніх загроз та викликів, дестабілізуючих факторів, який забезпечується комплексом нормативно-правових, організаційно-інституційних, техніко-технологічних та інноваційно-інвестиційних заходів» [9, с. 459].

За влучним виразом М. М. Єрмошенко [10, с. 27], «ЕБ України, з одного боку, охоплює підсистеми різних сфер забезпечення життєдіяльності суспільства, які також мають певну внутрішню структуру, а з другого боку, є підсистемою міжнародної ЕБ». Фахівці Національного інституту стратегічних досліджень при Президенті України [11] стверджують, що ЕБ України виступає як «складова системи більш високого рівня, а саме НБ, є інтегральною характеристикою стану економічної системи, що передбачає характеристику стану низки підсистем – взаємопов'язаних структурних складових: макроекономічної, інвестиційної, інноваційної, фінансової, соціальної, зовнішньоторговельної, енергетичної, продовольчої, демографічної».

Виходячи із ситуації, котра склалася в Україні останніми роками й супроводжується наявними воєнними викликами, необхідно переосмислити рольовий аспект та осучаснити зміст ЕБ України. Саме тому, на нашу думку, доцільно розглядати ЕБ України як комплекс правових інструментів, які спираються на новітні способи та прийоми в механізмах безпеки в економічній сфері, котра є функціональним складником, фундаментом і матеріальною основою НБ, з метою збереження національних економічних інтересів на базі дієвості заходів подолання негативного впливу зовнішніх і внутрішніх викликів у надзвичайних умовах розвитку України.

На нашу думку, така характеристика змісту ЕБ України має низку переваг:

– розкрито взаємозв'язок правових інструментів із використанням новітніх способів і прийомів у механізмах забезпечення ЕБ України;

– визначено належність ЕБ України як функціонального складника, фундаменту й матеріальної основи НБ;

– висвітлено одночасне поєднання національних економічних інтересів і заходів подолання негативного впливу зовнішніх і внутрішніх чинників на рівень НБ.

З огляду на зазначене, варто більш детально зупинитися на тлумаченні поняття національні економічні інтереси (далі – НЕІ). Доволі змістовно розкривають сутнісний зміст зазначеної категорії в праці П. В. Мельник, Л. Л. Тарантул, Е. М. Лібанов та В. І. Кириленко [12, с. 98], котрі визначають її як «сукупність об'єктивних економічних потреб незалежної країни, які виявляються в єдності різних економічних інтересів нації, що відображає суспільні потреби, задоволення яких забезпечує ефективний, стабільний соціально-економічний розвиток країни та формує конкурентоспроможну національну економіку». Водночас М. М. Єрмошенко [13, с. 19] вважає, що під НЕІ варто розуміти «сукупність об'єктивних економічних потреб незалежної країни, задоволення яких забезпечує ефективне функціонування та сталий розвиток її економічної системи, а через неї й економіки».

Ми погоджуємося з позицією Д. А. Узбек [14] стосовно того, що «НЕІ формують баланс та гармонійність в обранні пріоритетів руху національних економік з метою розвитку прогресивної моделі економіки, як результату домінування цільових векторів змін». Зокрема, до складу цільових векторів змін науковець зарахував такі [14]:

- по-перше, баланс змішаної моделі ринкового відтворення національного господарства, безпека ведення господарської діяльності, захист національного виробника в умовах порушення врівноваженості економічних інтересів;

- по-друге, пріоритетність цінностей соціального прогресу й ефективного відтворення соціального потенціалу, збереження соціокультурного потенціалу нації як системного руху до найвищих показників суспільного прогресу в умовах поширення демократичних цінностей;

- по-третє, пріоритетності науково-технічного, інтелектуального прогресу в цільовому прямуванні до підвищення якості життя населення, забезпечення сталого економічного зростання; розвитку науки, технологій, освіти й культури, збільшення доступності інформації та знань;

- по-четверте, пріоритетність і дотримання планів стратегічного розвитку в питаннях формування обраної моделі національної економіки та її системного просування з позиції управлінського прогресу [14].

На тлі узагальненого розуміння поняття «національні економічні інтереси», з огляду на надзвичайні умови розвитку України, вважаємо за доцільне осучаснення його змістовності так: комплекс економічних потреб країни, котра знаходиться під впливом надзвичайних умов розвитку, задоволення яких забезпечує дієвість моделі розвитку національної економіки на базі сталого економічного зростання, сприяє відтворенню соціального потенціалу нації та збільшенню доступності до інформаційного простору в контексті НБ з метою сприяння адаптації заходів мінімізації ризиків та загроз.

Акцентуємо увагу на тому, що до складу переваг наданої характеристики поняття «національні економічні інтереси» варто зарахувати те, що виконання комплексу економічних потреб країни відбувається в надзвичайних умовах розвитку; висвітлено ключову мету забезпечення дієвості моделі розвитку національної економіки в контексті сталого економічного зростання; підкреслено доцільність відтворення соціального потенціалу нації зі збільшення доступності до інформаційного простору у сфері НБ в питаннях своєчасного адаптації заходів мінімізації ризиків і загроз.

З метою більш повного розуміння рольового значення ЕБ України варто звернутися до правових регуляторів, які мають на меті не лише встановлення наявних загроз і ризиків, а й забезпечення її відповідного рівня.

Насамперед варто зазначити, що поняття ЕБ України закріплено на конституційному рівні. У частині 1 ст. 17 Конституції України встановлено, що «захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього українського народу» [15], аналогічно в Господарському кодексі України [16]. Однак варто звернути увагу на той факт, що законодавець зміст і структуру ЕБ України в Конституції України не деталізує.

З огляду на взаємозв'язок ЕБ України з НБ, варто згадати Закон України «Про національну безпеку України» [17]. У статті 3 розділу II вказаного правового регулятора законодавець чітко окреслив напрям державної політики у сфері НБ, яка «спрямовується на забезпечення воєнної, зовнішньополітичної, державної, економічної, інформаційної, екологічної безпеки, безпеки критичної інфраструктури, кібербезпеки України та на інші її напрями».

Окрему увагу варто приділити Указу Президента України «Про Стратегію економічної безпеки України на період до 2025 року» від 11 серпня 2021 року № 347 [18]. Звернуто увагу на те, що «стратегія ЕБ України визначає шляхи досягнення цілей і реалізації пріоритетів національних інтересів у сфері забезпечення економічної безпеки». Водночас у ст. 2 розділу I підкреслено, що «забезпечення НЕІ вимагає формування і реалізації стратегічного курсу у сфері забезпечення ЕБ, спрямованого як на стале нарощення конкурентоспроможності економіки України, так і на поступове зміцнення економічної стійкості та відповідно невразливості національної економіки до зовнішніх і внутрішніх загроз».

Цінність указаного акта підкреслює сам видавець, визначивши ключову мету Стратегії, а саме: «... визначення стратегічного курсу у сфері забезпечення економічної безпеки, спрямованого на реалізацію Стратегії національної безпеки України «Безпека людини – безпека країни» [18].

Нагадаємо, Стратегія національної безпеки України «Безпека людини – безпека країни» затверджена Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392 [19]. У розділі II акта розкрито зміст поточних і прогнозованих загроз НБ та національним інтересам України з урахуванням зовнішньополітичних і внутрішніх умов, а саме [19]:

по-перше, непослідовність і незавершеність реформ і корупція перешкоджають виведенню української економіки з депресивного стану, унеможливають її стале й динамічне зростання, підвищують уразливість до загроз, підживлюють кримінальне середовище;

по-друге, недостатній захист права власності, повільний розвиток ринкових відносин у ключових сферах, у тому числі в користуванні землею й надрами, значна роль державного сектору в економіці, недосконалість і фрагментарність законодавства стримують економічне зростання, залучення внутрішніх і зовнішніх інвестицій;

по-третє, недостатній рівень конкуренції та панування монополій, зокрема, в енергетичній сфері й інфраструктурі, низька енергоефективність зменшують конкурентоспроможність України, загрожують добробуту її громадян;

по-четверте, посилюються загрози для критичної інфраструктури, пов'язані з погіршенням її технічного стану, відсутністю інвестицій у її оновлення та розвиток, несанкціонованим втручанням у її функціонування тощо.

Окрім цього, у ст. 53 розділу III вказаної Стратегії національної безпеки України «Безпека людини – безпека країни» [19] констатовано, що «для гарантування достатку й безпеки громадян потрібні ресурси, які при залученні та ефективному використанні зовнішніх джерел можуть забезпечити стале і динамічне економічне зростання». Базовою основою цієї ініціативи мають стати такі заходи: розвиток ринкової конкуренції, забезпечення демонополізації економіки й детінізація господарських відносин; створення конкурентні умови для залучення інвестицій; забезпечення сталого функціонування фінансової системи, послідовність грошово-кредитної політики й підвищення рівня довіри до національних фінансових інститутів тощо [19].

Важливо наголосити на тому, що існують певні розбіжності в законодавчій площині щодо складників ЕБ України. Так, у розділі II Стратегії економічної безпеки України на період до 2025 року законодавець регламентував складники економічної безпеки: фінансова, виробнича, зовнішньоекономічна, інвестиційно-інноваційна та макроекономічна безпеки [18]. Проте звернення до Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня ЕБ України до таких складників зараховують демографічну, енергетичну, продовольчу й соціальну безпеки [20].

Необхідно підкреслити, що, згідно з Указом Президента України «Про цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» [21], відбулося визначення орієнтирів «для

розроблення проектів прогнозних і програмних документів, проектів нормативно-правових актів з метою забезпечення збалансованості економічного, соціального та екологічного вимірів сталого розвитку України».

Цілком погоджуємося з позицією Т. В. Цвігун [22, с. 155] стосовно того, що «одним із найважливіших завдань, які стоять перед нашою державою, є створення надійної системи забезпечення ЕБ України як складової частини цілісної системи гарантування НБ України». Науковець звертає увагу на те, що «державна гарантія захисту НЕІ повинна постійно досліджувати як реальні, так і перспективні загрози ЕБ України та визначати механізми її захисту для забезпечення розвитку соціально орієнтованої національної економіки».

З огляду на те що забезпечення відповідного рівня ЕБ України певною мірою залежить від ефективності діяльності підприємницького сектору економіки, ми вважаємо, що «сучасна система управління ЕБ підприємств повинна бути гнучкою, інтегрованою та відкритою, такою, що охоплює принципи, інноваційні прийоми і способи, методи й методики, процедури, алгоритми та моделі, за допомогою яких забезпечується узгодження інтересів підприємства з інтересами взаємодіючих із ним суб'єктів зовнішнього середовища» [23, с. 128].

Окрім того, з метою позитивного впливу на зміцнення ЕБ України пропонуємо на мікроекономічному рівні впровадження таких заходів [23, с. 130]: «постійний моніторинг змін правового регулятора, який впливає на умови функціонування підприємства; проведення вдосконалення управлінського циклу з урахуванням змін у його структурі, а саме включення інноваційних цифрових технологій для обробки звітних даних, які виступають основою прийняття рішень в системі зміцнення ЕБ; розширити повноваження виконавців та підвищити рівень відповідальності за своєчасність адаптування змін, які впливають на рівень ЕБ; постійне проведення моніторингу кожного управлінського етапу з метою дотримання визначеного стратегічного та тактичного рівня ЕБ; забезпечити постійне оновлення пакету заходів, націлених на зміцнення ЕБ та покращення роботи всіх управлінських ланок підприємства».

З метою поглиблення дослідження варто звернутися до Постанови КМУ «Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року» від 3 березня 2021 року № 179 [24], яка конкретизувала стратегічну мету, орієнтири, принципи й цінності в економічній політиці України. Одним із пріоритетних орієнтирів економічного розвитку обрано НБ за рахунок партнерства й інвестицій. Законодавець звернув увагу на той факт, що зміцнення ЕБ України буде досягнуто на базі адаптації стратегічних цілей у контексті забезпечення довгострокового економічного зростання завдяки таким заходам: «залученню та стимулюванню інвестицій, підвищенню ефективності державних капіталовкладень; збільшенню ефективності використання публічних фінансів; стимулюванню експорту товарів та послуг; покращенню купівельної спроможності населення через стимулювання економічного розвитку та покращення добробуту» [24].

Висновки. Підсумовуючи зазначене, доцільно зробити низку висновків. По-перше, правове регламентування ЕБ України розкриває зміст ризиків і загроз, а також напрямів їх нівелювання. По-друге, простежується тісний взаємозв'язок між ключовими категоріями ЕБ України, НБ та НЕІ. По-третє, Україна перебуває в надзвичайних умовах розвитку, як наслідок, виникла нагальна потреба переосмислення рольового сегменту й змістовності ЕБ України та НЕІ. По-четверте, з метою вдосконалення процедури прийняття дієвих управлінських рішень у питаннях зміцнення ЕБ України запропоновано визначати її як комплекс правових інструментів, які спираються на новітні способи та прийоми в механізмах безпеки в економічній сфері, котра є

функціональним складником, фундаментом і матеріальною основою НБ, з метою збереження національних економічних інтересів на базі дієвості заходів подолання негативного впливу зовнішніх і внутрішніх викликів у надзвичайних умовах розвитку України. По-п'яте, з необхідністю врахування НЕІ в процедурах зміцнення ЕБ України представлено авторське бачення їх змістовності в контексті комплексу економічних потреб країни, котра перебуває під впливом надзвичайних умов розвитку, задоволення яких забезпечує дієвість моделі розвитку національної економіки на базі сталого економічного зростання, сприяє відтворенню соціального потенціалу нації та збільшенню доступності до інформаційного простору в контексті НБ з метою сприяння адаптації заходів мінімізації ризиків і загроз. Такий підхід забезпечить найбільш предметне розуміння напрямів розроблення заходів зміцнення ЕБ України, котра потерпає від російської воєнної агресії, проте не спиняє розвиток ключових галузей економіки в умовах сьогодення.

Перспективним напрямом наукових досліджень убачається подальше вдосконалення процесу забезпечення економічної безпеки на основі осучаснення змістовності принципів і функцій, котрі сприяють дотриманню її відповідного рівня в надзвичайних умовах розвитку країни.

Використані джерела:

1. Акімова Л. М. Механізм державного управління забезпеченням економічної безпеки в Україні : монографія. Київ : Центр учбової літератури, 2018. 323 с.
2. Варналій З. С. Економічна та фінансова безпека України в умовах глобалізації : монографія. Київ : Знання України, 2020. 423 с.
3. Економічна безпека: забезпечення, управління, прогнозування : монографія / М. Д. Балджи, І. М. Котова, К. І. Тарасова ; за ред. проф. М. Д. Балджи. Київ : ФОП Гуляєва В.М., 2019. 280 с.
4. Економічна безпека України: монографія / О. Ф. Новікова, О. В. Ольшанська, А. О. Мельник, Т. Є. Воронкова та ін. ; за ред. В. Г. Федоренка, І. М. Грищенко, Т. Є. Воронкової. Київ : ТОВ «ДКС центр», 2017. 462 с.
5. Тінізація економіки та інтелектуальної економіки як загроза національній безпеці країни та їх детінізація : монографія / О. Б. Бутнік-Сіверський, О. П. Петренко ; за наук. редакцією д.е.н., проф. О. Б. Бутніка-Сіверського. Київ, 2020. 108 с.
6. Економічна безпека та фінансові розслідування: концепти, прагматика, інструментарій забезпечення : колективна монографія / І. І. Білоус, Т. Г. Васильців, Р. Л. Лупак, В. В. Зайченко та ін. ; за заг. ред. д.е.н., доц. О. І. Вівчар. Тернопіль : Економічна думка, 2019. 395 с.
7. Шемчук В. В. Економічна та інформаційна безпека держави: правові аспекти співвідношення. *Актуальні проблеми держави і права*. 2019. С. 253–259.
8. Лекарь С. Правове регулювання економічної безпеки в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 12. С. 186–193.
9. Зуб В. В. Сутнісна характеристика економічної безпеки держави. *Аналітично-порівняльне правознавство* : електронне наукове видання. 2024. С. 457–462. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2024/04/79.pdf>.
10. Єрмошенко М. М. Визначення загрози національним інтересам у фінансово-кредитній сфері. *Економіка України*. 2013. № 1. С. 24–32.
11. Визначення стратегічних орієнтирів рівня економічної безпеки України / Національний інститут стратегічних досліджень при Президенті України. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/1501/> (дата звернення: 02.03.2025).
12. Економічна безпека : навчальний посібник / П. В. Мельник, Л. Л. Тарантул, Е. М. Лібанов та В. І. Кириленко й ін. ; за ред. З. С. Варналія. Київ : Знання, 2009. 647 с.
13. Єрмошенко М. М. Національні економічні інтереси: реалізація і захист. *Актуальні проблеми економіки*. 2001. № 1–2. С. 18–24.
14. Узбек Д. А. Національні економічні інтереси у процесах розвитку прогресивної моделі економіки. *Економіка та суспільство*. 2023. № 56. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/3004/2926>.

15. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 02.03.2025).
16. Господарський кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/436-15> (дата звернення: 02.03.2025).
17. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 02.03.2025).
18. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про Стратегію економічної безпеки України на період до 2025 року» : Указ Президента України від 11.08.2021 № 347/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3472021-39613> (дата звернення: 02.03.2025).
19. Стратегія національної безпеки України «Безпека людини – безпека країни» : Указ Президента України від 14.09. № 392. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037> (дата звернення: 02.03.2025).
20. Про затвердження Методики розрахунку рівня економічної безпеки України : Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29.10.2013 № 1277. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#Text> (дата звернення: 02.03.2025).
21. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року : Указ Президента України від 30.09.2019 № 722. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/7222019-29825> (дата звернення: 02.03.2025).
22. Цвігун Т. В. Економічна безпека в системі національної безпеки України. *Економіка і суспільство*. 2017. № 11. С. 150–156.
23. Кадала В. В., Гузенко О. П. Окреслення питань управлінського та правового змісту в контексті економічної безпеки підприємств. *Правовий часопис Донбасу*. 2020. № 3 (72). С. 125–134.
24. Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року : Постанова КМУ від 03.03.2021 № 179. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-п#n25> (дата звернення: 02.03.2025).

References:

1. Akimova, L. M. (2018). Mekhanizm derzhavnoho upravlinnia zabezpechenniam ekonomichnoi bezpeky v Ukraini: monohrafiia [Mechanism of state management of economic security in Ukraine: monograph]. Kyiv : Tsentr uchbovoi literatury. 323 s. [in Ukrainian].
2. Varnalii, Z. S. (2020). Ekonomichna ta finansova bezpeka Ukrainy v umovakh hlobalizatsii: monohrafiia [Economic and financial security of Ukraine in the context of globalization: a monograph]. Kyiv: Znannia Ukrainy, 2020. 423 s. [in Ukrainian].
3. Ekonomichna bezpeka: zabezpechennia, upravlinnia, prohnozuvannia: monohrafiia [Economic security: provision, management, forecasting: monograph] / M. D. Baldzhy, I. M. Kotova, K. I. Tarasova; za red. prof. Baldzhy M. D. (2019). Kyiv: FOP Huliaieva V.M. 280 s. [in Ukrainian].
4. Ekonomichna bezpeka Ukrainy: monohrafiia [Economic security of Ukraine: a monograph] / O. F. Novikova, O. V. Olshanska, A. O. Melnyk, T. Ie. Voronkova ta in.; za red. V. H. Fedorenka, I. M. Hryshchenka, T. Ie. Voronkovi. (2017). Kyiv: TOV «DKS tsentr». 462 s. [in Ukrainian].
5. Tinizatsiia ekonomiky ta intelektualnoi ekonomiky yak zahroza natsionalnii bezpetsi krainy ta yikh detinizatsiia: monohrafiia [Shadowing of the economy and intellectual economy as a threat to the national security of the country and their de-shadowing: monograph] / O. B. Butnik-Siverskyi, O. P. Petrenko; za nauk. redaktsiieiu d.e.n., prof. Butnik-Siverskoho O. B. (2020). 108 s. [in Ukrainian].
6. Ekonomichna bezpeka ta finansovi rozsliduvannia: kontsepty, prahmatyka, instrumentarii zabezpechennia: kolektyvna monohrafiia [Economic security and financial investigations: concepts, pragmatics, tools for ensuring: a collective monograph] / I. I. Bilous, T. H. Vasylytsiv, R. L. Lupak, V. V. Zaichenko ta in. za zah. red. d.e.n., dots. Vivchar O. I. (2019). Ternopil: Ekonomichna dumka. 395 s. [in Ukrainian].
7. Shemchuk, V. V. (2019). Ekonomichna ta informatsiina bezpeka derzhavy: pravovi aspekty spivvidnoshennia [Economic and Information Security of the State: Legal Aspects of the Correlation]. *Aktualni problemy derzhavy i prava*. S. 253–259 [in Ukrainian].
8. Lekar, S. (2019). Pravove rehuliuвання економічної безпеки в Україні [Legal regulation of economic security in Ukraine]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. № 12. S. 186–193 [in Ukrainian].
9. Zub, V. V. (2024). Sutnisna kharakterystyka ekonomichnoi bezpeky derzhavy. [Essential characteristic of economic security of the state]. *Elektronne naukovе vydannia «Analitychno-porivnialne pravoznavstvo»*. 2024. S. 457–462. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2024/04/79.pdf> [in Ukrainian].

10. Yermoshenko, M. M. (2013). Vyznachennia zahrozy natsionalnym interesam u finansovo-kredytnii sferi [Determining the threat to national interests in the financial and credit sector]. *Ekonomika Ukrainy*. № 1. S. 24–32 [in Ukrainian].
11. Vyznachennia stratehichnykh oriientyriv rivnia ekonomichnoi bezpeky Ukrainy [Determination of strategic guidelines for the level of economic security of Ukraine]. Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen pry Prezydentii Ukrainy. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/1501/> [in Ukrainian].
12. Ekonomichna bezpeka: navch. posib. [Economic security: a textbook]/ P. V. Melnik, L. L. Tarantul, E. M. Libanov ta V. I. Kyrylenko in.; za red. Z. S. Varnaliia. (2009). Kyiv: Znannia. 647 s. [in Ukrainian].
13. Yermoshenko, M. M. (2001). Natsionalni ekonomichni interesy: realizatsiia i zakhyst [National economic interests: implementation and protection]. *Aktualni problemy ekonomiky*. № 1–2. S. 18–24 [in Ukrainian].
14. Uzbek, D. A. (2023). Natsionalni ekonomichni interesy u protsesakh rozvytku prohresyvnoi modeli ekonomiky [National economic interests in the processes of development of a progressive model of economy]. *Ekonomika ta suspilstvo*. 2 № 56. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/3004/2926> [in Ukrainian].
15. Konstytutsiia Ukrainy [The Constitution of Ukraine]: zakon Ukrainy vid 28.06.1996 r. № 254k/96-VR. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian].
16. Hospodarskyi kodeks Ukrainy [Commercial Code of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 16.01.2003 № 436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/436-15> [in Ukrainian].
17. Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy [On National Security of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 21.06.2021 r. № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> [in Ukrainian].
18. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy «Pro Stratehiiu ekonomichnoi bezpeky Ukrainy na period do 2025 roku» [On the Decision of the National Security and Defense Council of Ukraine «On the Economic Security Strategy of Ukraine until 2025»]: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 11.08.2021 r. № 347/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3472021-39613> [in Ukrainian].
19. Stratehiia natsionalnoi bezpeky Ukrainy «Bezpeka liudyny – bezpeka krainy» [National Security Strategy of Ukraine «Human Security – Country Security»]: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 14.09.2020 r. № 392. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037> [in Ukrainian].
20. Pro zatverdzhennia Metodyky rozrakhunku rivnia ekonomichnoi bezpeky Ukrainy [On Approval of the Methodology for Calculating the Level of Economic Security of Ukraine]: nakaz Ministerstva ekonomichnoho rozvytku i torhivli Ukrainy vid 29.10.2013 r. № 1277. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#Text> [in Ukrainian].
21. Pro Tsili staloho rozvytku Ukrainy na period do 2030 roku [On the Sustainable Development Goals of Ukraine for the period up to 2030]: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 30.09.2019 r. № 722. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/7222019-29825> [in Ukrainian].
22. Tsvihun, T. V. (2017). Ekonomichna bezpeka v systemi natsionalnoi bezpeky Ukrainy [Economic security in the system of national security of Ukraine]. *Ekonomika i suspilstvo*. № 11. S. 150–156 [in Ukrainian].
23. Kadala, V. V., Huzenko, O. P. (2020). Okreslennia pytan upravlinskoho ta pravovoho zmistu v konteksti ekonomichnoi bezpeky pidpriemstv. [Outlining the issues of managerial and legal content in the context of economic security of enterprises]. *Pravovyi chasopys Donbasu*. № 3 (72). S. 125–134 [in Ukrainian].
24. Pro zatverdzhennia Natsionalnoi ekonomichnoi stratehii na period do 2030 roku [On approval of the National Economic Strategy for the period up to 2030]: Postanova KМУ vid 03.03.2021 r. № 179. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-p#n25> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 05.03.2025

Kadala V., Candidate of Law, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Economic and Legal Disciplines and Economic Security, Faculty No. 4, Donetsk State University of Internal Affairs (Kropyvnytskyi, Ukraine)

Guzenko O., Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Economic and Legal Disciplines and Economic Security, Faculty No. 4, Donetsk State University of Internal Affairs (Kropyvnytskyi, Ukraine)

SEPARATE ISSUES OF LEGAL REGULATION AND CONTENT OF ECONOMIC SECURITY OF UKRAINE IN THE PRESENT CONDITIONS

The article is devoted to separate issues of legal regulation and content of economic security of Ukraine in the present conditions. The role aspect of compliance with the appropriate level of economic security of Ukraine in emergency conditions of development is determined. The expediency of rethinking the essential content of economic security of Ukraine as a conceptual category has been substantiated. The author's vision has been provided and expediency of understanding the economic security of Ukraine as a set of legal instruments has been substantiated, based on the latest methods and techniques in the security mechanisms in the economic sphere, which acts as a functional component, foundation and material basis of national security, in order to preserve national economic interests on the basis of the effectiveness of measures to overcome the negative impact of external and internal challenges, in emergency conditions of Ukraine's development.

It is noted that for a country under the influence of military challenges, the priority in the processes of economic security belongs to national economic interests. The author's vision of their content as a complex of economic needs of the country, which is under the influence of extraordinary conditions of development, satisfaction of which ensures the effectiveness of the model of development of the national economy on the basis of sustainable economic growth, promotes the reproduction of the social potential of the nation and increases accessibility to the information space, in the context of national security in order to facilitate the adaptation of measures to minimize risks and threats.

The components of the legal basis for regulating the economic security of Ukraine are disclosed, attention is drawn to the key legal norms, the mechanism of interaction between the economic security of the country and the national security of the country as its key component is disclosed. It has been determined that the State, as a guarantor of the protection of national economic interests, should constantly investigate both real and prospective threats to the economic security of Ukraine and determine the mechanisms for its protection to ensure the development of a socially oriented national economy.

Key words: security, economic security, economic risk, external threats, internal threats, legal regulation, regulatory act, national security, national interests, national economic interests, types of economic security.

DOI 10.32782/2786-9156.109.1.63-72

УДК 343.98

Лук'янчиков Є. Д., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри інформаційного, господарського та адміністративного права Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» (м. Київ, Україна)

e-mail: evgenlyk947@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-5763-6972>

Лук'янчиков Б. Є., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри інформаційного, господарського та адміністративного права Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» (м. Київ, Україна)

e-mail: boryn1971@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-4761-5980>

Микитенко О. Б., магістр за спеціальністю 081 Право (помічник юриста, ТОВ «Nobles») (м. Київ, Україна)

e-mail: olgamikitenko71@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-4608-5567>

РОЗКРИТТЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ЯК ЗАВДАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ¹

У статті аналізуються поняття «розкриття» й «розслідування кримінальних правопорушень». Звертається увага на відсутність єдиного підходу до розуміння їх сутності й змісту науковцями в галузі кримінального процесу, криміналістики, теорії оперативно-розшукової діяльності, що потребує подальших пошуків.

Аналізуються роботи науковців, починаючи із сімдесятих років минулого століття, які були присвячені аналізу розглядуваних понять і їх зв'язку з іншими категоріями кримінального процесу, криміналістики, теорії оперативно-розшукової діяльності.

Визначено мету статті, яка полягає у формулюванні пропозицій щодо визначення завдання кримінального провадження як його розкриття, а в статті, присвяченій роз'ясненню термінів, зазначити, що правопорушення вважається розкритим, коли доведені всі необхідні обставини для ухвалення підсумкового процесуального рішення й воно набрало законної сили.

Зазначається, що протягом тривалого часу поняття розкриття кримінальних правопорушень міцно ввійшло в науковий обіг, і воно використовувалося в КПК України 1960 року для визначення одного із завдань кримінального судочинства. У чинному КПК завдання кримінального провадження визначається як «розслідування», під яким варто розуміти певний вид процесуальної діяльності, яка має закінчитися відповідним результатом, а саме розкриттям події кримінального правопорушення, що й має бути завданням кримінального провадження.

Звертається увага на недоцільність розглядати поняття «розкриття правопорушення» в кримінально-процесуальному, криміналістичному або оперативно-розшуковому розумінні. Для оцінювання роботи відповідних підрозділів, що беруть участь у розкритті правопорушень, краще користуватися поняттями, що повно й точно відображають їхній внесок у цю діяльність: виявлено кримінальних правопорушень; повідомлено про підозру; направлено до суду з відповідним процесуальним документом; ухвалено відповідних підсумкових рішень, що набрали законної сили.

У висновках обґрунтовуються пропозиції про внесення змін до чинного КПК України щодо визначення завдань кримінального провадження.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, склад правопорушення, проступок, злочин, виявлення правопорушень, розкриття, розслідування, завдання, процесуальна діяльність, слідчі дії, оперативно-розшукові заходи.

¹ Статтю підготовлено на виконання проекту «Право та економіка: взаємозв'язок в умовах цифровізації та європеїзації» (реєстр. номер 0123U100816)/

Постановка проблеми. Розкриття кримінальних правопорушень (виявлення, досудове й судове провадження) є видом державно-правової діяльності, що спрямована на протидію правопорушенням і створення сприятливих умов для реалізації державної політики з формування суверенної й незалежної, демократичної, соціальної, правової держави. На різних етапах розвитку державності спостерігаються відмінні підходи до визначення завдань кримінального провадження. Так, у Кримінальному процесуальному кодексі (далі – КПК) УСРР 1922 року про завдання провадження взагалі не згадувалося. У прийнятому 28 грудня 1960 року КПК УРСР завдання кримінального судочинства визначалося поняттям «розкриття злочинів» (ст. 2) [1]. Без будь-яких пояснень та обґрунтування в чинному КПК України завдання кримінального провадження визначаються словосполученням «розслідування і судовий розгляд» (ст. 2 КПК) [2]. Варто звернути увагу на те, що в теорії і практиці поняття «розкриття» й «розслідування» часто розглядаються в одному ряду й між ними не проводиться розмежування. Їх використовують для позначення як завдань провадження, так і діяльності для їх виконання. Не завжди коректно проводиться їх розмежування, визначення змісту і співвідношення. Ці обставини спонукали нас звернутися до аналізу питання про співвідношення понять «розкриття» й «розслідування» кримінальних правопорушень, установлення їх змістового наповнення, обґрунтування доцільності для визначення завдань кримінального провадження користуватися поняттям «розкриття правопорушень».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми розкриття й розслідування кримінальних правопорушень завжди привертали увагу науковців і практиків. Провадженню досудового розслідування органами внутрішніх справ присвячено навчальний посібник А. Я. Дубинського (1987 р.). Можливості використання кримінологічних даних у розкритті кримінальних правопорушень висвітлено в дисертації І. І. Вайнагія (1992 р.). Криміналістичному прогнозуванню як засобу розкриття злочинів приділено увагу в роботі В. А. Журавля, а В. Ю. Шепітько висвітлив завдання тактичних операцій у розслідуванні кримінальних правопорушень (2002 р.). Дискусійні питання початкового етапу досудового розслідування розглядалися в праці О. А. Вакулик (2015 р.). Кримінально-процесуальні проблеми розслідування на монографічному рівні досліджували С. О. Бандурка й С. В. Слинько (2000 р.). Початковому етапу розслідування порушень правил охорони вод і забруднення моря присвячено дисертаційне дослідження В. К. Барвенко (2018 р.). Дослідженню сутності, змісту та співвідношення понять «розкриття» й «розслідування» кримінальних правопорушень присвячена низка наукових статей спеціалістів у галузі кримінального процесу, криміналістики, теорії оперативно розшукової діяльності О. М. Літвінова (2008 р.), В. В. Тіщенко (2013 р.), В. В. Приловського (2023 р.), А. А. Жукова, В. М. Бабакіна та Ю. Д. Борисенка (2024 р.).

Аналіз праць зазначених та інших науковців свідчить про відсутність єдності у визначенні сутності й змісту розкриття й розслідування як видів правової діяльності з протидії кримінальним правопорушенням, змішуванні розкриття як виду діяльності та як завдання цієї діяльності, що спонукало звернутися до цієї проблеми.

Формулювання цілей. З огляду на зазначене вище, метою статті є на підставі системного аналізу визначення понять «розкриття» й «розслідування» довести, що поняттям розкриття охоплюється діяльність із виявлення, розслідування та судового розгляду кримінальних правопорушень. Обґрунтувати доцільність визначення завдань кримінального провадження як його розкриття, тобто правопорушення вважається розкритим, коли встановлені всі необхідні обставини у визначеному порядку для ухвалення підсумкового процесуального рішення й воно набрало законної сили.

Виклад основного матеріалу. Поняття «розкриття» кримінальних правопорушень протягом багатьох десятиліть міцно ввійшло в науковий обіг і використовується для визначення як одного із завдань кримінального провадження, так й організаційно-правових форм складної пізнавальної діяльності уповноважених на це державних органів [3, с.75]. Поняття «розкриття правопорушення» може використовуватися в декількох розуміннях. Ним можуть позначатися завдання певних державних органів (оперативних підрозділів, органів досудового розслідування, прокуратури, суду), на що вказує В. М. Бесчастний [4, с. 6]; сам процес такої діяльності (оперативно-розшукової та кримінально-процесуальної) і результат такої діяльності [5, с. 95]. У Великому тлумачному словнику сучасної української мови результат розглядається як остаточний, кінцевий підсумок якого-небудь заняття, діяльності, розвитку тощо; наслідок якої-небудь дії, якогось явища; показання чогось [6, с. 1022]. Таким підсумковим результатом діяльності уповноважених державних органів має стати, відповідно до вимог ст. 31 Конституції України, з'ясування істини, тобто розкриття кримінального правопорушення, яке в одному з тлумачень розуміють як робити відомим, відкрити (якусь таємницю і т. ін.) [6, с. 1057].

Мабуть, саме з таких міркувань виходив законодавець під час формування завдань кримінального судочинства в ст. 2 КПК 1960 року, одним із яких визначав швидке й повне розкриття злочинів. Визначенням завдань кримінального судочинства в такому вигляді охоплюються всі три складники цього поняття: завдання, діяльність і результат такої діяльності. На жаль, у ст. 32 КПК присвяченій роз'ясненню значення термінів не розкривалася сутність і значення цього поняття. Це призводило до неоднозначного його розуміння науковцями й практиками, а в низці випадків до їх змішування (розкриття як діяльність і результат такої діяльності, співвідношення розкриття й розслідування).

Дещо інакше сформульовано завдання кримінального провадження в ст. 2 чинного КПК України, одним із яких є «забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування ...». Досудове розслідування може розглядатися у двох значеннях. По-перше, як стадія кримінального провадження. По-друге, як вид кримінальної процесуальної діяльності, яка починається з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі – ЄРДР) і закінчується в одній із передбачених законом форм (п. 5 ч. 1 ст. 3 КПК). Варто звернути увагу на те, що закінчення досудового розслідування зазвичай не свідчить про виконання конституційного завдання – з'ясування істини. З'ясування істини, а відповідно, розкриття кримінального правопорушення, неодноразово наголошував В. Г. Гончаренко, означає неспростовне доведення злочину й незаперечне встановлення винуватості конкретної особи в обвинувальному вирoku, що набрав законної сили, а не виявлення ознак злочину й затримання підозрюваного, як це практикується в покvapливій оперативній звітності й деяких заангажованих політичних заявах, що буде розглянуто згодом.

Якщо завданням кримінального провадження, дійсно, уважати не розкриття правопорушень (неспростовне доведення злочину й незаперечне встановлення винуватості (невинуватості) конкретної особи в судовому рішенні, що набрало законної сили), а процес їх розслідування, цьому цілком відповідають статистичні дані про стан протидії правопорушенням правоохоронними органами держави та повідомлення засобів масової інформації про стан розслідування гучних кримінальних правопорушень. Так, за даними Генеральної прокуратури, за 2023 рік обліковано кримінальних правопорушень 475595, а до суду з обвинувальним актом або одним із можливих клопотань направлено 168456 матеріалів. На кінець звітнього періоду не прийнято

рішення за 302081 кримінальним провадженням [7]. Варто також звернути увагу на те, що направлення до суду матеріалів з обвинувальним актом, ще не свідчить про розкриття правопорушення. Попереду ще судовий розгляд, що може тривати роками й передує ухваленню підсумкового рішення та набрання ним законної сили.

Не краща ситуація з виконанням завдань кримінального провадження й за гучними фактами правопорушень. Так, подія, у вчиненні якої обвинувачується Р. Червінський, відбулася в липні 2022 р. Повідомлення про підозру й обрання запобіжного заходу відбулося майже через рік і на цей час кримінальне провадження триває [8]. Перелік подібних проваджень можна наводити нескінченно, що не буде на користь того, що державні органи на належному рівні виконують завдання кримінального провадження, чому певною мірою сприяє неточність його визначення в чинному КПК. Уважаємо за доцільне завдання кримінального провадження визначити не як процес (або діяльність), а його результат (мету) – розкриття кримінального правопорушення з роз'ясненням його значення в ст. 3 КПК.

Дещо інакше до вирішення цього питання підходить О. М. Літвінов, який переконаний, що «злочин варто вважати розкритим, коли вжиті усі передбачені законом заходи зі встановлення події злочину, осіб, винних у його вчиненні, та їх покарання. Таке широке поняття «розкриття злочину» передбачає встановлення з використанням процесуальних засобів доказування усіх обставин, у тому числі тих, що сприяли вчиненню і прихованню злочину. У сукупності вони обумовлюють з'ясування всіх обставин, що входять до предмету доказування у кримінальній справі» [9, с. 121]. Дійсно, таке визначення є дещо широким, оскільки автор намагався назвати більшість обставин, що мають бути встановлені на момент ухвалення підсумкового рішення за результатом кримінально-процесуальної діяльності. Разом із тим акцентування на покарання винних неповною мірою узгоджується з презумпцією невинуватості. Вирок суду може виявитися й виправдувальним. Або за результатом розгляду відповідного клопотання рішення буде прийнято у формі ухвали. Крім того, правопорушення може бути розкрите на стадії досудового розслідування, про що буде винесена постанова про закриття кримінального провадження.

У другому розумінні розкриття кримінальних правопорушень розглядається як вид діяльності певних державних органів, що також не набуло однозначного розуміння. Це стосується передусім визначення початку діяльності з розкриття кримінальних правопорушень. На таку неузгодженість звертає увагу В. В. Тіщенко, який зазначає, що в змісті теоретичних робіт, практичних посібників тощо вираз «розкриття й розслідування злочинів» начебто передбачає різний зміст цих понять, якість їх протиставлення чи в усякому випадку певне доповнення. Якщо ж в обох випадках маються нетотожні за змістом, завданнями або методами процеси, форми діяльності, то виникає питання про сутність їх відмінності [10, с. 258].

Досудове розслідування починається з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР. У багатьох випадках це збігається з початком діяльності з розкриття кримінальних правопорушень. У цьому разі мова йде про правопорушення, коли заявник звертається із заявою про його вчинення до правоохоронного органу, а слідчий, дізнавач чи прокурор зобов'язані невідкладно, але не пізніше 24 годин після її подання внести відповідні відомості до ЄРДР і почати розслідування (ч. ч. 1, 2 ст. 214 КПК).

Другу групу становлять правопорушення, що вчиняються таємними, прихованими способами з маскуванням такої діяльності під правомірну (корупційні, хабарництво, розкрадання, у сфері державних закупівель тощо). У таких випадках початку досудового розслідування передує діяльність оперативних підрозділів з виявлення ознак

кримінального правопорушення та причетних до нього осіб, документування їхньої протиправної діяльності. Виявлення таких правопорушень, зазначає В. Р. Сливенко, розглядається в тісному зв'язку з кримінальною процесуальною діяльністю, оскільки у випадку його успішного вирішення розпочинається досудове розслідування [11, с. 22]. На складнощі виявлення хабарництва, учиненого службовими особами, які посідають відповідальне становище, звертають увагу В. М. Гринчак та С. О. Павленко й пропонують використовувати для цього оперативно-розвідувальну діяльність у середині таких структур [12, с. 30]. Тобто початок процесу розкриття таких правопорушень передуює початку досудового розслідування й починається з виявлення їх ознак та інших елементів. Така діяльність є правовою, оскільки здійснюється відповідно до вимог Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність». У разі виявлення ознак кримінального правопорушення, відповідно до п. 7 ст. 7 Закону України про оперативно-розшукову діяльність (далі – ОРД), оперативний підрозділ, який здійснює ОРД, зобов'язаний невідкладно направити зібрані матеріали, у яких зафіксовано фактичні дані про протиправні діяння окремих осіб і груп, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України, до відповідного органу досудового розслідування для початку та здійснення досудового розслідування [13].

З початком досудового розслідування, зазначає А. А. Жуков, така діяльність виходить на дещо новий рівень. Не змінюючи своєї сутності, вона стає більш цілеспрямованою, конкретною за змістом, набуває процесуальної форми, тобто переходить до розряду процесуально регламентованої діяльності, що в підсумку забезпечує прийняття законного й обґрунтованого рішення про початок досудового розслідування або про відмову внесення інформації до ЄРДР [14, с. 801].

Така думка потребує деякого уточнення. Слушно зазначається, що така діяльність виходить на новий рівень і регулюється нормами кримінального процесуального, а не оперативно-розшукового законодавства. Не змінюючи своєї пізнавальної сутності, змінюють її нормативне регулювання. Вона здійснюється в процесуальній формі із забезпеченням усіх процесуальних гарантій для осіб, які залучені до цієї діяльності. Із цього моменту слідчий може застосовувати увесь інструментарій пізнавальної діяльності, а також заходи забезпечення кримінального провадження. Така діяльність може початися тільки після внесення відомостей до ЄРДР. Чинний КПК не передбачає діяльності з перевірки приводів до початку кримінальної процесуальної діяльності, як й ухвалення рішення про відмову внесення інформації до ЄРДР (ст. 214 КПК; п. 7 ст. 7 Положення про ЄРДР) [15]. Відмова в прийнятті й реєстрації заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення не допускається (ч. 5 ст. 214 КПК).

Виходячи з розглянутого, не можна погодитися з думкою В. В. Тіщенко, згідно з якою розслідування правопорушень – більш широке поняття, ніж розкриття. Крім того, продовжує автор, не всяка розслідувана подія є злочином, а отже, підлягає розкриттю [16, с. 388]. Діяльність із розкриття кримінального правопорушення має складний характер, у багатьох випадках нею охоплюється оперативно-розшукова та кримінально-процесуальна діяльність (досудове й судове провадження). Розкриття кримінального правопорушення має розглядатися як кінцевий результат такої діяльності як у кримінально-правовому, так і в криміналістичному розумінні. Кримінальне правопорушення може вважатися розкритим, коли незаперечно встановлені всі обставини, що визначені в ст. 91 КПК, та ухвалено остаточне рішення, що набрало законної сили. За загальним правилом, це стосується тих кримінальних проваджень, що зі стадії досудового розслідування передано до розгляду в судових стадіях і за результатом розгляду судом прийнято відповідне процесуальне рішення, що набрало законної сили. В окремих випадках кримінальне правопорушення може

вважатися розкритим на стадії досудового розслідування в разі ухвалення рішення про закриття кримінального провадження за підставою, передбаченою в ст. 284 КПК України. Така постанова свідчить про повне з'ясування всіх обставин розслідуваної події на достатньому для прийняття такого рішення рівні. У разі встановлення, що здійснюється кримінальне провадження щодо того самого діяння, що розслідувалося з дотриманням вимог щодо підслідності й стосовно нього існує нескасована постанова слідчого, дізнавача, прокурора про закриття кримінального провадження, це є підставою для його закриття (п. 9¹ ч. 1 ст. 284 КПК).

Дискусійним у теорії кримінального процесу, криміналістики, оперативно-розшукової діяльності залишається питання щодо визначення моменту, з якого кримінальне правопорушення можна вважати розкритим. Існує декілька підходів і залежать вони, як правило, від потреб практики для оцінювання діяльності відповідного державного органу або його структурного підрозділу в процесі розкриття кримінальних правопорушень. За одним із них, розкриття злочинів є найголовнішим показником в оцінюванні роботи поліції. Інші вважають його радянським рудиментом, від якого варто відійти й оцінювати роботу поліції за рівнем довіри громадян до неї [17]. Увага до розроблення критеріїв оцінювання роботи оперативних підрозділів не є чимось новим. Більше ніж п'ятдесят років тому одному з авторів статті довелося брати участь у розробленні критеріїв оцінювання роботи оперативних підрозділів, проте й до цього часу все зводиться до кількісних показників. Звичайно, непогано було б урахувувати й рівень довіри населення до органів Національної поліції з протидії правопорушенням і підтримання громадського порядку. Проте як зробити таку методику спроможною об'єктивно оцінити роботу правоохоронних органів і що має бути зроблено на державному рівні для покращення таких показників? Наприклад, у 2021 році лише 1,7% українців довіряло судам [18]. З повідомлень засобів масової інформації важко зробити висновки, що ситуація змінилася в кращий бік.

Показник розкриття кримінальних правопорушень залишається актуальним і нині. Проте підходи до визнання правопорушення розкритим відрізняються. Так, О. М. Литвинов пропонує розглядати розкриття правопорушення (як завдання й результат діяльності) у широкому (інколи кажуть повному) і вузькому розумінні: у першому – правопорушення варто вважати розкритим, коли вжиті всі передбачені законом заходи зі встановлення його події, осіб, винних у цьому, і їх покарання, а в другому – під ним варто розуміти лише з'ясування обставин події та встановлення осіб, які її вчинили, а також установлення характеру й ступеня їхньої відповідальності за вчинене [9, с. 120–121].

Слушною в цьому плані є думка В. В. Тіщенко, що не можна вважати правопорушення розкритим (навіть у криміналістичному або оперативно-розшуковому значенні), коли тільки виявляється запідозрена в цьому особа, але не доведена її винність, не відомі інші суттєві обставини розслідуваної події. Видається, що розуміння розкриття правопорушення як основного завдання розслідування (ми б сказали, провадження) у наукових дослідженнях і правозастосовній практиці має бути однаковим [19, с. 390].

У розкритті кримінальних правопорушень бере участь багато органів і їхніх підрозділів, і внесок кожного може оцінюватися відповідними показниками: для оперативних підрозділів – це кількість виявлених правопорушень та осіб, що їх учинили; для слідчих – це кількість зроблених повідомлень про підозру, закритих кримінальних проваджень, направлених до суду обвинувальних актів або відповідних клопотань. Остаточний результат діяльності з розкриття правопорушення відображається в судовому рішенні, що набрало законної сили.

Висновки. У процесі подальшого унормування КПК України в ст. 2 завданням кримінального провадження має бути розкриття кримінальних правопорушень.

У статті 3 роз'яснення основних термінів Кодексу має знайти відображення поняття розкриття кримінальних правопорушень в одному розумінні як діяльності уповноважених державних органів з виявлення ознак кримінального правопорушення, його розслідування й судового розгляду, а в другому – результат такої діяльності, що відображено в постанові про закриття кримінального провадження, у вирокі або ухвалі суду.

Подальші наукові пошуки в цій сфері сприятимуть обґрунтованому формулюванню завдань кримінального провадження й оперативно-розшукової діяльності в протидії кримінальним правопорушенням, визначенню критеріїв для оцінювання результативності діяльності правоохоронного органу та його структурних підрозділів із розкриття кримінальних правопорушень.

Використані джерела:

1. Кримінально-процесуальний кодекс України : Закон УРСР від 28.12.1960 № 1001-05 / Верховна Рада УРСР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1001-05> (дата звернення: 03.01.2025).
2. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1618-15> (дата звернення: 03.01.2025).
3. Меживой В. П. Чи має право на існування поняття «розкриття злочинів» у новому Кримінальному процесуальному кодексі України? *Розкриття злочинів за новим Кримінальним процесуальним кодексом України* : збірник матеріалів наук.-практ. конф. (Київ, 8 листоп. 2012 р.) Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2012. С. 74–76.
4. Бесчастний В. М. Правила взаємодії слідчого з оперативними підрозділами з розкриття злочинів за новим Кримінальним процесуальним кодексом України. *Розкриття злочинів за новим Кримінальним процесуальним кодексом України* : збірник матеріалів наук.-практ. конф. (Київ, 8 листоп. 2012 р.) Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2012. С. 6–8.
5. Лук'янчиков Є. Д., Лук'янчиков Б. Є., Микитенко О. Б. Щодо співвідношення понять розкриття та розслідування кримінальних правопорушень. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2024. Вип. 84. Ч. 4. С. 91–98. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.4.12>.
6. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ, Ірпінь : ВТФ «Перун», 2001. 1440 с.
7. Веб-сторінка Офісу генерального прокурора України. URL: <https://www.gp.gov.ua/> (дата звернення 10.01.2025).
8. Суспільні новини. URL: <https://suspilne.media/793651-u-kievi-eksrozvidniku-cervinskomu-akij-naperedodni-vijsov-z-pid-varti-obiraut-zapobiznij-zahid-u-insij-spravi/> (дата звернення: 05.01.2025).
9. Литвинов О. М. Розкриття злочинів у системі соціально-правового механізму протидії злочинності. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2008. № 40. С. 120–125.
10. Тищенко В. В. Розкриття злочинів як пізнавальна діяльність і основне завдання розслідування. *Наукові праці НУ «ОЮА»*. Одеса, 2013. Т. 13. С. 252–259.
11. Сливенко В. Р. Виявлення злочинів під час здійснення державних закупівель. *Розкриття злочинів за новим Кримінальним процесуальним кодексом України* : збірник матеріалів наук.-практ. конф. (Київ, 8 листоп. 2012 р.) Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2012. С. 22–23.
12. Гринчак В. М., Павленко С. О. Особливості проведення негласних слідчих (розшукових) дій щодо хабарництва, учиненого службовими особами, які посідають відповідальне становище за новим Кримінальним процесуальним кодексом України. *Розкриття злочинів за новим Кримінальним процесуальним кодексом України* : збірник матеріалів наук.-практ. конф. (Київ, 8 листоп. 2012 р.) Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2012. С. 29–31.
13. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text> (дата звернення: 10.01.2025).

14. Жуков А. А. Діяльність з виявлення, розкриття та розслідування кримінальних правопорушень. *Аналітично-порівняльне правознавство* : електронне наукове видання. 2024. № 5. С. 799–808. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.05.122>.

15. Положення про Єдиний реєстр досудових розслідувань, порядок його формування та ведення. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0298905-20#Text> (дата звернення: 10.01.2025).

16. Тищенко В. В. Розкриття злочинів як пізнавальна діяльність і основне завдання розслідування. *Вибрані праці*. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 386–391.

17. Радянські показники чи рівень довіри населення? – Як оцінювати поліцію / Правозахисна асоціація «Фрірайтс». URL: <https://umdppl.info/news/radyanski-pokaznyky-chy-riven-doviry-naselennya-yak-otsynuyaty-politsiyu/> (дата звернення: 10.01.2025).

18. Чижик Г. Чому судам досі довіряють лише 1,7% українців, і що з цим робити. *Українська правда*. 11 січня 2021. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2021/01/11/7279542/> (дата звернення: 10.01.2025).

19. Тищенко В. В. *Вибрані праці*. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2017. 436 с.

References:

1. Kryminalno-protsesualnyi kodeks Ukrainy. [Criminal Procedure Code of Ukraine] (1960, December 28) Verkhovna Rada URSR. Zakon vid 28.12.1960 № 1001-05. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/go/1001-05> [in Ukrainian].

2. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy. [Criminal Procedure Code of Ukraine] (2012, April 13) Verkhovna Rada Ukrainy. Zakon vid 13.04.2012 № 4651-VI. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/go/1618-15> [in Ukrainian].

3. Mezhyvoi, V. P. (2012). Chy maie pravo na isnuvannia poniattia «rozkryttia zlochyniv» u novomu Kryminalnomu protsesualnomu kodeksi Ukrainy? [Does the concept of «detecting crimes» have the right to exist in the new Criminal Procedure Code of Ukraine?]. *Rozkryttia zlochyniv za novym Kryminalnym protsesualnym kodeksom Ukrainy: zb. materialiv nauk.-prakt. konf.* (pp. 74–76). Kyiv: Nats. akad. vnutr. Sprav [in Ukrainian].

4. Beschastnyi, V. M. (2012). Pravyla vzaiemodii slidchoho z operatyvnymy pidrozdilamy z rozkryttia zlochyniv za novym Kryminalnym protsesualnym kodeksom Ukrainy. [The rules of the interaction of the investigator with operational units for solving crimes according to the new Criminal Procedure Code of Ukraine]. *Rozkryttia zlochyniv za novym Kryminalnym protsesualnym kodeksom Ukrainy: zb. materialiv nauk.-prakt. konf.* (pp. 6–8) Kyiv: Nats. akad. vnutr. Sprav [in Ukrainian].

5. Luk'ianchykov, Ye. D., Luk'ianchykov, B. Ye., & Mykytenko, O. B. (2024). Shchodo spivvidnoshennia poniat rozkryttia ta rozsliduvannia kryminalnykh pravoporushen. [Regarding the relationship between the concepts of disclosure and investigation of criminal offenses]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya Pravo*. Vypusk 84, 91–98 [in Ukrainian].

6. Busel, V. T. (Eds.) (2001). *Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy (z dod. i dopov.)* [A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]. Kyiv, Irpin: VTF «Perun» [in Ukrainian].

7. Veb-storinka Ofisu heneralnoho prokurora Ukrainy. [Web page of the Office of the Prosecutor General of Ukraine]. Retrieved from <https://www.gp.gov.ua/> [in Ukrainian].

8. Suspilni novyny. [Social news] Retrieved from <https://suspilne.media/793651-u-kievi-eksrozvidniku-cervinskomu-akij-naperedodni-vijsov-z-pid-varti-obiraut-zapobiznij-zahid-u-insij-spravi/> [in Ukrainian].

9. Lytvynov, O. M. (2008). Rozkryttia zlochyniv u systemi sotsialno-pravovoho mekhanizmu protydii zlochynnosti [Disclosure of crimes in the system of the socio-legal mechanism of combating crime]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav*, 40, 120–125 [in Ukrainian].

10. Tishchenko, V. V. (2013). Rozkryttia zlochyniv yak piznavalna diialnist i osnovne zavdannia rozsliduvannia [Crime detection as a cognitive activity and the main task of the investigation]. *Naukovi pratsi NU «OluA»*. Odessa : T. 13. (pp. 252–259 [in Ukrainian].

11. Slyvenko, V. R. (2012). Vyivlennia zlochyniv pid chas zdiisnennia derzhavnykh zakupivel. [Detection of crimes during public procurement]. *Rozkryttia zlochyniv za novym Kryminalnym protsesualnym kodeksom Ukrainy: zb. materialiv nauk.-prakt. konf.* (pp. 22–23) Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav [in Ukrainian].

12. Hrynychak, V. M., & Pavlenko, S. O. (2012). Osoblyvosti provedennia nehlasnykh slidchykh (rozshukovykh) dii shchodo khabarnytstva, uchynenoho sluzhbovymy osobamy, yaki posidaiut vidpovidalne stanovyshche za novym Kryminalnym protsesualnym kodeksom Ukrainy [Peculiarities of conducting secret investigative (research) actions regarding bribery committed by officials who hold a responsible position under the new Criminal Procedure Code of Ukraine]. *Rozkryttia zlochyniv za novym Kryminalnym*

protseusualnym kodeksom Ukrainy: zb. materialiv nauk.-prakt. konf. (pp. 29–31) Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav [in Ukrainian].

13. Zakon Ukrainy Pro operatyvno-rozshukovu diialnist. [The Law of Ukraine On Operational-Investigative Activities] (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text> [in Ukrainian].

14. Zhukov, A. A. (2024). Diialnist z vyjavlennia, rozkryttia ta rozsliduvannia kryminalnykh pravoporushen [Activities for the detection, disclosure and investigation of criminal offenses]. *Elektronne naukovye vydannia Analitychno-porivnialne pravoznavstvo*, 5, (pp. 799–808). Retrieved from <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.05.122> [in Ukrainian].

15. Polozhennia pro Yedynyi reiestr dosudovykh rozsliduvan, poriadok yoho formuvannia ta vedennia. [Regulations on the Unified register of pre-trial investigations, the procedure for its formation and management] (n.d.) zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0298905-20#Text> [in Ukrainian].

16. Tishchenko, V. V. (2017) Rozkryttia zlochyniv yak piznavalna diialnist i osnovne zavdannia rozsliduvannia. [Crime detection as a cognitive activity and the main task of the investigation]. *Vybrani pratsi*. (pp. 386–391). Odesa: Vydavn. dim «Helvetyka» [in Ukrainian].

17. Radianski pokaznyky chy riven doviry naselennia? – Yak otsiniuvaty politsiiu. Pravozakhysna asotsiatsiia «Friraitis». [Soviet indicators or the level of public confidence? – How to evaluate the police. Human rights association «Freerights»]. Retrieved from <https://umdp.info/news/radianski-pokaznyky-chy-riven-doviry-naselennia-yak-otsiniuvaty-politsiiu/> [in Ukrainian].

18. Chyzhyk, H. (2021) Chomu sudam dosi doviriavut lyshe 1.7% ukraintsiv, i shcho z tsym robyty. [Why only 1.7% of Ukrainians still trust the courts, and what to do about it]. *Ukrainska pravda*. 11 sichnia 2021. Retrieved from <https://www.pravda.com.ua/columns/2021/01/11/7279542/> [in Ukrainian].

19. Tishchenko, V. V. (2017). *Vybrani pratsi*. [Selected works]. Odesa: Vydavnychyi dim «Helvetyka» [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 14.01.2025

Lukyanchikov E., Doctor of Law, Professor, Professor at the Department of Information, Economic and Administrative Law of the National Technical University of Ukraine “Kyiv Polytechnic Institute named after Igor Sikorsky” (Kyiv, Ukraine)

Lukyanchikov B., Candidate of Law, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Information, Economic and Administrative Law of the National Technical University of Ukraine “Kyiv Polytechnic Institute named after Igor Sikorsky” (Kyiv, Ukraine)

Mykytenko O., master's degree in law 081 (paralegal, LLC “Nobles”) (Kyiv, Ukraine)

DISCLOSURE OF CRIMINAL OFFENSES AS A TASK OF CRIMINAL PROCEEDINGS

The article analyzes the concepts of disclosure and investigation of criminal offenses. Attention is drawn to the lack of a unified approach to their understanding, essence and content by scientists in the field of criminal process, criminology, the theory of operational and investigative activity, which requires further research.

The article analyzes the works of scholars since the seventies of the last century which were devoted to the analysis of the concepts under consideration and their relationship with other categories of criminal procedure, criminalistics, and the theory of operational and investigative activities.

The purpose of the article is defined, which consists in formulating proposals for defining the task of criminal proceedings as its disclosure, and in the article devoted to the clarification of terms, it is noted that the offense is considered disclosed when all the necessary circumstances for the adoption of the final procedural decision have been proven and it has gained legal force.

It is noted that for a long time the concept of the disclosure of criminal offenses has firmly entered the scientific circulation and it was used in the Criminal Procedure Code of Ukraine in 1960 to define one of the tasks of criminal justice. In the current Code of Criminal Procedure, the task of criminal proceedings is defined as “investigation”, which should be understood as a certain type of procedural activity that must end with the appropriate result, namely, the disclosure of the event of a criminal offense, which should be the task of criminal proceedings.

Attention is drawn to the impracticality of considering “disclosure of an offense” in the criminal-procedural, forensic or operational-investigative sense. In order to evaluate the work of the relevant units involved in the work on the detection of offenses, it is better to use concepts that fully and accurately reflect their contribution to this activity: criminal offenses are detected; the suspicion has been reported; sent to the court with the relevant procedural document; corresponding final decisions have been adopted, which have entered into force.

The conclusions substantiate the proposals for amendments to the current Code of Criminal Procedure of Ukraine, in terms of defining the tasks of criminal proceedings.

Key words: criminal offence, composition of the offence, misdemeanor, crime, detection of offences, disclosure, investigation, task, procedural activity, investigative actions, operative and investigative measures.

DOI 10.32782/2786-9156.109.1.73-82
УДК 343.32 (477)

Мовчан Р. О., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного, міжнародного і кримінального права Донецького національного університету імені Василя Стуса (м. Вінниця, Україна)
e-mail: romanmov1984@gmail.com
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-2074-8895>

Марченков Д. С., аспірант кафедри конституційного, міжнародного і кримінального права Донецького національного університету імені Василя Стуса (м. Вінниця, Україна)
e-mail: d.marchenkov@donnu.edu.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0001-7768-0804>

ДЕРЖАВНА ЗРАДА, «ВОЄННИЙ» КОЛАБОРАЦІОНІЗМ, НЕСАНКЦІОНОВАНЕ ПОШИРЕННЯ ВІЙСЬКОВО ЗНАЧУЩОЇ ІНФОРМАЦІЇ: ПРОБЛЕМИ СПІВВІДНОШЕННЯ Й РОЗМЕЖУВАННЯ (НА ПРИКЛАДІ СПРАВИ № 202/13808/23)

У статті на прикладі розглянутої колегією суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду справи № 202/13808/23 демонструються ті проблеми, які на практиці виникають під час розмежування складів злочинів «державної зради», «воєнного» колабораціонізму» й так званого «несанкціонованого поширення військово значущої інформації, з метою надання такої інформації державі, що здійснює збройну агресію проти України, або її представникам, або іншим незаконним збройним формуванням» (ст. 111, ч. 7 ст. 111-1 і ч. 3 ст. 114-2 Кримінального кодексу України відповідно).

За наслідком аналізу відповідного рішення найвищого суду в системі судустрою України робиться висновок, що, перекваліфікувавши дії винного з ч. 7 ст. 111-1 на ч. 3 ст. 114-2 Кримінального кодексу України, представники Феміди припустилися грубої помилки, адже, узявши до уваги наявну в останній нормі відповідну мету, вони при цьому абсолютно проігнорували те, що умовою її застосування є відсутність у скоєному ознак державної зради, яка якраз таки й мала місце в нашій ситуації.

Для вирішення позначених проблем у правозастосуванні пропонується таке: 1) вилучити із ч. 7 ст. 111-1 Кримінального кодексу України вказівку на «добровільну участь громадянина України в незаконних збройних чи воєнізованих формуваннях, створених на тимчасово окупованій території, та/або в збройних формуваннях держави-агресора, та надання таким формуванням допомоги у веденні бойових дій проти України»; 2) виключити з переліку передбачених ч. 3 ст. 114-2 Кримінального кодексу України кваліфікуючих ознак несанкціонованого поширення військово значущої інформації вказівку на мету «надання відповідної інформації державі, що здійснює збройну агресію проти України, або її представникам, або іншим незаконним збройним формуванням».

Наприкінці статті визначено перспективні напрями подальших наукових розвідок у відповідній царині.

Ключові слова: окупація/окупована територія, державна зрада, колабораціонізм, несанкціоноване поширення військово значущої інформації, незаконні збройні та воєнізовані формування, держава-агресор, верховенство права, конкуренція й колізія кримінально-правових норм.

Постановка проблеми. 21 липня 2023 р. Індустріальний районний суд м. Дніпропетровська розглянув справу № 202/13808/23 щодо Особи-1. Органами досудового розслідування останньому інкримінувалося те, що 29 травня 2023 р. він за допомогою мобільного телефону в особистій переписці передав діючому учаснику незаконного збройного формування (далі – НЗФ) т. зв. «ДНР» Особі-2, який є навідником 2-го танкового взводу 1-ї танкової роти тактичної групи «Копол», інформацію про розташування Збройних Сил України (далі – ЗСУ) на території м. Лиман Донецької області.

Такі дії згаданий суд першої інстанції кваліфікував за ч. 7 ст. 111-1 Кримінального кодексу України (далі – КК), визнавши їх наданням допомоги НЗФ, створеним на тимчасово окупованій території (далі – ТОТ), у веденні бойових дій проти України, і призначив винному покарання у вигляді позбавлення волі строком на 15 років із позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, пов'язаною з виконанням організаційно-розпорядчих функцій, в органах державної влади та місцевого самоврядування строком 15 років із конфіскацією всього майна [1].

Водночас цей вирок, залишений без змін і судом апеляційної інстанції [2], оскаржений до Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду (далі – ККС ВС). І за наслідком розгляду відповідної касаційної скарги Друга судова палата останнього в підсумку задовольнила її частково й перекваліфікувала дії Особи-1 з ч. 7 ст. 111-1 на ч. 3 ст. 114-2 КК, призначила засудженому покарання у вигляді позбавлення волі на строк 11 років [3].

Ухвалення цього рішення ККС ВС укотре актуалізувало не вирішене ні в теорії, ні на практиці й нагальне від моменту доповнення КК двома відповідними кримінально-правовими новелами питання щодо співвідношення складів злочинів «державна зрада» (ст. 111 КК), «воєнний» колабораціонізм» (ч. 7 ст. 111-1 КК) і «несанкціоноване поширення військово значущої інформації», вчинене з метою її передачі ворогу» (ч. 3 ст. 114-2 КК). Зокрема, чимало представників вітчизняної правової доктрини доволі скептично оцінили ті аргументи, якими керувалися представники найвищого суду в системі судоустрою України, змінюючи кваліфікацію описаної вище поведінки Особи-1 із ч. 7 ст. 111-1 на ч. 3 ст. 114-2 КК.

Але чи мають підґрунтя відповідні сумніви науковців? Чи все ж аналізоване рішення ККС ВС є абсолютно вмотивованим? І які фактори стали детермінантами виникнення згаданих проблем у правозастосуванні та які шляхи їх подолання?

Необхідністю вирішення зазначених злободенних питань і зумовлена актуальність статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти розглядуваної проблематики висвітлено в працях Н. Антонюк, М. Бондаренко, П. Бурди, А. Вознюка, І. Вартилецької, М. Голінки, К. Гончаренко, І. Давидович, З. Загиней-Заболотенко, О. Зайцева, О. Книженко, Ю. Коломієць, О. Кравчука, А. Нерсисяна, Є. Письменського, Ю. Пономаренка, М. Рубашенка, Н. Симоненко, О. Тананакіна, М. Хавронюка, С. Харитонова, Н. Шульженко, І. Яковюка, Т. Ясниської та деяких інших. Водночас маємо зауважити, що ухвалення ККС ВС рішення від 10 грудня 2024 р. зумовило необхідність погляду на відповідні питання під депо іншим кутом зору, зокрема через призму оцінювання тих аргументів, які покладені в основу аналізованої постанови.

Формулювання цілей. Метою пропонованого дослідження є критичне осмислення вмотивованості постанови колегії суддів Другої судової палати ККС ВС від 10 грудня 2024 р. у справі № 202/13808/23, виявлення тих причин, які породжують відмічені вище проблеми в правозастосуванні, зокрема неправильність і відсутність уніфікованості судової практики у відповідній царині, а також розроблення пропозицій, спрямованих на усунення цих проблем.

Виклад основного матеріалу. Мотивуючи свою позицію у розглядуваній справі, колегія суддів насамперед покликала на те, що іманентною рисою колабораційної діяльності є наявність сталих зв'язків її суб'єкта з відповідною ТОТ, поза межами якої явища колабораціонізму існувати не може. На думку представників Феміди, у разі вчинення відповідних діянь особами, які не мають зв'язків із ТОТ, навіть якщо така особа є громадянином України, але при цьому проживає в інших місцевостях, такі діяння не є колабораційною діяльністю, а тому їх необхідно кваліфікувати за іншими

нормами, зокрема, як це й сталося в досліджуваному кримінальному провадженні, за ст. 114-2 КК.

Коментуючи такий умовивід, варто зауважити, що чимало вітчизняних криміналістів справді висувають гіпотезу, що, хоча цього прямо не передбачено законом, однак із самого поняття колабораційної діяльності випливає те, що суб'єкт усіх правопорушень, які її становлять, повинен відповідати такій характеристиці, як належність до місцевого населення або наявність інших сталих зв'язків із відповідною окупованою територією [4, с. 254; 5, с. 37; 6, с. 324; 7, с. 199; 8, с. 73; 9, с. 210; 10, с. 102–106; 11, с. 109; 12].

Водночас має рацію М. Рубашенко, який звертає увагу на те, що, хоча *de lege ferenda* колабораціонізм дійсно має бути можливим лише в межах ТОТ, *de lege lata* низка форм колабораційної діяльності, передбачених ст. 111-1 КК, зокрема і її ч. 7, сформульовані законодавцем так, що охоплюють також акти співпраці й поза ТОТ [13, с. 99, 465]. Подібним чином розмірковує й Н. Антонюк, яка також переконана в неправильності узагальненого, тобто такого, який стосується всіх частин ст. 111-1 КК, висновку, що місцем учинення колабораційної діяльності є лише окуповані території [14, с. 58]. Аналогічну позицію свого часу підтримали й інші українські дослідники [15, с. 328], зокрема й один із автор цих рядків [16, с. 42–43].

Утім, навіть визнаючи, що з позиції буквального трактування текстуального відображення аналізованої форми «воєнного» колабораціонізму вчинення його в умовах окупації не є обов'язковим, згаданий М. Рубашенко (уже разом із С. Харитоновим) уточнює, що ця ознака (місце – ТОТ) усе ж впливає з результатів системного співвідношення ч. 7 ст. 111-1 і ст. 111 КК. Та при цьому вчені роблять надважливе й принципове в контексті розглядуваної нами справи застереження: зважаючи на відповідне співвідношення, скоєні не на ТОТ збирання й передача військово значущої інформації ворогу мають оцінюватися як державна зрада й кваліфікуватися за ст. 111, а не за ч. 3 ст. 114-2 КК, оскільки остання не може бути інкримінована у випадках, коли в учиненому містяться ознаки державної зради [13, с. 465–466]. Прикметно й те, що на необхідність надання саме такої кримінально-правової оцінки відповідним проявам у декількох інших прийнятих у 2024 р. рішеннях вказували й судді ККС ВС. Зокрема, у них прямо зазначалося, що *дії, передбачені ч. 1 чи ч. 2 ст. 114-2 КК, учинені з метою надання відповідної інформації державі, що здійснює збройну агресію проти України, або її представникам, мають кваліфікуватися не за ч. 3 ст. 114-2, а за ст. 111 КК як державна зрада у формі надання допомоги іноземній державі або її представникам у проведенні підривної діяльності проти України (якщо ці дії вчинені громадянином України)* [17; 18; 19; 20].

Але, як ми пам'ятаємо, попри всі наведені положення, у розглядуваній справі дії Особи-1 у результаті кваліфіковані саме за ч. 3 ст. 114-2 КК. При цьому, намагаючись додатково аргументувати своє рішення, судді ККС ВС зазначили, що ситуація, коли подібні діяння набувають різної кваліфікації в умовах існування диференціації кримінальної відповідальності, є неприпустимою. Правова невизначеність, яка наявна наразі в ч. 7 ст. 111-1 КК у частині опису ознак такої форми об'єктивної сторони, як надання допомоги у веденні бойових дій проти України, зобов'язує покладати відповідальність за неточність, недостатню чіткість і суперечливість норм позитивного права на державу, адже кожен громадянин, відповідно до обставин, має орієнтуватися в тому, яка саме законодавча норма застосовується в конкретному випадку. Тому, покликаючись (крім попереднього) також і на п. 2 ч. 3 ст. 66 Закону України «Про правотворчу діяльність», відповідно до якого в разі виявлення колізії між нормативно-правовими актами рівної юридичної сили пріоритет у застосуванні мають норми, що містяться в нормативно-правових актах, які вступили в дію пізніше (у від-

повідному кримінальному провадженні – це ст. 114-2 КК, яка є більш «пізньою» за ч. 7 ст. 111-1 КК), представники Феміди вирішили, що дії Особи-1 мають кваліфікуватися саме за ч. 3 ст. 114-2 КК [3].

Водночас вважаємо, що наведена позиція не є достатньо обґрунтованою, позаяк насправді ніякої правової невизначеності в тих положеннях ч. 7 ст. 111-1 КК, які стосуються «воєнного» колабораціонізму, немає. Ще раз підкреслимо, що з погляду *de lege lata* є абсолютно очевидним, що відсутність у цій нормі вказівки на таке місце вчинення злочину, як ТОТ, означає те, що за нею може кваліфікуватися й відповідна поведінка осіб, які не мають жодного зв'язку з такою територією.

Що ж до висунутої в доктрині й підтриманої суддями ККС ВС гіпотези щодо того, що обов'язковою ознакою аналізованого складу все ж є відповідне місце (ТОТ), то вона є актуальною лише з позиції потенційного вдосконалення законодавства, тобто в аспекті *de lege ferenda*, але за жодних умов не може братися до уваги під час застосування чинного кримінального закону. До речі, якщо керуватися протилежною логікою, на якій і наполягала колегія суддів Другої судової палати ККС ВС, то незаконними мають визнаватися не лише багато інших вироків за ч. 7, а й майже всі винесені за період 2022–2025 рр. обвинувальні вирoki за ч. 1 ст. 111-1 КК (станом на 20 серпня 2024 р. їх нараховувалося 513 [13, с. 382]), більшість яких стосувалася саме осіб, які не мали жодного зв'язку з ТОТ.

З огляду на наведені положення, для нас стає очевидним, що проблема належної кримінально-правової оцінки діяння Особи-1 насправді пов'язана не з неоднозначністю приписів ч. 7 ст. 111-1 КК, а з тим, що така поведінка водночас підпадає під дію одразу щонайменше двох норм, адже може бути визнана:

- як державною зрадою у формі надання іноземній державі, іноземній організації або їхнім представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України (ч. 2 ст. 111 КК). На нашу думку, саме цей варіант є, так би мовити, «більш правильним», адже найкраще враховує юридичну природу розглядуваного діяння;

- так і «воєнним» колабораціонізмом, застосування норми про який (ч. 7 ст. 111-1 КК) стало можливим унаслідок допущених вад законодавчого конструювання відповідної заборони.

Водночас варто пам'ятати, що, попри наведені вище правові висновки ККС ВС у подібних за змістом справах, незважаючи на наше переконання в тому, що діяння Особи-1 мало бути кваліфіковане за ч. 2 ст. 111 КК, ст. 437 КПК України в імперативній формі забороняє суду касаційної інстанції застосовувати закон про більш тяжке кримінальне правопорушення чи суворіше покарання. Тому під час розгляду справи № 202/13808/23 ККС ВС за логікою мав обрати один із двох варіантів:

- 1) або скасувати судові рішення й призначити новий розгляд у суді першої чи апеляційної інстанції;

- 2) або залишити судові рішення без зміни, а касаційну скаргу – без задоволення (ст. 436 КПК України).

Але в підсумку представники суддівської гілки влади вирішили інакше, визнавши Особу-1 винним у вчиненні передбаченого ч. 3 ст. 114-2 КК «несанкціонованого поширення військово значущої інформації, з метою надання такої інформації державі, що здійснює збройну агресію проти України, або її представникам, або іншим НЗФ». Такий варіант кваліфікації ми розцінюємо як найбільш неправильний, адже, узявши до уваги відповідну мету, представники Феміди при цьому абсолютно проігнорували наявну в ч. 3 ст. 114-2 КК пряму вказівку на те, що умовою її застосування є відсутність у скоєному ознак державної зради (як і шпигунства), яка й мала місце в нашій ситуації. Таким чином, покликання в розглядуваній справі на згадану норму було б непра-

вильним навіть за умови неможливості інкримінування винному ч. 7 ст. 111-1 КК, спробу аргументації (хоча й вельми непереконливу) чого ми й зустрічаємо у відповідній постанові.

Отже, обираючи між «менш» (ч. 7 ст. 111-1 КК) і «більш» правильним (ч. 2 ст. 111 КК) варіантом кваліфікації, який, проте, не міг бути застосований через відповідні процесуальні обмеження, судді ККС ВС, керуючись хибним тлумачення приписом, що аж ніяким чином не впливають із положень ч. 7 ст. 111-1 КК, у результаті зупинилися на найбільш неправильному варіанті, який за жодних умов не міг бути застосований з огляду на прямі (тут не вимагається жодного тлумачення) законодавчі заборони, які містяться в ч. 3 ст. 114-2 КК.

Завершивши обґрунтування неправильності здійсненої ККС ВС кваліфікації дій Особи-1, водночас варто перейнятися питанням: а чому ж виникла подібна ситуація?

На нашу думку, відповідь на поставлене питання є очевидною: відмічені в цьому дослідженні проблеми/помилки в правозастосуванні, які виникають у суб'єктів реалізації кримінально-правової політики, є прямим наслідком тих недоліків, які свого часу були допущені вже суб'єктами формування такої політики, тобто вітчизняними парламентаріями, під час доповнення в березні 2022 р. КК спочатку ст. 111-1, а згодом і ст. 114-2. Зокрема, уже з перших днів набрання чинності двома згаданими новелами представники вітчизняної кримінально-правової доктрини, зокрема й один із авторів цих рядків, не втомлювалися звертати увагу на таке:

- указівка в ч. 7 ст. 111-1 КК на таке діяння, як «добровільна участь громадянина України в НЗФ чи воєнізованих формуваннях, створених на ТОТ, та/або в збройних формуваннях держави-агресора чи надання таким формуванням допомоги у веденні бойових дій проти ЗСУ», матиме неминучим наслідком проблему розмежування цього складу злочину з державною зрадою у формі переходу на бік ворога в умовах воєнного стану й наданням іноземній державі, іноземній організації або їхнім представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України [21, с. 357];

- а наявність у ч. 3 ст. 114-2 КК такої мети несанкціонованого поширення військово значущої інформації, як її «надання державі, що здійснює збройну агресію проти України, або її представникам, або іншим НЗФ», навіть попри здійснене згодом законодавче застереження про «відсутність ознак державної зради або шпигунства», – проблеми подібного ґтибу, пов'язані зі співвідношенням цих діянь зі згаданим у ст. 111 КК все тим же наданням іноземній державі, іноземній організації або їхнім представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України [8, с. 71; 22; 23].

Саме ці нормативні недоліки, які в розглядуваній справі помножені на неправильне тлумачення кримінального закону з боку ККС ВС, і призвели до того, що в підсумку, замість належного за державну зраду покарання у вигляді позбавлення волі на 15 років або довічного позбавлення волі з конфіскацією майна, Особа-1 отримала абсолютно необґрунтоване, невинуватене й неприпустимо м'яке (як для державної зради, учиненої в умовах воєнного стану) покарання у вигляді позбавлення волі строком лише на 11 років.

Висновки. Який же вихід із цієї ситуації?

На нашу думку, з огляду на озвучені вище причини виникнення позначеної проблеми, шляхи її подолання потрібно шукати в площині внесення змін до чинного кримінального законодавства, зокрема, уже неодноразово пропонованого на сторінках української юридичної літератури:

- 1) вилучення з ч. 7 ст. 111-1 КК цієї норми, що продукує колізійність, із приписами ст. 111 КК вказівки на «добровільну участь громадянина України в НЗФ чи воєнізова-

них формуваннях, створених на ТОТ, та/або в збройних формуваннях держави-агресора, та надання відповідним формуванням допомоги у веденні бойових дій проти України» [9, с. 212–213; 24, с. 27];

2) виключення з переліку передбачених ч. 3 ст. 114-2 КК кваліфікуючих ознак несанкціонованого поширення військово значущої інформації, навіть попри наявність у згаданій нормі застереження щодо відсутності в цих діях ознак державної зради або шпигунства, указівки на мету «надання відповідної інформації державі, що здійснює збройну агресію проти України, або її представникам, або іншим НЗФ», яка суперечить юридичній природі діянь, кримінально-правову протидію яким покликана забезпечувати ця заборона [25].

Саме таке нормативне редагування має знищити ту «скриню Пандори», що створена самим законодавцем і, урешті-решт, під час розгляду справи № 202/13808/23 відкрита колегією суддів Другої судової палати ККС ВС, яка фактично легалізувала абсолютно хибну кваліфікацію за ч. 3 ст. 114-2 КК дій осіб, які в умовах війни передають ворогу військово значущу інформацію, тобто вчиняють державну зраду. Допоки ж пропонувані зміни внесені не будуть, сподіватися на покращення ситуації у відповідній царині, вочевидь, не варто.

Водночас вважаємо, що за результатами спеціальних досліджень нарешті має бути вирішено й питання про доцільність закріплення на законодавчому рівні такої ознаки колабораційної діяльності, як обов'язкове місце її вчинення – ТОТ. Саме проведення досліджень подібного ґтибу й варто визнати одним із перспективних напрямів подальших наукових розвідок у відповідній царині.

Використані джерела:

1. Вирок Індустріального районного суду м. Дніпропетровська від 21 липня 2023 р. у справі № 202/13808/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112338831>.
2. Ухвала Дніпровського апеляційного суду від 30 жовтня 2023 р. у справі № 202/13808/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114698056>.
3. Постанова Другої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 10 грудня 2024 р. у справі № 202/13808/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123734238>.
4. Голінка М. І. Стаття 111-1 КК України (колабораційна діяльність) та суміжні їй явища: проблеми законодавчого регулювання. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія «Економічна». Серія «Юридична»*. 2023. Вип. 36. С. 251–258.
5. Давидович І. І., Куліджанова С. Е. Політика протидії колабораціонізму: сучасний стан та проблематика. *Українська поліцейстика: теорія, законодавство, практика*. 2024. № 3. С. 35–41.
6. Жила О. Б. Проблеми кримінальної відповідальності за колабораціонізм. *Війна в Україні: зроблені висновки та незасвоєні уроки : збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції (22–23 лютого 2024 року) / упор. У. О. Цмоць*. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2024. С. 322–326.
7. Кравчук О. О., Бондаренко М. С. Колабораційна діяльність: науково-практичний коментар до нової статті 111-1 КК. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 3. С. 198–204.
8. Марін О. Кримінально-правові варіації державної зради у Кримінальному кодексі України. *Право України*. 2022. № 11. 60–75.
9. Письменський Є. О. Колабораційна діяльність у воєнній сфері: тлумачення ч. 7 ст. 111-1 КК України в частині визначення об'єктивних ознак складу кримінального правопорушення. *Актуальні проблеми кримінального права : матеріали XV Всеукр. наук.-теорет. конф., присвяч. пам'яті проф. П. П. Михайленка (Київ, 28 листоп. 2024 р.) / редкол. : В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін*. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2024. С. 209–213.
10. Розслідування колабораційної діяльності : практичний посібник / Є. О. Письменський, С. В. Головін, А. В. Коваленко, В. В. Коваленко. Київ : ВД Дакор, 2023. 260 с.
11. Тананакін О. В., Нерсисян А. С. Кримінально-правове розуміння колабораційної діяльності. *Актуальні питання кримінально-правової кваліфікації, документування та розслідування*

колабораціонізму в період воєнного стану : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Одеса, 9 серпня 2024 р. Одеса : ОДУВС, 2024. С. 107–110.

12. Хавронюк М. І. Зміни до Кримінального кодексу України у зв'язку з військовою агресією РФ проти України : матеріали вебінару, проведеного Національною школою суддів України у співпраці з ОБСЄ ; USAID (13 квіт. 2022 р.). URL: <http://nsj.gov.ua/>.

13. Колабораціонізм на тимчасово окупованих територіях: проблеми правової оцінки, гарантування прав і свобод та реінтеграції територій : монографія / М. А. Рубашенко, І. В. Яковюк, Н. В. Шульженко, О. В. Зайцев, С. О. Харитонов ; за наук. ред. М. А. Рубашенка ; Нац. фонд. дослідж. України ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2024. 576 с.

14. Антонюк Н. Державна зрада і колабораційна діяльність: питання кримінально-правової кваліфікації. *Слово Національної школи суддів України*. 2021. № 4. С. 56–68.

15. Грицюк І. В., Поліщук Д. О. Кримінально-правова характеристика колабораційної діяльності в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 7. С. 326–329.

16. Мовчан Р. О. «Воєнні» новели Кримінального кодексу України: правотворчі та правозастосовні проблеми : монографія. Київ : Норма права, 2022. 241 с.

17. Постанова Другої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 9 квітня 2024 р. у справі № 639/1528/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118297134>.

18. Постанова Третьої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 24 квітня 2024 р. у справі № 743/149/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118725214>.

19. Постанова Третьої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 13 березня 2024 р. у справі № 953/3558/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117757857>.

20. Постанова Третьої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 7 жовтня 2024 р. у справі № 295/9646/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122220977>.

21. Письменський Є. О., Мовчан Р. О. Новели кримінального законодавства України про колабораційну діяльність: дискусійні питання та спроба їх розв'язання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 6. С. 356–360.

22. Мовчан Р. О. Аналіз кримінально-правової новели про несанкціоноване поширення військово значущої інформації (ст. 114-2 Кримінального кодексу України). *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 4. С. 326–330.

23. Мовчан Р. О. Кримінально-правова новела про поширення військово значущої інформації (ст. 114-2 КК України): що варто враховувати громадянам та правозастосовцям і що не врахував законодавець. *Кримінально-правові відповіді на виклики воєнного стану в Україні* : матеріали Міжнар. наук. конф., м. Харків, 5 трав. 2022 р. / упоряд. та заг. ред. : Ю. В. Баулін, Ю. А. Пономаренко ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого ; Нац. шк. суддів України ; Громад. орг. «Всеукр. асоц. кримін. права» ; НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса. Харків : Право, 2022. С. 145–153.

24. Книженко О. Відмежування державної зради від колабораційної діяльності. *Національна безпека: право та економіка*. 2024. № 1. С. 22–30.

25. Мовчан Р. О., Бурда П. О. Кримінальна відповідальність за поширення військово значущої інформації (ст. 114-2 КК України): проблеми судової практики та вдосконалення законодавства. *Національна безпека України в умовах інформатизації та глобалізації суспільних процесів: сучасні загрози та кримінально-правове регулювання* : матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 11 трав. 2023 р. / редкол. : Л. М. Демидова (голов. ред.), Н. В. Шульженко та ін. Харків : Право, 2023. С. 210–216.

References:

1. *Vyrok Industrialnoho raionnoho sudu m. Dnipropetrovska vid 21 lypnia 2023 r. u spravi № 202/13808/23* [Verdict of the Industrial District Court of Dnipropetrovsk dated July 21, 2023 in case No. 202/13808/23]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112338831> [in Ukrainian].

2. *Ukhvala Dniprovskoho apeliatsiinoho sudu vid 30 zhovtnia 2023 r. u spravi № 202/13808/23* [Decision of the Dnipro Court of Appeal dated October 30, 2023. in case No. 202/13808/23]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114698056> [in Ukrainian].

3. *Postanova Druhoi sudovoi palaty Kasatsiinoho kryminalnoho sudu Verkhovnoho Sudu vid 10 hrudnia 2024 r. u spravi № 202/13808/23* [Resolution of the Second Judicial Chamber of the Criminal Court of Cassation of the Supreme Court dated December 10, 2024. in case No. 202/13808/23]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123734238> [in Ukrainian].

4. Holinka, M. I. (2023). Stattia 111-1 KK Ukrainy (kolaboratsiina diialnist) ta sumizhni yii yavyscha: problemy zakonodavchoho rehuliuвання [Article 111-1 of the Criminal Code of Ukraine (collaborative activity) and related phenomena: problems of legislative regulation]. *Naukovi zapysky Lvivskoho universytetu biznesu ta prava. Serii ekonomichna. Serii yurydychna* – *Scientific notes of the Lviv University of Business and Law. The series is economical, Legal series*, 36, 251–258 [in Ukrainian].

5. Davydovych, I. I., Kulidzhanova, S. E. (2024). Polityka protydyi kolaboratsionizmu: suchasnyi stan ta problematyka [The policy of countering collaborationism: current state and problems]. *Ukrainska politseistyka: teoriia, zakonodavstvo, praktyka* – *Ukrainian policing: theory, legislation, practice*, 3, 35–41 [in Ukrainian].

6. Zhyla, O. B. (2024). Problemy kryminalnoi vidpovidalnosti za kolaboratsionizm [Problems of criminal liability for collaborationism]. *Viina v Ukraini: зробleni vysnovky ta nezasvoieni uroky : zbirnyk tez Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (22–23 liutoho 2024 roku)* – *The war in Ukraine: conclusions drawn and unlearned lessons: collection of theses of the International Scientific and Practical Conference (February 22–23, 2024)*, 322–326. Lviv : Lvivskiy derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav [in Ukrainian].

7. Kravchuk, O. O., Bondarenko, M. S. (2022). Kolaboratsiina diialnist: nauково-praktychnyi komentar do novoi statti 111-1 KK [Collaborative activity: a scientific and practical commentary on the new Article 111-1 of the Criminal Code]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal – Legal scientific electronic journal*, 3, 198–204 [in Ukrainian].

8. Marin, O. (2022). Kryminalno-pravovi variatsii derzhavnoi zrady u Kryminalnomu kodeksi Ukrainy [Criminal law variations of treason in the Criminal Code of Ukraine]. *Pravo Ukrainy – Law of Ukraine*, 11, 60–75 [in Ukrainian].

9. Pysmenskyi, Ye. O. (2024). Kolaboratsiina diialnist u voiennoi sferi: tlumachennia ch. 7 st. 111-1 KK Ukrainy v chastyni vyznachennia ob'iektyvnykh oznak skladu kryminalnoho pravoporushennia [Collaborative activity in the military sphere: interpretation of ch. 7th century 111-1 of the Criminal Code of Ukraine in terms of determining the objective features of a criminal offense]. *Aktualni problemy kryminalnoho prava : materialy XV Vseukr. nauk.-teoret. konf., prysviach. pam'iaty prof. P. P. Mykhailenka (Kyiv, 28 lystop. 2024 r.)* – *Actual problems of criminal law: materials of the XV Vseukr. science and theory conf., dedicate. in memory of Prof. P. P. Mykhaylenko (Kyiv, November 28, 2024)*, 209–213. Kyiv : Nats. akad. vnutr. sprav [in Ukrainian].

10. Pysmenskyi, Ye. O., Holovkin, S. V., Kovalenko, A. V., Kovalenko, V. V. (2023). Rozsliduvannia kolaboratsiinoi diialnosti [Investigation of collaborative activities]. Kyiv : VD Dakor [in Ukrainian].

11. Tananakin, O. V., Nersesian, A. S. (2024). Kryminalno-pravove rozuminnia kolaboratsiinoi diialnosti [Criminal and legal understanding of collaborative activity]. *Aktualni pytannia kryminalno-pravovoi kvalifikatsii, dokumentuvannia ta rozsliduvannia kolaboratsionizmu v period voiennoho stanu : materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii, m. Odesa, 09 serpnia 2024 r.* – *Current issues of criminal-legal qualification, documentation and investigation of collaborationism during martial law: materials of the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference, Odesa, August 9, 2024*, 107–110. Odesa : ODUVS [in Ukrainian].

12. Khavroniuk, M. I. (2022). Zminy do Kryminalnoho kodeksu Ukrainy u zv'iazku z viiskovoiu ahresiieiu RF proty Ukrainy [Changes to the Criminal Code of Ukraine in connection with the military aggression of the Russian Federation against Ukraine]. URL: <http://nsj.gov.ua/> [in Ukrainian].

13. Rubashchenko, M. A., Yakoviuk, I. V., Shulzhenko, N. V., Zaitsev, O. V., Kharytonov, S. O. (2024). Kolaboratsionizm na tymchasovo okupovanykh terytoriakh: problemy pravovoi otsinky, harantuvannia prav i svobod ta reintehratsii terytorii [Collaboration in temporarily occupied territories: problems of legal assessment, guarantee of rights and freedoms and reintegration of territories]. Kharkiv : Pravo [in Ukrainian].

14. Antoniuk, N. (2021). Derzhavna zrada i kolaboratsiina diialnist: pytannia kryminalno-pravovoi kvalifikatsii [Treason and collaborative activity: issues of criminal-legal qualification]. *Slovo Natsionalnoi shkoly suddiv Ukrainy* – *Word of the National School of Judges of Ukraine*, 4, 56–68 [in Ukrainian].

15. Hrytsiuk, I. V., Polishchuk, D. O. (2024). Kryminalno-pravova kharakterystyka kolaboratsiinoi diialnosti v Ukraini [Criminal and legal characteristics of collaborative activity in Ukraine]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal – Legal scientific electronic journal*, 7, 326–329 [in Ukrainian].

16. Movchan, R. O. (2022). «Voienni» novely Kryminalnoho kodeksu Ukrainy: pravotvorchy ta pravozastosovni problem [«Military» novels of the Criminal Code of Ukraine: law-making and law-enforcement problems]. Kyiv : Norma prava [in Ukrainian].

17. *Postanova Druhoi sudovoi palaty Kasatsiinoho kryminalnoho sudu Verkhovnoho Sudu vid 9 kvitnia 2024 r. u spravi № 639/1528/22* [Resolution of the Second Judicial Chamber of the Criminal Court of Cassation of the Supreme Court dated April 9, 2024. in case No. 639/1528/22]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118297134> [in Ukrainian].

18. *Postanova Tretoi sudovoi palaty Kasatsiinoho kryminalnoho sudu Verkhovnoho Sudu vid 24 kvitnia 2024 r. u spravi № 743/149/23* [Resolution of the Third Judicial Chamber of the Criminal Court of Cassation of the Supreme Court dated April 24, 2024. in case No. 743/149/23]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118725214> [in Ukrainian].

19. *Postanova Tretoi sudovoi palaty Kasatsiinoho kryminalnoho sudu Verkhovnoho Sudu vid 13 bereznia 2024 r. u spravi № 953/3558/22* [Resolution of the Third Judicial Chamber of the Criminal Court of Cassation of the Supreme Court dated March 13, 2024. in case No. 953/3558/22]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117757857> [in Ukrainian].

20. *Postanova Tretoi sudovoi palaty Kasatsiinoho kryminalnoho sudu Verkhovnoho Sudu vid 7 zhovtnia 2024 r. u spravi № 295/9646/23* [Resolution of the Third Judicial Chamber of the Criminal Court of Cassation of the Supreme Court dated October 7, 2024. in case No. 295/9646/23]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122220977> [in Ukrainian].

21. Pysmenskyi, Ye. O., Movchan, R. O. (2022). Novely kryminalnoho zakonodavstva Ukrainy pro kolaboratsiinu diialnist: dyskusiini pytannia ta sproba yikh rozviazannia [Novels of the criminal legislation of Ukraine on collaborative activity: debatable issues and an attempt to resolve them]. *Yurydychnyi naukovi elektronnyi zhurnal – Legal scientific electronic journal*, 6, 356–360 [in Ukrainian].

22. Movchan, R. O. (2022). Analiz kryminalno-pravovoi novely pro nesanktsionovane poshyrennia viiskovo znachushchoi informatsii (st. 114-2 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy) [Analysis of the criminal law novel about the unauthorized dissemination of military information (Article 114-2 of the Criminal Code of Ukraine)]. *Yurydychnyi naukovi elektronnyi zhurnal – Legal scientific electronic journal*, 4, 326–330 [in Ukrainian].

23. Movchan, R. O. (2022). Kryminalno-pravova novela pro poshyrennia viiskovo znachushchoi informatsii (st. 114-2 KK Ukrainy): shcho varto vrakhovuvaty hromadianam ta pravozastosovtsiam i shcho ne vrakhuvav zakonodavets [Criminal law novel about the dissemination of military information (Article 114-2 of the Criminal Code of Ukraine): what citizens and law enforcement officers should consider and what the legislator did not take into account]. *Kryminalno-pravovi vidpovidi na vyklyky voiennoho stanu v Ukraini : materialy mizhnar. nauk. konf., m. Kharkiv, 5 trav. 2022 r. – Criminal and legal responses to the challenges of martial law in Ukraine: materials of the international of science conf., m. Kharkiv, May 5. 2022, 145–153. Kharkiv : Pravo* [in Ukrainian].

24. Knyzhenko, O. (2024). Vidmezhuvannia derzhavnoi zrazy vid kolaboratsiinoi diialnosti [Separation of treason from collaborative activity]. *Natsionalna bezpeka: pravo ta ekonomika – National security: law and economics*, 1, 22–30. [in Ukrainian].

25. Movchan, R. O., Burda, P. O. (2023). Kryminalna vidpovidalnist za poshyrennia viiskovo znachushchoi informatsii (st. 114-2 KK Ukrainy): problemy sudovoi praktyky ta vdoskonalennia zakonodavstva [Criminal liability for dissemination of military information (Article 114-2 of the Criminal Code of Ukraine): problems of judicial practice and improvement of legislation]. *Natsionalna bezpeka Ukrainy v umovakh informatyzatsii ta hlobalizatsii suspilnykh protsesiv: suchasni zahrozy ta kryminalno-pravove rehuliuvannia : materialy VII Mizhnar. nauk.-prakt. konf., m. Kharkiv, 11 trav. 2023 r. – National security of Ukraine in the conditions of informatization and globalization of social processes: modern threats and criminal law regulation: materials of VII International. science and practice conf., Kharkiv, May 11. 2023, 210–216. Kharkiv : Pravo* [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 10.01.2025

Movchan R., Doctor of Law, Professor, Professor at the Department of Constitutional, International and Criminal Law of Donetsk Vasyl Stus National University (Vinnytsia, Ukraine)

Marchenkov D., Postgraduate Student at the Department of Constitutional, International and Criminal Law of Donetsk Vasyl Stus National University (Vinnytsia, Ukraine)

TREASON, "MILITARY" COLLABORATION, UNAUTHORIZED DISSEMINATION OF MILITARY SIGNIFICANT INFORMATION: PROBLEMS OF CORRELATION AND DELIMITATION (EXAMPLE OF CASE № 202/13808/23)

The article, based on the example of case No. 202/13808/23 considered by the panel of judges of the Second Judicial Chamber of the Cassation Criminal Court as part of the Supreme Court, demonstrates the problems that arise in practice when distinguishing the components of "treason", "military" collaborationism" and the so-called "unauthorized dissemination of military information, with the aim of providing such information to a state that carries out armed aggression against of Ukraine, or its representatives, or other illegal armed formations" (Article 111, Part 7 of Article 111-1 and Part 3 of Article 114-2 of the Criminal Code of Ukraine, respectively).

As a result of the analysis of the corresponding decision of the highest court in the judicial system of Ukraine, it is concluded that, reclassifying the actions of the guilty party from 7th century 111-1 on h. 3 Art. 114-2 of the Criminal Code of Ukraine, the representatives of Themis made a gross mistake, because, having taken into account the relevant purpose in the last norm, they completely ignored the fact that the condition of its application there is a lack of signs of high treason in the committed act, which is exactly what happened in our situation.

In order to solve the indicated problems in law enforcement, it is proposed to: 1) remove from ch. 7th century 111-1 of the Criminal Code of Ukraine indicating "the voluntary participation of a citizen of Ukraine in illegal armed or paramilitary formations created in the temporarily occupied territory and/or in the armed formations of the aggressor state, and providing assistance to such formations in conducting hostilities against Ukraine"; 2) to exclude from the list of the provided parts 3 Art. 114-2 of the Criminal Code of Ukraine qualifying signs of unauthorized dissemination of militarily significant information indicating the purpose of "providing relevant information to the state carrying out armed aggression against Ukraine, or to its representatives, or to other illegal armed formations".

At the end of the article, promising directions for further scientific research in the relevant area are defined.

Key words: occupation/occupied territory, high treason, collaboration, unauthorized dissemination of military information, illegal armed and paramilitary formations, the aggressor state, rule of law, competition and conflict of criminal law norms.

DOI 10.32782/2786-9156.109.1.83-98

УДК 343.985

Пупинін О. М., аспірант кафедри оперативно-розшукової діяльності та інформаційної безпеки Донецького державного університету внутрішніх справ (м. Кропивницький, Україна)

e-mail: alex1974pan@i.ua

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-5690-6552>

Кривонос М. В., кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри адміністративно-правових дисциплін факультету № 2 Донецького державного університету внутрішніх справ (м. Кропивницький, Україна)

e-mail: krivonosmv@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-5252-0663>

АНАЛІЗ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ НА ПРЕДМЕТ УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИМОГ, ЩО ПРЕД'ЯВЛЯЮТЬСЯ ДО ПРОВЕДЕННЯ ОПЕРАТИВНИХ ЗАКУПОК ЯК ФОРМИ КОНТРОЛЮ ЗА ВЧИНЕННЯМ ЗЛОЧИНУ

У статті, на підставі аналізу судової практики Європейського суду з прав людини, судів України з розгляду кримінальних проваджень, узагальнено вимоги до проведення оперативних закупок як форми контролю за вчиненням злочину, їх процесуального оформлення та використання в якості доказів у кримінальному судочинстві.

Виокремлено типові помилки, які допускають співробітники правоохоронних органів при проведенні оперативних закупок та їх процесуальному оформленні, що призводить до порушення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, визнання судами їх результатів недопустимими доказами, та, як наслідок, ухвалення виправдувальних вироків. А саме, підбурювання особи до вчинення злочину; процесуальні порушення порядку отримання доказів; не відображення у матеріалах кримінального провадження інформації щодо походження грошових коштів, які використовувалися під час контролю за вчиненням злочину; відсутність у матеріалах справи постанови прокурора про проведення контролю за вчиненням злочину; протокол помітки грошових купюр складено не уповноваженою особою (оперативним працівником без відповідного доручення слідчого); до матеріалів кримінального провадження не долучено доказів щодо походження коштів для проведення оперативної закупки; невідкриття стороні захисту відповідно до статті 290 КПК України процесуальних документів, які стали підставою для проведення НСРД та інші. Наведені порушення негативно впливають на результати оперативних розробок, призводять до марних витрат часу, засобів та коштів державного бюджету. Наведено позиції щодо правил оцінки електронного доказу при розгляді матеріалів кримінального провадження в судовому засіданні. Узагальнено вимоги до проведення контролю за вчиненням злочину у формі оперативної закупки, його процесуального оформлення та використання як доказів у кримінальному судочинстві.

Ключові слова: кримінальне провадження, негласні слідчі (розшукові) дії, контроль за вчиненням злочину, оперативна закупка, оперативно-розшукова справа, судовою практика, докази, електронний доказ.

Постановка проблеми. Повномасштабна військова агресія російської федерації внесла зміни і до ринку товарів, обіг яких обмежений чи заборонений чинним законодавством. Ведення активних бойових дій призвело до появи значної кількості втраченої та необлікованої трофейної зброї і боєприпасів, частина з якої потрапляє до рук злочинців, що призвело до значного збільшення, поряд з існуючим ринком незаконного збуту наркотичних засобів, ринку нелегальної зброї. Почали створюватися спеціалізовані сайти та телеграм канали, що спеціалізуються на незаконному продажі

вогнепальної зброї, збільшилась кількість організованих злочинних груп, які почали займатися незаконним збутом стрілецької зброї та боєприпасів.

Одним із основних та дієвих заходів при документуванні протиправної діяльності осіб та груп, у тому числі організованих, які займаються незаконним збутом товарів, обіг яких обмежений чи заборонений чинним законодавством є – проведення негласної слідчої (розшукової) дії, передбаченої ст. 271 КПК України, контролю за вчиненням злочину у формі оперативної закупки [1, с. 53].

Проте помилки, які допускають працівники правоохоронних органів при проведенні оперативних закупок та їх процесуальному оформленні, призводять до визнання судами їх результатів недопустимими доказами. Як наслідок – ухвалення виправдувальних вироків, негативний вплив на профілактику злочинності, марні витратами часу, засобів та коштів державного бюджету.

Тому у статті з урахуванням правових позицій, що містяться в рішеннях Європейського суду з прав людини та судів України з розгляду кримінальних проваджень, узагальнено вимоги до проведення контролю за вчиненням злочину у формі оперативних закупок, їх процесуального оформлення та використання як доказів у кримінальному судочинстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останніми роками різні аспекти теоретико-прикладних засад підготовки та тактики проведення оперативної закупки як оперативно-розшукового засобу та негласної слідчої (розшукової) дії були предметом наукових досліджень вітчизняних учених, зокрема О.П. Бабікова, Б.І. Бараненка, К.Л. Бугайчука, Д.В. Головіна, О.М. Дроздова, В.А. Колесника, С.С. Кудінова, В.В. Лисенка, Д.І. Никифорчука, М.А. Погорецького, Т.Г. Щурата та інших.

Проте, аналіз судової практики Європейського суду з прав людини, судів України з розгляду кримінальних проваджень свідчить про те, що правоохоронні органи допускають низку помилок при організації та проведенні оперативних закупок, а також процесуальному оформленні їх результатів, що призводять до порушень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, визнання судами їх результатів недопустимими доказами. Узагальнення вимог щодо проведення оперативних закупок, їх процесуального оформлення та використання як доказів у кримінальному судочинстві й визначає *актуальність обраної тематики*.

Формулювання цілей. Метою статті є визначення типових помилок, які допускають працівники правоохоронних органів при проведенні оперативних закупок, їх процесуальному оформленні, використанні отриманих фактичних даних як доказів у кримінальному провадженні, та узагальнення вимог, що пред'являються до проведення оперативних закупок, як форми контролю за вчиненням злочину. Означений науковий пошук здійснено на основі аналізу рішень Європейського суду з прав людини та судів України.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи рішення Європейського суду з прав людини (далі по тексту – ЄСПЛ) та національних судів щодо використання результатів контролю за вчиненням злочину у формі оперативної закупки в якості доказу у кримінальному судочинстві, ми можемо констатувати наявність *системних помилок*, які допускають співробітники правоохоронних органів при проведенні та оформленні результатів цієї процесуальної дії та використанні їх матеріалів в якості доказів протиправної діяльності окремих осіб та груп.

Так, одним із перших судових рішень ЄСПЛ, де було констатовано порушення п. 1 ст. 6 Конвенції в частині підбурювання (провокації) до вчинення злочину правоохоронними органами і, як наслідок, порушення права на справедливий судовий розгляд [2], є рішення «Тайшейро (Таксейра) де Каштро проти Португалії» (Teixeira de

Castro v. Portugal) №44/1997/828/1034 від 09 червня 1998 року [3]. Згідно обставин справи, поліцейські під прикриттям придбали у заявника наркотичні засоби. При цьому, за твердженнями останнього він не має судимості і ніколи б не вчинив злочин, якби не було втручання агентів поліції, які його спровокували [1, с. 54].

ЄСПЛ у п. 38 цього рішення вказав на відсутність підтвердження того, що дії поліцейських були частиною операції по боротьбі з незаконним обігом наркотиків, яка була санкціонована і проводилась під контролем суду. Були *відсутні докази на підтвердження торгівлі наркотичними засобами* (курсив тут і далі наш – ОП, МК) (особа не мала судимості; щодо неї попередньо не було розпочато жодного розслідування; не було інформації про те, що ця особа є схильною до вчинення злочину або готує його; особа не зберігала наркотичні засоби за місцем проживання, а отримала їх від третьої особи, яка, у свою чергу, отримала їх від іншої особи; на момент затримання особа мала при собі таку кількість речовини, яку намагалися придбати співробітники поліції, з метою спровокувати його на вчинення злочину; обвинувачення базувалося на свідченнях двох поліцейських).

У висновку ЄСПЛ зазначив, що своїми діями поліцейські підбурили особу до вчинення злочину, і що без їхнього втручання його би не було скоєно. Суспільний інтерес не може виправдати використання доказів, отриманих у результаті підбурювання з боку поліції [2].

З цього рішення по суті почалось формування правової позиції ЄСПЛ щодо питання підбурювання (провокації) до вчинення злочину.

До аналогічних за змістом висновків щодо порушень пункту 1 статті 6 Конвенції дійшов ЄСПЛ у рішеннях: Ваньян проти Росії (Vanyan v. Russia) № 53203/99 від 15 грудня 2005 року [4], «Худобін проти Росії» (Khudobin v. Russia) № 59696/00 від 26 жовтня 2006 року [5], Малінінас проти Литви (Malininas v. Lithuania) № 10071/04 від 01 липня 2008 року [6], Барак Хан проти Туреччини (Burak Hun v. Turkey) № 17570/04 від 15 грудня 2009 року [7], Веселов та інші проти Росії (Veselov and Others v. Russia) № 23200/10, 24009/07, 556/10 від 02 жовтня 2012 року [8], Сепіл проти Туреччини (Sepil v. Turkey) № 17711/07 від 12 листопада 2013 року [9], Лагутін та ін. проти Росії (Lagutin and other v. Russia) № 6228/09, 19123/09, 19678/07, 52340/08, 7451/09 від 24 квітня 2014 року [10].

«Таким чином, з урахуванням правових позицій, що містяться в рішеннях Європейського суду з прав людини, можемо узагальнити вимоги щодо проведення контролю за вчиненням злочину у формі оперативної закупки.

По-перше, слід уникати провокації (підбурювання) особи до вчинення злочину з метою його подальшого викриття.

По-друге, інформація, отримана за результатами проведеної оперативної закупки, не повинна бути єдиним доказом, на якому ґрунтується обвинувачення.

По-третє, перед прийняттям рішення про проведення оперативної закупки правоохоронні органи повинні отримати докази на підтвердження того, що конкретна особа дійсно займається збутом заборонених товарів.

По-четверте, оперативна закупка повинна проводитись з дозволу та під контролем суду або прокурора» [1, с. 54].

Отже, вищевказані правові позиції Європейського суду з прав людини, щодо проведення оперативних закупок, повинні враховуватися судами України як джерело права.

Вироком Ленінського районного суду м. Полтави від 12 серпня 2015 року у справі № 553/1018/15-к (провадження № 1-кп/553/97/2015) особу визнано винною у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 307 КК України та призначено покарання у виді 6 років позбавлення волі. Доказами вини особи були

матеріали двох оперативних закупок особливо небезпечного наркотичного засобу канабісу. При цьому – першу оперативну закупку було проведено як оперативно-розшуковий захід в рамках оперативно-розшукової справи до внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі по тексту – ЄРДР), а другу – як негласну слідчу (розшукову) дію (далі по тексту – НСРД) – контроль за вчиненням злочину в рамках відкритого кримінального провадження за ч. 2 ст. 307 КК України. Не погодившись з рішенням суду першої інстанції, стороною захисту подано апеляційну скаргу [11].

Ухвалою Апеляційного суду Полтавської області від 03 листопада 2015 у справі № 553/1018/15-к вирок Ленінського районного суду м. Полтави від 12.08.2015 скасовано, а кримінальне провадження закрито через *не встановлення достатніх доказів для доведення винуватості особи в суді і вичерпання можливостей їх отримання* (п. 3 ч. 1 ст. 284 КПК України). При обґрунтуванні визнання недопустимими доказами матеріалів оперативної закупки наркотичного засобу, проведеної в рамках оперативно-розшукової справи суд посилався на положення ч.6 ст. 246 КПК України, де зазначено, що *проводити негласні слідчі (розшукові) дії має право слідчий, який здійснює досудове розслідування злочину, або за його дорученням – уповноважені оперативні підрозділи та положення п.1 ч.1 ст. 251 КПК України, де одним з обов'язкових реквізитів постанови про проведення негласної слідчої (розшукової) дії є найменування кримінального провадження та його реєстраційний номер* [12]. При обґрунтуванні визнання недопустимими доказами матеріалів НСРД – контролю за вчиненням злочину у формі оперативної закупки суд зазначив, що *в матеріалах справи відсутня постанова прокурора про проведення контролю за вчиненням злочину* [14]; *протокол помітки грошових купюр складено не уповноваженою особою (оперативним працівником без відповідного доручення слідчого); до матеріалів кримінального провадження не долучено доказів щодо походження коштів для проведення оперативної закупки.*

Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ в ухвалі від 12 травня 2016 року у справі 553/1018/15-к не прийняв до уваги доводи прокурора, який у касаційній скарзі вказував, що оперативна закупка проводилась до внесення відомостей про злочин до ЄРДР, що відповідає положенням Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» щодо прав оперативних підрозділів на проведення оперативних закупок у рамках оперативно-розшукових справ та залишив рішення суду апеляційної інстанції без зміни. При прийнятті рішення сформульована правова позиція про те, що *«оперативна закупка наркотичних засобів може проводитись лише у разі внесення відомостей про злочин до Єдиного реєстру досудових розслідувань, за постановою прокурора, уповноваженою на те особою слідчим або оперативним працівником лише при наявності відповідного доручення на це слідчого»* [13].

Зазначена у справі 553/1018/15-к правова позиція була використана судами першої інстанції при вирішенні питання про визнання недопустимими доказами матеріалів оперативних закупок, які проводились в рамках оперативно-розшукових справ, зокрема у вироках Корецького районного суду Рівненської області від 17 вересня 2021 року (справа № 557/1109/18) [15], Іваничівського районного суду Волинської області від 09 серпня 2022 року (справа № 154/2165/21) [16], Вінницького міського суду Вінницької області від 21 березня 2024 року (справа №127/17475/18) [17], Ужгородського міськрайонного суду Закарпатської області від 09 вересня 2024 року (справа № 308/3607/18) [18] та інших.

Луцьким міськрайонним судом Волинської області у вирокі від 12 травня 2020 року у справі № 159/2202/19 констатовано *факт підбурювання особи до вчинення злочину*, що призвело до визнання матеріалів оперативної закупки недопустимим доказом та

виправдання звинуваченого. Суд визнав провокацією «неодноразові наполегливі дзвінки особи «закупного» обвинуваченому з проханням щось йому продати, з нагадуванням про наявність боргу з його сторони». При цьому в матеріалах кримінального провадження факту збуту заборонених товарів іншим особам встановлено не було [19].

Ленінським районним судом м. Полтави у вироку від 22 січня 2019 року у справі № 553/3317/17 [20], Автозаводським районним судом м. Кременчука у вироку від 25 лютого 2019 року у справі № 524/9881/17 [21], Ужгородським міськрайонним судом Закарпатської області у вироку від 19 червня 2020 року у справі № 308/11885/15-к [22] констатовано наступне, «обвинувачення у вчиненні кримінального правопорушення не може ґрунтуватися на єдиному у справі доказі, яким є результатом оперативної закупки», що є **порушенням п. 1 ст. 6 Європейської Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (право на справедливий суд)**.

Також співробітники правоохоронних органів допускають помилки при складанні протоколів за результатами контролю за вчиненням злочину у формі оперативної закупки, що є **порушенням ст. ст. 104, 252 КПК України**.

Так, у вироку Чортківського районного суду Тернопільської області від 15 січня 2021 року у справі № 608/1293/18 суд вказує на порушення ч.1 ст. 252 та ч.1 ст. 104 КПК України, а саме «не вказано ким та які технічні засоби фіксації було встановлено на закупника; не зазначено назву та технічні характеристики даного обладнання; не зазначено маршруту руху закупника; не вказано присутніх при цих діях осіб» [23].

Аналогічні порушення процесуальних норм зафіксовано у вироку Веселинівського районного суду Миколаївської області від 17 листопада 2020 року у справі № 472/475/15-к [24] та у вироку Ірпінського міського суду Київської області від 14 квітня 2023 року у справі № 367/6225/17 [25].

За схожих обставин суди також констатують **процесуальні порушення порядку отримання доказів**. Наприклад, в порушенні ст. 41 КПК України мають місце факти «проведення співробітниками оперативних підрозділів окремих процесуальних дій за їх власною ініціативою, що виходить за межі наданих їм повноважень у дорученні слідчого, прокурора; здійснення процесуальних дій у кримінальному провадженні без письмового доручення слідчого» та інші.

Як приклад, у вироках Орджонікідзевського районного суду м. Харкова від 09 квітня 2019 року у справі № 644/3637/17 [26] та Веселинівського районного суду Миколаївської області від 17 листопада 2020 року у справі № 472/475/15-к [27], судами зазначено, що «співробітниками оперативного підрозділу під час проведення контролю за вчиненням злочину у формі оперативної закупки використовувалися заздалегідь ідентифіковані (помічені) гроші, які, відповідно до частини 1 статті 273 КПК України, можуть використовуватися виключно за рішенням керівника органу досудового розслідування або прокурора», проте в матеріалах кримінального провадження відсутня інформація, що таке рішення приймалося уповноваженою особою.

У вироку Городищенського районного суду Черкаської області від 28 листопада 2019 року у справі № 710/12/15-к, «недопустимим доказом визнано протокол добровільної видачі закупником придбаної під час оперативної закупки забороненої до вільного обігу речовини, оскільки його було складено працівником оперативного підрозділу без письмового доручення слідчого» [28].

У вироку Роздільнянського районного суду Одеської області від 18 червня 2021 року у справі № 511/650/19 вказано, що «оперативний працівник залучався до проведення оперативної закупки без доручення письмового слідчого» [29].

Нерідко при проведенні НСРД в рамках документування протиправної діяльності окремих осіб чи груп (груп осіб, що діють за попередньою змовою, організованих

груп або злочинних організацій, що займаються незаконним збутом товарів, обіг яких обмежений чи заборонений чинним законодавством), отримують докази злочинної діяльності іншої або інших осіб, стосовно яких дозвіл на проведення НСРД не було отримано. В цій ситуації, для можливості використання в іншому кримінальному провадженні результатів НСРД, що стосуються осіб, щодо яких дозвіл на їх проведення не отримувався, відповідно до ч.1 ст. 257 КПК України та п. п. 4.3.1., 4.3.2. «Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні» [30] необхідна окрема ухвала слідчого судді. За відсутності такої ухвали результати НСРД будуть визнані недопустимим доказом, що знайшло відображення у постанові Верховного суду України від 21 березня 2018 року у справі № 751/7177/14 [31].

Наступні недоліки, пов'язані з *не відображенням у матеріалах кримінального провадження інформації щодо походження грошових коштів, які використовувалися під час контролю за вчиненням злочину.*

Так, у постанові Верховного Суду від 01 липня 2020 року у справі № 643/10749/14-к колегією суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду зазначено: «відповідно до п. 2.10 «Інструкції про порядок оперативної закупівлі наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів», затвердженої наказом МВС України № 023/0134 для проведення оперативної закупівлі використовуються грошові кошти СБУ, МВС України та інші засоби. Їх отримання і використання здійснюється у відповідності з відомчими нормативними актами СБУ та МВС України». Відсутність корінця платіжного доручення, який би свідчив про видачу коштів спеціального призначення для проведення оперативної закупки є грубим порушенням кримінально-процесуального законодавства, а матеріали оперативної закупки недопустимим доказом [32].

Правова позиція Верховного Суду, викладена у рішенні від 01 липня 2020 року у справі № 643/10749/14-к, була врахована судами першої інстанції. Так, у вироках Оболонського районного суду м. Києва від 17 січня 2022 року у справі № 756/9253/15-к [33], Володимирецького районного суду Рівненської області від 06 жовтня 2022 року у справі № 556/1600/18 [34], Хмельницького міськрайонного суду Хмельницької області від 29 червня 2023 року у справі № 686/19363/20 [35] матеріали оперативних закупок було визнано недопустимими доказами, а осіб, обвинувачених у справі, виправдано.

Трохи згодом у постанові від 25 вересня 2023 року у справі № 208/2160/18 об'єднана палата Касаційного кримінального суду Верховного Суду зазначила наступне: «У Верховному Суді висловлені дві протилежні правові позиції щодо оцінки доказів на предмет їх допустимості в разі відсутності в матеріалах кримінального провадження «корінця платіжного доручення» як документа на підтвердження легітимності використаних правоохоронними органами грошових коштів під час оперативної закупки, проведеної з використанням грошових коштів зі спеціальних фондів правоохоронних органів.

У постановах колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду від 19 липня 2022 року (справа № 758/14965/14-к, провадження № 51-3876км21) та від 31 січня 2023 року (справа № 761/34884/15-к, провадження № 51-1742км22) йдеться про те, що належним підтвердженням легітимності грошових коштів, які використовуються під час оперативної закупки, є саме «корінець платіжного доручення», виданого відповідною фінансовою установою, який свідчить про видачу працівникам правоохоронних органів видатків спеціального призначення у кримінальному провадженні, та авансові звіти про використання коштів. Його відсутність у матеріалах кримінального провадження є грубим порушенням кримінального процесуального законодавства.

Аналогічна позиція зазначена, зокрема, у постановах колегії суддів Другої судової палати від 17 листопада 2020 року (справа № 459/1786/17, провадження № 51-3612км20) та Третьої судової палати Касаційного кримінального суду від 01 липня 2022 року (справа № 643/10749/14-к, провадження № 51-2273км20).

Водночас у постановах колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду від 13 вересня 2022 року (справа № 740/3630/20, провадження № 51-119км22) та Третьої судової палати Касаційного кримінального суду від 16 лютого 2022 року (справа № 613/1306/13-к, провадження № 51-3518км21) Суд виходив із того, що для підтвердження законності джерела походження грошових коштів, виділених для проведення оперативної закупки, достатньо наявних у матеріалах кримінального провадження інших документів, зокрема таких, як: довідка про видачу коштів за видатками спеціального призначення; протокол огляду, помітки та видачі грошових коштів з фіксацією серій і номерів купюр» [36].

У правових висновках, об'єднана палата Верховного Суду зазначила, що у матеріалах кримінального провадження має бути відображена інформація про джерело походження грошових коштів, які використовувалися під час контролю за вчиненням злочину у виді оперативної закупки, але відсутність у матеріалах справи «корінця платіжного доручення» про видачу працівникам правоохоронних органів грошових коштів як видатків спеціального призначення та авансового звіту про використання коштів не є істотним порушенням вимог КПК України і має бути оцінена в контексті перевірки доводів сторони захисту про провокування злочину, у всій сукупності представлених доказів [36].

Найбільш поширеною та суттєвою помилкою є *невідкриття сторони захисту відповідно до статті 290 КПК України процесуальних документів, які стали підставою для проведення НСРД*.

Велика Палата Верховного Суду у постанові від 16 січня 2019 року у справі № 751/7557/15-к виклала правовий висновок, відповідно до якого «процесуальні документи, які стали підставою для проведення НСРД (ухвали, постанови, клопотання) і яких не було відкрито сторони захисту в порядку, передбаченому ст. 290 КПК, оскільки їх тоді не було у розпорядженні сторони обвинувачення (процесуальні документи не було розсекречено на момент відкриття стороною обвинувачення матеріалів кримінального провадження), можуть бути відкриті іншій стороні, але суд не має допустити відомості, що містяться в цих матеріалах кримінального провадження, як докази» [37].

Враховуючи те, що *постанови прокурора про проведення контролю за вчиненням злочину у виді оперативної закупки не було розсекречено та відкрито сторони захисту*, у вироках Дергачівського районного суду Харківської області від 25 січня 2019 року у справі № 619/2303/15-к [38], Глухівського міськрайонного суду Сумської області від 14 березня 2019 року у справі № 584/999/17 [39], Машівського районного суду Полтавської області від 26 червня 2019 року у справі № 540/117/16-к [40] тощо, матеріали оперативних закупок було визнано недопустимими доказами, а обвинувачених виправдано.

16 жовтня 2019 року Велика Палата Верховного Суду у справі № 640/6847/15-к змінила правову позицію суду, викладену у постанові від 16 січня 2019 року у справі № 751/7557/15-к, та зазначила наступне:

«1. Якщо сторона обвинувачення під час досудового розслідування своєчасно вжила всі необхідні та залежні від неї заходи, спрямовані на розсекречення процесуальних документів, які стали підставою для проведення НСРД, однак такі документи не були розсекречені з причин, що не залежали від волі і процесуальної поведінки прокурора,

то суд не може автоматично визнавати протоколи НСРД недопустимими доказами з мотивів невідкриття процесуальних документів, якими санкціоноване їх проведення.

2. Процесуальні документи, які стали підставою для проведення НСРД (ухвали, постанови, клопотання) та які на стадії досудового розслідування не було відкрито стороні захисту в порядку, передбаченому статтею 290 КПК України з тієї причини, що їх не було у розпорядженні сторони обвинувачення (процесуальні документи не були розсекречені на момент відкриття стороною обвинувачення матеріалів кримінального провадження), можуть бути відкриті іншій стороні під час розгляду справи у суді за умови своєчасного вжиття прокурором всіх необхідних заходів для їх отримання.

3. Якщо сторона обвинувачення не вжила необхідних та своєчасних заходів, що спрямовані на розсекречення процесуальних документів, які стали процесуальною підставою для проведення НСРД і яких немає в її розпорядженні, то в такому випадку має місце порушення норм статті 290 КПК України.

4. Якщо у ході розгляду кримінального провадження у суді було задоволене повторне клопотання прокурора про розсекречення процесуальних документів, які стали підставою для проведення НСРД, і розсекречено їх, то відповідні процесуальні документи як такі, що отримані стороною обвинувачення після передачі справи в суд, повинні бути відкриті згідно з частиною одинадцятою статті 290 КПК України.

5. Якщо процесуальні документи, які стали підставою для проведення НСРД, розсекречені під час судового розгляду, і сторона захисту у змагальному процесі могла довести перед судом свої аргументи щодо допустимості доказів, отриманих у результаті НСРД, в сукупності з оцінкою правової підстави для їх проведення, то суд повинен оцінити отримані докази та вирішити питання про їх допустимість.

6. У випадку розкриття процесуальних документів, які стали підставою для проведення НСРД після передачі кримінального провадження до суду, суд зобов'язаний забезпечити стороні захисту достатній час та реальну можливість для доведення перед судом своєї позиції щодо належності та допустимості доказів, отриманих в результаті НСРД в комплексі із процесуальною підставою для проведення НСРД з метою реалізації принципу змагальності» [41].

Проте, непоодинокими є випадки, коли ні на стадії досудового розслідування, ні на етапі його завершення, до направлення обвинувального акта до суду, було відсутнє ініціювання щодо розсекречування процесуальних документів, які стали підставою для проведення НСРД. У зв'язку з чим, використовуючи правовий висновок Великої Палати Верховного Суду у постанові від 16 жовтня 2019 року у справі № 640/6847/15-к, вироками Деражнянського районного суду Хмельницької області від 30 січня 2023 року у справі № 678/1099/18 [42], Приморського районного суду м. Одеси від 18 січня 2024 року у справі № 522/4773/14-к [43], Хмельницького міськрайонного суду від 25 березня 2024 року у справі № 678/502/20 [44] тощо, звинувачених було виправдано.

Враховуючи те, що важливими доказами при документуванні протиправної діяльності злочинних об'єднань, що займаються незаконним збутом товарів, обіг яких обмежений чи заборонений чинним законодавством є не тільки результати контролю за вчиненням злочину у формі оперативної закупки, а також результати фіксації розмов, переписки та дій членів таких об'єднань, фіксувати їх потрібно при проведенні комплексу НСРД, серед яких – аудіо-, відеоконтроль особи, зняття інформації з електронних комунікаційних мереж, зняття інформації з електронних інформаційних систем, спостереження за особою, річчю або місцем тощо, результати яких,

фіксуються протоколами НСРД з додатками – технічними носіями інформації (DVD-дисками, USB-флеш-накопичувачами).

В окремих рішеннях судів першої інстанції технічні носії інформації не визнавались первинними носіями електронних документів НСРД, а результати НСРД допустимими доказами [45]. Проблема була вирішена у постанові об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 29 березня 2021 року у справі № 554/5090/16-к, в якій судом наведено правовий висновок щодо правил оцінки електронного доказу на предмет його допустимості:

«У частині 3 ст. 99 КПК законодавець визначив, що оригіналом документа є сам документ, а оригіналом електронного документа ще і його відображення, якому надається таке ж значення як документу. При цьому відповідно до ч. 1 ст. 99 КПК документом є спеціально створений з метою збереження інформації матеріальний об'єкт, який містить зафіксовані за допомогою письмових знаків, звуку, зображення тощо відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження, у тому числі матеріали звукозапису та електронні носії інформації.

Ототожнення електронного доказу як засобу доказування та матеріального носія такого документа є безпідставним, оскільки характерною рисою електронного документа є відсутність жорсткої прив'язки до конкретного матеріального носія.

Для виконання завдань кримінального провадження, з огляду на положення Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг», допустимість електронного документа як доказу не можна заперечувати винятково на підставі того, що він має електронну форму (ч. 2 ст. 8). Відповідно до ст. 7 цього Закону у випадку його зберігання на кількох електронних носіях інформації кожний з електронних примірників вважається оригіналом електронного документа. Один і той же електронний документ може існувати на різних носіях. Усі ідентичні за своїм змістом екземпляри електронного документа можуть розглядатися як оригінали та відрізнятися один від одного тільки часом і датою створення» [46].

Наведений правовий висновок Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду викладений у постанові від 29 березня 2021 року у справі № 554/5090/16-к слід використовувати суддям під час оцінки електронного доказу на предмет його допустимості та відхилення аргументів сторони захисту щодо його недопустимості.

Висновки. Проведене дослідження дало можливість узагальнити вимоги до проведення контролю за вчиненням злочину у формі оперативної закупки, його процесуального оформлення та використання як доказів у кримінальному судочинстві:

1. Слід уникати провокації (підбурювання) особи на вчинення злочину з метою його подальшого викриття.

2. Відомості, отримані за результатами проведення контролю за вчиненням злочину у формі оперативної закупки, не повинні бути єдиним доказом, на якому ґрунтується обвинувачення.

3. Перед прийняттям рішення про проведення контролю за вчиненням злочину у формі оперативної закупки правоохоронні органи повинні отримати докази на підтвердження того, що конкретна особа дійсно займається збутом заборонених товарів.

4. Оперативна закупка, як форма контролю за вчиненням злочину повинна проводитись з дозволу та під контролем прокурора та суду.

5. Оперативна закупка, як форма контролю за вчиненням злочину повинна проводитись після внесення відомостей про злочин до Єдиного реєстру досудових розслідувань в рамках кримінального провадження.

6. При складанні протоколів за результатами контролю за вчиненням злочину у формі оперативної закупки необхідно дотримуватись вимог ст. 104, 252 КПК України.

7. Працівники оперативних підрозділів при проведенні контролю за вчиненням злочину у формі оперативної закупки не повинні перевищувати надані в дорученні слідчого або прокурора процесуальні повноваження та здійснювали процесуальні дії за власною ініціативою.

8. При отриманні під час проведення НСРД доказів злочинної діяльності іншої або інших осіб, стосовно яких дозвіл на проведення негласних слідчих (розшукових) дій не отримувався, в обов'язковому порядку звертатися за ухвалою слідчого судді про використання результатів вказаних НСРД стосовно цих осіб.

9. Матеріали кримінального провадження повинні містити документальне підтвердження легітимності коштів спеціального призначення, що використовувалися при проведенні контролю за вчиненням злочину у формі оперативної закупки.

10. Сторона обвинувачення під час досудового розслідування повинна своєчасно вживати всіх необхідних заходів, спрямованих на розсекречення процесуальних документів, які стали підставою для проведення НСРД з метою їх відкриття стороні обвинувачення в передбачений законодавством термін.

11. При використанні як доказів електронних документів слід дотримуватись правового висновку Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду, викладеного в постанові від 29 березня 2021 року у справі № 554/5090/16-к.

Перспективою подальших наукових розробок є продовження досліджень щодо проведення НСРД при документуванні протиправної діяльності організованих злочинних об'єднань.

Використані джерела:

1. Пупинін О.М. Особливості проведення оперативних закупок у світлі рішень європейського суду з прав людини. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти*: матеріали VIII Міжнар. наук.- практ. конф. (м. Дніпро, 15 бер. 2024 р.) ; у 2-х ч. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2024. Ч. II. С. 53-55.

2. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів N 2, 4, 7 та 11 до Конвенції: Закон України від 17 липня 1997 року № 475/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475/97-%D0%B2%D1%80#Text>

3. Case of Teixeira de Castro v. Portugal: Judgment of 9 June 1998 № 44/1997/828/1034. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-58193%22%7D>

4. Case of Vanyan v. Russia: Judgment of 15 December 2005 № 53203/99. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/rus#%7B%22itemid%22%3A%22001-150458%22%7D>

5. Case of Khudobin v. Russia: Judgment of 26 October 2006 № 59696/00. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-77692%22%7D>

6. Case of Malininas v. Lithuania: Judgment of 1 July 2008 № 10071/04). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-87223%22%7D>

7. Case of Burak Hun v. Turkey: Judgment of 15 December 2009 №17570/04. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/rus#%7B%22itemid%22%3A%22001-96228%22%7D>

8. Case of Veselov and Others v. Russia: Judgment of 2 October 2012 № 23200/10, 24009/07 and 556/10. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/rus#%7B%22itemid%22%3A%22001-113289%22%7D>

9. Case of Sepil v. Turkey: Judgment of 12 November 2013 № 17711/07. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22%3A%22001-128037%22%7D>

10. Case of Lagutin and other v. Russia: Judgment of 24 April 2014 № 6228/09, 19123/09, 19678/07, 52340/08 and 7451/09). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr#%7B%22itemid%22%3A%22001-142518%22%7D>

11. Вирок Ленінського районного суду м. Полтави від 12 серпня 2015 року по справі № 553/1018/15-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/50225069>.

12. Ухвала Апеляційного суду Полтавської області від 03 листопада 2015 року по справі №553/1018/15-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/53460730>

13. Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 12 травня 2016 року по справі 553/1018/15-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/57786990>.
14. Оперативна закупка наркотичних засобів може проводитись лише у разі внесення відомостей про злочин до ЄРДР при наявності доручення на це слідчого (ВССУ від 12 травня 2016 р. у справі № 553/1018/15-к). URL: https://protocol.ua/ua/vssu_operativna_zakupka_narkotichnih_zasobiv_moge_provoditis_lishe_u_raz_i_vnesennya_vidomostey_pro_zlochin_do_erdr/
15. Вирок Корецького районного суду Рівненської області від 17 вересня 2021 року по справі № 557/1109/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99689720>.
16. Вирок Іваничівського районного суду Волинської області від 09 серпня 2022 року по справі № 154/2165/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105654617>.
17. Вирок Вінницького міського суду Вінницької області від 21 березня 2024 року по справі № 127/17475/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117813309>.
18. Вирок Ужгородського міськрайонного суду Закарпатської області від 09 вересня 2024 року по справі № 308/3607/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/121467071>.
19. Вирок Луцького міськрайонного суду Волинської області від 12 травня 2020 року по справі № 159/2202/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89188007>.
20. Вирок Ленінського районного суду м. Полтави від 22 січня 2019 року по справі № 553/3317/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79331667>.
21. Вирок Автозаводського районного суду м. Кременчука від 25 лютого 2019 року по справі № 524/9881/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80063080>.
22. Вирок Ужгородського міськрайонного суду Закарпатської області від 19 червня 2020 року по справі № 308/11885/15-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89962869>.
23. Вирок Чортківського районного суду Тернопільської області від 15 січня 2021 року по справі № 608/1293/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94167621>.
24. Вирок Веселинівського районного суду Миколаївської області від 17 листопада 2020 року по справі № 472/475/15-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92907561>.
25. Вирок Ірпінського міського суду Київської області від 14 квітня 2023 року по справі № 367/6225/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110532949>.
26. Вирок Орджонікідзевського районного суду м. Харкова від 09 квітня 2019 року по справі № 644/3637/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81056645>.
27. Вирок Веселинівського районного суду Миколаївської області від 17 листопада 2020 року по справі № 472/475/15-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92907561>.
28. Вирок Городищенського районного суду Черкаської області від 28 листопада 2019 року по справі № 710/12/15-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85948317>.
29. Вирок Роздільнянського районного суду Одеської області від 18 червня 2021 року по справі № 511/650/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97753206>.
30. Про затвердження Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні: Наказ Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Адміністрації державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України від 16.11.2012 № 114/1042/516/1199/936/1687/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12#Text>
31. Постанова колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 21 березня 2018 року по справі № 751/7177/14. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72938764>.
32. Постанова колегії суддів Третньої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 01 липня 2020 року по справі № 643/10749/14-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90202735>.
33. Вирок Оболенського районного суду м. Києва від 17 січня 2022 року по справі № 756/9253/15-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102612349>.
34. Вирок Володимирецького районного суду Рівненської області від 06 жовтня 2022 року по справі № 556/1600/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106624236>.
35. Вирок Хмельницького міськрайонного суду Хмельницької області від 29 червня 2023 року по справі № 686/19363/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111935100>.
36. Постанова Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 25 вересня 2023 року по справі № 208/2160/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113817314>.

37. Постанова Велика Палата Верховного Суду від 16 січня 2019 року по справі № 751/7557/15-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79298340>.

38. Вирок Дергачівського районного суду Харківської області від 25 січня 2019 року по справі № 619/2303/15-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79418332>.

39. Вирок Глухівського міськрайонного суду Сумської області від 14 березня 2019 року по справі № 584/999/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80433918>.

40. Вирок Машівського районного суду Полтавської області від 26 червня 2019 року по справі № 540/117/16-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82661670>.

41. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 16 жовтня 2019 року по справі № 640/6847/15-к (Позиція ВП ВС щодо наслідків несвоєчасного розкриття документів НСРД у порядку ст. 290 КПК України). URL: <https://kma.court.gov.ua/sud4820/gromadyanam/1/nsrd>.

42. Вирок Деражнянського районного суду Хмельницької області від 30 січня 2023 року по справі № 678/1099/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108678165>.

43. Вирок Приморського районного суду м. Одеси від 18 січня 2024 року по справі № 522/4773/14-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116414142>.

44. Вирок Хмельницького міськрайонного суду від 25 березня 2024 року по справі № 678/502/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117939703>.

45. Вирок Артемівського міськрайонного суду Донецької області від 21 травня 2021 по справі 219/15096/18. URL: <https://opendatobot.ua/court/97115411-3c7b699a499dc425a075f94cea3a9e2c>

46. Постанова Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 29 березня 2021 року по справі № 554/5090/16-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96074938>.

References:

1. Pupynin, O.M. (2024). Osoblyvosti provedennia operatyvnykh zakupok u svitli rishen yevropeiskoho sudu z prav liudyny [Peculiarities of operational procurement in the light of decisions of the European Court of Human Rights]. *Mizhnarodna ta natsionalna bezpeka: teoretychni i prykladni aspekty – International and national security: theoretical and applied aspects: Materials of the VIII International scientific and practical conference.* (Vols. 2), (pp. 53–55). Dnipro: Dnipro State University of Internal Affairs. Retrieved from: <https://er.dduvs.edu.ua/bitstream/123456789/14418/1/13.pdf>. [in Ukrainian].

2. Pro ratyfikatsiiu Konventsii pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod 1950 roku, Pershoho protokolu ta protokoliv N 2, 4, 7 ta 11 do Konventsii: Zakon Ukrainy vid 17 lypnia 1997 roku № 475/97-VR (1997) [On the ratification of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 1950, the First Protocol and Protocols Nos. 2, 4, 7 and 11 to the Convention: Law of Ukraine of July 17, 1997 No. 475/97-VR]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475/97-%D0%B2%D1%80#Text>. [in Ukrainian].

3. Case of Teixeira de Castro v. Portugal: Judgment of 9 June 1998 № 44/1997/828/1034. Retrieve from: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-58193%22%7D>. [in English].

4. Case of Vanyan v. Russia: Judgment of 15 December 2005 № 53203/99. Retrieve from: <https://hudoc.echr.coe.int/rus#%7B%22itemid%22%3A%22001-150458%22%7D>. [in English].

5. Case of Khudobin v. Russia: Judgment of 26 October 2006 № 59696/00. Retrieve from: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-77692%22%7D>. [in English].

6. Case of Malininas v. Lithuania: Judgment of 1 July 2008 № 10071/04. Retrieve from: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-87223%22%7D>. [in English].

7. Case of Burak Hun v. Turkey: Judgment of 15 December 2009 № 17570/04. Retrieve from: <https://hudoc.echr.coe.int/rus#%7B%22itemid%22%3A%22001-96228%22%7D>. [in English].

8. Case of Veselov and Others v. Russia: Judgment of 2 October 2012 № 23200/10, 24009/07 and 556/10. Retrieve from: <https://hudoc.echr.coe.int/rus#%7B%22itemid%22%3A%22001-113289%22%7D>. [in English].

9. Case of Sepil v. Turkey: Judgment of 12 November 2013 № 17711/07. Retrieve from: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22%3A%22001-128037%22%7D>. [in French].

10. Case of Lagutin and other v. Russia: Judgment of 24 April 2014 № 6228/09, 19123/09, 19678/07, 52340/08 and 7451/09. Retrieve from: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr#%7B%22itemid%22%3A%22001-142518%22%7D>. [in English].

11. Vyrok Leninskoho raionnoho sudu m. Poltavy vid 12 serpnia 2015 roku po spravi № 553/1018/15-k (2015) [The verdict of the Leninsky District Court of Poltava of August 12, 2015 in case No. 553/1018/15-k]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/50225069>. [in Ukrainian].

12. Ukhvala Apeliatsiinoho sudu Poltavskoi oblasti vid 03 lystopada 2015 roku po spravi №553/1018/15-k (2015) [Ruling of the Court of Appeal of Poltava region of November 03, 2015 in case No. 553/1018/15-к]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/53460730>. [in Ukrainian].

13. Ukhvala Vyshchoho spetsializovanoho sudu Ukrainy z rozghliadu tsyvilnykh i kryminalnykh sprav vid 12 travnia 2016 roku po spravi 553/1018/15-k (2016) [Ruling of the High Specialized Court of Ukraine for Civil and Criminal Cases of May 12, 2016 in case 553/1018/15-к]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/57786990>. [in Ukrainian].

14. Operativna zakupka narkotychnykh zasobiv mozhe provodytys lyshe u razi vnesennia vido-mostei pro zlochyn do YeRDR pry naiavnosti doruchennia na tse slidchoho (VSSU vid 12 travnia 2016r. u spravi № 553/1018/15-k) (2016) [Operational purchase of narcotic drugs can be carried out only if information about the crime is entered into the URPTI and the investigator has an order to do so (High Specialized Court of Ukraine of May 12, 2016 in case No. 553/1018/15-к)]. Retrieved from: https://protocol.ua/ua/vssu_operativna_zakupka_narkotichnih_zasobiv_moge_provoditis_lishe_u_razi_vnesennya_vidomostey_pro_zlochin_do_erdr [in Ukrainian].

15. Vyrok Koretskoho raionnoho sudu Rivnenskoï oblasti vid 17 veresnia 2021 roku po spravi № 557/1109/18 (2021) [The verdict of the Korets District Court of Rivne Region of September 17, 2021 in case No. 557/1109/18]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99689720>. [in Ukrainian].

16. Vyrok Ivanychivskoho raionnoho sudu Volynskoi oblasti vid 09 serpnia 2022 roku po spravi № 154/2165/21 (2022) [The verdict of the Ivanychi District Court of Volyn Region of August 09, 2022 in case No. 154/2165/21]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105654617>. [in Ukrainian].

17. Vyrok Vinnytskoho miskoho sudu Vinnytskoi oblasti vid 21 bereznia 2024 roku po spravi №127/17475/18 (2024) [Judgment of the Vinnytsia City Court of Vinnytsia Region of March 21, 2024 in case No. 127/17475/18]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117813309>. [in Ukrainian].

18. Vyrok Uzhhorodskoho miskraionnoho sudu Zakarpatskoi oblasti vid 09 veresnia 2024 roku po spravi № 308/3607/18 (2024) [The verdict of the Uzhhorod City District Court of Transcarpathian region of September 09, 2024 in case No. 308/3607/18]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/121467071>. [in Ukrainian].

19. Vyrok Lutskoho miskraionnoho sudu Volynskoi oblasti vid 12 travnia 2020 roku po spravi № 159/2202/19 (2020) [The verdict of the Lutsk City District Court of Volyn Region of May 12, 2020 in case No. 159/2202/19]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89188007>. [in Ukrainian].

20. Vyrok Leninskoho raionnoho sudu m. Poltavy vid 22 sichnia 2019 roku po spravi № 553/3317/17 (2019) [The verdict of the Leninsky District Court of Poltava of January 22, 2019 in case No. 553/3317/17]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79331667>. [in Ukrainian].

21. Vyrok Avtozavodskoho raionnoho sudu m. Kremenchuka vid 25 liutoho 2019 roku po spravi № 524/9881/17 (2019) [The verdict of the Avtozavodskiy District Court of Kremenchuk of February 25, 2019 in case No. 524/9881/17]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80063080>. [in Ukrainian].

22. Vyrok Uzhhorodskoho miskraionnoho sudu Zakarpatskoi oblasti vid 19 chervnia 2020 roku po spravi № 308/11885/15-k (2020) [The verdict of the Uzhhorod City District Court of Transcarpathian region of June 19, 2020 in case No. 308/11885/15-k]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89962869>. [in Ukrainian].

23. Vyrok Chortkivskoho raionnoho sudu Ternopilskoi oblasti vid 15 sichnia 2021 roku po spravi № 608/1293/18 (2021) [The verdict of the Chortkiv District Court of Ternopil Region of January 15, 2021 in case No. 608/1293/18]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94167621>. [in Ukrainian].

24. Vyrok Veselynivskoho raionnoho sudu Mykolaivskoi oblasti vid 17 lystopada 2020 roku po spravi № 472/475/15-k (2020) [The verdict of the Veselynivskiy District Court of Mykolaiv Region of November 17, 2020 in case No. 472/475/15-к]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92907561>. [in Ukrainian].

25. Vyrok Irpinskoho miskoho sudu Kyivskoi oblasti vid 14 kvitnia 2023 roku po spravi № 367/6225/17 (2023) [Judgment of the Irpin City Court of Kyiv Region of April 14, 2023 in case No. 367/6225/17]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110532949>. [in Ukrainian].

26. Vyrok Ordzhonikidzevskoho raionnoho sudu m. Kharkova vid 09 kvitnia 2019 roku po spravi № 644/3637/17 (2019) [Judgment of the Ordzhonikidze District Court of Kharkiv dated April 09, 2019 in case No. 644/3637/17]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81056645>. [in Ukrainian].

27. Vyrok Veselynivskoho raionnoho sudu Mykolaivskoi oblasti vid 17 lystopada 2020 roku po spravi № 472/475/15-k (2020) [The verdict of the Veselynivskiy District Court of Mykolaiv Region of November 17, 2020 in case No. 472/475/15-к]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92907561>. [in Ukrainian].

28. Vyrok Horodyschenskoho raionnoho sudu Cherkaskoi oblasti vid 28 lystopada 2019 roku po spravi № 710/12/15-k (2019) [The verdict of the Horodyschenskyi District Court of Cherkasy region of November 28, 2019 in case No. 710/12/15-к]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85948317>. [in Ukrainian].

29. Vyrok Rozdilnianskoho raionnoho sudu Odeskoi oblasti vid 18 chervnia 2021 roku po spravi № 511/650/19 (2021) [The verdict of the Rozdilnyanskyi District Court of Odesa Region of June 18, 2021 in case No. 511/650/19]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97753206>. [in Ukrainian].

30. Pro zatverdzhennia Instruksii pro orhanizatsiiu provedennia nehlasnykh slidchykh (rozshukovykh) dii ta vykorystannia yikh rezultativ u kryminalnomu provadzhenni: Nakaz Heneralnoi prokuratury Ukrainy, Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy, Sluzhby bezpeky Ukrainy, Administratsii derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy, Ministerstva finansiv Ukrainy, Ministerstva yustytysii Ukrainy vid 16.11.2012 № 114/1042/516/1199/936/1687/5 (2012) [On approval of the Instruction on organization of covert investigative (detective) actions and use of their results in criminal proceedings: Order of the Prosecutor General's Office of Ukraine, Ministry of Internal Affairs of Ukraine, Security Service of Ukraine, Administration of the State Border Guard Service of Ukraine, Ministry of Finance of Ukraine, Ministry of Justice of Ukraine of November 16, 2012, No. 114/1042/516/1199/936/1687/5]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12#Text>. [in Ukrainian].

31. Postanova kolehii suddiv Druhoi sudovoi palaty Kasatsiinoho kryminalnoho sudu Verkhovnoho Sudu vid 21 bereznia 2018 roku po spravi № 751/7177/14 (2018) [Resolution of the panel of judges of the Second Judicial Chamber of the Criminal Court of Cassation of the Supreme Court of March 21, 2018 in case No. 751/7177/14]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72938764>. [in Ukrainian].

32. Postanova kolehii suddiv Tretoi sudovoi palaty Kasatsiinoho kryminalnoho sudu Verkhovnoho Sudu vid 01 lypnia 2020 roku po spravi № 643/10749/14-k (2020) [Resolution of the Panel of Judges of the Third Judicial Chamber of the Criminal Court of Cassation of the Supreme Court of July 01, 2020 in case No. 643/10749/14-к]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90202735>. [in Ukrainian].

33. Vyrok Obolonskoho raionnoho sudu m. Kyieva vid 17 sichnia 2022 roku po spravi № 756/9253/15-k (2022) [Judgment of the Obolonskyi District Court of Kyiv dated January 17, 2022 in case No. 756/9253/15-к]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102612349>. [in Ukrainian].

34. Vyrok Volodymyretskoho raionnoho sudu Rivnenskoï oblasti vid 06 zhovtnia 2022 roku po spravi № 556/1600/18 (2022) [The verdict of the Volodymyrets District Court of Rivne region of October 06, 2022 in case No. 556/1600/18]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106624236>. [in Ukrainian].

35. Vyrok Khmelnytskoho miskraionnoho sudu Khmelnytskoi oblasti vid 29 chervnia 2023 roku po spravi № 686/19363/20 (2023) [Judgment of the Khmelnytskyi City District Court of Khmelnytskyi Oblast of 29 June 2023 in case No. 686/19363/20]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111935100>. [in Ukrainian].

36. Postanova Ob'iednanoi palaty Kasatsiinoho kryminalnoho sudu Verkhovnoho Sudu vid 25 veresnia 2023 roku po spravi № 208/2160/18 (2023) [Decision of the Joint Chamber of the Criminal Court of Cassation of the Supreme Court of 25 September 2023 in case No. 208/2160/18]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113817314>. [in Ukrainian].

37. Postanova Velyka Palata Verkhovnoho Sudu vid 16 sichnia 2019 roku po spravi № 751/7557/15-k (2019) [Resolution of the Grand Chamber of the Supreme Court of January 16,

2019 in case No. 751/7557/15-к]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79298340>. [in Ukrainian].

38. Vyrok Derhachivskoho raionnoho sudu Kharkivskoi oblasti vid 25 sichnia 2019 roku po spravi № 619/2303/15-k (2019) [The verdict of the Dergachiv District Court of Kharkiv region of January 25, 2019 in case No. 619/2303/15-k]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79418332>. [in Ukrainian].

39. Vyrok Hlukhivskoho miskraionnoho sudu Sumskoi oblasti vid 14 bereznia 2019 roku po spravi № 584/999/17 (2019) [The verdict of the Hlukhiv City District Court of Sumy Region of March 14, 2019 in case No. 584/999/17]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80433918>. [in Ukrainian].

40. Vyrok Mashivskoho raionnoho sudu Poltavskoi oblasti vid 26 chervnia 2019 roku po spravi № 540/117/16-k (2019) [The verdict of the Mashivka District Court of Poltava Region of June 26, 2019 in case No. 540/117/16-k]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82661670>. [in Ukrainian].

41. Postanova Velyka Palata Verkhovnoho Sudu vid 16 zhovtnia 2019 roku po spravi № 640/6847/15-k (2019) [Resolution of the Grand Chamber of the Supreme Court of October 16, 2019 in case No. 640/6847/15-k]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85174578>. [in Ukrainian].

42. Vyrok Derazhnianskoho raionnoho sudu Khmelnytskoi oblasti vid 30 sichnia 2023 roku po spravi № 678/1099/18 (2023) [The verdict of the Derazhnyanskyi District Court of Khmelnytskyi region of 30 January 2023 in case No. 678/1099/18]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108678165>. [in Ukrainian].

43. Vyrok Prymorskoho raionnoho sudu m. Odesy vid 18 sichnia 2024 roku po spravi № 522/4773/14-k (2024) [The verdict of the Prymorskyi District Court of Odesa of January 18, 2024 in case No. 522/4773/14-k]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116414142>. [in Ukrainian].

44. Vyrok Khmelnytskoho miskraionnoho sudu vid 25 bereznia 2024 roku po spravi № 678/502/20 (2024) [Judgment of the Khmelnytskyi City District Court of 25 March 2024 in case No. 678/502/20]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117939703>. [in Ukrainian].

45. Vyrok Artemivskoho miskraionnoho sudu Donetskoi oblasti vid 21 travnia 2021 po spravi 219/15096/18 (2021) [The verdict of the Artemivsk City District Court of Donetsk region of May 21, 2021 in case 219/15096/18]. Retrieved from: <https://opendatabot.ua/court/97115411-3c7b699a499d-c425a075f94cea3a9e2c>. [in Ukrainian].

46. Postanova Ob'ednanoi palaty Kasatsiinoho kryminalnoho sudu Verkhovnoho Sudu vid 29 bereznia 2021 roku po spravi № 554/5090/16-k (2021) [Decision of the Joint Chamber of the Criminal Court of Cassation of the Supreme Court of March 29, 2021 in case No. 554/5090/16-k]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96074938>. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 28.02.2025

Pupynin O., Postgraduate Student at the Department of Operational and Investigative Activities and Information Security, Donetsk State University of Internal Affairs (Kropyvnytskyi, Ukraine)

Kryvonos M., PhD in Law, Associate Professor, Professor at the Department of Administrative and Legal Disciplines of the Faculty № 2, Donetsk State University of Internal Affairs (Kropyvnytskyi, Ukraine)

ANALYSIS OF JUDICIAL PRACTICE TO GENERALIZE THE REQUIREMENTS FOR OPERATIONAL PROCUREMENT AS A FORM OF CONTROL OVER THE COMMISSION OF A CRIME

Based on the analysis of the case law of the European Court of Human Rights and Ukrainian courts considering criminal proceedings, the article summarizes the requirements for conducting operational procurement as a form of control over the commission of a crime, their procedural formalization and use as evidence in criminal proceedings.

The author highlights the typical mistakes made by law enforcement officers in conducting operational procurement and its procedural formalization, which leads to violation of the Convention for the

Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, recognition of their results as inadmissible evidence by courts, and, as a result, acquittals. In particular, incitement of a person to commit a crime; procedural violations of the procedure for obtaining evidence; failure to reflect in the criminal proceedings information on the origin of the funds used to control the commission of a crime; absence of a prosecutor's decision to control the commission of a crime in the case file; the protocol for marking banknotes was drawn up by an unauthorized person (an operative without a corresponding order from the investigator); evidence of the The above violations negatively affect the results of operational developments and lead to wasted time, resources and state budget funds. The author provides positions on the rules for evaluating electronic evidence when considering criminal proceedings in court. The author summarizes the requirements for control over the commission of a crime in the form of an operational purchase, its procedural formalization and use as evidence in criminal proceedings.

Key words: criminal proceedings, covert investigative (detective) actions, control over the commission of a crime, operational procurement, operational investigation case, case law, evidence, electronic evidence.

РОЗДІЛ III. ПРОБЛЕМИ УПРАВЛІННЯ, АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА, АДМІНІСТРАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

DOI 10.32782/2786-9156.109.1.99-115

УДК 342.76(477):343.11

Валєєв Р. Г., кандидат педагогічних наук, доцент кафедри адміністративного права і процесу Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

e-mail: osvitne.pravo@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-8593-5515>

СУДОВА ПРАКТИКА АПЕЛЯЦІЙНИХ ІНСТАНЦІЙ ЩОДО ЗЛІСНОЇ НЕПОКОРИ ЗАКОННИМ ВИМОГАМ ПОЛІЦЕЙСЬКОГО ПІД ЧАС КОМЕНДАНТСЬКОЇ ГОДИНИ

Під час дії правового режиму воєнного стану застосування статті 185 КУпАП фактично стало найбільш ефективним засобом впливу на злісних порушників комендантської години. У статті досліджено проблему притягнення до адміністративної відповідальності за злісну непокору законному розпорядженню або вимозі поліцейського, члена громадського формування з охорони публічного порядку й державного кордону, військовослужбовця, учинену під час дії комендантської години. Для цього проаналізовано релевантні рішення апеляційних судів, прийняті в Україні під час воєнного стану.

Автор здійснив спробу узагальнити в таблиці обставини справи й недоліки під час документування, які вплинули на результат розгляду. Так, виокремлено дев'ять кластерів відповідних справ: 1) у протоколі не викладено, які саме дії вчинив порушник, котрі б відповідали диспозиції ст. 185 КУпАП; 2) некоректне формулювання в протоколах фабули правопорушення (злісна непокора розпорядженню обласних військових адміністрацій); 3) особа прямо не відмовлялася виконати вимоги залишити вулицю під час дії комендантської години; 4) недостатність належних, допустимих і достовірних доказів; 5) особа злісно відмовлялася вийти з транспортного засобу всупереч законній вимозі поліцейського; 6) злісній непокорі передувало дрібне хуліганство; 7) злісній непокорі передувало керування автомобілем у стані сп'яніння; 8) злісна непокора полягала у відмові виконати законну вимогу пред'явити для перевірки документи; 9) формулювання фабули в протоколі «порушив вимоги Указу Президента «Про введення воєнного стану в Україні».

Здійснивши змістовий аналіз зазначених рішень, автор робить висновок, що для національної судової практики ключовими аспектами притягнення осіб до відповідальності за злісну непокору законним вимогам поліцейських під час дії комендантської години є такі: 1) чіткість і коректність формулювань у протоколі; 2) наявність сукупності належних, допустимих і достовірних доказів, що узгоджуються між собою; 3) відсутність обставин, що виключають відповідальність; 4) доказ наявності злісної непокори; 5) доказ законності, чіткості, наполегливості й неодноразовості вимоги чи розпорядження поліцейського; 6) доказ знаходження поліцейського «при виконанні службових завдань з охорони публічного порядку».

Ключові слова: порушення комендантської години, судова практика, злісна непокора законній вимозі поліцейського, КУпАП, апеляційні суди, воєнний стан, докази.

Постановка проблеми. Повномасштабне військове вторгнення змінило різні сфери життя мільйонів українців. Однією з найбільш знакових прикмет військового часу стало впровадження комендантської години. Причому практична реалізація цього заходу періодично викликає нарікання як з боку критиків, так і з боку прихильників посилення відповідних обмежень. Особливо гостро постає питання запобігання

порушенням комендантської години та впливу на порушників, що турбує й добропорядних громадян, і юристів, й активістів громадських організацій. В окремих випадках, спостерігаючи порушення обмежень, установлених для комендантської години, громадяни підозрюють поліцію в корупційному чи недбалому потуранні порушникам. У свою чергу, правоохоронці схильні посилалися на своє безсилля в подібних ситуаціях, оскільки адміністративна відповідальність за порушення обмежень, що діють під час комендантської години, не встановлена. Така ситуація створює додаткові стрес-фактори для поліцейських, які і так потерпають від них [1]. Таким чином, проблема набуває резонансу й актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У зв'язку з цим останніми роками вітчизняні дослідники звернулися до різних аспектів упровадження комендантської години. Так, В. Висоцький і Ю. Походжай схарактеризували правовий режим комендантської години в умовах воєнного стану [2]. Н. Войтович [3], О. Ковальова [4] обґрунтовували необхідність упровадження відповідальності за порушення комендантської години. Відповідні законопроекти, зареєстровані в українському парламенті, дослідила В. Бондар [5]. У свою чергу, О. Грабчук та І. Маслова вивчили правомірність і суперечливі питання обмеження права вільного пересування під час комендантської години [6]. Усебічне дослідження різних аспектів упровадження адміністративної відповідальності за порушення обмежень, установлених під час дії режиму воєнного стану, здійснила І. Дрок [7]. Окремі рішення судів першої інстанції та проблемні аспекти впровадження відповідальності за порушення обмежень комендантської години проаналізував О. Прищепа [8].

Аналізуючи ці дослідження, можемо констатувати, що, за висновками фахівців, підрозділи Національної поліції вживають заходи щодо виявлення порушників обмежень, які діють під час комендантської години, заходи щодо проведення з ними профілактичних бесід (з метою запобігання таким порушенням) та оперативно-розшукових опитувань (з метою виявлення можливої причетності до диверсійної чи шпигунської діяльності).

В Україні на цей час неможливе притягнення до відповідальності за одноразове порушення обмежень комендантської години за відсутності ознак інших правопорушень. Водночас суспільна правосвідомість пов'язує порушення комендантської години зі ст. 185 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП), про що свідчать окремі науково-популярні коментарі ситуації [9].

Формулювання цілей. Ураховуючи, що злісна непокора законним розпорядженням і вимогам припинити порушення комендантської години дійсно може мати місце, ми маємо на меті дослідити судову практику апеляційних інстанцій з відповідних спорів, зокрема об'єднати відповідні судові рішення в певні кластери й визначити ключові для національної судової практики аспекти притягнення осіб до відповідальності за злісну непокору законним вимогам поліцейських під час дії комендантської години.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи рішення судів апеляційної інстанції щодо притягнення осіб за злісну непокору законному розпорядженню або вимозі поліцейського, ми можемо констатувати наявність фактів *некоректного формулювання* у протоколах фабули правопорушення. Зокрема, постанова Полтавського апеляційного суду від 7 грудня 2023 р. цитує протокол, у якому громадянин (винний, на думку працівників поліції) керував транспортним засобом «без спеціально виданої перепустки у період комендантської години, а відтак *вчинив злісну непокору законному розпорядженню Полтавської ОВА № 196 від 04.04.2023 р.*» про встановлення комендантської години [10] (*курсив тут і далі наш – Р.В.*). Звичайно, суддя апеляційної інстанції

був вимушений задовольнити скаргу й зазначити, що скаржник «непокори розпорядженню або вимозі працівника поліції, члена громадського формування або військово-вослужбовця, не допускав, а... допустив порушення вимог комендантської години», за що адміністративної відповідальності в Україні не встановлено [10].

У багатьох випадках поліцейські складали протоколи за порушення ст. 185 КУпАП у ситуаціях, коли вони спочатку виявляли осіб на вулицях під час комендантської години, надавали законні вимоги покинути вулицю, але через певний час знову виявляли тих самих осіб. Наприклад, у постанові Дніпровського апеляційного суду від 22 листопада 2023 р. наводиться фабула протоколу «06.08.2023 року приблизно о 02-50 год. ОСОБА_1, знаходячись за адресою: пр. Б. Хмельницького, біля буд. 146в м. Дніпро, не виконав законну вимогу поліцейського, що полягала в необхідності покинути вулицю через комендантську годину, що тривала, продовжував перебувати на вулиці в комендантську годину, упроваджену розпорядженням начальника ОВА Дніпропетровської ОДА від 24.06.2022 № 361/0/527-2022, ... та не вжив заходів до повернення до місця свого мешкання. Тим самим ОСОБА_1 скоїв адміністративне правопорушення, передбачене ст. 185 КУпАП» [11]. У цьому випадку суд задовольнив апеляційну скаргу, встановивши за допомогою відеозапису, що громадянин «виконав вимогу працівників поліції покинути вулицю, тобто не здійснив злісної непокори законному розпорядженню або вимозі поліцейського при виконанні ним службових обов'язків» [11] під час обох зустрічей. За аналогічних обставин, інший суддя того ж Дніпровського апеляційного суду констатував, що такі «обставини не свідчать про здійснення ОСОБА_1 злісної непокори законному розпорядженню або вимозі поліцейського при виконанні ним службових обов'язків, оскільки він не відмовлявся» від виконання законних вимог поліцейського [12].

В ідентичних ситуаціях інші суди констатували: «Зі змісту протоколу про адміністративне [правопорушення – Р. В.] вбачається, що *викладена у ньому фабула ... не відповідає об'єктивній стороні складу* адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 185 КУпАП. Тобто, у протоколі не викладено, які саме дії вчинив ОСОБА_1, котрі б відповідали диспозиції ст. 185 КУпАП» [13]. Така «невідповідність матеріалів протоколу про адміністративне правопорушення вимогам закону унеможливорює прийняття у справі законного й обґрунтованого судового рішення» [13], відповідно, така справа була повернута до поліції для доопрацювання.

За схожих обставин суди апеляційної інстанції також констатують *відсутність долучених до протоколу «належних і допустимих доказів*, які б свідчили про наявність складу адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 185 КУпАП, зокрема пояснення свідків, відео чи фотофіксації обставин, зазначених у протоколі», акцентуючи, що «протокол про адміністративне правопорушення сам по собі без підтвердження іншими належними та допустимими доказами не є доказом» [14]. Відповідно, ураховуючи, що «ані рапорт, ані протокол про адміністративне правопорушення не містять відомостей про будь-яку непокору з боку ОСОБА_1 чи про відмову останнього від виконання наполегливих, неодноразово повторених законних вимог», апеляційний суд приймав рішення про закриття провадження у справі про притягнення до адміністративної відповідальності у зв'язку з відсутністю складу правопорушення [14].

В іншому протоколі про злісну непокору, згідно з висновком апеляційного суду, «не конкретизовано суть правопорушення, а саме не зазначено *яким нормативним актом передбачено законність вимоги* поліцейського при виконанні ним службових обов'язків, крім того, не зазначено, *від кого саме* (прізвище, ім'я, по-батькові, посада, звання) поступила дана вимога і у зв'язку з чим» [15]. У відповідній постанові зазначено: «Фактично

працівник поліції, який складав протокол, обмежився загальними фразами, з яких неможливо зробити висновок щодо об'єктивної сторони адміністративного правопорушення ... Суд першої інстанції при розгляді справи про адміністративне правопорушення залишив це поза увагою, чим допустив неповноту судового розгляду» [15].

Відсутність у матеріалах справ належних, допустимих і достовірних доказів констатували в постанові апеляційної інстанції щодо діяння, яке поліцейський у протоколі сформулював так: «...не виконав законну вимогу поліцейського, що полягала у необхідності покинути вулицю через триваючу комендантську годину, продовжував перебувати на вулиці та не вжив заходів для повернення до місця мешкання» [16]. Вимоги апеляційної скарги обґрунтовані по цьому факту тим, що особа не вчиняла правопорушення, оскільки не відмовлялася від вимог чи розпоряджень працівника поліції, а фактично не встигла їх виконати. Суддя апеляційного суду відзначив, що, крім протоколу про адміністративне правопорушення, «в наявності лише рапорт поліцейського та протокол затримання. Що стосується рапорту працівника поліції, то, зважаючи на те, що він є зацікавленою особою при розгляді цієї справи, і це ставить під сумнів дотримання вимог щодо об'єктивності з'ясування обставин, цей процесуальний документ не може слугувати однозначним доказом винуватості особи у вчиненні адміністративних правопорушень, як і протокол затримання» [16].

Висновок, що рапорт поліцейського не може слугувати однозначним доказом, робить апеляційний суд і по справі № 209/1806/22 [17]. За цим фактом особу визнано винною «у тому, що 14.08.2022 року о 00.05 годині, знаходячись поблизу будинку 2А по пр. 40 років Перемоги, був зупинений у комендантську годину та на законну вимогу працівників поліції надати документи, почав висловлюватися в їх бік нецензурною лайкою, чіплятися за формене обмундирування, чим скоїв злісну непокору» [17]. За цим фактом апеляційна скарга містила відомості, що притягнута до відповідальності особа «підробляє перевозками людей» і була зупинена поліцейськими ще до початку комендантської години. Апеляційна інстанція визначила, що, крім рапорту, «матеріали справи не містять жодних належних і допустимих доказів, передбачених ст. 251 КУпАП, які б свідчили про вчинення ОСОБА_1 адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 185 КУпАП, а лише протокол про адміністративне правопорушення не може вважатися достатнім для встановлення всіх елементів складу адміністративного правопорушення та висновку про винуватість особи, що притягається до адміністративної відповідальності» [17]. За цим фактом справа була закрита за відсутністю складу правопорушення, і на це рішення додатково вплинув той факт, що суд першої інстанції розглянув справу за відсутності особи, яку притягали до відповідальності, «що є суттєвим порушенням вимог ч. 2 ст. 268 КУпАП» [17].

Відсутність сукупності належних і допустимих доказів також визнано й по справі № 554/13199/22 [18]. Подія мала місце під час комендантської години, але законні вимоги поліцейського стосувалися припинення дрібного хуліганства, проте, згідно з протоколом, особа «не реагувала та продовжувала вчиняти адміністративне правопорушення, чим вчинила злісну непокору законній вимозі та розпорядженню працівника поліції». По цій справі суд апеляційної інстанції встановив, що провина особи в учиненні дрібного хуліганства не доведена, «тому й наявність в її діях складу адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 185 КУпАП також виключається» [18].

Отже, вище ми перерахували дев'ять постанов судів апеляційної інстанції, у яких апеляційні скарги у справах про злісну непокору під час дії комендантської години були підтримані. Проте окремі апеляційні інстанції по справах про «злісну непокору під час дії комендантської години» відкинули доводи апеляційних скарг.

Зокрема, Київський апеляційний суд 12 лютого 2024 р. розглядав факт, викладений у протоколі так: «ОСОБА_1 25 липня 2023 року о 01 год. 10 хв. в м. Києві по просп. Берестейський, 47 А, на вимогу працівників поліції *вийти з транспортного засобу відмовилась, своїми діями вчинила злісну непокору законній вимозі поліцейського*, чим порушила вимоги ст. 16 Закону України «Про дорожній рух» та п. 2 ст. 62 Закону України «Про Національну поліцію», чим вчинила адміністративне правопорушення, передбачене ст. 185 КУпАП» [19]. В обґрунтуванні апеляційної скарги зазначено, що «кваліфікуючою ознакою цього адміністративного правопорушення визначають спосіб його вчинення – злісність непокори» [19], і саме ця ознака відсутня в діях особи, яка притягається до відповідальності. Проте апеляційний суд визнав, «що суд першої інстанції дійшов вірного та обґрунтованого висновку про те, що в діях ОСОБА_1 є склад адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 185 КУпАП, за кваліфікуючою ознакою вчинення злісної непокори законній вимозі поліцейського» [19]. Такому висновку сприяв відеозапис подій, який разом з іншими доказами створив систему належних, допустимих і достовірних доказів по справі.

Мали місце факти вчинення дрібного хуліганства під час дії комендантської години, намагання припинити це правопорушенням з боку поліцейських шляхом надання законних вимог, злісна непокора таким вимогам, що виявлялася в продовженні протиправних дій. Наприклад, згідно з протоколом про адміністративне правопорушення, «21 серпня 2023 року близько 01:15 год., ОСОБА_1, перебуваючи за адресою м. Полтава, вул. Баленка, 2, вчинив дрібне хуліганство, а саме виражався нецензурною лайкою у бік громадян, розмахував руками, провокував бійку, чим порушував громадський порядок та спокій громадян. На законні вимоги працівників поліції не реагував, продовжував вчиняти хуліганські дії, чим вчинив злісну непокору законному розпорядженню та вимозі поліцейського. Своїми діями ОСОБА_1 вчинив адміністративні правопорушення, передбачені ст. 173 та 185 КУпАП» [20]. Апеляційна скарга ґрунтувалася передусім на тому, що матеріали справи не доводять форму непокори та її злісний характер. Проте апеляційний суд, дослідивши сукупність доказів, констатує: «Відмова правопорушника проявляється в недвозначній формі словами, жестами, мовчанням, невиконанням вимог, намаганням до втечі та іншими діями чи бездіяльністю, – і робить висновок: – Виходячи з диспозиції вказаної статті, для наявності в діях особи складу зазначеного правопорушення необхідна сукупність обов'язкових елементів, таких як перебування працівника поліції при виконанні службових обов'язків, законність розпорядження або вимоги поліцейського, злісна непокора» [20].

Також злісній непокорі передувало дрібне хуліганство в події, що мала місце в ніч на 5 січня 2023 р. у м. Львові. Апеляційна скарга ґрунтувалася на тому, що «протоколи про адміністративні правопорушення самі по собі без підтвердження іншими належними та допустимими доказами не є безумовним і беззаперечним доказом вини... Висновок та рапорт поліцейського є неналежними доказами... оглянуті судом відеофайли не є доказами, та не відповідають вимогам ч. 3 ст. 283 КУпАП, оскільки протоколи не містять інформації про технічний засіб, яким здійснено відеозапис» [21]. Проте суд апеляційної інстанції, слушно відзначивши, що «жоден із доказів не має наперед встановленої сили, а тому суд однаковою мірою оцінює як рапорт поліцейського, так і пояснення особи, яка притягається до адміністративної відповідальності», підтримав висновок суду першої інстанції «про допустимість та належність рапорту поліцейського ..., оскільки такий перебуває у взаємозв'язку з іншими доказами по справі» [21]. Щодо доводів апелянта про відсутність у протоколі про адміністративне правопорушення відомостей про технічний засіб, яким здійснювався відеозапис, апеляційний суд звертає увагу, що ні ст. 256 КУпАП, яка регулює зміст протоколу про адміністративне право-

порушення, ні положення Інструкції з оформлення поліцейськими матеріалів про адміністративні правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані не в автоматичному режимі від 07.11.2015 № 1395 [на нашу думку, суду доречно було послатися на Інструкцію, затверджену Наказом МВС України № 1376, оскільки правопорушення, передбачені ст. 173 та 185 КУпАП, оформлюються згідно з нею – Р. В.], не вимагають зазначення засобу відеофіксації у протоколі про адміністративне правопорушення» [21].

Не задовольнив апеляційну скаргу в схожій ситуації також Вінницький апеляційний суд у постанові від 2 серпня 2023 р., зазначивши, що факти дрібного хуліганства та злісної непокори законним вимогам поліцейського «підтверджується сукупністю зібраних у справі доказів, які повністю узгоджуються між собою» [22], «правопорушення тривало понад півтори години, на протязі яких ОСОБА_1 продовжував порушувати громадський порядок, поводив себе агресивно, не реагував на законні вимоги поліцейський та демонстрував особливий цинізм, будучи впевненим у своїй безкарності» [22]. Схожий інцидент мав місце в Харківській області, по якому апеляційний суд підтвердив вину правопорушника, хоча й пом'якшив застосовані до нього санкції [23].

У судовій практиці розглядалися також випадки, у яких правопорушник учиняв під час комендантської години дрібне хуліганство, а потім і злісну непокору законним вимогам поліцейського, проте в протоколі зміст законної вимоги стосувався не припинення дрібного хуліганства, а пред'явлення для перевірки документів. З такого приводу Київський апеляційний суд зазначив, що «законність вимог пов'язана лише з участю [уповноважених осіб] в охороні громадського порядку» [24], і відмовив у задоволенні скарги, урахувавши також, що мала місце саме злісна непокора: «...з відеозапису, який міститься у матеріалах справи, вбачається, що злісна непокора вчинена ним у зухвалій формі, що свідчить про явну зневагу як до правил співжиття у суспільстві, так і до осіб, які охороняють громадський порядок» [24].

Законна вимога поліцейського була пов'язана з необхідністю надання документів на перевірку й під час інциденту, що стався 20.05.2023 в м. Обухові, коли під час комендантської години водій-правопорушник «на законну вимогу капітана поліції ОСОБА_2 пред'явити посвідчення водія, реєстраційні документи гр. ОСОБА_3 категорично відмовився, при цьому висловлювався в грубій формі на адресу поліцейських, чіплявся до форменого одягу та тікав з місця події» [25]. У цьому випадку апелянт зазначав, що «вимога працівника поліції була незаконною тому, що він не керував будь-яким транспортним засобом» [25]. Суд апеляційної інстанції встановив, що наведені в протоколі про адміністративне правопорушення обставини повністю підтверджуються поясненнями свідків, рапортами поліцейських і даними відеозапису. «Ці докази є належними, допустимими та достовірними, оскільки вони здобуті з додержанням процесуальної процедури, не суперечать фактичним обставинам справи і об'єктивно узгоджуються між собою» [25].

Мали місце й факти, коли злісній непокорі в умовах дії комендантської години передували інші правопорушення. Зокрема, 10 липня 2023 р. о 00:45 в м. Новомосковську водій з явними ознаками алкогольного сп'яніння, керуючи автомобілем, відмовився від проходження огляду на встановлення стану алкогольного сп'яніння у встановленому законом порядку. Трохи пізніше, о 01:20, він, згідно з протоколом, «не виконав неодноразове законне розпорядження поліцейського при виконанні ним службових обов'язків, а саме: припинити правопорушення, в ході чого висловлювався нецензурною лайкою убик поліцейського та намагався його вдарити, поводив себе зухвало та нахабно» [26]. Суд апеляційної інстанції в результаті розгляду справи зробив висно-

вок, що «всі докази, покладені судом [першої інстанції] в обґрунтування винуватості ОСОБА_1, є належними, допустимими і достовірними, оскільки отримані з передбачених законом джерел, у передбачений законом спосіб, зафіксовані у належній процесуальній формі, узгоджуються між собою як в цілому, так і в деталях, та доповнюють один одного, а їх сукупність засвідчують вчинення ОСОБА_1 адміністративного правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 130 КУпАП... Крім того, їх сукупність *засвідчує вчинення ОСОБА_1 адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 185 КУпАП*, яке виразилося у злісній непокорі законному розпорядженню або вимозі поліцейського при виконанні ним службових обов'язків» [26]. За висновком суду, це доведення *«узгоджується із стандартом доказування «поза розумним сумнівом»* [26]. Нарешті, у постанові апеляційної інстанції зазначено: «Посилання [апелянта] на те, що в постанові суд не зазначив, які саме розпорядження або вимоги висувались поліцейським та у чому конкретно виражалась злісна непокора правопорушника не спростовує висновків судді про наявність в діях ОСОБА_1 складу адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 185 КУпАП» [26].

Схожий факт (із послідовним порушенням ст. ст. 130 і 185 КУпАП) був предметом розгляду Кропивницького апеляційного суду. Суд у цьому випадку визнав доводи особи, яка притягається до адміністративної відповідальності, і його захисника «необґрунтованими та такими, що спростовуються наявними в матеріалах справи доказами» [27]. На дослідженому судом відеозапису з портативного відеореєстратора вбачаються обставини, зазначені в протоколах, зокрема переслідування працівниками поліції з увімкненими пробісковими маячками, злісна непокора водія законним вимогам поліцейських, намагання зникнути з місця зупинки транспортного засобу, зухвала поведінка під час спілкування, нецензурні висловлювання в бік працівників поліції, погрози тощо [27].

Цей же суд аналогічним чином відмовив у задоволенні іншої апеляційної скарги за схожим інцидентом [28]. У цьому випадку суд, зокрема, зазначив, що «з відеозапису з нагрудної камери поліцейського видно, що ОСОБА_2 усвідомлював факт спілкування саме з працівниками поліції, які вимагали у нього надати документи, і цілеспрямовано, свідомо, умисно не надав їм документи та намагався залишити місце його зупинки» [28].

У м. Харкові мало місце вчинення під час комендантської години керування транспортним засобом особою в стані сп'яніння, дрібного хуліганства, а потім злісної непокори. У протоколі поліцейський так описав подію: «01 год. 00 хв. ОСОБА_1 за адресою: м. Харків, вул. Астрономічна, буд. 23, не виконував законну вимогу про припинення правопорушення, а саме: дрібного хуліганства в формі нецензурної лайки, також при складанні адміністративного матеріалу за ч. 2 ст. 130 КУпАП неодноразово не виконував законну вимогу інспектора патрульної поліції» [29]. У цьому разі доводи апелянта про те, що його безпідставно зупинили працівниками поліції, апеляційним судом не прийнято, «оскільки *причиною зупинки транспортного засобу було порушення комендантської години, а не вчинення правопорушення*» [29]. За цим фактом апеляційний суд дійшов висновку, що вина порушника «у скоєнні адміністративних правопорушень, передбачених ч. 2 ст. 130, ч. 5 ст. 126, ст. 185 КУпАП, повністю доведена, а тому постанова суду першої інстанції є законною та обґрунтованою» [29].

Проте апеляційні суди підтримували не лише ті рішення місцевих судів, де злісній непокорі передувало інше правопорушення. Наприклад, Львівський апеляційний суд у постанові від 19 жовтня 2022 р. наводить фавбулу зі складеного поліцейськими протоколу про адміністративне правопорушення: «ОСОБА_1 23 липня 2022 р. близько 23 год. 28 хв. в м. Буськ по вул. Львівській, 13А, перебуваючи в стані алкогольного

сп'яніння, вчинив злісну непокору законній вимозі поліцейського при виконанні ним службових обов'язків, а саме не залишив визначене місце, а також не пред'явив документів, що засвідчують його особу» [30]. В апеляційній скарзі наголошувалося, що судом першої інстанції «не було з'ясовано, яким законним вимогам чи розпорядженням була вчинена злісна непокора» [30]. Але в цьому випадку апеляційний суд визначив, що «висновок суду першої інстанції про доведеність вини ОСОБА_1 у вчиненні адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 185 КУпАП, є обґрунтованим і відповідає фактичним обставинам справи», оскільки «підтверджується сукупністю зібраних і перевірених у судовому засіданні доказів, яким суд першої інстанції дав належну правову оцінку і навів у постанові» [30]. Зазначимо, що на таке рішення суду апеляційної інстанції могли вплинути те, що цей випадок розглядався у 2022 році, коли судова практика по фактах порушення комендантської години ще не була достатньо поширена й узгоджена, а також такі деталі, як перебування правопорушника в стані алкогольного сп'яніння у громадському місці (за яке його було притягнуто до відповідальності за порушення ст. 178 КУпАП) і застосування ним під час інциденту фізичної сили до поліцейського («за умисне заподіяння 23 липня 2022 року працівнику поліції ОСОБА_3 легких тілесних ушкоджень він уже притягнутий до кримінальної відповідальності за ч. 2 ст. 345 КК України» [30]).

Проте мають місце й більш нові судові рішення. Зокрема, згідно з фабулою правопорушення, викладеній у відповідному протоколі, «ОСОБА_1 28.10.2023 о 01 год. 41 хв., знаходячись біля будинку № 14в по вул. Даньшина в м. Луцьку, порушив вимоги Указу Президента «Про введення воєнного стану в Україні», Постанову КМУ № 573 від 08.07.2020 «Питання запровадження та здійснення деяких заходів правового режиму воєнного стану», наказу Волинської обласної військової адміністрації від 24.02.2022 «Про запровадження комендантської години на території Волинської області», на вимогу припинити правопорушення та зауваження не реагував, чим вчинив злісну непокору законній вимозі і розпорядженню поліцейського. Такими діями вчинив адміністративне правопорушення, передбачене ст. 185 КУпАП». Проте суд апеляційної інстанції не встановив порушень судом першої інстанції й у задоволенні скарги відмовив [31].

Таким чином, можемо спробувати узагальнити обставини справ, недоліки під час документування, рішення судів апеляційної інстанції в таблиці. З неї бачимо, що некоректне формулювання в протоколах фабули правопорушення призводило двічі до підтримання вимог апеляційних скарг – при розгляді справ № 553/2214/23 [10] і № 466/1097/24 [13]. Під час розгляду справ № 932/7536/23 [11], № 202/18499/23 [12] встановлено, що фігуранти справ прямо не відмовлялися виконати вимоги залишити вулицю під час дії комендантської години, й апеляційні суди робили висновок про відсутність складу правопорушення, передбаченого ст. 185 КУпАП. Під час розгляду п'яťох справ: № 202/16512/23 [14], № 759/9534/22 [15], № 203/4346/23 [16], № 209/1806/22 [17], № 554/13199/22 [18] – встановлено брак належних, допустимих і достовірних доказів.

Під час апеляційного розгляду справ № 552/4850/23 [20], № 944/163/23 [21], № 138/1793/23 [22], № 629/3776/23 [23] встановлено, що законна вимога (проти якої виявлено злісну непокору) стосувалася припинення адміністративного правопорушення – дрібного хуліганства, чи керування автомобілем у стані сп'яніння (справи № 183/8200/23 [26], № 402/769/23 [27], № 387/1964/23 [28], № 753/3257/24 [29]). У трьох інцидентах мала місце злісна непокора пред'явити для перевірки документи (№ 753/3257/24 [24], № 372/2363/23 [25], № 943/920/22 [30]). В одній справі (№ 760/17513/23 [19]) особа злісно відмовлялася вийти з транспортного засобу всупереч законній вимозі поліцейського. Ще по одному факту (справа № 161/19300/23 [31]) законна вимога стосувалася

Таблиця 1

Узагальнення рішень і вирішальних чинників

Кластер рішень	Номер справи	Недоліки в оформленні матеріалів, що вплинули на рішення, або обставини справи, що вплинули на рішення	Рішення
I	№ 466/1097/24 [26]	У протоколі не викладено, які саме дії вчинив порушник, які б відповідали диспозиції ст. 185 КУпАП	Справа повернута до поліції для доопрацювання
II	№ 553/2214/23 [30]	Некоректне формулювання в протоколах фабули правопорушення (злісна непокоря розпорядженню про введення комендантської години)	Склад ст. 185 КУпАП відсутній
III	№ 932/7536/23 [14], № 202/18499/23 [15]	Особа прямо не відмовлялася виконати вимоги залишити вулицю під час дії комендантської години	
IV	№ 202/16512/23 [13], № 759/9534/22 [18], № 203/4346/23 [16], № 209/1806/22 [11], № 554/13199/22 [28]	Недостатність належних, допустимих і достовірних доказів	
V	№ 760/17513/23 [19]	Особа відмовилася вийти з ТЗ всупереч законній вимозі поліцейського	Апеляційний суд підтримав рішення суду першої інстанції
VI	№ 552/4850/23 [29], № 944/163/23 [24], № 138/1793/23 [9], № 629/3776/23 [32]	Злісній непокорі передувало дрібне хуліганство	
VII	№ 183/8200/23 [12], № 402/769/23 [23], № 387/1964/23 [22], № 953/5569/23 [31]	Злісній непокорі передувало керування автомобілем у стані сп'яніння	
VIII	№ 753/3257/24 [21], № 372/2363/23 [20], № 943/920/22 [25]	Злісна непокоря законній вимозі пред'явити для перевірки документи	
IX	№ 161/19300/23 [10]	Формулювання фабули «порушив вимоги Указу Президента «Про введення воєнного стану в Україні»»	

припинення порушень обмежень комендантської години, але й по ній апеляційний суд підтримав рішення суду першої інстанції.

Здійснивши змістовий аналіз зазначених рішень, можемо констатувати, що для національної судової практики ключовими аспектами притягнення осіб до відповідальності за злісну непокору законним вимогам поліцейських під час дії комендантської години є такі:

- 1) чіткість і коректність формулювань у протоколі;
- 2) наявність сукупності належних, допустимих і достовірних доказів, що узгоджуються між собою;
- 3) відсутність обставин, що виключають відповідальність;
- 4) доказ наявності злісної непокори;
- 5) доказ законності, чіткості, наполегливості й неодноразовості вимоги чи розпорядження поліцейського (як визначав Пленум Верховного Суду України [32] і Конституційний Суд України [33]);
- 6) доказ знаходження поліцейського «при виконанні службових завдань з охорони публічного порядку.

Перші три пункти (аспекти) є універсальними вимогами для доведення адміністративних правопорушень, інші є специфічними саме для документування проступку, передбаченого ст. 185 КУпАП. Проте саме два перші аспекти зумовили рішення по сімох апеляційних провадженнях (кластери I, II, IV у таблиці 1). Третій зазначений аспект мав свою особливість, пов'язану з ракетними, артилерійськими обстрілами, дронними атаками. Так, по справі № 932/7536/23 згідно постанови апеляційного суду, «судом I інстанції не було враховано, що на час зупинки лунала повітряна тривога і ОСОБА_1 шукав укриття, тобто він діяв в стані крайньої необхідності» [11].

Четвертий зазначений аспект – доказ наявності злісної непокори, як свідчить аналіз судової практики апеляційних інстанцій, декілька разів був у фокусі їхньої уваги. Саме відсутність об'єктивних проявів злісної непокори в справах № 932/7536/23 [11], № 202/18499/23 [12] (кластер III в таблиці 1) призвели до висновку, що склад ст. 185 КУпАП у діях апелянтів був відсутній. Проте, хоч фігуранти й проявили вербальну згоду з вимогою поліцейського залишити вулицю під час дії комендантської години, фактично вони її не виконували протягом тривалого часу. У цьому контексті нам імпонує позиція, висловлена Полтавським апеляційним судом: «Відмова правопорушника проявляється в недвозначній формі словами, жестами, мовчанням, невиконанням вимог, намаганням до втечі та іншими діями чи бездіяльністю» [20]. Можливо, в подальшому саме така позиція здобуде підтримку інших судів, і вони будуть ураховувати не лише вербальні відмови від виконання законної вимоги поліцейських, а й фактичні дії порушників.

П'ятий вищезазначений аспект – доказ законності, чіткості й неодноразовості вимоги чи розпорядження поліцейського декілька разів фігурував у проаналізованих апеляційних скаргах, проте відсутність цього доказу не встановлена й, відповідно, не впливала на рішення апеляційної інстанції. Зокрема, вимогу щодо надання документів, які посвідчують особу, визнано законною [28], а також вимогу зупинити транспортний засіб у зв'язку з триваючою комендантською годиною [29].

Шостий указаний аспект пов'язаний із попереднім – доказ знаходження поліцейського «при виконанні службових завдань з охорони публічного порядку», фігурував у провадженні в суді першої інстанції за справою № 759/9534/22, по якій адвокат наполягав, що законні вимоги щодо припинення порушень комендантської години має надавати лише член так званого «комендантського патруля», який він трактував як патруль військової служби правопорядку. Судом першої інстанції прийнято рішення про закриття провадження за відсутності складу правопорушення [34].

Загалом, хоча апеляційні інстанції задовольнили апеляційну скаргу по 9 фактах, а по 13 справах підтримали рішення місцевих судів, варто відзначити, що по 8 із цих 13 справ мало місце інше правопорушення, що передувало злісній непокорі, і законна вимога полягала в розпорядженні припинити це правопорушення.

Висновки. Таким чином, ми виокремили дев'ять кластерів відповідних справ, особливостями яких є таке: I) у протоколі не викладено, які саме дії вчинив порушник, які б відповідали диспозиції ст. 185 КУпАП; II) у протоколах допущено некоректне формулювання фабули правопорушення (злісна непокоря розпорядженню про введення комендантської години); III) особа прямо не відмовлялася виконати вимоги залишити вулицю під час дії комендантської години; IV) недостатність належних, допустимих і достовірних доказів; V) особа злісно відмовлялася вийти з транспортного засобу всупереч законній вимозі поліцейського; VI) злісній непокорі передувало дрібне хуліганство; VII) злісній непокорі передувало керування автомобілем у стані сп'яніння;

VIII) злісна непокора полягала у відмові виконати законну вимогу пред'явити для перевірки документи; IX) формулювання фабули в протоколі «порушив вимоги Указу Президента «Про введення воєнного стану в Україні».

Здійснивши змістовий аналіз зазначених рішень, можемо визначити, що для національної судової практики ключовими аспектами притягнення осіб до відповідальності за злісну непокору законним вимогам поліцейських під час дії комендантської години є такі: 1) чіткість і коректність формулювань у протоколі; 2) наявність сукупності належних, допустимих і достовірних доказів, що узгоджуються між собою; 3) відсутність обставин, що виключають відповідальність; 4) доказ наявності злісної непокори; 5) доказ законності, чіткості, наполегливості й неодноразовості вимоги чи розпорядження поліцейського; 6) доказ знаходження поліцейського «при виконанні службових завдань з охорони публічного порядку». Перші три пункти (аспекти) є універсальними вимогами для доведення адміністративних правопорушень, інші є специфічними саме для документування проступку, передбаченого ст. 185 КУпАП. Проте саме два перші аспекти зумовили рішення по сімох апеляційних провадженнях (кластери I, II, IV).

Для надання практичних порад поліцейським і їх навчання можна сформулювати такі запитання й відповіді на них. Якими мають бути законні вимоги (розпорядження) припинити порушення комендантської години, від кого вони мають походити? Вимога має походити від поліцейського (члена громадського формування з охорони громадського порядку й державного кордону, військовослужбовця) під час виконання ним службових обов'язків. У протоколі про адміністративне правопорушення в графі «склад адміністративного правопорушення» має бути чітко зазначено, від кого саме надійшла законна вимога й у зв'язку з чим. Матеріали справи мають містити доказ законності, чіткості, наполегливості й неодноразовості такої вимоги.

Яким ознакам мають відповідати діяння правопорушника, тобто злісна непокора вимогам припинити порушення комендантської години? Злісний характер непокори може бути проявлений у неодноразовій чіткій (вербально артикульованій) категоричній відмові виконати законні вимоги або у відмові, вираженій у зухвалій формі, «яка свідчить про явну зневагу до осіб, які охороняють громадський порядок» [19].

Який вплив мають обставини, що виключають протиправність непокори вимогам правоохоронців? Як не дивно, лише по одній із проаналізованих нами справ мав місце стан крайньої необхідності, викликаний повітряною тривоною.

Які чинники заважають ефективно протидіяти порушенням комендантської години? До об'єктивних чинників варто зарахувати брак свідків на вулицях під час комендантської години, що заважає сформувати доказову базу. До критичних суб'єктивних чинників варто зарахувати помилки під час оформлення протоколів про адміністративне правопорушення й інших матеріалів, про що свідчить недостатність належних, допустимих і достовірних доказів, що узгоджуються між собою по п'ятих справах.

Подальшими напрямками наукових розвідок є, зокрема, дослідження позицій судових інстанцій з інших актуальних проблем воєнного стану, наприклад, фактів відмови батьків із дітьми від евакуації із зони бойових дій, а також визначення ефективних освітніх технологій щодо професійної підготовки поліцейських, які унеможливають некоректне формулювання правоохоронцями в протоколах фабули правопорушення, забезпечать збирання й фіксацію в матеріалах адміністративної справи системи належних, допустимих і достовірних доказів.

Використані джерела:

1. Валєєв Р. Г., Герасимчук Ю. В. Стресори у роботі поліцейського: підходи західних науковців. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2019. № 4. С. 220–234.
2. Висоцький В. М., Походжай Ю. М. Правовий режим комендантської години в умовах воєнного стану. *Теорія та практика протидії злочинності у сучасних умовах* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конфер. (21 жовтня 2022 р.). Львів : Львівський держ. ун-т внутр. справ, 2022. С. 77–80.
3. Войтович Н. Ф. Відповідальність за порушення комендантської години. *Забезпечення прав людини: національний і міжнародний виміри* : збірник матеріалів II Всеукр. наук.-практ. конфер. (м. Вінниця, 9 грудня 2022 р.). Вінниця, 2023. С. 140–143.
4. Ковальова О. В. Відповідальність за порушення комендантської години в умовах правового режиму воєнного стану. *Наукові проблеми запровадження правового режиму воєнного стану в Україні: сучасний вимір* : матеріали науково-практичного онлайн-заходу. 29 квітня 2022 р. Одеса : ОДУВС, 2022. С. 118–120.
5. Бондар В. В. Процедура притягнення НПУ до адміністративної відповідальності за порушення комендантської години. *Захист та дотримання прав громадян органами Національної поліції України в умовах воєнного стану* : тези доп. учасників наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 7 груд. 2022 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Вінниця : ХНУВС, 2022. С. 78–80.
6. Грабчук О. В., Маслова І. О. Обмеження права вільного пересування під час комендантської години: правомірність та проблематичні питання. *Національна безпека в умовах війни, післявоєнної відбудови та глобальних викликів ХХІ століття* : збірник тез доповідей Всеукр. наук.-практ. конфер., 7–8 грудня 2023 р. Житомир : Житомирська політехніка, 2023. С. 387–390.
7. Дрок І. С. Адміністративна відповідальність за порушення встановлених обмежень під час дії режиму воєнного стану. *Українська поліцейстика: теорія, законодавство, практика*. 2023. Т. 6. № 2. С. 87–91.
8. Прищепа О. Притягнення до відповідальності за порушення вимог комендантської години. *Організаційно-правове забезпечення національної безпеки в умовах воєнного стану* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конфер. (м. Кропивницький, 7 липня 2023 р.). Кропивницький : Донецький держ. ун-т внутр. справ, 2023. С. 250–253.
9. Кожушко А. Яка відповідальність за порушення комендантської години в Україні. 17 травня 2024 р. URL: <https://fakty.com.ua/ua/ukraine/20240517-yaka-vidpovidalnist-za-porushennya-komendantskoyi-godyny-v-ukrayini/> (дата звернення: 16.09.2024).
10. Постанова Полтавського апеляційного суду від 07 грудня 2023 р. по справі про адміністративне правопорушення № 553/2214/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115678256> (дата звернення: 16.09.2024).
11. Постанова Дніпровського апеляційного суду від 22 листопада 2023 р. по справі про адміністративне правопорушення № 932/7536/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115135841> (дата звернення: 16.09.2024).
12. Постанова Дніпровського апеляційного суду від 28 листопада 2023 р. по справі про адміністративне правопорушення № 202/18499/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115328675> (дата звернення: 16.09.2024).
13. Постанова Львівського апеляційного суду від 26 квітня 2024 р. по справі про адміністративне правопорушення № 466/1097/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118686582> (дата звернення: 16.09.2024).
14. Постанова Дніпровського апеляційного суду від 05 грудня 2023 р. по справі про адміністративне правопорушення № 202/16512/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115468423> (дата звернення: 16.09.2024).
15. Постанова Київського апеляційного суду від 12 грудня 2022 р. по справі про адміністративне правопорушення № 759/9534/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107988863> (дата звернення: 16.09.2024).
16. Постанова Дніпровського апеляційного суду від 29 листопада 2023 р. по справі про адміністративне правопорушення № 203/4346/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115402955> (дата звернення: 16.09.2024).
17. Постанова Дніпровського апеляційного суду від 04 квітня 2023 р. по справі про адміністративне правопорушення № 209/1806/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110271454> (дата звернення: 16.09.2024).

18. Постанова Полтавського апеляційного суду від 12 жовтня 2023 р. по справі про адміністративне правопорушення № 554/13199/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114149462> (дата звернення: 16.09.2024).
19. Постанова Київського апеляційного суду від 12 лютого 2024 р. по справі про адміністративне правопорушення № 760/17513/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117409586> (дата звернення: 16.09.2024).
20. Постанова Полтавського апеляційного суду від 22 грудня 2023 р. по справі про адміністративне правопорушення № 552/4850/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115888817> (дата звернення: 16.09.2024).
21. Постанова Львівського апеляційного суду від 17 травня 2023 р. по справі про адміністративне правопорушення № 944/163/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110898044> (дата звернення: 16.09.2024).
22. Постанова Вінницького апеляційного суду від 02 серпня 2023 р. по справі про адміністративне правопорушення № 138/1793/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112593301> (дата звернення: 16.09.2024).
23. Постанова Харківського апеляційного суду від 27 лютого 2024 р. по справі про адміністративне правопорушення № 629/3776/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117419259> (дата звернення: 16.09.2024).
24. Постанова Київського апеляційного суду від 29 березня 2024 р. по справі про адміністративне правопорушення № 753/3257/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118039624> (дата звернення: 16.09.2024).
25. Постанова Київського апеляційного суду від 18 вересня 2023 р. по справі про адміністративне правопорушення № 372/2363/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113656929> (дата звернення: 16.09.2024).
26. Постанова Дніпровського апеляційного суду від 04 січня 2024 р. по справі про адміністративне правопорушення № 183/8200/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116726343> (дата звернення: 16.09.2024).
27. Постанова Кропивницького апеляційного суду від 11 січня 2024 р. по справі про адміністративне правопорушення № 402/769/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116315155> (дата звернення: 16.09.2024).
28. Постанова Кропивницького апеляційного суду від 03 квітня 2024 р. по справі про адміністративне правопорушення № 387/1964/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118200449> (дата звернення: 16.09.2024).
29. Постанова Харківського апеляційного суду від 14 листопада 2023 р. по справі про адміністративне правопорушення № 753/3257/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115053238> (дата звернення: 16.09.2024).
30. Постанова Львівського апеляційного суду від 19 жовтня 2022 р. по справі про адміністративне правопорушення № 943/920/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106935165> (дата звернення: 16.09.2024).
31. Постанова Волинського апеляційного суду від 17 січня 2024 року по справі про адміністративне правопорушення № 161/19300/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116377097> (дата звернення: 16.09.2024).
32. Про застосування судами законодавства, що передбачає відповідальність за посягання на життя, здоров'я, гідність та власність суддів і працівників правоохоронних органів : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26.06.1992 № 8. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-92> (дата звернення: 16.09.2024).
33. Рішення Конституційного Суду України від 11 жовтня 2011 р. № 10-рп/2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-11> (дата звернення: 16.09.2024).
34. Постанова Дніпровського районного суду міста Києва від 01 серпня 2022 р. по справі про адміністративне правопорушення № 755/4020/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105721272> (дата звернення: 16.09.2024).

References:

1. Valieiev, R. H., & Herasymchuk, Yu. V. (2019). Stresory u roboti politseiskoho: pidkhody zakhidnykh naukovtsiv [Stressors in police work: Approaches of Western scholars]. Visnyk of Luhansk State University of Internal Affairs named after E.O. Didorenko [Bulletin of Luhansk State University of Internal Affairs named after E. O. Didorenko], (4), 220–234 [in Ukrainian].

2. Vysotskyi, V. M., & Pokhodzhai, Yu. M. (2022). Pravovyi rezhym komendantskoi hodyny v umovakh voiennoho stanu [Legal regime of curfew under martial law]. In Teoriia ta praktyka protydyi zlochynnosti u suchasnykh umovakh: mater. Mizhnar. nauk.-prakt. konf. [Theory and practice of crime counteraction in modern conditions: materials of the International scientific and practical conference] (pp. 77–80). Lvivskiy derzh. un-t vnutr. sprav [in Ukrainian].

3. Voitovych, N. F. (2023). Vidpovidalnist za porushennia komendantskoi hodyny [Responsibility for curfew violation]. In Zabezpechennia prav liudyny: natsionalnyi i mizhnarodnyi vymiry: zbirnyk materialiv II-i Vseukr. nauk.-prakt. konf. [Ensuring human rights: national and international dimensions: collection of materials of the II All-Ukrainian scientific and practical conference] (pp. 140–143). Vinnytsia [in Ukrainian].

4. Kovalova, O. V. (2022). Vidpovidalnist za porushennia komendantskoi hodyny v umovakh pravovoho rezhymu voiennoho stanu [Responsibility for curfew violation under martial law]. In Naukovi problemy zaprovadzhennia pravovoho rezhymu voiennoho stanu v Ukraini: suchasnyi vymir: materialy naukovo-praktychnoho onlain-zakhodu [Scientific problems of introducing the legal regime of martial law in Ukraine: modern dimension: materials of the scientific and practical online event] (pp. 118–120). Odesa: ODUVS [in Ukrainian].

5. Bondar, V. V. (2022). Protsedura prytiakhennia NPU do administratyvnoi vidpovidalnosti za porushennia komendantskoi hodyny [Procedure for bringing the NPU to administrative responsibility for curfew violation]. In Zakhyst ta dotrymannia prav hromadian orhanamy Natsionalnoi politsii Ukrainy v umovakh voiennoho stanu: tezy dop. uchastnykiv nauk.-prakt. konf. [Protection and observance of citizens' rights by the bodies of the National Police of Ukraine in martial law: theses of reports of participants of the scientific and practical conference] (pp. 78–80). Vinnytsia: KhNUVS [in Ukrainian].

6. Grabchuk, O. V., & Maslova, I. O. (2023). Obmezhennia prava vilnoho peresuvannia pid chas komendantskoi hodyny: pravomirnist ta problematychni pytannia [Restriction of the right to free movement during curfew: legality and problematic issues]. In Natsionalna bezpeka v umovakh viiny, pisliavoiennoi vidbudovy ta hlobalnykh vyklykiv XXI stolittia: zbirnyk tez dopovidei Vseukr. nauk.-prakt. konf. [National security in the conditions of war, post-war reconstruction and global challenges of the XXI century: collection of theses of reports of the All-Ukrainian scientific and practical conference] (pp. 387–390). Zhytomyr: Zhytomyrska politekhnika [in Ukrainian].

7. Drok, I. S. (2023). Administratyvna vidpovidalnist za porushennia vstanovlenykh obmezen pid chas dii rezhymu voiennoho stanu [Administrative responsibility for violation of established restrictions during martial law]. Ukrainська politseistyka: teoriia, zakonodavstvo, praktyka [Ukrainian police science: theory, legislation, practice], 6(2), 87–91 [in Ukrainian].

8. Pryshchepa, O. (2023). Prytiakhennia do vidpovidalnosti za porushennia vymoh komendantskoi hodyny [Bringing to responsibility for violation of curfew requirements]. In Orhanizatsiino-pravove zabezpechennia natsionalnoi bezpeky v umovakh voiennoho stanu: materialy Vseukr. nauk.-prakt. konf. [Organizational and legal support of national security in martial law: materials of the All-Ukrainian scientific and practical conference] (pp. 250–253). Kropyvnytskyi: Donetskyi derzh. un-t vnutr. sprav [in Ukrainian].

9. Kozhushko, A. (2024, May 17). Yaka vidpovidalnist za porushennia komendantskoi hodyny v Ukraini [What is the responsibility for curfew violation in Ukraine]. Fakty. Retrieved from <https://fakty.com.ua/ua/ukraine/20240517-yaka-vidpovidalnist-za-porushennya-komendantskoyi-godyny-v-ukrayini/> [in Ukrainian].

10. Poltava Court of Appeal. (2023, December 7). Postanova Poltavskoho apeliatsiinoho sudu vid 07 hrudnia 2023 r. po spravi pro administratyvne pravoporushennia № 553/2214/23 [Ruling of the Poltava Court of Appeal of December 7, 2023 in the case of an administrative offense No. 553/2214/23]. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115678256> [in Ukrainian].

11. Dnipro Court of Appeal. (2023, November 22). Postanova Dniprovskoho apeliatsiinoho sudu vid 22 lystopada 2023 r. po spravi pro administratyvne pravoporushennia № 932/7536/23 [Ruling of the Dnipro Court of Appeal of November 22, 2023 in the case of an administrative offense No. 932/7536/23]. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115135841> [in Ukrainian].

12. Dnipro Court of Appeal. (2023, November 28). Postanova Dniprovskoho apeliatsiinoho sudu vid 28 lystopada 2023 r. po spravi pro administratyvne pravoporushennia № 202/18499/23 [Ruling of the Dnipro Court of Appeal of November 28, 2023 in the case of an administrative offense No. 202/18499/23]. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115328675> [in Ukrainian].

13. Lviv Court of Appeal. (2024, April 26). Postanova Lvivskoho apeliatsiinoho sudu vid 26 kvitnia 2024 r. po spravi pro administratyvne pravoporushennia № 466/1097/24 [Ruling of the

Lviv Court of Appeal of April 26, 2024 in the case of an administrative offense No. 466/1097/24]. Retrieved from [<https://reyestr.court.gov.ua>].

14. Dnipro Court of Appeal. (2023, December 5). Postanova Dniprovskoho apeliatsiinoho sudu vid 05 hrudnia 2023 r. po spravi pro administratyvne pravoporushennia № 202/16512/23 [Ruling of the Dnipro Court of Appeal of December 5, 2023 in the case of an administrative offense No. 202/16512/23]. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115468423> [in Ukrainian].

15. Kyiv Court of Appeal. (2022, December 12). Postanova Kyivskoho apeliatsiinoho sudu vid 12 hrudnia 2022 r. po spravi pro administratyvne pravoporushennia № 759/9534/22 [Ruling of the Kyiv Court of Appeal of December 12, 2022 in the case of an administrative offense No. 759/9534/22]. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107988863> [in Ukrainian].

16. Dnipro Court of Appeal. (2023, November 29). Postanova Dniprovskoho apeliatsiinoho sudu vid 29 lystopada 2023 r. po spravi pro administratyvne pravoporushennia № 203/4346/23 [Ruling of the Dnipro Court of Appeal of November 29, 2023 in the case of an administrative offense No. 203/4346/23]. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115402955> [in Ukrainian].

17. Dnipro Court of Appeal. (2023, April 4). Postanova Dniprovskoho apeliatsiinoho sudu vid 04 kvitnia 2023 r. po spravi pro administratyvne pravoporushennia № 209/1806/22 [Ruling of the Dnipro Court of Appeal of April 4, 2023 in the case of an administrative offense No. 209/1806/22]. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110271454> [in Ukrainian].

18. Poltava Court of Appeal. (2023, October 12). Postanova Poltavskoho apeliatsiinoho sudu 12 zhovtnia 2023 r. po spravi pro administratyvne pravoporushennia № 554/13199/22 [Ruling of the Poltava Court of Appeal of October 12, 2023 in the case of an administrative offense No. 554/13199/22]. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114149462> [in Ukrainian].

19. Kyiv Court of Appeal. (2024, February 12). Postanova Kyivskoho apeliatsiinoho sudu vid 12 liutoho 2024 r. po spravi pro administratyvne pravoporushennia № 760/17513/23 [Ruling of the Kyiv Court of Appeal of February 12, 2024 in the case of an administrative offense No. 760/17513/23]. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117409586> [in Ukrainian].

20. Poltava Court of Appeal. (2023, December 22). Postanova Poltavskoho apeliatsiinoho sudu 22 hrudnia 2023 r. po spravi pro administratyvne pravoporushennia № 552/4850/23 [Ruling of the Poltava Court of Appeal of December 22, 2023 in the case of an administrative offense No. 552/4850/23]. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115888817> [in Ukrainian].

21. Lviv Court of Appeal. (2023, May 17). Postanova Lvivskoho apeliatsiinoho sudu vid 17 travnia 2023 r. po spravi pro administratyvne pravoporushennia № 944/163/23 [Ruling of the Lviv Court of Appeal of May 17, 2023 in the case of an administrative offense No. 944/163/23]. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110898044> [in Ukrainian].

22. Vinnytsia Court of Appeal. (2023, August 2). Postanova Vinnytskoho apeliatsiinoho sudu vid 02 serpnia 2023 r. po spravi pro administratyvne pravoporushennia № 138/1793/23 [Ruling of the Vinnytsia Court of Appeal of August 2, 2023 in the case of an administrative offense No. 138/1793/23]. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112593301> [in Ukrainian].

23. Kharkiv Court of Appeal. (2024, February 27). Postanova Kharkivskoho apeliatsiinoho sudu vid 27 liutoho 2024 r. po spravi pro administratyvne pravoporushennia № 629/3776/23 [Ruling of the Kharkiv Court of Appeal of February 27, 2024 in the case of an administrative offense No. 629/3776/23]. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117419259> [in Ukrainian].

24. Kyiv Court of Appeal. (2024, March 29). Postanova Kyivskoho apeliatsiinoho sudu vid 29 bereznia 2024 r. po spravi pro administratyvne pravoporushennia № 753/3257/24 [Ruling of the Kyiv Court of Appeal of March 29, 2024 in the case of an administrative offense No. 753/3257/24]. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118039624> [in Ukrainian].

25. Kyiv Court of Appeal. (2023, September 18). Postanova Kyivskoho apeliatsiinoho sudu vid 18 veresnia 2023 r. po spravi pro administratyvne pravoporushennia № 372/2363/23 [Ruling of the Kyiv Court of Appeal of September 18, 2023 in the case of an administrative offense No. 372/2363/23]. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113656929>

26. Dnipro Court of Appeal. (2024, January 4). Postanova Dniprovskoho apeliatsiinoho sudu vid 04 sichnia 2024 r. po spravi pro administratyvne pravoporushennia № 183/8200/23 [Ruling of the Dnipro Court of Appeal of January 4, 2024 in the case of an administrative offense No. 183/8200/23]. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116726343> [in Ukrainian].

27. Kropyvnytskyi Court of Appeal. (2024, January 11). Postanova Kropyvnytskoho apeliatsiinoho sudu vid 11 sichnia 2024 r. po spravi pro administratyvne pravoporushennia № 402/769/23 [Ruling of the Kropyvnytskyi Court of Appeal of January 11, 2024 in the case of an administrative offense No. 402/769/23]. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116315155> [in Ukrainian].

28. Kropyvnytskyi Court of Appeal. (2024, April 3). Postanova Kropyvnytskoho apeliatsiinoho sudu vid 03 kvitnia 2024 r. po spravi pro administratyvne pravoporushennia № 387/1964/23 [Ruling of the Kropyvnytskyi Court of Appeal of April 3, 2024 in the case of an administrative offense No. 387/1964/23]. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118200449> [in Ukrainian].
29. Kharkiv Court of Appeal. (2023, November 14). Postanova Kharkivskoho apeliatsiinoho sudu vid 14 lystopada 2023 r. po spravi pro administratyvne pravoporushennia № 753/3257/24 [Ruling of the Kharkiv Court of Appeal of November 14, 2023 in the case of an administrative offense No. 753/3257/24]. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115053238> [in Ukrainian].
30. Lviv Court of Appeal. (2022, October 19). Postanova Lvivskoho apeliatsiinoho sudu vid 19 zhovtnia 2022 r. po spravi pro administratyvne pravoporushennia № 943/920/22 [Ruling of the Lviv Court of Appeal of October 19, 2022 in the case of an administrative offense No. 943/920/22]. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106935165> [in Ukrainian].
31. Volyn Court of Appeal. (2024, January 17). Postanova Volynskoho apeliatsiinoho sudu vid 17 sichnia 2024 roku po spravi pro administratyvne pravoporushennia № 161/19300/23 [Ruling of the Volyn Court of Appeal of January 17, 2024 in the case of an administrative offense No. 161/19300/23]. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116377097> [in Ukrainian].
32. Plenum of the Supreme Court of Ukraine. (1992, June 26). Postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy «Pro zastosuvannia sudamy zakonodavstva, shcho peredbachaie vidpovidalnist za posiahannia na zhyttia, zdorovia, hidnist ta vlasnist suddiv i pratsivnykiv pravoohoronnykh orhaniv» № 8 vid 26.06.1992 r. [Resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine «On the application by courts of legislation that provides for liability for encroachment on the life, health, dignity and property of judges and law enforcement officers» No. 8 of 26.06.1992]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-92> [in Ukrainian].
33. Constitutional Court of Ukraine. (2011, October 11). Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 11 zhovtnia 2011 r. № 10-rp/2011 [Decision of the Constitutional Court of Ukraine of October 11, 2011 No. 10-rp/2011]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-11> [in Ukrainian].
34. Dniprovskyi District Court of Kyiv. (2022, August 1). Postanova Dniprovskoho raionnoho sudu mista Kyieva vid 01 serpnia 2022 r. po spravi pro administratyvne pravoporushennia № 755/4020/22 [Ruling of the Dniprovskyi District Court of Kyiv of August 1, 2022 in the case of an administrative offense No. 755/4020/22]. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105721272> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 25.01.2025

Valieiev R., *Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor at the Department of Administrative Law and Process, Dnipro State University of Internal Affairs (Dnipro, Ukraine)*

CASE LAW OF APPELLATE COURTS ON WILLFUL DISOBEDIENCE TO LAWFUL POLICE ORDERS DURING CURFEW

During the legal regime of martial law, the application of Article 185 of the Ukrainian Code of Administrative Offenses has actually become the most effective influence on malicious curfew violators. The article examines the problem of bringing administrative liability for willful disobedience to a lawful order or demand of a police officer, a member of a public formation for the protection of public order and the State border, or a military serviceman, committed during the curfew. For this purpose, the author analyzes the decisions of the appellate courts made in Ukraine during martial law.

The author attempts to summarize in a table the circumstances of the case and the shortcomings in the documentation which affected the outcome of the proceedings. Thus, nine clusters of relevant cases have been identified: I) the protocol does not state what actions the offender committed that would meet the disposition of Art. 185 of the Code of Administrative Offenses; II) incorrect wording of the offense in the protocols (willful disobedience to the order to impose a curfew); III) the person did not directly refuse to comply with the requirement to leave the street during the curfew; IV) insufficient proper, admissible and reliable evidence; V) the person maliciously refused to get out of the vehicle contrary to the lawful

request of the police officer; VI) willful disobedience was preceded by disorderly conduct; VII) willful disobedience was preceded by driving while intoxicated; VIII) willful disobedience consisted of refusal to comply with a lawful request to present documents for verification; IX) the wording of essence of the offense "violated the requirements of the Decree of the President of Ukraine".

Having carried out a substantive analysis of these decisions, the author concludes that the key aspects of bringing persons to liability for willful disobedience to the lawful demands of police officers during the curfew are: 1) clarity and correctness of the wording in the protocol; 2) availability of a set of appropriate, admissible and reliable evidence consistent with each other; 3) absence of circumstances excluding liability; 4) proof of malicious disobedience; 5) proof of legality, clarity, persistence and repeatedness of the police officer's demand or order; 6) proof of the police officer's being "on duty" to protect public order.

Key words: violation of the curfew, case law, willful disobedience to a lawful police orders, Ukrainian Code of Administrative Offenses, appellate courts, martial law, evidence.

DOI 10.32782/2786-9156.109.1.116-123

УДК 342.951

Рекуненко Т. О., кандидат юридичних наук, доцент, начальник відділу забезпечення якості освіти Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків, Україна)
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-7668-0581>

ОБ'ЄКТИВНІ ОЗНАКИ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У ГАЛУЗІ ФІНАНСІВ

У статті, ґрунтуючись на аналізі чинного законодавства, наукових джерел і правозастосовної практики, визначено загальний, родовий та безпосередні об'єкти адміністративних правопорушень у галузі фінансів. Під останніми в широкому розумінні слід вважати суспільні відносини, що виникають у процесі фінансово-економічної діяльності, регулюються нормами фінансового, господарського, податкового права, а також права соціального забезпечення та охороняються заходами адміністративної відповідальності, передбаченими чинним адміністративно-деліктним законодавством України.

Визначення об'єкта конкретного адміністративного правопорушення у галузі фінансів дає змогу ідентифікувати, які саме суспільні відносини зазнають посягання – врегульовані нормами фінансового, господарського, податкового права або права соціального забезпечення. Водночас, автором зазначається, що для правильної кваліфікації правопорушень у галузі фінансів важливе значення має характеристика їхньої об'єктивної сторони. В адміністративно-правовій теорії вона розглядається як зовнішній прояв протиправної поведінки, що існує в об'єктивній реальності у вигляді конкретних форм правопорушень. Об'єктивна сторона адміністративного правопорушення у галузі фінансів визначається сукупністю ознак, закріплених у диспозиції відповідної норми глави 12 Особливої частини розділу II Кодексу України про адміністративні правопорушення. Ці ознаки характеризують зовнішню сторону протиправного винного діяння та є обов'язковими для його кваліфікації як адміністративного проступку у галузі фінансів. Акцентовується увага на тому, що встановлення об'єктивної сторони адміністративного правопорушення у галузі фінансів має важливе значення для визначення його як простого або складного адміністративного проступку, а також для з'ясування особливостей юридичного складу. Залежно від наявності чи відсутності шкідливих наслідків для об'єкта посягання, юридичний склад правопорушення може бути формальним, матеріальним або формально-матеріальним.

Ключові слова: ознаки, об'єкт, об'єктивна сторона, поділ, класифікація, правопорушення, дія, бездіяльність, галузь фінансів, запобігання.

Постановка проблеми. Кожне адміністративне правопорушення у галузі фінансів має власні об'єктивні та суб'єктивні ознаки, визначені конкретними нормами глави 12 Особливої частини розділу II КУпАП. Однак ця глава не містить чіткого розмежування адміністративних правопорушень у галузі фінансів. Це пояснюється тим, що деякі її норми охоплюють адміністративну відповідальність за проступки, які можуть мати місце у різних сферах – торгівлі, наданні послуг, підприємницькій діяльності. Водночас науковий інтерес становить дослідження саме особливостей юридичного складу та специфіки кваліфікації правопорушень у галузі фінансів, відповідальність за які передбачена нормами глави 12 Особливої частини розділу II КУпАП, а в окремих випадках – і конкретними частинами цих норм.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розкриттю змісту поняття та складу адміністративного правопорушення у галузі фінансів, встановленню ознак і підстав настання відповідальності за їх вчинення присвячено наукові доробки значної кількості вчених-адміністративістів, таких як: В. Б. Авер'янов, С. М. Алфьоров, В. В. Баштанник, Ю. П. Битяк, С. В. Ващенко, В. В. Галуцько, В. М. Гаращук, І. В. Гиренко, С. Т. Гончарук, Г. Ю. Гулявська, О. Ю. Дрозд, Г. Г. Забарний, Р. Я. Заяць, З. Р. Кісіль, М. В. Ковалів,

Т. О. Коломоєць, В. К. Колпаков, Г. Й. Ткач, Н. В. Хорошак, Н. О. Цюприк та ін. Однак, незважаючи на достатньо потужну науково-дослідницьку базу із окресленої проблематики, нині бракує досліджень актуальних питань щодо визначення об'єктивних ознак адміністративних правопорушень у галузі фінансів, сутності та особливостей притягнення до відповідальності за їх вчинення.

Формулювання цілей. Мета статті – на основі аналізу чинного законодавства, наукових джерел і правозастосовної практики визначити загальний, родовий та безпосередні об'єкти адміністративних правопорушень у галузі фінансів.

Виклад основного матеріалу. Важливість дослідження об'єктивних ознак адміністративних правопорушень у галузі фінансів пояснюється тим, що від точності встановлення всіх елементів складу адміністративного правопорушення залежить правильна кваліфікація протиправного діяння, а відповідно і рівень дотримання законності у цій галузі.

Законність є ключовим принципом функціонування держави та її органів, спрямованим на забезпечення прав і свобод громадян, а також дотримання рівності перед законом. Важливість цього принципу полягає в тому, що всі органи законодавчої, виконавчої та судові влади та місцеве самоврядування повинні діяти виключно в межах своєї компетенції, визначеної Конституцією України та іншими нормативно-правовими актами. Як основа державного управління, законність передбачає виконання державних функцій правовими засобами та у правових формах. Це особливо важливо з огляду на вплив органів виконавчої влади на різноманітні сфери суспільного життя. Вони мають право ухвалювати нормативні та індивідуальні акти, розглядати справи щодо адміністративної чи дисциплінарної відповідальності, а також здійснювати адміністративну юрисдикцію. Таким чином, законність є гарантією стабільності, правопорядку та ефективного управління в суспільстві [1, с. 346].

Встановлення ознак адміністративного правопорушення є ключовим етапом у кожному провадженні. Об'єктивні ознаки складу правопорушення включають об'єкт посягання, який охоплює суспільні відносини, що регулюються та охороняються адміністративним правом. Крім того, важливу роль відіграє об'єктивна сторона, яка визначає зовнішні характеристики діяння, його протиправність, шкідливі наслідки, причинний зв'язок між діянням і наслідками, а також враховує місце, час і спосіб вчинення правопорушення.

Варто звернути увагу на те, що об'єкт адміністративного правопорушення має класифікацію, яка необхідна для теоретичного розуміння і практичного застосування вчення про об'єкт адміністративного правопорушення, визначає його місце в загальній системі суспільних відносин, що охороняються. До того ж розмежування об'єкта адміністративного делікту на певні види допомагає згрупувати весь масив суспільних відносин, що охороняються адміністративним законом, правильно кваліфікувати протиправні діяння, а також обрати належний захід впливу на правопорушника. Наприклад, О. Г. Стрельченко виділяє кілька рівнів об'єктів залежно від ступеня їх узагальнення:

Загальний об'єкт – це ті суспільні відносини, що регулюються та охороняються нормами адміністративного права. Він є спільним для всіх адміністративних правопорушень.

Родовий об'єкт – групи однорідних суспільних відносин, які разом утворюють загальний об'єкт. Його можна розділити за різними критеріями: а) за галуззю права, яка регулює відносини (адміністративні, трудові, цивільні тощо); б) за сферою діяльності (сільське господарство, промисловість, транспорт); в) за змістом суспільних відносин (власність, громадський порядок, здоров'я населення).

Видовий об'єкт – окрема складова частина родового об'єкта, що об'єднує суспільні відносини, характерні для певних правопорушень. Наприклад, у межах родового об'єкта «власність» можна виділити приватну, комунальну та державну. Законодавець використовує цей рівень під час встановлення відповідальності за конкретні порушення (наприклад, у сфері дорожнього руху, прав споживачів тощо).

Безпосередній об'єкт – конкретні суспільні відносини, яким завдається шкода внаслідок правопорушення [2, с. 139].

При визначенні загального об'єкта правопорушення слід враховувати позицію А. В. Гуржій, який наголошує, що об'єкт адміністративного правопорушення є ключовою ознакою складу адміністративного проступку. Він забезпечує правильну кваліфікацію правопорушення та відіграє важливу роль у структурі вітчизняного адміністративно-деліктного законодавства. По-перше, саме об'єкт посягання визначає суспільну небезпеку діяння та його спрямованість. Жодна дія не може вважатися деліктом, якщо вона не завдає шкоди суспільно значущому об'єкту. По-друге, об'єкт правопорушення є критерієм розмежування між адміністративними проступками, цивільними деліктами та злочинами. Деякі об'єкти охороняються виключно кримінальним правом, інші – лише адміністративним чи цивільним [3].

Родовий об'єкт правопорушення, наголошує О. М. Стороженко, зазвичай легко визначити, оскільки він часто вказується у назві відповідної глави КУпАП або у назві закону, який містить адміністративно-деліктну норму [4, с. 114].

Безпосередній об'єкт адміністративного правопорушення, згідно з визначенням О. Ю. Дрозда та І. В. Федорчака, охоплює ті суспільні відносини, які захищаються конкретною статтею Особливої частини КУпАП. Саме ці відносини зазнають шкоди внаслідок дій, що відповідають ознакам певного складу адміністративного проступку [5, с. 567; 6, с. 127; 7, с. 160]. Об'єкт адміністративного правопорушення, згідно з думкою К. О. Чишко, визначається як суспільні відносини, що охороняються нормами КУпАП або іншими законами України [8, с. 76]. Водночас можна припустити, що авторка намагається підкреслити важливість аналізу правопорушень через призму їхнього безпосереднього та родового об'єктів, адже в окремих ситуаціях ці поняття можуть збігатися, що вимагає більш глибокого розгляду сутності самого правопорушення [8, с. 12].

Горизонтальна класифікація об'єктів адміністративного правопорушення базується на концепції поліоб'єктності, яка передбачає, що окремі правопорушення можуть одночасно посягати на декілька різних суспільних відносин. У такому випадку ці відносини отримують статус безпосередніх об'єктів правопорушення, які поділяються на основні та додаткові. Основний безпосередній об'єкт визначається як ключові суспільні відносини, які законодавець прагне захистити, створюючи адміністративно-деліктну норму. Цей намір законодавця відображається у структурі КУпАП через розміщення норми в конкретній главі Особливої частини.

Отже, основний об'єкт є визначальним елементом для законодавчого віднесення адміністративного правопорушення до певної категорії правопорушень. Додаткові об'єкти, хоча й зазнають впливу від того самого проступку, не мають вирішального значення для систематизації адміністративно-деліктного законодавства. Таким чином, законодавець акцентує увагу на родовому об'єкті, який є ключовим у процесі класифікації правопорушень [9, с. 52]. Суспільні відносини, які регулюються законодавством, можуть мати різні значення залежно від конкретних правопорушень. У деяких випадках вони виступають як основний об'єкт, тобто головна сфера, на яку спрямоване правопорушення. В інших ситуаціях ці ж самі відносини можуть бути додатковим об'єктом, що підкреслює їх вторинну роль у контексті конкретного порушення.

На наш погляд, під безпосереднім об'єктом правопорушення у галузі фінансів слід розуміти суспільні відносини, що виникають у процесі фінансово-економічної діяльності, регулюються нормами фінансового, господарського, податкового права, а також права соціального забезпечення та охороняються заходами адміністративної відповідальності, передбаченими чинним адміністративно-деліктним законодавством України.

Об'єктивна сторона адміністративного правопорушення є важливим елементом, який дозволяє визначити його суспільну небезпеку та характер завданої шкоди. Цей аспект розкриває антисоціальну сутність діяння і допомагає оцінити ступінь його впливу на суспільство. Для встановлення таких ознак необхідно аналізувати конкретний юридичний факт, який відображає протиправну поведінку.

Проте, серед науковців відсутня єдина позиція щодо визначення поняття об'єктивної сторони адміністративного правопорушення. Так, В. В. Середа та З. Р. Кісіль зазначають, що об'єктивна сторона складу адміністративного правопорушення характеризує це правопорушення як антигромадський акт поведінки порушника норми адміністративного права і проявляється в дії або бездіяльності, її наслідках і причинному зв'язку між вчиненим діянням і протиправним результатом, що настав [10, с. 43; 11, с. 121].

На думку В. А. Бортник, об'єктивна сторона – це зовнішній прояв діяння, який включає поведінку особи, наслідки, що спричинили шкоду об'єкту посягання, а також процес дії, який відбувається протягом певного часу [12]; С. В. Ващенко та В. Г. Поліщук, визначають об'єктивну сторону адміністративного проступку як сукупність зовнішніх ознак, які характеризують акт поведінки правопорушника. Вона складається із системи ознак, передбачених нормою адміністративного права, що визначають зовнішній бік правопорушення. Об'єктивна сторона дає змогу оцінити суспільну шкідливість проступку, його спрямованість, а також включає ряд ознак, які поділяються на основні та факультативні [13].

Об'єктивна сторона відіграє ключову роль у встановленні об'єктивної істини у справах про адміністративні правопорушення. Саме через аналіз фактичного діяння можливо визначити склад правопорушення, включаючи його суб'єктивні характеристики, які проявляються в конкретних діях людини [14, с. 55]. Об'єктивна сторона правопорушення відіграє важливу роль у процесі правового аналізу, оскільки саме вона дозволяє ідентифікувати конкретну адміністративно-деліктну норму, що регулює певну ситуацію. Завдяки аналізу об'єктивної сторони можна чітко розмежувати схожі правопорушення, які мають однакові характеристики в інших аспектах юридичного складу. Основні відмінності між такими деліктами часто полягають саме у деталях об'єктивної сторони, що дає змогу точно визначити правову кваліфікацію дій [15, с. 99].

Адміністративне правопорушення у сфері фінансів характеризується діянням, яке може проявлятися як у формі дії, так і бездіяльності. Це діяння завжди має бути чітко визначене в диспозиції відповідної статті Особливої частини Кодексу України про адміністративні правопорушення (КУпАП) або логічно випливати з її змісту. У деяких випадках такі правопорушення можуть виникати через комбінацію дій і бездіяльності.

Особливістю норм, які регулюють адміністративні правопорушення у фінансовій сфері, є їх бланкетний характер. Це означає, що такі норми лише загалом описують правопорушення, але для детального визначення його ознак необхідно звернутися до інших нормативних актів. Зокрема, до Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні», який встановлює основні вимоги до ведення обліку та складання фінансової звітності.

Факультативні ознаки об'єктивної сторони адміністративного делікту, такі як час, місце, спосіб вчинення правопорушення, шкідливі наслідки та причинний зв'язок, мають важливе значення для аналізу складу адміністративного проступку. Зокрема, спосіб вчинення протиправного діяння визначається як прийоми й послідовність дій, які особа застосовує під час вчинення порушення. Як зазначає Я. В. Задорожна, ця ознака закріплюється у положеннях Особливої частини КУпАП і може бути обов'язковою для одних складів проступків та необов'язковою для інших. Це викликає дискусії щодо її ролі у визначенні складу адміністративного правопорушення [16, с. 4–10].

Залежно від наявності шкідливих наслідків розрізняють такі склади адміністративних правопорушень:

- 1) матеріальні склади, коли норма права передбачає настання шкідливих наслідків як обов'язкову умову правопорушення.
- 2) формальні склади, коли правопорушення визнається завершеним незалежно від настання негативних наслідків.

Розмір шкідливих наслідків є важливим фактором, який дозволяє оцінити рівень суспільної небезпеки конкретного діяння. Це у свою чергу впливає на його юридичну кваліфікацію. Важливо забезпечити наявність чіткого причинного зв'язку між протиправним діянням та його наслідками, щоб коректно визначити правові наслідки та міру відповідальності.

Причинний зв'язок є ключовим елементом для встановлення відповідальності особи за адміністративне правопорушення. Він визначає об'єктивну залежність між діянням (дією або бездіяльністю) та наслідками, які мають суспільно шкідливий характер. У випадках, коли склад правопорушення має матеріальну конструкцію, наявність причинного зв'язку є необхідною умовою для притягнення до відповідальності.

Особливості причинного зв'язку у правопорушеннях у галузі фінансів зумовлені:

- змістом суспільних відносин, що виступають їхніми безпосередніми об'єктами,
- механізмом заподіяння шкоди цим відносинам,
- природою негативних наслідків.

Висновки. Об'єкт адміністративного правопорушення у галузі фінансів є важливим елементом, який визначає суспільно-шкідливі наслідки та вплив на суспільні відносини. Його встановлення дозволяє правильно кваліфікувати правопорушення, забезпечити систематизацію адміністративно-деліктних норм та обґрунтованість рішень щодо накладення адміністративних стягнень. Від точності визначення об'єкта залежить ефективність розгляду адміністративних справ та застосування відповідних заходів впливу.

Адміністративні правопорушення в галузі фінансів охоплюють суспільні відносини, які регулюються адміністративним правом і знаходять своє закріплення у відповідних нормах законодавства. Загальний об'єкт таких правопорушень включає відносини, які охороняються адміністративним правом, а родовий об'єкт визначений у Главі 12 Особливої частини КУпАП.

Безпосередній об'єкт адміністративних правопорушень у фінансовій сфері охоплює конкретні суспільні відносини, що регулюються нормами права. Об'єктивна сторона таких правопорушень проявляється у дії або бездіяльності, які порушують встановлені правила або норми. Для правильної кваліфікації адміністративного правопорушення важливо ретельно з'ясувати його об'єктивні ознаки, враховуючи якість законодавчого визначення, методику встановлення порушення та повноту процесуальної фіксації. Ці аспекти мають вирішальне значення для забезпечення ефектив-

ного застосування норм адміністративного права та захисту фінансових відносин від неправомірних дій.

Використані джерела:

1. Адміністративне право України: підручник / за заг.ред. д.ю.н., проф. Коломоєць Т.О. Київ, 2008. 457 с.
2. Стрельченко О. Г. Специфіка проступку як складової частини адміністративного делікту. *Право і суспільство*. 2012. № 3. С. 137–143. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2012_3_31.
3. Гуржій А. В. Об'єкт правопорушення як критерій структуризації адміністративно-деліктного законодавства. *Юридична наука*. 2015. № 4. С. 14–19.
4. Стороженко О. М. Адміністративно-правова кваліфікація зловживань монополієм (домінуючим) становищем на ринку : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2008. 183 с.
5. Дрозд О. Ю. Об'єкт адміністративного проступку. *Велика українська юридична енциклопедія* : у 20 т. / редкол.: Ю. П. Битяк (голова) та ін. Харків: Право, 2020. С. 566–568.
6. Адміністративна відповідальність за самовільне зайняття земельної ділянки : монографія. О. Ю. Дрозд, О. В. Копан, С. М. Рогозін та ін. Київ : МП Леся, 2013. 240 с.
7. Федорчак І. В. Адміністративно-правова характеристика об'єкта адміністративного правопорушення у сфері земельних правовідносин. *Вісник Запорізького національного університету. Серія: «Юридичні науки»*. 2014. № 1. С. 158–163.
8. Чишко К. О. Адміністративно-правова кваліфікація правопорушень у сфері забезпечення громадського порядку та громадської безпеки : монографія / за ред. О. Ю. Салманової. Харків : Панов, 2017. 232 с.
9. Нефедова А. В. Об'єкт адміністративних проступків на автомобільному транспорті. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Право»*. 2019. № 55. Т. 2. С. 49–54.
10. Середа В. В., Кісіль З. Р., Кісіль Р.-В. В. Адміністративне право: навчальний посібник. Львів: ЛьвДУВС, 2014. 520 с.
11. Гонтар З. Г. Адміністративне право : навч. посіб. Львів, 2019. 172 с.
12. Бортник В. А. Адміністративне право України: навч. посіб. Київ: ДП Вид. дім «Персонал», 2012. 222 с.
13. Адміністративне право України. Академічний курс: підруч. Т. 1. Загальна частина / ред. колегія: В. Б. Авер'янов (голова). Київ: Юридична думка, 2004. 584 с.
14. Самойлович А. А. Об'єктивна сторона корупційних правопорушень. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2019. Вип. 58. Т. 2. С. 54–57.
15. Гуржій А. В. Адміністративна відповідальність за порушення правил дорожнього перевезення небезпечних вантажів та проїзду великогабаритних і великовагових транспортних засобів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2013. 210 с.
16. Задорожна Я. В. Спосіб вчинення протиправного діяння як ознака об'єктивної сторони адміністративного проступку: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Запоріжжя, 2016. 18 с.

References:

1. Administratyvne pravo Ukrainy (2008) [Administrative law of Ukraine]: pidruchnyk / Za zah.red. d.iu.n., prof. Kolomoiets T.O. Kyiv [in Ukrainian].
2. Strelchenko, O. H. (2012). Spetsyfika prostupku yak skladovoi chastyny administratyvnoho deliktu [Specificity of the offense as a warehouse part of the administrative tort]. *Pravo i suspilstvo*, 3, 137–143. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2012_3_31 [in Ukrainian].
3. Hurzhii, A. V. (2015). Obiekt pravoporushennia yak kryterii strukturnyzatsii administratyvno-deliktneho zakonodavstva [The object of law violation as a criterion for the structuring of administrative-tort legislation]. *Yurydychna nauka*, 4, 14–19 [in Ukrainian].
4. Storozhenko, O. M. (2008). Administratyvno-pravova kvalifikatsiia zlovzhyvan monopolnym (dominuiuchym) stanovyshchem na rynku [Administrative and legal qualifications against monopoly (dominant) position in the market]. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].

5. Drozd, O. Yu. (2020). Obiekt administratyvnoho prostupku [Object of administrative offense]. *Velyka ukrainska yurydychna entsyklopediia : u 20 t. / redkol.: Yu. P. Bytiak (holova) ta in. Kharkiv: Pravo*. S. 566–568 [in Ukrainian].
6. Administratyvna vidpovidalnist za samovilne zainiattia zemelnoi dilianky (2013). [Administrative responsibility for self-employment of land plots] : monohrafia / O. Yu. Drozd, O. V. Kopan, S. M. Rohozin ta in. Kyiv : MP Lesia [in Ukrainian].
7. Fedorchak, I. V. (2014). Administratyvno-pravova kharakterystyka obiektu administratyvnoho pravoporushennia u sferi zemelnykh pravovidnosyn [Administrative and legal characteristics of the object of administrative law violation in the sphere of land legal issues]. *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu. Serii: «Iurydychni nauky», 1*, 158–163 [in Ukrainian].
8. Chyshko, K. O. (2017). Administratyvno-pravova kvalifikatsiia pravoporushen u sferi zabezpechennia hromadskoho poriadku ta hromadskoi bezpeky [Administrative and legal qualification of offenses in the sphere of ensuring public order and public safety] : monohrafiia / za red. O. Yu. Salmanovoi. Kharkiv : Panov [in Ukrainian].
9. Nefedova, A. V. (2019). Obiekt administratyvnykh prostupkiv na avtomobilnomu transporti [The object of administrative violations in road transport]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii «Pravo», 55, Vol. 2*, 49–54 [in Ukrainian].
10. Sereda, V. V., Kisil, Z. R., & Kisil, R.-V. V. (2014). *Administratyvne pravo [Administrative law]: navchalnyi posibnyk*. Lviv: LvDUVS [in Ukrainian].
11. Hontar, Z. H. (2019). *Administratyvne pravo [Administrative law] : navch. posib*. Lviv [in Ukrainian].
12. Bortnyk, V. A. (2012). *Administratyvne pravo Ukrainy [Administrative law of Ukraine]: navch. posib*. Kyiv: DP Vyd. dim «Personal» [in Ukrainian].
13. Administratyvne pravo Ukrainy. Akademichnyi kurs (2004). [Administrative law of Ukraine. Academic course] : pidruch. T. 1. Zahalna chastyna / red. kolehiia: V. B. Averianov (holova). Kyiv: Yurydychna dumka. [in Ukrainian].
14. Samoilovych, A. A. (2019). Obiektivna storona koruptsiinykh pravoporushen [The objective side of corruption crimes]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Pravo, 58, Vol. 2*, 54–57 [in Ukrainian].
15. Hurzhii, A. V. (2013). Administratyvna vidpovidalnist za porushennia pravyl dorozhnoho perevezennia nebezpechnykh vantazhiv ta proizdu velykohabarytnykh i velykovahovykh transportnykh zasobiv [Administrative responsibility for violating the rules of road transportation of unsafe vehicles and the passage of oversized and heavy-duty vehicles]. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
16. Zadorozhna, Ya. V. (2016). Sposib vchynennia protypravnoho diiania yak oznaka obiektyvnoi storony administratyvnoho prostupku [The method of committing an unlawful act as a sign of the objective side of an administrative offense]. *Extended abstract of Candidate's thesis*. Zaporizhzhia [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 28.02.2025

Rekunenko T., Candidate of Law, Associate Professor, Head of the Department of Education Quality Assurance, Kharkiv National University of Internal Affairs (Kharkiv, Ukraine)

OBJECTIVE SIGNS OF ADMINISTRATIVE OFFENCES IN THE FINANCIAL SECTOR

The article, based on the analysis of current legislation, scientific sources and law enforcement practice, defines the general, generic and direct objects of administrative offenses in the field of finance. The latter, in a general sense, should be understood as social relations that arise in the process of financial and economic activity, are regulated by the norms of financial, economic, tax law, as well as social security law and are protected by administrative liability measures provided for by the current administrative tort law of Ukraine.

Determining the object of a specific administrative offense in the field of finance makes it possible to identify which social relations are subject to encroachment – regulated by the norms of financial, economic, tax law or social security law. At the same time, the author notes that for the correct qualification of

offenses in the field of finance, the characteristics of their objective side are important. In administrative law theory, it is considered as an external manifestation of unlawful behavior that exists in objective reality in the form of specific forms of offenses. The objective side of an administrative offense in the field of finance is determined by a set of features enshrined in the disposition of the relevant norm of Chapter 12 of the Special Part of Section II of the Code of Administrative Offenses. These features characterize the external side of an unlawful criminal act and are mandatory for its qualification as an administrative offense in the field of finance. Attention is focused on the fact that establishing the objective side of an administrative offense in the field of finance is important for determining it as a simple or complex administrative offense, as well as for clarifying the features of the legal structure. Depending on the presence or absence of harmful consequences for the object of the encroachment, the legal structure of the offense can be formal, material or formal-material.

Key words: signs, object, objective side, division, classification, offense, action, inaction, financial sector, prevention.

DOI 10.32782/2786-9156.109.1.124-134

УДК 35:338.2:614.2

Савченко Р. А., аспірант, відділ проблем модернізації господарського права та законодавства Державної установи «Інститут економіко-правових досліджень імені В. К. Мамутова Національної академії наук України» (м. Київ, Україна)

e-mail: massrabota@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0006-1476-0993>

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДОБРОВІЛЬНОГО МЕДИЧНОГО СТРАХУВАННЯ В УКРАЇНІ

Наукова стаття присвячена встановленню особливостей правового регулювання добровільного медичного страхування. Вивчено законодавчі акти, які встановлюють правові засади надання фінансових послуг, комерційного й соціального страхування. Проаналізовано підзаконні акти, що закріплюють правовий статус страхових компаній і вимоги до ліцензування страховиків. З'ясовано думки науковців у галузях права, економіки й медицини, які досліджували особливості медичного страхування.

Запропоновано визначення медичного страхування як різновиду цивільних договорів особистого комерційного страхування, які укладаються між громадянином і страховою компанією для оплати додаткових медичних послуг, що не фінансуються за рахунок державної програми фінансових гарантій медичного обслуговування населення. Визначено особливості правового регулювання медичного страхування. Указано, що законодавчі акти закріплюють загальні вимоги до укладення договорів страхування, але не передбачають спеціальних умов договорів добровільного медичного страхування. Зауважено, що страхова компанія, яка збирається надавати послуги з медичного страхування, має отримати ліцензію на здійснення господарської діяльності зі страхування за такими класами страхування, як страхування на випадок хвороби і страхування від нещасного випадку. Зроблено висновок, що для здійснення медичного страхування страховій компанії варто розробити низку внутрішніх нормативно-правових актів: загальні умови такого страхового продукту, як добровільне медичне страхування, правила надання фінансових послуг із медичного страхування, правила розгляду звернень споживачів фінансових послуг, методика розрахунку страхових тарифів за медичним страхуванням тощо.

Стверджено, що для вдосконалення правового регулювання добровільного медичного страхування необхідно розробити й затвердити окремі ліцензійні умови медичного страхування.

Ключові слова: медичне страхування, правове регулювання, добровільне страхування, обов'язкове страхування, страхова компанія, ліцензійні умови, фінансові послуги.

Постановка проблеми. Надання фінансових послуг у формі добровільного медичного страхування має потенціал для збільшення фінансування системи охорони здоров'я й покращення доступу застрахованих громадян до високоякісних і високоспеціалізованих медичних послуг. Однак господарська діяльність страхових компаній у цій сфері вимагає належного правового регулювання, що забезпечить прозорість процесів і захист прав усіх учасників страхових правовідносин.

Крім того, під час прийняття рішень про здійснення страхової виплати або визначення її розміру можуть виникати судові спори між клієнтами і страховими компаніями. Указані чинники демонструють складність і багатогранність правового регулювання добровільного медичного страхування, що зумовило вибір теми дослідження.

Ситуацію ускладнює безсистемність державної політики у сфері охорони здоров'я, яка поки що унеможливорює впровадження жодної з чинних моделей страхування [1, с. 198]. Це підтверджується тривалими численними дискусіями щодо доцільності запровадження системи медичного страхування, зокрема обов'язкового медичного страхування, на законодавчому рівні [2, с. 488]. Таким чином, дослідження питань правового регулювання медичного страхування є не

лише актуальним, а й необхідним для вдосконалення механізмів захисту прав усіх учасників страхових відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми правового регулювання медичного страхування певною мірою висвітлено в працях науковців у галузях права, економіки й медицини. Під час підготовки статті враховано результати досліджень таких авторів, як В. О. Заросило [3], А. В. Крижевський [4], Д. В. Крилов [5], Н. Я. Климух [6], О. І. Миколенко, М. І. Лазарева [7], Я. С. Новосад [8], М. І. Пипяк [9], Н. М. Петечеп [10], В. Ю. Стеценко [11], А. П. Святошнюк [12], В. І. Теремецький [13], І. М. Федорович [14]. У наукових роботах зазначених учених проаналізовано окремі аспекти добровільного медичного страхування як виду фінансових послуг і проблеми правового регулювання цієї сфери.

Водночас варто зазначити, що спеціальних комплексних наукових досліджень, повністю присвячених питанням правового регулювання добровільного медичного страхування, поки що не проведено. Це зумовлює актуальність подальшого дослідження цієї проблематики.

Формулювання цілей. Мета статті – визначити особливості правового регулювання добровільного медичного страхування в Україні, зокрема, шляхом аналізу чинних законодавчих і підзаконних актів, які встановлюють засади надання фінансових послуг у сфері медичного страхування, ліцензійні вимоги до страховиків і їхньої господарської діяльності, а також запропонувати шляхи вдосконалення нормативно-правового регулювання задля створення ефективної системи добровільного медичного страхування.

Виклад основного матеріалу. Правові засади страхування в Україні встановлені низкою законодавчих актів. Так, цьому виду господарської діяльності законодавець приділив увагу в п. 69 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про страхування», де визначив страхування як правовідносини щодо захисту страхових інтересів фізичних і юридичних осіб під час страхування ризиків, пов'язаних із життям, здоров'ям, працездатністю й пенсійним забезпеченням, з володінням, користуванням і розпорядженням майном, з відшкодуванням страхувальником заподіяної ним шкоди особі або її майну, у разі настання страхових випадків, визначених договором страхування, за рахунок коштів фондів, що формуються шляхом сплати страхувальниками страхових платежів [15].

Особливу увагу варто звернути на те, що серед перелічених страхових ризиків прямо зазначено ризики, пов'язані із завданням шкоди здоров'ю. Це положення підкреслює важливість страхування як механізму соціального захисту й регулювання ризиків, пов'язаних із охороною здоров'я, що є актуальним для розвитку добровільного медичного страхування в Україні.

Відповідно до ст. 980 Цивільного кодексу (далі – ЦК) України предметом договору страхування є передача громадянином страховій компанії за плату ризику, пов'язаного з об'єктом страхування, на умовах, визначених договором страхування або законодавством України. Серед об'єктів страхування перелічені життя, здоров'я, працездатність, майно та відповідальність [16]. Отже, здоров'я людини може бути об'єктом страхування.

Зауважимо, що в ст. 4 Закону України «Про страхування» серед класів страхування передбачено страхування від нещасного випадку і страхування на випадок хвороби, зокрема медичне страхування. При цьому страхування від нещасного випадку включає страхування на випадок виробничої травми й професійного захворювання [15]. Тож законодавство про страхування передбачає можливість укладення договорів медичного страхування.

У частині 2 ст. 979 ЦК України передбачено, що закон може встановлювати обов'язок фізичних і юридичних осіб укласти договір страхування [16]. Це положення є правовою підставою для обов'язкового страхування.

Згідно зі ст. 4 Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування (далі – Основи законодавства про державне страхування), медичне страхування визнано одним із різновидів державного соціального страхування. У пункті 2 ч. 1 ст. 25 цього нормативного акта визначено, що медичне страхування охоплює діагностику, амбулаторне і стаціонарне лікування, надання медичних виробів і лікарських засобів, забезпечення медичної реабілітації, а також проведення профілактичних та освітніх заходів [17].

Крім того, відповідно до ч. 4 ст. 5 Закону України «Про охорону праці», усі працівники підлягають загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню від нещасного випадку на виробництві й професійного захворювання [18]. Тому варто погодитися з думкою О. І. Миколенка та М. І. Лазарева, що «загальнообов'язкове соціальне медичне страхування є різновидом державного соціального страхування, яке суттєво відрізняється від медичного страхування, що надається відповідно до вимог Закону України «Про страхування»» [7, с. 673].

Проблемам медичного страхування присвячені наукові праці багатьох дослідників у сфері права, економіки й медицини. Так, В. Ю. Стеценко зазначає, що медичне страхування є системою правових норм, які регулюють відносини щодо захисту майнових інтересів фізичних осіб під час отримання медичної допомоги в разі настання страхових випадків, визначених страховим договором або законодавством за рахунок страхових грошових фондів, які формуються за рахунок страхових внесків [11, с. 123]. А. П. Святошнюк визначає медичне страхування як вид цивільно-правових відносин щодо захисту майнових інтересів фізичних осіб у разі настання подій, які обумовлюють необхідність надання медичної допомоги [12, с. 235]. Отже, основною метою медичного страхування є захист майнових інтересів громадян у разі несподіваних медичних витрат, що зумовлені травмою або захворюванням.

Я. С. Новосад наголошує на існуванні обов'язкового й добровільного медичного страхування. Якщо обов'язкове медичне страхування є засобом державного соціального захисту, то добровільне страхування має комерційний характер [8, с. 62]. І. М. Федорович визначає обов'язкове медичне страхування як механізм соціального захисту, який забезпечує зменшення несподіваних витрат на медичну допомогу в разі настання страхових випадків [14, с. 73]. В. О. Заросило стверджує, що державне медичне страхування обов'язково має бути примусовим. На думку вченого, необхідно розробити медичний кодекс, який би регулював як вимоги до якості медичних послуг, так і розпорядження коштами фонду медичного страхування [3, с. 32]. Таким чином, держава запроваджує обов'язкове медичне страхування саме для фінансування галузі охорони здоров'я за рахунок внесків працівників і надання громадянам певних медичних послуг за рахунок коштів державних страхових фондів.

В. І. Теремецький зауважує, що чинне законодавство лише декларує обов'язковість медичного страхування, однак механізму фінансування закладів охорони здоров'я за рахунок коштів єдиного соціального внеску, сплачуваного працівниками та роботодавцями, досі не впроваджено [1, с. 35].

Цікаво, що п. 8 Прикінцевих та перехідних положень Закону України «Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення» уряду України доручено протягом трьох місяців опрацювати питання запровадження державного обов'язкового соціального медичного страхування [19]. Проте цей обов'язок залишився нереалізованим.

А. В. Крижевський у дослідженнях аналізує три законопроекти про обов'язкове соціальне медичне страхування, які протягом 2016–2018 років надходили на розгляд до Верховної Ради України [4, с. 55]. Утім жоден із цих законопроектів не ухвалений, що свідчить про відсутність конкретних кроків для запровадження цієї форми соціального страхування.

Водночас у ст. 4 Закону України «Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення» передбачено можливість добровільного медичного страхування. Зокрема, за рахунок коштів добровільного медичного страхування може бути сплачено витрати на медичну допомогу іноземцям та особам без громадянства, які тимчасово перебувають в Україні. Також за рахунок коштів саме добровільного медичного страхування громадяни України можуть оплатити медичні послуги, лікарські засоби й медичні вироби, які не включені до програми медичних гарантій [19].

Виходячи з принципу свободи договору, визначеного в ст. 6 ЦК України, і вимоги про вільне волевиявлення учасника правочину, закріпленої в ст. 206 ЦК України, договори страхування повинні укладатися добровільно, окрім випадків, установлених законом [16]. Отже, законодавчі акти передбачають можливість укладення договорів добровільного медичного страхування. Однак законодавство України не містить спеціальних норм, які б визначали зміст і сутність добровільного медичного страхування. Крім цього, законодавчі акти не встановлюють спеціальні вимоги до такого різновиду господарської діяльності, як медичне страхування.

Характеризуючи добровільне медичне страхування, Я. С. Новосад наголошує, що добровільні страхові медичні послуги доповнюють обов'язкове державне медичне страхування. Застрахована особа отримує саме ті види медичних послуг, яких вона потребує за призначенням лікаря та які були оплачені страховою компанією [8, с. 63]. Д. В. Крилов звертає увагу на те, що послуги з медичного страхування надаються окремими приватними страховими компаніями. Застрахована особа не отримує особисто страхову виплату, оскільки кошти перераховуються безпосередньо на рахунок лікувально-профілактичного закладу, який надає медичну допомогу [5, с. 57]. Н. Я. Климух зауважує, що добровільне медичне страхування – це вид особистого комерційного страхування, що характеризується принципом страхової еквівалентності та спрямованості страхового внеску саме на використання лише в медичних цілях. Дослідниця зазначає, що добровільне медичне страхування несуттєво координується державою, страхові платежі сплачуються застрахованою особою добровільно, обсяг медичних послуг, які можуть бути надані за програмою медичного страхування, обмежений нормами відповідного договору [6, с. 59]. М. І. Пипяк указує на відмінність добровільного медичного страхування від інших видів страхування. Якщо в багатьох видах страхування здійснення страхової виплати є кінцевим етапом виконання договору, то під час добровільного медичного страхування саме надання оплаченої медичної послуги свідчить про виконання договору [9, с. 111]. Н. М. Петечеп стверджує, що договір добровільного медичного страхування є окремим різновидом договорів страхування як цивільно-правових договорів. При цьому законодавство не визначає особливих вимог до цього виду договорів страхування [10, с. 219]. Отже, можна визначити добровільне медичне страхування як різновид цивільних договорів особистого комерційного страхування, які укладаються між громадянином і страховою компанією, для оплати додаткових медичних послуг, які не фінансуються за рахунок державної програми фінансових гарантій медичного обслуговування населення.

Національне законодавство, яке регулює укладення цивільних договорів і правовий статус страхових компаній, передбачає такі вимоги до здійснення господарської діяльності з добровільного медичного страхування:

- страхова компанія має бути створена в організаційно-правовій формі акціонерного товариства або товариства з додатковою відповідальністю (ч. 1 ст. 8 Закону України «Про страхування») [15];
- страхова компанія має отримати ліцензію на здійснення господарської діяльності зі страхування за такими класами, як страхування на випадок хвороби, у тому числі медичне страхування, і страхування від нещасного випадку, яке охоплює випадки виробничої травми та професійного захворювання (ст. ст. 4 і 11 Закону України «Про страхування») [15];
- статутний капітал страхової компанії повинен дорівнювати певному розміру, який установлений у ст. 40 Закону України «Про страхування» [15];
- договір добровільного медичного страхування має відповідати загальним вимогам, установленим до цивільно-правових договорів страхування, які закріплені в ст. ст. 979–999 ЦК України [16], спеціальним вимогам до договорів про надання фінансових послуг, які закріплені в ст. 9 Закону України «Про фінансові послуги і фінансові компанії» [20], а також особливим вимогам до договорів страхування, які передбачені в ст. 89 Закону України «Про страхування» [15];
- під час укладення й виконання договору добровільного медичного страхування працівники страхової компанії мають дотримуватися прав клієнта, закріплених у ст. ст. 6 і 7 Закону України «Про фінансові послуги і фінансові компанії» [20];
- необхідно розробити такий документ, як політика про врегулювання подій, що мають ознаки страхових випадків за класом медичного страхування, що передбачено в п. п. 18, 19, 23 Положення про вимоги до системи управління страховика [21];
- варто затвердити такий локальний нормативний акт, як порядок розгляду звернень споживачів фінансових послуг, що передбачено в п. 75 Положення про авторизацію надавачів фінансових послуг [22]. Відповідний документ повинен регулювати розгляд заяв клієнтів про здійснення страхових виплат за договорами добровільного медичного страхування;
- варто запровадити внутрішні правила надання фінансових послуг, окремий розділ яких може регулювати умови укладення договорів медичного страхування й порядок здійснення страхових виплат у разі завдання шкоди здоров'ю згідно з п. 74 Положення про авторизацію надавачів фінансових послуг [22];
- на офіційному веб-сайті страхової компанії необхідно оприлюднити інформацію про істотні умови договору медичного страхування, порядок унесення змін до договору, наявність у споживача права достроково розірвати договір, механізм захисту прав споживачів і позасудового врегулювання спорів, що передбачено ст. 50 Закону України «Про страхування» [15] і ст. 7 Закону України «Про фінансові послуги і фінансові компанії» [20];
- страховій компанії варто розробити загальні умови такого страхового продукту, як добровільне медичне страхування, і політику надання індивідуальних консультацій у разі укладення договорів медичного страхування відповідно до п. 90 Положення про авторизацію надавачів фінансових послуг [22];
- необхідно запровадити інформаційний документ про стандартний страховий продукт – медичне страхування, який би включав відомості про строк укладення договору, перелік страхових випадків, розмір страхових платежів та умови здійснення страхової виплати відповідно до ч. 6 ст. 86 Закону України «Про страхування» [15];
- варто затвердити методику розрахунку страхових тарифів за кожним класом страхування, у тому числі за класом медичного страхування, що передбачено в п. п. 19 і 21 Положення про вимоги до системи управління страховика [21];

– варто розробити стратегію та політику управління ризиками, яка може включати перелік видів ризиків за кожним класом страхування, у тому числі за класом медичного страхування, що встановлено в п. 202 Положення про вимоги до системи управління страховика [21];

– необхідно розробити й затвердити політику інформаційної безпеки й інші документи, які передбачають забезпечення захисту інформації клієнтів, котра становить медичну таємницю, що закріплено в пп. 3 п. 76 Положення про авторизацію надавачів фінансових послуг [22];

– варто виконувати вимоги до працівників страховика, які здійснюють реалізацію страхових продуктів відповідно до ст. 76 Закону України «Про страхування» [15];

– страхова компанія повинна дотримуватися вимог ст. ст. 102, 104 Закону України «Про страхування», які встановлюють порядок та умови здійснення страхових виплат [15].

Кожна страхова компанія має самостійно визначати, чи пропонувати громадянам послуги з добровільного медичного страхування. У межах господарської діяльності страхові компанії встановлюють власні правила надання фінансових послуг, що включають умови договорів медичного страхування, методики розрахунку страхових тарифів за відповідними договорами, а також процедури розгляду повідомлень про страхові випадки.

Важливо, що здійснення страхових виплат має відбуватися в порядку, установленому договором страхування та правилами надання фінансових послуг, розробленими конкретною страховою компанією. Усі зазначені локальні нормативно-правові акти мають бути офіційно затверджені в кожній страховій компанії.

Перед укладенням договору страхування клієнту має бути надана вся передбачена законодавством інформація, що забезпечує реалізацію його прав як споживача фінансових послуг. До такої інформації належать умови страхування, порядок здійснення страхових виплат, методика розрахунку страхових тарифів, а також права й обов'язки сторін за договором. Ця інформація має бути доступною для ознайомлення споживачів як на офіційному веб-сайті страхової компанії, так і в друкованих матеріалах, що надаються клієнтам.

Окрему увагу необхідно приділити дотриманню конфіденційності, зокрема збереженню медичної таємниці, яка може стати відомою працівникам страхової компанії у зв'язку з укладенням договору страхування. Забезпечення конфіденційності включає як захист персональних даних клієнта, так і нерозголошення відомостей про його стан здоров'я. Також необхідно гарантувати збереження таємниці страхування, що стосується фінансових умов та інших аспектів страхових правовідносин.

Виконання зазначених вимог є обов'язковою умовою для будь-якого виду страхування, зокрема й медичного, оскільки саме вони забезпечують захист прав споживачів, підвищують їхню довіру до страхових компаній і сприяють прозорості страхових правовідносин.

Висновки. Добровільне медичне страхування – це різновид цивільних договорів особистого комерційного страхування, які укладаються між громадянином і страховою компанією, для оплати додаткових медичних послуг, які не фінансуються за рахунок державної програми фінансових гарантій медичного обслуговування населення.

Особливості правового регулювання добровільного медичного страхування полягають у такому:

– договори добровільного медичного страхування в Україні можуть укласти іноземці, які тимчасово перебувають в Україні та на яких не поширюється програма державних фінансових гарантій медичного обслуговування населення;

– громадяни України, які уклали договір добровільного медичного страхування, можуть отримати ті медичні послуги, які не входять до програми державних фінансових гарантій медичного обслуговування населення;

– ЦК України, Закон України «Про страхування», Закон України «Про фінансові послуги та фінансові компанії» встановлюють загальні вимоги до укладення договорів страхування, але не передбачають спеціальних умов договорів добровільного медичного страхування;

– страхова компанія повинна отримати ліцензію на здійснення господарської діяльності зі страхування за такими класами страхування, як страхування на випадок хвороби, у тому числі медичне страхування, і страхування від нещасного випадку;

– для здійснення медичного страхування страховій компанії варто розробити низку внутрішніх нормативно-правових актів: загальні умови такого страхового продукту, як добровільне медичне страхування, правила надання фінансових послуг із медичного страхування, правила розгляду звернень споживачів фінансових послуг, методику розрахунку страхових тарифів за медичним страхуванням тощо.

Удосконалення правового регулювання добровільного медичного страхування в Україні може полягати в розробленні й затвердженні ліцензійних умов для здійснення цього виду страхування. Такі умови мають передбачати чіткі вимоги до страхових компаній, які надають послуги у сфері медичного страхування, включаючи фінансову стабільність, компетентність персоналу й дотримання стандартів надання послуг.

Крім того, доцільним є доповнення Закону України «Про страхування» новими положеннями, які б установлювали особливості укладення, виконання та припинення договорів добровільного медичного страхування. Такі положення повинні регулювати основні аспекти страхових відносин, зокрема порядок розгляду страхових випадків, зобов'язання сторін щодо збереження конфіденційності медичної інформації, а також процедури вирішення спорів, що можуть виникати між страховими компаніями та клієнтами.

Ці заходи сприятимуть підвищенню прозорості правовідносин у сфері добровільного медичного страхування, посиленню захисту прав споживачів фінансових послуг і розвитку конкурентного страхового ринку.

Перспективи подальших наукових досліджень можуть бути спрямовані на розроблення пропозицій щодо вдосконалення порядку й умов укладення договорів добровільного медичного страхування, що сприятиме підвищенню ефективності правового регулювання цієї сфери й забезпеченню більш якісного захисту прав споживачів.

Використані джерела:

1. Правові засади обов'язкового медичного страхування в Україні / В. І. Теремецький, Д. С. Астаф'єв, Р. А. Савченко, О. І. Сеньків. *Приватне право і підприємництво*. 2024. Вип. 24. Ч. 1. С. 29–36. DOI: <https://doi.org/10.32849/2409-9201.2024.24.4>.

2. Теремецький В. І., Чеховська І. В. Система гарантій захисту прав людини у приватних відносинах, що виникають у зв'язку із наданням медичних послуг (підр. 3.7). *Приватноправові засади захисту прав людини у соціальній державі* : монографія / за заг. ред. І. В. Чеховської. Ірпінь : Державний податковий університет, 2023. С. 459–504. URL: <https://repository.ndippp.gov.ua/handle/765432198/625> (дата звернення: 10.01.2025).

3. Заросило В. О. Організаційно-правові засади впровадження системи медичного страхування в Україні. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія «Юридичні науки». 2015. № 5 (813). С. 28–32.

4. Крижевський А. В. Організаційно-правовий механізм впровадження обов'язкового медичного страхування в Україні. *Юридичний бюлетень*. 2020. Вип. 17. С. 18–25. DOI: <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2020.17.02>.

5. Крилов Д. В. Медичне страхування в Україні: сучасний стан та основні проблеми. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія «Економіка та управління»*. 2023. № 10. С. 53–61. DOI: <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2023-10-03-01>.
6. Климук Н. Я. Особливості медичного страхування в Україні у сучасних умовах. *Вісник соціальної гігієни та організації охорони здоров'я*. 2021. № 1 (87). С. 55–60. DOI: <https://doi.org/10.11603/1681-2786.2021.1.12147>.
7. Миколенко О. І., Лазарева М. І. Загальнообов'язкове соціальне медичне страхування як об'єкт адміністративно-правового і цивільно-правового регулювання (порівняльний аналіз). *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 2. С. 672–674.
8. Новосад Я. С. Сутність, принципи та правові основи медичного страхування в Україні. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки»*. 2014. Вип. 7. Ч. 5. С. 60–63.
9. Пипяк М. І. Оцінка необхідності правового закріплення загальнообов'язкового медичного страхування в Україні. *Право і суспільство*. 2017. № 5. Ч. 2. С. 109–113.
10. Петечеп Н. М. Місце договору в системі медичного страхування в системі цивільно-правових договорів України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2023. Вип. 80. Ч. 1. С. 215–220. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.80.1.32>.
11. Стеценко В. Ю. Медичне страхування у загальній системі страхування: правовий вимір. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 18 «Право»*. 2017. Вип. 32. С. 119–125.
12. Святошніук А. П. Щодо особливостей визначення «медичне страхування» та «страхова медицина» в правовому полі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2023. Вип. 79. Ч. 1. С. 232–236. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.79.1.40>.
13. Теремецький В. І. Медичне страхування як складова соціального захисту населення (правовий аспект). *Соціальне спрямування економічної діяльності в умовах викликів воєнного стану та повоєнного відновлення в Україні: правові та організаційні проблеми* : матеріали наук.-практ. круглого столу (м. Київ, 30 листопада 2023 р.). Київ : Електрон. текст. дані. НДІ приватного права ім. Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2023. С. 197–202.
14. Федорович І. М. Медичне страхування: досвід іноземних держав та можливості для України. *Інвестиції : практика та досвід*. 2023. № 6. С. 72–76. DOI: [10.32702/2306-6814.2023.6.72](https://doi.org/10.32702/2306-6814.2023.6.72).
15. Про страхування : Закон України від 18.11.2021 № 1909-IX. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1909-20/find?text> (дата звернення: 10.01.2025).
16. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 10.01.2025).
17. Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України від 14.01.1998 № 16/98-ВР. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/16/98-вр> (дата звернення: 10.01.2025).
18. Про охорону праці: Закон України від 14.10.1992 № 2694-XII. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2694-12/find?text> (дата звернення: 10.01.2025).
19. Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення : Закон України від 19.10.2017 № 2168-VIII. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2168-19#Text> (дата звернення: 10.01.2025).
20. Про фінансові послуги та фінансові компанії : Закон України від 14.12.2021 № 1953-IX. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1953-20#Text> (дата звернення: 10.01.2025).
21. Про затвердження Положення про вимоги до системи управління страховика : Постанова правління Національного банку України від 27.12.2023 № 194. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0194500-23#Text> (дата звернення: 10.01.2025).
22. Про затвердження Положення про авторизацію надавачів фінансових послуг та умови здійснення ними діяльності з надання фінансових послуг : Постанова правління Національного банку України від 29.12.2023 № 199. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0199500-23?find> (дата звернення: 10.01.2025).

References:

1. Teremetskyi, V. I., Astafiev, D. S., Savchenko, R. A., & Senkiv, O. I. (2024). Pravovi zasady oboviazkovoho medychnoho strakhuvannia v Ukraini [Legal principles of compulsory health insurance in Ukraine]. *Pryvatne pravo i pidpriemnytstvo – Private Law and Entrepreneurship*, (24, Part 1), 29–36. <https://doi.org/10.32849/2409-9201.2024.24.4>.

2. Teremetskyi, V. I., & Chekhovska, I. V. (2023). Systema harantii zakhystu prav liudyny u pryvatnykh vidnosynakh, shcho vynykaiut u zv'yazku iz nadanniam medychnykh posluh [System of guarantees for the protection of human rights in private relations arising in connection with the provision of medical services]. In I. V. Chekhovska (Ed.), *Pryvatno-pravovi zasady zakhystu prav liudyny u sotsialnii derzhavi: monohrafiia—Private-law principles of human rights protection in a social state: Monograph* (pp. 459–504). Irpin: Derzhavnyi podatkovyi universytet. Retrieved from <https://repository.ndippp.gov.ua/handle/765432198/625>.
3. Zarosylo, V. O. (2015). Orhanizatsiino-pravovi zasady vprovadzhennia systemy medychnoho strakhuvannia v Ukraini [Organizational and legal principles of implementing the health insurance system in Ukraine]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnika". Seriya "Yurydychni nauky" – Bulletin of the National University "Lviv Polytechnic". Series "Legal Sciences"*, (5(813)), 28–32.
4. Kryzhevskiy, A. V. (2020). Orhanizatsiino-pravovi mekhanizm vprovadzhennia oboviazkovoho medychnoho strakhuvannia v Ukraini [Organizational and legal mechanism for the implementation of compulsory health insurance in Ukraine]. *Yurydychnyi biuleten – Legal Bulletin*, (17), 18–25. <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2020.17.02>.
5. Krylov, D. V. (2023). Medychne strakhuvannia v Ukraini: suchasnyi stan ta osnovni problemy [Medical insurance in Ukraine: Current state and main problems]. *Problemy suchasnykh transformatsii. Seriya "Ekonomika ta upravlinnia" – Problems of Modern Transformations. Series "Economics and Management"*, (10), 53–61. <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2023-10-03-01>.
6. Klymuk, N. Ya. (2021). Osoblyvosti medychnoho strakhuvannia v Ukraini u suchasnykh umovakh [Peculiarities of health insurance in Ukraine in modern conditions]. *Visnyk sotsialnoi hihieny ta orhanizatsii okhorony zdorovia – Bulletin of Social Hygiene and Organization of Health Care*, (1(87)), 55–60. <https://doi.org/10.11603/1681-2786.2021.1.12147>.
7. Mykolenko, O. I., & Lazareva, M. I. (2023). Zahalnooboviazkove sotsialne medychne strakhuvannia yak ob'ekt administratyvno-pravovoho i tsyvilno-pravovoho rehuliuвання (porivnialnyi analiz) [Compulsory social health insurance as an object of administrative and civil legal regulation (comparative analysis)]. *Yurydychnyi naukovi elektronnyi zhurnal – Legal Scientific Electronic Journal*, (2), 672–674.
8. Novosad, Ya. S. (2014). Sutnist, pryntsypy ta pravovi osnovy medychnoho strakhuvannia v Ukraini [Essence, principles, and legal foundations of health insurance in Ukraine]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnogo universytetu. Seriya "Ekonomichni nauky" – Scientific Bulletin of Kherson State University. Series "Economic Sciences"*, (7, Part 5), 60–63.
9. Pypiak, M. I. (2017). Otsinka neobkhidnosti pravovoho zakriplennia zahalnooboviazkovoho medychnoho strakhuvannia v Ukraini [Assessment of the necessity of legal consolidation of compulsory health insurance in Ukraine]. *Pravo i suspilstvo – Law and Society*, (5, Part 2), 109–113.
10. Petechev, N. M. (2023). Mistse dohovoru v systemi medychnoho strakhuvannia v systemi tsyvilno-pravovykh dohovoriv Ukrainy [The place of the contract in the health insurance system in the system of civil law contracts of Ukraine]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya "Pravo" – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series "Law"*, (80, Part 1), 215–220. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.80.1.32>.
11. Stetsenko, V. Yu. (2017). Medychne strakhuvannia u zahalnyi systemi strakhuvannia: pravovyi vymir [Health insurance in the general insurance system: A legal dimension]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Seriya 18 "Pravo" – Scientific Journal of the National Pedagogical University named after M. P. Dragomanov. Series 18 "Law"*, (32), 119–125.
12. Svatoshniuk, A. P. (2023). Shchodo osoblyvosti vyznachennia "medychne strakhuvannia" ta "strakhova medytsyna" v pravovomu poli [On the peculiarities of defining "health insurance" and "insurance medicine" in the legal field]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya "Pravo" – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series "Law"*, (79, Part 1), 232–236. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.79.1.40>.
13. Teremetskyi, V. I. (2023). Medychne strakhuvannia yak skladova sotsialnoho zakhystu naselennia (pravovyi aspekt). [Medical insurance as a component of social protection of the population (legal aspect)]. *Sotsialne spriamuvannia ekonomichnoi diialnosti v umovakh vyklykiv voiennoho stanu ta povojennoho vidnovlennia v Ukraini: pravovi ta orhanizatsiini problemy: materialy nauk.-prakt. krugloho stolu (m. Kyiv, 30 lystopada 2023 r.) – Social orientation of economic activity in the conditions of martial law challenges and post-war recovery in Ukraine: Legal and organizational problems: Proceedings of the Scientific and Practical Round Table (Kyiv, November 30, 2023)* (pp. 197–202). Kyiv: NDI pryvatnoho prava im. F. H. Burchaka NAPrN Ukrainy.
14. Fedorovych, I. M. (2023). Medychne strakhuvannia: dosvid inozemnykh derzhav ta mozhlyvosti dlia Ukrainy [Medical insurance: Experience of foreign states and opportunities for Ukraine]. *Investytsii: praktyka ta dosvid – Investments: Practice and Experience*, (6), 72–76. <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2023.6.72>.

15. Verkhovna Rada Ukrainy. (2021). *Pro strakhuvannia: Zakon Ukrainy vid 18.11.2021 No. 1909-IX* [On Insurance: Law of Ukraine No. 1909-IX dated November 18, 2021]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1909-20/find?text>.
16. Verkhovna Rada Ukrainy. (2003). *Tsyvilnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 16.01.2003 No. 435-IV* [Civil Code of Ukraine: Law of Ukraine No. 435-IV dated January 16, 2003]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.
17. Verkhovna Rada Ukrainy. (1998). *Osnovy zakonodavstva Ukrainy pro zahalnooboviazkove derzhavne sotsialne strakhuvannia: Zakon Ukrainy vid 14.01.1998 No. 16/98-VR* [Fundamentals of Ukrainian Legislation on Compulsory State Social Insurance: Law of Ukraine No. 16/98-VR dated January 14, 1998]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/16/98-вр>.
18. Verkhovna Rada Ukrainy. (1992). *Pro okhoronu pratsi: Zakon Ukrainy vid 14.10.1992 No. 2694-XII* [On Occupational Safety: Law of Ukraine No. 2694-XII dated October 14, 1992]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2694-12/find?text>.
19. Verkhovna Rada Ukrainy. (2017). *Pro derzhavni finansovi harantii medychnoho obsluhovuvannia naselennia: Zakon Ukrainy vid 19.10.2017 No. 2168-VIII* [On State Financial Guarantees for Medical Services: Law of Ukraine No. 2168-VIII dated October 19, 2017]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2168-19#Text>.
20. Verkhovna Rada Ukrainy. (2021). *Pro finansovi posluhy ta finansovi kompanii: Zakon Ukrainy vid 14.12.2021 No. 1953-IX* [On Financial Services and Financial Companies: Law of Ukraine No. 1953-IX dated December 14, 2021]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1953-20#Text>.
21. Natsionalnyi bank Ukrainy. (2023). *Pro zatverdzhennia Polozhennia pro vymohy do systemy upravlinnia strakhovyka: Postanova Pravlinnia NBU vid 27.12.2023 No. 194* [On Approval of the Regulation on Requirements for the Insurer's Management System: Resolution of the Board of the National Bank of Ukraine No. 194 dated December 27, 2023]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0194500-23#Text>.
22. Natsionalnyi bank Ukrainy. (2023). *Pro zatverdzhennia Polozhennia pro avtoryzatsiiu nadavachiv finansovykh posluh ta umovy zdiisnennia nymy diialnosti z nadannia finansovykh posluh: Postanova Pravlinnia NBU vid 29.12.2023 No. 199* [On Approval of the Regulation on the Authorization of Financial Service Providers and Conditions for Their Activities: Resolution of the Board of the National Bank of Ukraine No. 199 dated December 29, 2023]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0199500-23?find>.

Стаття надійшла до редколегії 12.01.2025

Savchenko R., Postgraduate Student, Department of Modernizing Commercial Law and Law, State Organization "V. Mamutov Institute of Economic and Legal Research of the National Academy of Sciences of Ukraine" (Kyiv, Ukraine)

LEGAL PRINCIPLES OF VOLUNTARY HEALTH INSURANCE IN UKRAINE

The scientific article is devoted to establishing the features of the legal regulation of voluntary health insurance. It examines the legislative acts that establish the legal principles for providing financial services, as well as commercial and social insurance. The paper analyzes the subordinate legislation that establishes the legal status of insurance companies and the requirements for licensing insurers. It clarifies the opinions of scientists in the fields of law, economics, and medicine who studied the features of health insurance.

The definition of health insurance is proposed as a type of civil contract of personal commercial insurance, which is concluded between a citizen and an insurance company to pay for additional medical services not funded by the state program of financial guarantees of medical care for the population. The features of the legal regulation of health insurance are determined. It is argued that the legislative acts establish general requirements for the conclusion of insurance contracts but do not provide special conditions for voluntary health insurance contracts. Attention is drawn to the fact that an insurance company that intends to provide health insurance services must obtain a license to carry out insurance business activities in such classes of insurance as health insurance and accident insurance. It is concluded that to provide health insurance an insurance company should develop several internal regulatory legal acts: general conditions of such an insurance product as voluntary health insurance, rules for providing financial services for health insurance, rules for considering applications from consumers of financial services, a methodology for calculating insurance tariffs for health insurance, and others.

Separate licensing conditions for health insurance must be developed and approved to improve the legal regulation of voluntary health insurance.

Key words: health insurance, legal regulation, voluntary insurance, mandatory insurance, insurance company, licensing conditions, financial services.

DOI 10.32782/2786-9156.109.1.135-147
УДК 349.42

Червінчук А. В., кандидат юридичних наук, старший дослідник, завідувач науково-дослідної лабораторії з проблемних питань правоохоронної діяльності Криворізького навчально-наукового інституту Донецького державного університету внутрішніх справ (м. Кривий Ріг, Україна)

e-mail: chervin_a@ukr.net

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-7893-6632>

Атаманенко Ю. Ю., кандидат технічних наук, старший дослідник, старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблемних питань правоохоронної діяльності Криворізького навчально-наукового інституту Донецького державного університету внутрішніх справ (м. Кривий Ріг, Україна)

e-mail: julia.atamanenko@ukr.net

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-7423-9880>

Цуркаленко Ю. В., кандидат юридичних наук, стипендіатка фонду Філіп Шварц ініціатива Університету Регенсбургу (м. Регенсбург, Федеративна Республіка Німеччина)

e-mail: Juliiia.Tsurkalenko@jura.uni-regensburg.de

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-9201-4690>

ВЕЛОСИПЕДНА МОБІЛЬНІСТЬ ШКОЛЯРІВ В УКРАЇНІ: ПРАВОВА РЕГЛАМЕНТАЦІЯ ТА СУСПІЛЬНА ДУМКА (ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ)

Стаття присвячена аналізу правового регулювання й соціальних аспектів велосипедної мобільності школярів в Україні. З огляду на популярність велосипедного транспорту, що зростає, серед дітей, досліджено правові норми, які визначають вікові обмеження, правила користування велосипедами й рівень їх дотримання. Проведене емпіричне дослідження дало змогу оцінити рівень обізнаності батьків про чинне законодавство, виявити ключові проблеми у сфері безпеки дітей-велосипедистів і визначити фактори, що впливають на популярність велосипедного транспорту серед школярів.

Результати опитування 43 480 батьків свідчать про недостатній рівень правової обізнаності щодо використання велосипедів дітьми. Значна частина респондентів підтримує ідею дозволу руху дітей на велосипедах по тротуарах, проте існують розбіжності у ставленні до максимального віку для їзди дітей тротуарами. Батьки також висловлюють підтримку можливості руху дітей по дорозі в супроводі дорослих, що є потенційним компромісним рішенням між безпекою та мобільністю школярів.

Окремо розглянуто проблему використання захисних засобів: лише 4,1% дітей постійно носять велошоломи, що суттєво підвищує ризик отримання травм. Водночас майже третина опитаних дітей розпочинає самостійні поїздки вже у віці 6–7 років, що створює додаткові виклики для їхньої безпеки.

На основі отриманих даних запропоновано комплексні заходи з удосконалення правового регулювання, розширення велоінфраструктури й запровадження освітніх програм з безпечної їзди на велосипеді. Зокрема, рекомендовано чіткіше регламентувати вікові обмеження щодо руху на дорогах, стимулювати створення велодоріжок та інтегрувати в шкільну програму навчання правил дорожнього руху для велосипедистів. Окремо наголошено на необхідності законодавчого закріплення й розширення можливостей для руху дітей на велосипедах у супроводі дорослих.

Таким чином, реалізація запропонованих заходів сприятиме покращенню безпеки дітей-велосипедистів, підвищенню рівня їхньої мобільності й формуванню сталої велокультури серед молоді в Україні.

Ключові слова: велосипедна мобільність, правове регулювання, безпека дорожнього руху, освіта, екологічний транспорт.

Постановка проблеми. Сьогодні велосипед є невід'ємною частиною нашого повсякденного життя, адже він символізує екологічність, сучасність та інновації, а регулярна їзда на ньому допомагає покращити здоров'я серцево-судинної системи й зменшує ймовірність ожиріння [1]. Сучасні тенденції урбанізації та екологічної мобільності ставлять перед суспільством важливі питання щодо розвитку альтернативних видів транспорту, особливо серед молоді. Велосипедна мобільність школярів є не лише засобом пересування, а й інструментом формування екологічно свідомої поведінки, фізичної активності й безпечного дорожнього руху. Однак в Україні існують нормативні обмеження щодо використання велосипедів неповнолітніми, а відсутність комплексної системи навчання велокультури в школах зумовлює численні ризики.

Отже, постає питання: як ми можемо більше популяризувати безпечну їзду на велосипеді серед дітей шкільного віку? Адже в Україні діти до 14 років не мають права їздити на велосипедах дорогами загального користування, крім дітей віком до 7 років на дитячих велосипедах, що рухаються по тротуару в супроводі дорослих. Тоді як у багатьох країнах світу вже є власні циклічні навчальні програми, які розроблені для того, щоб забезпечити наступне покоління навичками, необхідними для створення сталої велосипедної мобільності серед школярів. В Україні нині відсутні концептуальні підходи до велосипедної освіти в загальноосвітніх навчальних закладах. Тому, на думку авторів, одним із перших кроків удосконалення зазначеного питання є опитування батьків здобувачів освіти з метою дослідження стану розвитку велосипедної мобільності в Україні серед дітей шкільного віку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання велосипедної мобільності активно обговорюється в суспільстві та є предметом досліджень багатьох закордонних науковців, таких як: А. Беккер, Дж. Кері, Л. Чіарелло, В. Феррарі, А. Гуніа, С. Дженні, Л. Джонсон, Р. Палізано, Д. Шаффнер, А. Спітл, С. Шен, Й. Шенінг, А. Тевараджа, М. Валлен [2–8]. Одні акцентують увагу на їзді на велосипеді для фізичної активності, фітнесу і тренування навичок їзди на двоколісному велосипеді, інші – на аналізі правових і навчальних рамок велосипедної освіти. Наприклад, у науковій статті «Verkehrropsychologische und – pädagogische best-practice-Empfehlungen für sichere Verkehrsteilnahme als Rad fahrendes Kind» автори проаналізували навчальні програми, якими користуються навчальні заклади Австрії, Німеччини та Швейцарії, узагальнили їх переваги й недоліки [9]. Дж. Старк та М. Мещик у науковій роботі запропонували стратегію усунення прогалин щодо інтервенційних досліджень для навчання дітей їзди на велосипеді [10]. Варто зазначити, що нині лише деякі позашкільні програми країн Європейського Союзу мають фізичні й фінансові ресурси для того, щоб забезпечити навчання дітей і молоді безпечної їзди на велосипеді та підвищення обізнаності щодо безпеки дорожнього руху. Тому такі питання, як підхід до навчання безпечної їзди на велосипеді дітей, які вперше знайомляться з адаптивною їздою, та які фактори є більш вагомими для безпечної їзди, і досі залишаються дискусійними й потребують більш ґрунтовного дослідження.

Формулювання цілей. Метою статті є аналіз правових і соціальних аспектів велосипедної мобільності школярів, оцінювання рівня обізнаності батьків щодо правил дорожнього руху й визначення можливих шляхів удосконалення нормативного регулювання на основі емпіричного дослідження.

Виклад основного матеріалу. Для напрацювання емпіричної бази досліджуваного питання щодо необхідності навчання велосипедної мобільності дітей шкільного віку авторський колектив Донецького державного університету внутрішніх справ у період з 19 грудня 2024 року по 25 січня 2025 року провів онлайн-опитування за допомогою

Google Forms серед батьків здобувачів загальної середньої освіти в усіх регіонах України (крім тимчасово окупованої території).

Серед 43 480 опитаних респондентів 846 (1,9%) – це мешканці столиці; 2 260 (5,2%) – обласних центрів; 19 668 (45,2%) – інших міст; 6 229 (14,3%) і 14 477 (33,3%) – мешканці селищ і сіл відповідно. Загалом опитуванням охоплено 22 774 особи (52,4%) міського населення та 20 706 (47,6%) сільського населення.

Вікова категорія дітей опитаних батьків поділилася так: 6–7 років – 5 435 (12,5%), 8–9 років – 8 268 (19,0%), 10–11 років – 10 163 (23,4%), 12–13 років – 9 367 (21,5%), 14 років і старше – 10 247 (23,6%).

З метою вивчення «велосипедного клімату» в сім'ях школярів досліджено стан користування велотранспортом батьками. Виявилося, що часто використовують велосипеди лише 23,8% (10 332) респондентів, їздять дуже рідко 41,5% (18 039), а 26,2% (11 396) опитаних не користуються велосипедами взагалі, 8,5% (3 714) батьків навіть не вміють вправлятися з велосипедом. Серед батьків, які часто користуються велосипедами, переважають мешканці сіл – 5 029 (48,7%) й селищ – 1 937 (18,8%). Загалом 33,6% сільського населення постійно використовують велосипеди для пересування. Водночас серед міського населення лише 14,8% опитаних є постійними користувачами велотранспорту. При цьому найнижчий показник велосипедної активності батьків (8,1%) в обласних центрах країни (див. таблицю 1).

Серед учасників опитування найбільша кількість респондентів (41,5%) – це ті, хто дуже рідко користується велосипедом, хоч і вміє ним керувати. При цьому відсоток таких батьків стабільно високий у всіх категоріях населених пунктів і становить від 37,0% до 44,4% (див. таблицю 2).

Отже, можна припустити, що потенційно ці респонденти могли б частіше використовувати велосипеди за сприятливих умов для велосипедного руху, поліпшення інфраструктури й підвищення безпеки велосипедистів.

Таблиця 1

Дані щодо кількості батьків, які часто користуються велосипедом

Категорія населених пунктів	Кількість респондентів, усього	Кількість респондентів, які часто користуються велосипедом	Питома вага, %	% до кількості респондентів цих населених пунктів
Столиця	846	81	0,78	9,6
Обласний центр	2 260	184	1,8	8,1
Інші міста	19 668	3 101	30,0	15,8
Селище	6 229	1 937	18,8	31,1
Село	14 477	5 029	48,7	34,7
Усього	43 480	10 332	100	23,8

Таблиця 2

Дані щодо кількості батьків, які дуже рідко користуються велосипедом

Категорія населених пунктів	Кількість респондентів, усього	Кількість респондентів, які дуже рідко користуються велосипедом	Питома вага, %	% до кількості респондентів цих населених пунктів
Столиця	846	376	2,1	44,4
Обласний центр	2 260	836	4,6	37,0
Інші міста	19 668	7 931	44,0	40,3
Селище	6 229	2 700	15,0	43,4
Село	14 477	6 196	34,4	42,8
Усього	43 480	18 039	100	41,5

Понад чверть опитаних (11 396, або 26,2%) уміє керувати велосипедом, проте не користується велосипедами взагалі. Тенденція збільшення таких респондентів зворотню пропорційна розмірам населених пунктів. Якщо в селах цей показник становить лише 16,2%, то в обласних центрах і столиці – 42,8% та 34,4% відповідно. Водночас 3 714 (8,5%) опитаних респондентів зізналися, що вони взагалі не вміють керувати велосипедом. При цьому питома вага міських мешканців, які не володіють такими навичками, майже вдвічі більша, ніж у сільських населених пунктах.

Згідно з результатами опитування, найбільш поширений вік для навчання дітей керування велосипедами становить 4–5 років (рис. 1). Саме в цьому віці 43,6% дітей респондентів опанували премудрості двоколісної їзди; 10,3% дітей змогли оволодіти вміннями тримати рівновагу на двох колесах ще раніше – до 3 років; 27,6% навчилися їздити на велосипеді у віці 6–7 років. Загалом до досягнення 7-річного віку більшість дітей (81,5%) уже вміє вправлятися з велосипедами. Проте, за результатами опитування, з'ясовано, що залишається 8,0% дітей шкільного віку, які не вміють керувати велосипедом.

Логічно, що зі збільшенням віку дітей кількість тих, хто не вміє керувати велосипедом, поступово зменшується, і частка дітей, які до 14 років не навчилися їздити на велосипеді, становить 13,6%, тобто лише 1,1% від загальної кількості учасників опитування (див. таблицю 3).

Водночас варто відзначити, що частка школярів, котрі не вміють керувати велосипедом і виховуються батьками, які не володіють такими вміннями, у міру дорослішання дітей поступово збільшується. Так, якщо в дітей 6–7-річного віку, які не вміють керувати велосипедом, лише 17,1% батьків також не вміють вправлятися з велосипедами, то у віці 14 років і старше питома вага таких респондентів становить майже половину (42,4%). Така тенденція свідчить про значний вплив сімейної велосипедної активності на розвиток відповідних навичок у дітей.

На провокативне запитання щодо віку, з якого дитина почала кататися на велосипеді з однолітками без супроводу дорослих, понад чверть опитаних (26,8%) зізналися, що їхні діти вже із 6–7 років почали поїздки без нагляду, ще майже третина опитаних відповіла, що діти розпочали такі поїздки у віці 8–9 років (див. таблицю 4). Зага-

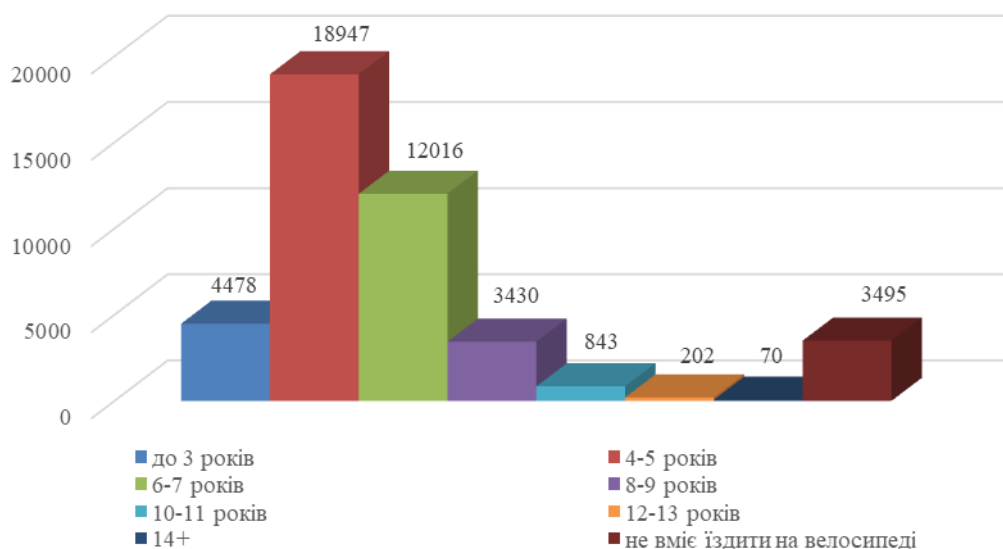

Рис. 1. Набуття дітьми навичок керування велосипедом

Таблиця 3

Взаємозв'язок між дітьми, які вміють їздити на велосипеді, і батьками, які не вміють їздити на велосипеді

Вік дітей (років)	Діти, які вміють їздити	% від тих, хто не вміє їздити	Із них діти, батьки яких не вміють їздити											
			столиця		обл. центр		місто		селище		село		усього	
			к-ть	%	к-ть	%	к-ть	%	к-ть	%	к-ть	%	к-ть	%
6-7	994	28,4	6	0,6	13	1,3	96	9,6	18	1,8	37	3,7	170	17,1
8-9	934	26,7	10	1,1	17	1,8	148	15,8	17	1,8	59	6,3	251	26,9
10-11	641	18,3	6	0,9	18	2,8	128	20,0	14	2,2	29	4,5	195	30,4
12-13	452	12,9	4	0,9	15	3,3	100	22,1	12	2,6	19	4,2	150	33,2
14+	474	13,6	8	1,7	18	3,8	139	29,3	12	2,5	24	5,1	201	42,4
Усього	3495	100	34	1,0	81	2,3	967	27,7	73	2,1	168	4,8	967	27,7

Таблиця 4

Розподіл початку велосипедної активності дітей за категоріями населених пунктів

	Київ		Області центри		Міста		Селища		Села		Усього	
	кількість	питома вага, %	кількість	питома вага, %	кількість	питома вага, %	кількість	питома вага, %	кількість	питома вага, %	кількість	питома вага, %
6-7 років	188	22,2	379	16,8	4305	21,9	1880	30,2	4884	33,7	11636	26,8
8-9 років	165	19,5	549	24,3	4882	24,8	1846	29,6	4477	30,9	11919	27,4
10-11 років	118	13,9	367	16,2	3317	16,9	1036	16,6	2183	15,1	7021	16,5
12-13 років	42	5,0	134	5,9	1255	6,4	316	5,0	612	4,2	2359	5,4
14+ років	37	4,3	69	3,1	478	2,4	100	1,6	201	1,4	885	2,0
Не їздять	296	35,0	762	33,7	5431	27,6	1051	16,9	2120	14,6	9660	22,2
Усього	846	100	2260	100	19668	100	6229	100	14477	100	43480	100

лом у таких подорожах у віці до 11 років брали участь уже 70,3% дітей респондентів. При цьому в сільських населених пунктах діти раніше починають спільні самотійні поїздки, ніж у містах.

Провокативність цього запитання полягає в тому, що батьки щиро визнають факти безконтрольних з боку дорослих спільних велопоїздок дітей, які потенційно можуть здійснюватися в недозволених місцях (тротуарах, проїзній частині, узбіччі тощо), адже належна велосипедна інфраструктура в українських населених пунктах майже відсутня. Таким чином, лише 2,0% респондентів безумовно дотримувалися встановлених Правилами дорожнього руху України обмежень руху на велосипедах по дорозі дітей віком до 14 років.

Крім зазначених питань, до анкети було включено питання щодо використання дітьми велосипедних шоломів, адже в Україні рівень використання таких засобів залишається вкрай низьким. Ця проблема притаманна багатьом країнам, тому неодноразово ставала предметом дослідження багатьох науковців усього світу [21-23].

Отже, лише 4,1% учасників опитування повідомили, що їхні діти постійно користуються шоломами під час їзди на велосипеді. При цьому найактивнішими користувачами шоломів є наймолодші школярі 6-7 років, що мешкають у м. Києві (12,9%). Удвоє менший цей показник (6,0%) серед їхніх однолітків – мешканців невеликих міст, а діти цього віку, що мешкають у селах, лише у 2,8% випадків постійно використовую-

ють велошоломи. Водночас коефіцієнт використання захисних шоломів із віком хоч і набуває тенденції до зменшення, але не набуває великих показників. Так, у віці 6–7 та 8–9 років постійними користувачами велошоломів є 4,9% дітей, 10–11 років – 3,9%, 12–13 років – 3,3%, а у віці 14 років і старше – 4,0%.

Утім значна кількість батьків проявляє турботу про безпеку дітей. Майже чверть школярів, які користуються велосипедами (24,0%), мають велошоломи. Проте значна частка респондентів (15,9%) констатують, що діти не завжди користуються шоломами, хоч і мають такий захисний засіб. При цьому за віковими групами найменше таких школярів у наймолодших (67 років – 12,1%) і найстарших (14+ – 11,7%) дітей. Найбільша частка дітей (20,1%), які мають шоломи й не завжди ними користуються, – у віці 8–9 років, а зі збільшенням віку їх частка поступово зменшується. Наймасовішою категорією школярів є ті, хто керують велосипедами без мотошоломів. Їхня частка серед учасників опитування становить 63,3%. Таке явище більш поширене в сільських населених пунктах і збільшується в усіх категоріях поселень з підвищенням віку велосипедистів.

Переважна частина батьків, що взяли участь в опитуванні, обізнані щодо вікових обмежень для руху дітей на велосипедах. 29,6% респондентів заявили, що точно знають про вік дітей і місця, де вони можуть їздити на велосипедах, 43,1% вважають, що достатньо обізнані із цих питань (рис. 2).

Водночас кожен п'ятий учасник опитування (20,5%) зізнався, що не знає про такі обмеження. При цьому відсоток таких батьків дещо вищий у містах, особливо в столиці, ніж у сільських населених пунктах (див таблицю 5).

Ще 4% відсотки опитаних вважають, що в супроводі дорослих дитина може їздити за будь-яких умов, тоді як 2,8% батьків переконані, що дитина може їздити де завгодно, аби не на дорозі.

Переважна кількість батьків (19 474, або 44,8%) вважає, що дітям варто дозволити їздити по тротуарам до 14-річного віку (рис. 3), тоді як підтримують чинні норми про дозвіл руху на велосипедах дітей до 7 років лише 9,6% (4 181) опитаних. Вод-

Рис. 2. Обізнаність батьків щодо участі дітей у дорожньому русі на велосипедах

Таблиця 5

Батьки не знають вікових обмежень дітей для їзди на велосипеді

	Усього респондентів	Кількість батьків, які не знають вікових обмежень дітей для їзди на велосипеді	% від загальної кількості
Київ	846	229	27,1
Обласні центри	2 260	509	22,5
Міста	19 668	4 080	20,7
Селища	6 229	1 180	18,9
Села	14 477	2 905	20,1
Усього	43 480	8 903	20,5

ночас 8,1% (3 532) респондентів зазначають, що такий вік може бути зменшений до 6 років.

Окрім панівної думки батьків щодо дозволу 14-річним велосипедистам здійснювати рух по тротуарах, варто відзначити пікові значення відповідей респондентів щодо дозволу такого руху до 7 (9,6%), 10 (12,9%) і 12 (9,4%) років. Хоч питома вага цих показників невелика, але сумарно максимально допустимим віком їзди на велосипеді в 10 років вважають 40,4%, а у 12 років – 52,2% опитаних.

У розрізі категорій населених пунктів мешканці міст більше схиляються до підвищення віку дітей, дозволеного для руху велосипедами по тротуарах, і становить 48,2–49,7%, тоді як у сільській місцевості респонденти менш категоричні, хоча частка опитаних із такою позицією також висока і становить 39,3–40,2% (див. таблицю 6).

Майже третина батьків (31,4%) вважає, що діти можуть брати участь у дорожньому русі на велосипедах у супроводі дорослих із 14-річного віку. При цьому майже 10,0% опитаних узагалі не застосовували б віковий ценз, якщо дитину на велосипеді супроводжує доросла людина. 17,3% вважають, що 7-річні діти можуть їздити по дорозі разом із дорослими, ще 6,4% респондентів дозволили б такі подорожі 8-річним дітям. Понад половину опитаних (52,8%) допускають, що вже у віці 10 років діти можуть їздити велосипедом по дорозі в супроводі дорослих (рис. 4).

Таблиця 6

Щодо підвищення віку дітей, дозволеного для руху велосипедами по тротуарах

	Київ		Обласні центри		Міста		Селища		Села		Усього	
	кількість	питома вага, %	кількість	питома вага, %	кількість	питома вага, %	кількість	питома вага, %	кількість	питома вага, %	кількість	питома вага, %
До 6 років	64	7,6	153	6,8	1394	7,1	617	9,9	1304	9,0	3532	8,1
До 7 років	116	13,7	282	12,5	1858	9,5	586	9,4	1339	9,3	4181	9,6
До 8 років	34	4,0	89	3,9	894	4,6	409	6,6	969	6,7	2395	5,5
До 9 років	21	2,5	69	3,1	673	3,4	314	5,0	772	5,3	1849	4,3
До 10 років	92	10,9	225	10,0	2187	11,1	890	14,3	2209	15,3	5603	12,9
До 11 років	16	1,9	40	1,8	444	2,3	163	2,6	385	2,7	1048	2,4
До 12 років	82	9,7	252	11,2	1823	9,3	562	9,0	1380	9,5	4099	9,4
До 13 років	13	1,5	51	2,3	614	3,1	184	3,0	438	3,0	1300	3,0
До 14 років	408	48,2	1099	48,6	9781	49,7	2504	40,2	5681	39,3	19473	44,8
Усього	846	100	2260	100	19668	100	6229	100	14477	100	43480	100

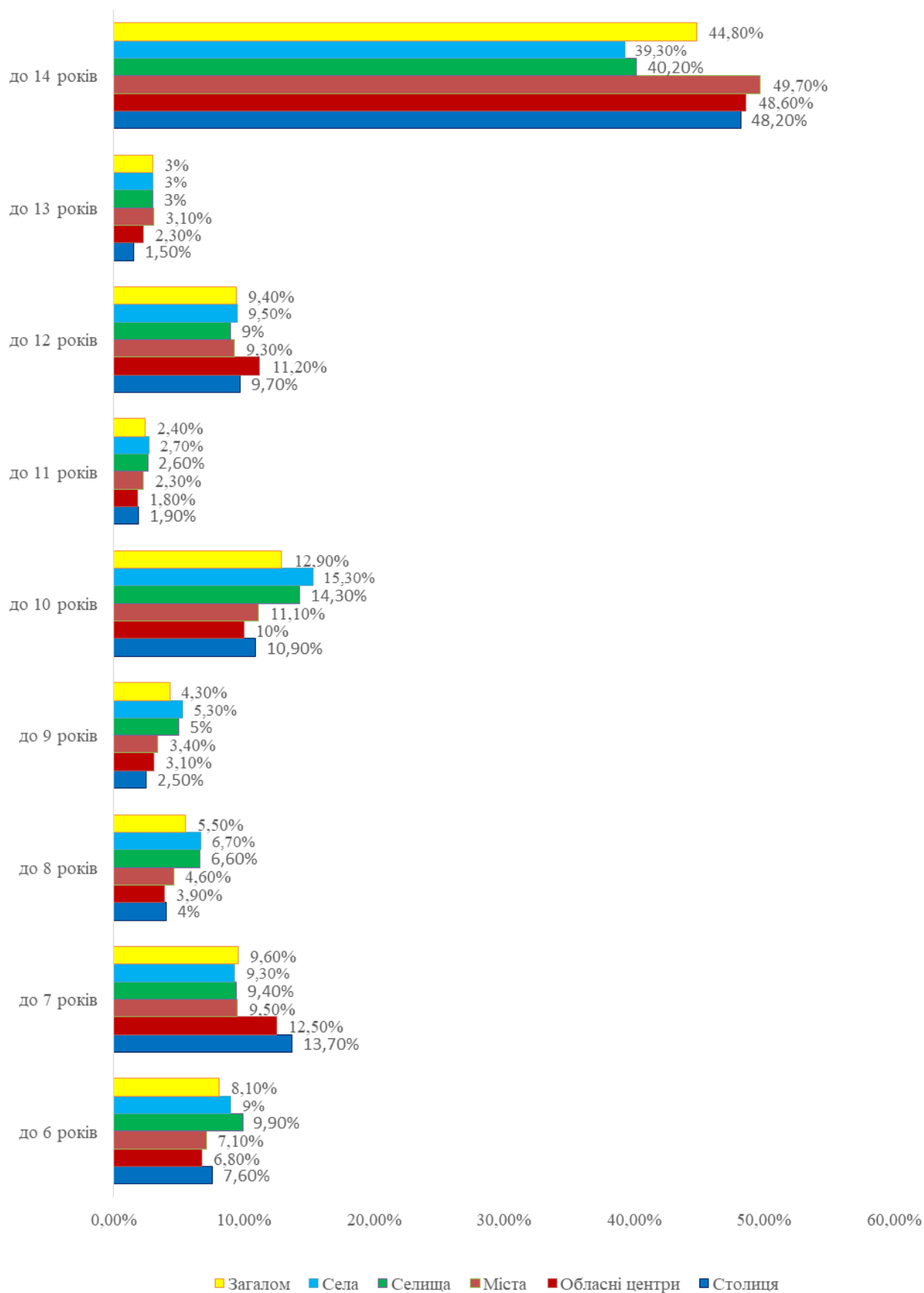

Рис. 3. Думка батьків щодо руху дітей на велосипедах по тротуару

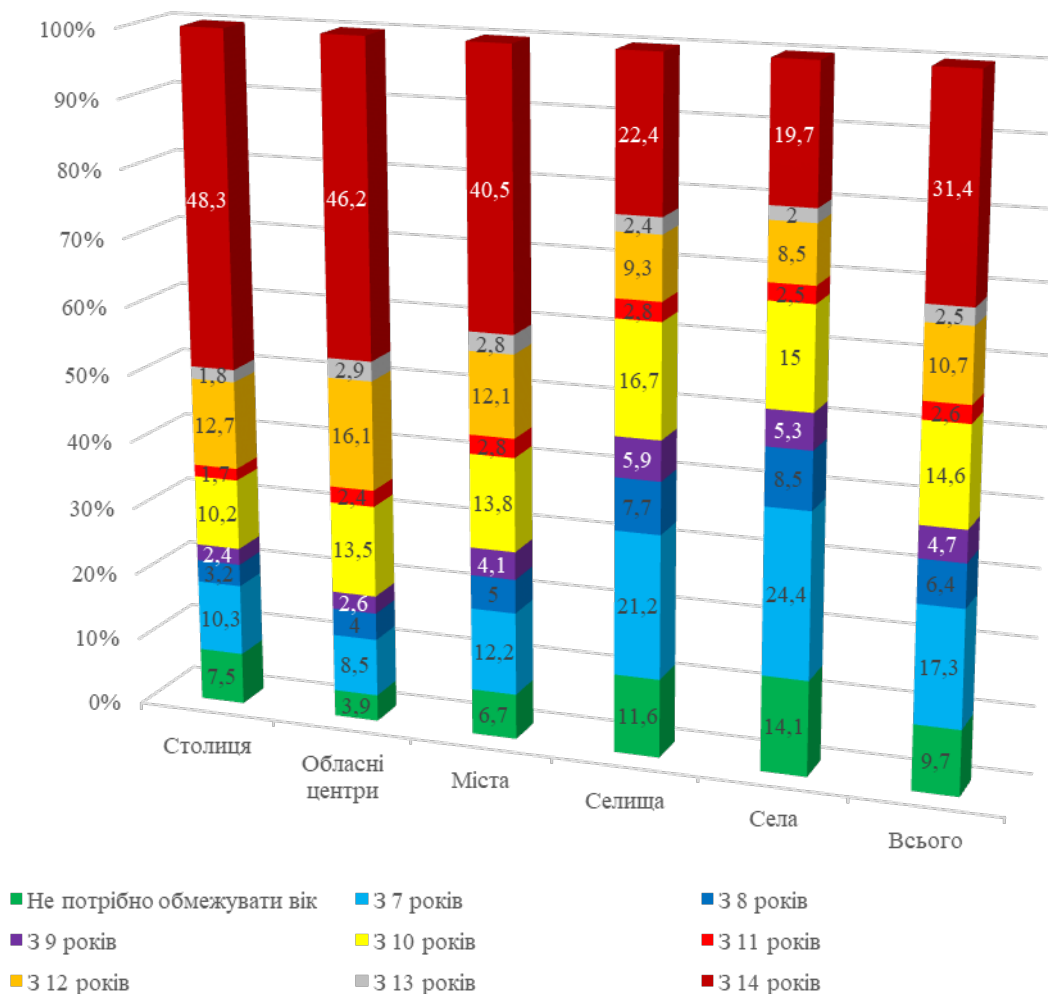

Рис. 4. Вікові обмеження руху дітей велосипедом у супроводі дорослих

Цікаво, що частка батьків, які підтримують максимальний вік дітей для спільних подорожей із дорослими, знижується зі зменшенням розмірів населених пунктів проживання респондентів. Так, серед мешканців столиці 48,3% батьків відповіли, що доцільно допускати такі подорожі лише із 14 років, в обласних центрах питома вага таких респондентів становила 46,2%, в інших містах – 40,5%, а селищах і селах – 22,4% та 19,7% відповідно.

Варто відзначити, що більш активні до велоподорожей батьки схильні до зниження вікового цензу дітей для спільних поїздок. Так, батьки, які часто користуються велосипедами, у 12,3% відповідей пропонують не застосовувати вікові обмеження взагалі, а у 24,1% випадках вважають достатніми обмеження до 7-річного віку. Дві третини (66,0%) таких батьків готові до спільних поїздок із 10-річними дітьми (див. таблиця 7).

Водночас батьки, які самі не вміють їздити на велосипеді, виступають за максимальне збільшення віку дітей для участі в спільних поїздках із дорослими. 41,9% таких батьків вважають, що лише із 14 років дитині можна їздити по дорозі навіть у супроводі дорослих.

Більшість респондентів (65,0%) підтримує чинні сьогодні обмеження мінімального віку велосипедистів, які беруть участь у дорожньому русі, на рівні 14 років [11; 12]. Проте значна частка батьків вважає, що такий вік може бути зменшений. 21,0% батьків відпустили б у самостійні велоподорожі дітей у 10-річному віці, а у 12 років частка таких батьків уже становить 31,2%. Однак думки батьків із цього питання дещо від-

Таблиця 7

Вплив веломобільності батьків на думку щодо вікових обмежень руху дітей велосипедом у супроводі дорослих

	Батьки не вміють їздити		Батьки вміють керувати, але не користуються велосипедом		Батьки дуже рідко їздять на велосипеді		Батьки часто користуються велосипедом		Усього	
	кількість	питома вага, %	кількість	питома вага, %	кількість	питома вага, %	кількість	питома вага, %	кількість	питома вага, %
Не потрібно обмежувати вік	331	8,9	902	7,9	1726	9,6	1269	12,3	4228	9,7
Із 7 років	478	12,9	1391	12,2	3178	17,6	2488	24,1	7534	17,3
З 8 років	152	4,1	551	4,8	1231	6,8	868	8,4	2802	6,4
З 9 років	130	3,5	431	3,8	869	4,8	597	5,8	2027	4,7
З 10 років	466	12,6	1549	13,6	2732	15,1	1599	15,5	6346	14,6
З 11 років	94	2,5	285	2,5	510	2,8	258	2,5	1147	2,6
З 12 років	402	10,8	1363	12,0	1962	10,9	934	9,0	4662	10,7
З 13 років	106	2,9	299	2,6	462	2,6	203	2,0	1070	2,5
З 14 років	1555	41,9	4625	40,6	5368	29,8	2116	20,5	13664	31,4
Усього	3714	100	11396	100	18038	100	10332	100	43480	100

різняються залежно від категорії населених пунктів, де вони проживають. Так, мешканці столиці й обласних центрів наполягають на 14-річному мінімальному віці велосипедистів у 85,3% і 86,1% відповідей, а серед мешканців сіл частка прибічників таких обмежень становить лише 49,0%. Водночас сільські жителі більше схиляються до зменшення вікових обмежень. Зокрема, 31,7% мешканців сіл і селищ вважають можливою участь у дорожньому русі 10-річних велосипедистів, 45,4% згодні на зменшення вікового цензу до 12 років.

Також спостерігаються деякі розбіжності між позиціями батьків, які часто користуються велосипедами, і тими, які не є велосипедистами. Якщо серед перших близько половини (51,6%) прибічників чинних вікових обмежень, то в іншій категорії частка таких прибічників сягає трьох чвертей опитаних (близько 75,0%). Водночас 45,0% батьків – постійних користувачів велосипедів – вважають можливим зменшити мінімальний вік велосипедистів до 12 років, але прибічників такої ідеї серед батьків, які не вміють їздити на велосипеді, усього 22,5%, а серед батьків, які вміють керувати, але не користуються велосипедом, – 21,5%.

Щодо навчання дітей навичок безпечного керування велосипедом більшість респондентів (85,3%) вважає, що цими питаннями мають опікуватися батьки, ще 7,5% опитаних покладається на школу, 4,9% розраховують на поліцію, 2,3% – на інші організації (див. таблицю 8).

Водночас у селах батьки менше сподіваються на допомогу поліції та інших організацій у навчанні дітей безпечного керування, а більше розраховують на власні зусилля та школу. Мешканці міст удвічі більше в цих питаннях довіряють поліцейським і представникам інших організацій, ніж сільські жителі.

Висновки. Дослідження велосипедної мобільності школярів в Україні виявило, що цей вид транспорту має значний потенціал для розвитку, проте потребує вдосконалення правового регулювання й інфраструктурної підтримки. Результати опитування батьків свідчать про високий рівень зацікавленості у створенні безпечних умов

Таблиця 8

Щодо питання хто має навчати дітей безпечної їзди

	Київ		Обласні центри		Міста		Селища		Села		Усього	
	кількість	питома вага, %	кількість	питома вага, %	кількість	питома вага, %	кількість	питома вага, %	кількість	питома вага, %	кількість	питома вага, %
Батьки	694	82,0	1825	80,8	16396	83,4	5439	87,3	12717	87,8	37071	85,3
Школа	72	8,5	196	8,7	1469	7,5	442	7,1	1087	7,5	3266	7,5
Поліція	46	5,4	176	7,8	1235	6,3	229	3,7	463	3,2	2149	4,9
Інші організації	34	4,0	63	2,8	568	2,9	119	1,9	210	1,5	994	2,3
Усього	846	100	2260	100	19668	100	6229	100	14477	100	43480	100

для пересування дітей на велосипедах. Водночас спостерігається недостатня правова обізнаність щодо вікових обмежень і правил користування велосипедами в міському й сільському середовищі.

Більшість респондентів підтримує ідею дозволу руху дітей на велосипедах по тротуарах, хоч і бачення максимально допустимого віку для такого руху різняться. Батьки позитивно оцінюють можливість спільних велопоїздок із дітьми від 10 років, про що заявили понад половину опитаних. Частка таких респондентів серед батьків, які самі є активними користувачами велотранспорту, сягає двох третин опитаних. Водночас більшість учасників опитування підтримує чинні сьогодні обмеження мінімального віку велосипедистів на рівні 14 років.

На основі отриманих результатів пропонуються внести зміни до законодавства з метою чіткішого регулювання вікових обмежень для користування велосипедами й посилення контролю за їх дотриманням; запровадити загальнонаціональні освітні програми з велосипедної безпеки, які включатимуть практичні заняття з правил дорожнього руху; розширити велоінфраструктуру, зокрема облаштувати велодоріжки та спеціальні зони для навчання школярів.

Таким чином, вирішення зазначених проблем сприятиме розвитку велосипедної мобільності школярів, підвищенню рівня їхньої безпеки та створенню передумов для сталого розвитку екологічного транспорту в Україні.

Напрями подальших наукових досліджень велосипедної мобільності школярів можуть включати поглиблене дослідження ефективності правового регулювання, дослідження впливу інфраструктурних змін (велодоріжок, парковок, освітніх майданчиків) на рівень користування велосипедами, психолого-педагогічні аспекти велосипедної освіти тощо.

Розширення досліджень у цих напрямках допоможе сформулювати комплексний підхід до розвитку безпечної велосипедної мобільності серед школярів в Україні.

Використані джерела:

1. Конвенція про дорожній рух : Конвенція Організації Об'єднаних Націй від 08.11.1968. Дата оновлення: 26.03.2006. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_041#Text (дата звернення: 13.03.2025).
2. Becker A., Jenny S. No Need for Training Wheels: Ideas for Including Balance Bikes in Elementary Physical Education. *Journal of Physical Education, Recreation & Dance*. 2017. Vol. 88 (4). P. 14–21. <https://doi.org/10.1080/07303084.2016.1270789>.

3. Exploring Adaptive Cycling Interventions for Young People with Disability: An Online Survey of Providers in Australia / J. Carey et al. *Journal of Clinical Medicine*. 2023. Vol. 12. <https://doi.org/10.3390/jcm12175523>.
4. Promoting Cycling Skills and Participation with Two-Wheel Bike Riding for Children with Neurodevelopmental Disorders / E. Cyr et al. *Physical & Occupational Therapy In Pediatrics*. 2024. Vol. 44. <https://doi.org/10.1080/01942638.2024.2309669>.
5. Schoen S., Ferrari V., Valdez A. It's Not Just about Bicycle Riding: Sensory-Motor, Social and Emotional Benefits for Children with and without Developmental Disabilities. *Children*. 2022. Vol. 9 (8). <https://doi.org/10.3390/children9081224>.
6. Assessing the effectiveness of an online cycling training for adults to master complex traffic situations / M. Eggermond et al. *Accident Analysis & Prevention*. 2025. Vol. 211. <https://doi.org/10.1016/j.aap.2024.107856>.
7. Grand Theft Auto-Based Cycling Simulator for Cognitive Enhancement Technologies in Dangerous Traffic Situations / J. Schöning et al. *Sensors*. 2023. Vol. 23. <https://doi.org/10.3390/s23073672>.
8. Impact of adapted bicycle riding on outcomes for children and adolescents with disabilities: A systematic review / A. Thevarajah et al. *Developmental Medicine & Child Neurology*. 2023. Vol. 65 (4). P. 429–587. <https://doi.org/10.1111/dmcn.15446>.
9. Verkehrspsychologische und – pädagogische best-practice Empfehlungen für sichere Verkehrsteilnahme als Rad fahrendes Kind / B. Schützhofer et al. *Radfahrausbildung im Ländervergleich*. 2016. № 4. P. 153. https://toni-verkehrsfuchs.at/wp-content/uploads/2024/09/Schuetzhofer-et-al.-2016-Radfahren-ZVS_04_2016_153-162.pdf.
10. Stark J., Meschik M. On the Road to Safety: Examining Children's Cycling Skills and Physical Activity Levels. *Children*. 2024. № 11. P. 1556. <https://doi.org/10.3390/children11121556>.
11. Про дорожній рух : Закон України від 30.06.1993 № 3353-XII. Дата оновлення: 01.01.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3353-12#Text> (дата звернення: 13.03.2025).
12. Про Правила дорожнього руху : Постанова Кабінету Міністрів України від 10.10.2001 № 1306. Дата оновлення: 01.04.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1306-2001-%D0%BF#n16> (дата звернення: 13.03.2025).

References:

1. Konventsiiia pro dorozhniirukh : Konventsiiia Orhanizatsii Obiednanykh Natsii vid 08.11.1968 r. Data onovlennia: 26.03.2006 [Convention on Road Traffic : United Nations Convention]. (1968; 2006). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_041#Text [in Ukrainian].
2. Becker, A., & Jenny, S. (2017). No Need for Training Wheels: Ideas for Including Balance Bikes in Elementary Physical Education. *Journal of Physical Education, Recreation & Dance*, vol. 88 (4), 14–21. Retrieved from: <https://doi.org/10.1080/07303084.2016.1270789> [in English].
3. Carey, J., Toovey, R., Spittle, A., Imms, C., & Shields, N. (2023). Exploring Adaptive Cycling Interventions for Young People with Disability: An Online Survey of Providers in Australia. *Journal of Clinical Medicine*, vol. 12. Retrieved from: <https://doi.org/10.3390/jcm12175523> [in English].
4. Cyr, E., Palisano, R., Chiarello, L., & Fragala-Pinkham, M. (2024). Promoting Cycling Skills and Participation with Two-Wheel Bike Riding for Children with Neurodevelopmental Disorders. *Physical & Occupational Therapy In Pediatrics*, vol. 44. Retrieved from: <https://doi.org/10.1080/01942638.2024.2309669> [in English].
5. Schoen, S., Ferrari, V., & Valdez, A. (2022). It's Not Just about Bicycle Riding: Sensory-Motor, Social and Emotional Benefits for Children with and without Developmental Disabilities. *Children*, vol. 9 (8). Retrieved from: <https://doi.org/10.3390/children9081224> [in English].
6. Eggermond, M., Schaffner, D., Studer, N., Knecht, L., & Johnson, L. (2025). Assessing the effectiveness of an online cycling training for adults to master complex traffic situations. *Accident Analysis & Prevention*, vol. 211. Retrieved from: <https://doi.org/10.1016/j.aap.2024.107856> [in English].
7. Schöning, J., Kettler, J., Jäger, M., & Gunia, A. (2023). Grand Theft Auto-Based Cycling Simulator for Cognitive Enhancement Technologies in Dangerous Traffic Situations. *Sensors*, vol. 23. Retrieved from: <https://doi.org/10.3390/s23073672> [in English].
8. Thevarajah, A., Wallen, M., Imms, C., Lonsdale, C., Carey, J., & Froude, E. (2023). Impact of adapted bicycle riding on outcomes for children and adolescents with disabilities: A systematic review. *Developmental Medicine & Child Neurology*, vol. 65 (4), 429–587. Retrieved from: <https://doi.org/10.1111/dmcn.15446> [in English].
9. Schützhofer, B., Rauch, J., Uhr, A., Bergmeier, A., Knessl, G., & Schürch, B. (2016). Verkehrspsychologische und – pädagogische best-practice Empfehlungen für sichere Verkehrsteilnahme als Rad fahrendes Kind

[Verkehrsprsychologische und -pädagogische best-praktis Empfehlungen für sichere Verkehrsteilnahme als Rad fahrendes Kind]. *Radfahrausbildung im Ländervergleich – Radfarausbildung im Ländervergleich.*, no. 4, 153. Retrieved from: https://toni-verkehrsfuchs.at/wp-content/uploads/2024/09/Schuetzhofer-et-al.-2016-Radfahren-ZVS_04_2016_153-162.pdf [in Deutsch].

10. Stark, J., & Meschik, M. (2024). On the Road to Safety: Examining Children's Cycling Skills and Physical Activity Levels. *Children*, no. 11, 1556. Retrieved from: <https://doi.org/10.3390/children11121556> [in English].

11. Pro dorozhnii rukh : Zakon Ukrainy vid 30.06.1993 r. № 3353-XII. Data onovlennia: 01.01.2024 [On road traffic : Law of Ukraine] (1993; 2024). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3353-12#Text> [in Ukrainian].

12. Pro Pravyla dorozhnoho rukhu : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 10.10.2001 r. № 1306. Data onovlennia: 01.04.2024 [On Traffic Rules : Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine] (2001; 2024). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1306-2001-%D0%BF#n16> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 14.03.2025

Chervinchuk A., Candidate of Law, Senior Researcher, Head of the Research Laboratory on Problematic Issues of Law Enforcement Activities of the Kryvyi Rih Educational and Scientific Institute of the Donetsk State University of Internal Affairs (Kryvyi Rih, Ukraine)

Atamanenko Yu., Candidate of Technical Sciences, Senior Researcher, Senior Research at the Research Laboratory on Problematic Issues of Law Enforcement Activities of the Kryvyi Rih Educational and Scientific Institute, The Donetsk State University of Internal Affairs (Kryvyi Rih, Ukraine)

Tsurkalenko Yu., Candidate of Law, scholarship holder of the Philipp Schwartz Initiative at the University of Regensburg, Chair of Public Law, esp. German and European Administrative Law (Regensburg, Federal Republic of Germany)

CYCLING MOBILITY OF SCHOOL STUDENTS IN UKRAINE: LEGAL REGULATIONS AND PUBLIC OPINION (BASED ON EMPIRICAL RESEARCH)

The article is devoted to the analysis of legal regulation and social aspects of bicycle mobility of schoolchildren in Ukraine. Given the growing popularity of bicycle transport among children, legal norms that determine age restrictions, rules for using bicycles and the level of their observance were studied. The conducted empirical study allowed to assess the level of awareness of parents about the current legislation, identify key problems in the field of safety of child cyclists and determine factors that influence the popularity of bicycle transport among schoolchildren.

The results of a survey of 43,480 parents indicate an insufficient level of legal awareness regarding the use of bicycles by children. A significant part of the respondents supports the idea of allowing children to ride bicycles on sidewalks, however, there are differences in attitude to the maximum age for children to ride on sidewalks. Parents also express support for the possibility of children traveling on the road accompanied by adults, which is a potential compromise solution between safety and mobility of schoolchildren.

The problem of using protective equipment is separately considered: only 4.1% of children constantly wear bicycle helmets, which significantly increases the risk of injuries. At the same time, almost a third of the surveyed children begin independent trips already at the age of 6–7, which creates additional challenges for their safety.

Based on the data obtained, comprehensive measures are proposed to improve legal regulation, expand cycling infrastructure and introduce educational programs on safe cycling. In particular, it is recommended to more clearly regulate age restrictions for road traffic, stimulate the creation of cycle paths and integrate traffic rules training for cyclists into the school curriculum. The need for legislative consolidation and expansion of opportunities for children to ride bicycles accompanied by adults is separately emphasized.

Thus, the implementation of the proposed measures will contribute to improving the safety of child cyclists, increasing their mobility and forming a sustainable cycling culture among young people in Ukraine.

Key words: bicycle mobility, legal regulation, road safety, education, ecological transport.

РОЗДІЛ IV. ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛЬНОГО, ТРУДОВОГО, ЕКОЛОГІЧНОГО ТА ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА

DOI 10.32782/2786-9156.109.1.148-155

УДК 347.97

Васильєв С. В., кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри господарсько-правових дисциплін та економічної безпеки факультету № 4 Донецького державного університету внутрішніх справ (м. Кропивницький, Україна)
e-mail: sv.vasiliev2015@gmail.com
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-3226-6981>

ДОДАТКОВІ ПРИЙОМИ ВИРІШЕННЯ ПРИВАТНОПРАВОВИХ КОНФЛІКТІВ

Стаття присвячена дослідженню додаткових прийомів вирішення приватноправових конфліктів у системі позасудових способів захисту прав та інтересів фізичних і юридичних осіб, які вже отримали свій належний статус у зарубіжних країнах і мають позитивну практику використання в національному середовищі. Проаналізовано такі прийоми, як консиліація (*conciliation*), комісія з розгляду спорів (*dispute review board*), «човникова дипломатія» (*shuttle diplomacy*), конфліктологічне консультування, навчання навичок розв'язання конфліктів (*conflict coaching*), групи з урегулювання спорів (*dispute panels*). Визначено сфери використання зазначених прийомів, особливості організації та дії. Зазначено, що в одних випадках указані прийоми можуть стати остаточною інстанцією у вирішенні конфлікту, а в іншому (що найчастіше) – бути додатковою спробою (можливістю) урегулювання конфліктної ситуації, що застосовується попередньо, послідовно або паралельно з основним способом альтернативного вирішення спору. Акцентовано увагу на невдалу пропозицію деяких науковців зарахувати до додаткових прийомів вирішення приватноправових конфліктів силових та адміністративних прийомів, які, на думку автора, завжди малоефективні. Зроблено висновок, що використання зазначених прийомів вирішення приватноправових конфліктів залежить виключно від особистих потреб зацікавлених осіб і характеру конкретного спору, а з іншого боку, упровадження новітніх прийомів альтернативного вирішення спорів сприятиме підвищенню правової цивілізованості й інвестиційної привабливості країни, зміцненню міжнародного партнерства.

Ключові слова: альтернативні способи вирішення спорів, ад'юдикація, консиліація, човникова дипломатія, конфліктологічне консультування, групи з урегулювання спорів, комісія з розгляду спорів.

Постановка проблеми. У сучасному правовому полі серед різноманітних форм захисту прав і свобод людини та громадянина значну роль відіграють альтернативні способи вирішення спорів (далі – АВС). Це зумовлено низкою переваг, зокрема зменшенням навантаження на судову систему, економією коштів і часу, можливістю обрання найкращого для обох сторін варіанта вирішення спору. Сьогодні серед усіх способів АВС найчастіше використовуються медіація і третейське судочинство, які вже отримали нормативне регулювання в законодавстві України. Однак поза увагою українського законодавця залишаються окремі прийоми вирішення правових конфліктів, які вже отримали свій належний статус у зарубіжних країнах і мають позитивну практику використання в національному середовищі. До таких прийомів можна зарахувати консиліацію, комісію з розгляду спорів, «човникову дипломатію», конфліктологічне консультування, навчання навичок розв'язання конфліктів, групи з урегулювання спорів.

АВС є динамічною структурою, яка розвивається й удосконалюється відповідно до змін у суспільних відносинах, а тому поява в національній юридичній практиці нових тенденцій і прийомів урегулювання приватноправових конфліктів заслуговує на увагу дослідників і має право на подальшу легалізацію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальним питанням альтернативного врегулювання приватноправових спорів і його окремим видам приділялася значна увага як з боку науковців, так юристів-практиків (Н. Бондаренко-Зелінська, Я. Любченко, О. Спектор, С. Юлдашев та ін.). Предметом фундаментальних досліджень в Україні стали такі способи АВС, як третейське судочинство (І. Бут, Ю. Притика, Т. Шепель, С. Чагін), розгляд справ міжнародним комерційним арбітражем (К. Воронов, С. Кравцов, К. Пільков, С. Фурса, Г. Цірат), переговори (І. Васильєва, Н. Вознюк, С. Короєд, В. Резнікова), медіація (Н. Грень, Т. Кисельова, З. Красіловська, Н. Крестовська, Л. Романадзе та ін.). Проте, незважаючи на численні наукові публікації, присвячені темі альтернативного вирішення спорів та окремим його видам, що легалізовані в національному законодавстві, майже відсутні дослідження щодо можливості впровадження в правовій обіг нових прийомів вирішення приватноправових конфліктів, які вже підтвердили свою позитивну роль в ефективному захисті прав та інтересів фізичних і юридичних осіб у зарубіжних країнах.

Формулювання цілей. Метою статті є визначення й характеристика додаткових прийомів вирішення приватноправових конфліктів у системі позасудових способів захисту прав та інтересів фізичних і юридичних осіб.

Виклад основного матеріалу. В англо-американській науковій літературі зустрічається такий термін, як ад'юдикація (*adjudication*), що визначається як форма альтернативного вирішення спорів, яке охоплює всі форми вирішення спорів, які не є арбітражем або судовим розглядом. Як і в більшості процедур АВС, ад'юдикація передбачає залучення незалежної нейтральної сторони для сприяння процесу вирішення спору, що здійснюється в «суддівському стилі», а не як жорсткий судовий процес [1].

Ад'юдикація охоплює прийоми розв'язання конфліктів, що мають специфічний характер, через те що в одних випадках вони можуть стати остаточною інстанцією у вирішенні конфлікту, а у іншому (що найчастіше) – бути додатковою спробою (можливістю) урегулювання конфліктної ситуації, що застосовується попередньо, послідовно або паралельно з основним способом альтернативного вирішення спору (медіація, третейське судочинство).

Так, досить популярним у світі способом мирного врегулювання спорів є консиліація, яка найчастіше за все використовується в цивільних, трудових і господарських (комерційних) спорах. *Консиліація* (від англ. *conciliation* – примирення) також відома як «узгоджувальне примирення», передбачає участь нейтральної третьої сторони – консиліатора, який сприяє ефективній комунікації між учасниками спору, сприяючи їм у пошуку взаємовигідного вирішення спору й за потреби пропонуючи варіанти такого вирішення [2, с. 90]. При цьому порівняно з медіатором консиліатор має більше повноважень щодо можливостей пропонувати сторонам взаємовигідні варіанти вирішення їхнього спору.

Консиліація являє собою найбільш загальний вид процедури примирення. Вона не обов'язково повинна ґрунтуватися на певних техніках і методах ведення переговорів, мати чітку структуру, хоча ніщо не заважає посереднику використовувати під час проведення процедури деякі переговорні техніки. Посередник-консиліатор може пропонувати сторонам свої варіанти вирішення конфлікту, якщо вважатиме це за необхідне. Такі пропозиції, за загальним правилом, не є обов'язковими для сторін. Медіація, на відміну від консиліації, характеризується чіткою структурою та базу-

ється на співпраці сторін у процесі переговорів (переговори в стилі співробітництва). Медіатор, на відміну від консилиатора, не тільки може, а й зобов'язаний уміти використовувати переговорні техніки й сприяти сторонам у виробленні взаємовигідного рішення, ґрунтованого на інтересах сторін. Медіатор не робить пропозицій з урегулювання суперечки, тому вироблення загального варіанта й умов підсумкової угоди цілком перебуває в компетенції сторін [3, с. 148].

Основні характеристики консилиації включають таке: (1) добровільність процедури: сторони самостійно вирішують, чи скористатися нею; (2) сторони також установлюють часові рамки, визначають структуру та зміст єдиного врегулювання; (3) консилиація є конфіденційною процедурою, і лише в рідких випадках вона може проходити гласно; (4) єдина форма врегулювання суперечки орієнтована на інтереси сторін, тому консилиатор урахує у своєму рішенні передусім фінансові, економічні й/або особисті інтереси сторін, а вже після – правові аспекти суперечки; (5) останнє слово про те, яким буде остаточне рішення суперечки за формою та змістом, залишається за сторонами.

Серед переваг консилиації можна виділити такі:

(а) автономність учасників процесу. Сторони самі встановлюють часові рамки процедури, визначають її структуру та зміст;

(б) самостійний вибір експерта для примирення. Сторони на власний розсуд обирають посередника-примирителя, водночас критерії вибору можуть бути різними, наприклад: досвід, професійні й/або особисті дані, володіння мовами, навичками міжкультурного спілкування тощо. Головне, щоб примиритель був об'єктивним і незалежним, тому яка-небудь вузькоспеціальна професійна підготовка не обов'язкова;

(в) економія грошей і часу. Відсутність суворо встановленої форми проведення єдиного врегулювання дає сторонам змогу ефективно управляти своїм часом та уникнути зайвих витрат;

(г) конфіденційність. На початку єдиного врегулювання учасники домовляються про конфіденційність. Отже, сторони «за зачиненими дверима» можуть обговорювати всі спірні питання, не надаючи загальному розголосу комерційні чи особисті таємниці [3, с. 149].

Нагальною проблемою є недостатнє визнання цієї процедури у вітчизняній практиці правозастосування й відання переваги медіації.

Човникова дипломатія (shuttle diplomacy) – це спосіб урегулювання конфлікту, коли сторони не зустрічаються, не комунікують безпосередньо; на відміну від процесу звичайних перемовин, комунікація відбувається виключно через нейтральну третю особу, яка може й хоче сприяти пошуку порозуміння, рухаючись, як «човник», між сторонами, намагається зблизити їхні позиції, спрямувати до рішення [4, с. 58].

Посередник слугує не лише ретранслятором запитань і відповідей, а й може надавати пропозиції щодо просування конфлікту до розв'язання, причому робить це приватно. Американські дослідники зазначають: «Зберігаючи спілкування приватним і непрямим, сторони не відчуватимуть потреби використовувати тактику дебатів, яку вони зазвичай застосовують у публічних розмовах, і зможуть побудувати рівень довіри, який не міг би бути розвинений за таких обставин. Після того, як ця довіра й певний рівень взаєморозуміння будуть досягнуті, можна розпочинати особисті зустрічі й навіть рутинну комунікацію» [5].

Посередницьке спілкування може виявитися корисним у невеликих суперечках і навіть у вирішенні сімейних питань. Наприклад, посереднику краще буде спілкуватися з батьками, які засмучені дискримінаційною практикою директора школи, щоб досягти певного взаєморозуміння перед тим, як сторони сядуть за стіл офіцій-

них переговорів. Так само вони можуть рухатися між окремими особами або їхніми об'єднаннями та поліцією в конфлікті через надмірне застосування сили. Спільним у всіх цих випадках є те, що сторони настільки поляризовані, що пряме спілкування неможливе та не може бути корисним. «Займаючись човниковою дипломатією окремо або як прелюдія до переговорів віч-на-віч, посередник («дипломат-човник») може допомогти обмінятися змістом повідомлень, позбувшись високих емоцій, що часто може призвести до кращого розуміння, ніж це сталося б, якби сторони зустрілися віч-на-віч» [6].

Отже, указаний прийом (а) доречно застосовувати, коли сторони за жодних умов не хочуть комунікувати чи взаємодіяти одна з одною, коли є надмірний дисбаланс сил сторін, але конфлікт потребує втручання з огляду на потенційні наслідки для сторін і/чи ширшого кола осіб, (б) не варто застосовувати, коли немає однаково нейтральної особи, якій будуть довіряти обидві сторони; коли потрібне прецедентне рішення в резонансному переступі (проступку); коли сторони готові розмовляти одна з одною – для ефективності пошуку порозуміння кращою є безпосередня комунікація.

Комісії з розгляду спорів (*Dispute Review Board*) (далі – DRB) є договірним утворенням, концепція якої виникла в США як засіб уникнення й вирішення спорів у сфері будівництва.

За загальними правилами, у договорі (контракті) закріплюється розділ про вирішення спорів на випадок їх виникнення. У ньому має бути зазначено, як і коли має бути сформована комісія з вирішення спору. Зазначена вимога не підкріплена законодавством, а тому є добровільною.

Члени DRB можуть бути визначені одразу в контракті або вже після виникнення спору. Зазвичай DRB складаються з трьох осіб, але такий склад не є обов'язковим. Кожна договірна сторона може призначити по одній особі в комісію, які, у свою чергу, визначають голову комісії. Водночас є випадки, коли комісія складається з однієї особи, тоді обидві сторони мають узгодити цю особу.

Повноваження DRB можуть закріплюватися в самому контракті, але залежно від сфери застосування контракту зустрічаються шаблони або регламенти комісій з вирішення спорів [7].

За результатами розгляду спору комісія може прийняти рішення або надати рекомендації, що будуть підґрунтям рішення самих сторін договору у вирішенні спору: конфлікт може бути вичерпаним повністю або з'являються підстави для звернення до суду чи іншого юрисдикційного органу. Застереження про вирішення спору, як правило, передбачає, що суд розглядає справу заново, незалежно від наявності рішення комісії з вирішення спору.

За згодою сторін до DRB можна звернутися з проханням надати консультативний висновок, який може бути використаний, коли сторони потребують рекомендацій щодо тлумачення договору, яке перешкоджає врегулюванню спору. Передача питання щодо тлумачення договору до DRB може позбавити необхідності проведення подальших слухань у спорі.

DRB набув особливої популярності у Великій Британії, тому не випадково Закон Великої Британії «Про судовий розгляд» (*Housing Grants, Construction and Regeneration Act 1996*) вимагає, щоб майже всі будівельні контракти у Великій Британії містили положення про судовий розгляд, аргументуючи це тим, що для великих будівельних проєктів швидкість і послідовність у прийнятті рішень є особливо важливими.

Якщо вищезазначені позасудові способи вирішення приватноправових спорів мають доволі оперативний характер і позитивну результативність, то інша група способів має специфічну природу й можуть уважатися додатковими прийомами, що

мають виключно добровільний, індивідуалізований характер і не завжди впливають на остаточне усунення конфліктної ситуації загалом. До таких прийомів варто зарахувати конфліктологічне консультування, навчання навичок розв'язання конфліктів, групи з урегулювання спорів.

Конфліктологічне консультування або «вирішення проблеми» можна визначити як процес взаємодії між двома чи більше особами в довірчій атмосфері, коли спеціальні знання консультанта спрямовані на надання психологічної допомоги клієнту чи групі клієнтів в оперативному розв'язанні проблем, виявленні особистісних ресурсів чи створенні перспективних програм розвитку.

У ролі клієнта може виступати будь-яка психічно здорова людина, що є носієм екзистенційних проблем, міжособистісних конфліктів, сімейних труднощів чи проблем професійного вибору.

Основні принципи конфліктологічного консультування включають таке: (а) доброзичливе й неупереджене ставлення до клієнта, що передбачає вияв емоційної теплоти й поваги, уміння прийняти клієнта таким, яким він є, не оцінюючи та не засуджуючи його норми й цінності, стиль життя й поведінку; (б) забезпечення конфіденційності зустрічі: консультант зберігає в таємниці все, що стосується клієнта, його особистих проблем і життєвих обставин (крім випадків, передбачених законом, про що клієнта попереджає консультант); (в) принцип добровільності: клієнт сам звертається до консультанта, оскільки суб'єктивно відчуває труднощі в житті й мотивований до сприйняття психологічної допомоги; (г) принцип відповідальності: консультант не може мати з клієнтом будь-яких особистих стосунків, не має права давати поради чи рекомендації [8, с. 7–8].

У науковій літературі виділяються специфічні риси конфліктологічного консультування, що відрізняють його від психотерапії: консультування орієнтоване на клінічно здорову особистість (це люди, що мають у повсякденному житті психологічні труднощі й проблеми, а також люди, які відчувають себе добре, однак ставлять перед собою мету подальшого розвитку особистості).

Навчання навичок розв'язання конфліктів (conflict coaching) – це набір умінь і стратегій, спрямованих на підвищення здатності осіб, що використовуються для підтримки здатності людей брати участь у конфлікті, управляти ним чи продуктивно його вирішувати. Мова йде про отримання комунікативних навичок як навичок ефективного спілкування, до яких зазвичай зараховують легкість установлення контакту, підтримання розмови, навички синтонного спілкування, уміння домовлятися й наполягати на своїх законних правах. Таке навчання сприяє запровадженню відновлювальної комунікації, що є організованим діалогом, вільним від маніпуляцій і тиску, спрямований на розуміння самою людиною різних контекстів проблемної ситуації й прийняття нею самою відповідальності за пошук виходу із цієї ситуації [9].

Таку комунікацію може організувати спеціаліст (педагог, психолог) з учасником/учасницею проблемної (або просто важливої) ситуації, організувати комунікацію між учасниками/учасницями ситуації, а також самі учасники/учасниці можуть будувати своє спілкування як відновну комунікацію.

Групи з урегулювання спорів (dispute panels) передбачають залучення однієї або кількох нейтральних осіб, які доступні сторонам, як засіб для роз'яснення хибних уявлень, заповнення інформаційних прогалин або вирішення розбіжностей щодо даних чи фактів. Група розглядає суперечливі дані або факти і пропонує сторонам шляхи вирішення розбіжностей. Такі рекомендації можуть мати процедурний характер або включати конкретні сутнісні рекомендації залежно від повноважень групи й потреб

чи бажань сторін. Цей метод, як правило, є неформальним і сторони мають значну свободу щодо його використання.

В Україні зазначений спосіб урегулювання конфліктів ще не надто розповсюджений і має місце більше у сфері психологічної допомоги й охорони здоров'я у вигляді інтегрованих послуг, що охоплює соціально-медичну допомогу, яка є безперервною, простою та доступною [10, с. 10], на відміну від англо-американського досвіду, де групує врегулювання спорів (*dispute panels*) розповсюджено й на приватноправові конфлікти. Міжнародний досвід такої моделі врегулювання спору є особливо актуальним для конфліктів особистого характеру.

Варто звернути увагу ще на один аспект додаткових прийомів вирішення конфліктів. Так, деякі науковці вважають, що в окремих випадках доцільно застосовувати *силові або адміністративні способи* (методи) для вирішення окремих конфліктів, наприклад, в екстремальних випадках, коли протилежна сторона діє агресивно, неадекватно реагує на спроби врегулювати конфлікт.

На нашу думку, стратегічно силове вирішення конфлікту завжди малоефективне. Пригнічена силою сторона залишається незадоволеною подібним вирішенням конфлікту. Прийнято вважати, що під час вирішення конфлікту з позиції сили страждає сторона, що лише прогнала. Однак, щоб зберегти свою перевагу, конфліктуюча сторона має постійно докладати зусилля для підтримки своєї перемоги: постійно витрачати свої ресурси (матеріальні, інтелектуальні, психологічні). Задавлені силою люди, як правило, не миряться з долею переможених, і погашений на певний час конфлікт розростається, як тільки ослабне сила, що його стримує.

Силову модель можна застосовувати тільки за умов, коли під час діагностики конфлікту водночас виявлено низку таких показників: (а) спровокованість конфлікту опонентом; (б) антагонізм інтересів і цілей конфліктантів; (в) зростання зони розбіжностей; (г) обидва конфліктанти орієнтуються тільки на перемогу; (д) баланс сил на користь конфліктанта, який має намір цю модель застосувати; (е) значна тривалість конфлікту; (є) висока ціна збереження конфлікту; (ж) ціна силового виходу з конфлікту менша, ніж ціна збереження конфлікту; (з) предмет конфлікту соціально значущий [11, с. 75].

Висновки. У чинному законодавстві України сьогодні відсутні норми, що спрямовані на правове регулювання відносин із застосування таких примирливих процедур, як консиліація, комісія з розгляду спорів (*DRB*), «човникова дипломатія», конфліктологічне консультування, групи з урегулювання спорів, які, як показує світовий досвід, наділені цілим комплексом переваг і здатні ефективно, без значних економічних затрат сприяти вирішенню конфліктних ситуацій між учасниками правовідносин.

З одного боку, використання зазначених прийомів вирішення приватноправових конфліктів залежить виключно від особистих потреб заінтересованих осіб і характеру конкретного спору. Тільки поінформованість суспільства й огляд практики застосування можуть допомогти визначити, які прийоми найкраще підходять для конкретної конфліктної ситуації.

З іншого боку, упровадження новітніх прийомів альтернативного вирішення спорів сприятиме підвищенню правової цивілізованості й інвестиційної привабливості країни, зміцненню міжнародного партнерства, оскільки засвідчить відкритість і результативність у розв'язанні приватноправових конфліктів, у тому числі й у поза судовій формі.

Перспективами подальшого дослідження проблеми є виявлення особливостей використання додаткових прийомів вирішення приватноправових спорів у національному праві й прогнозування можливої регламентації їх у законодавстві України.

Використані джерела:

1. Chapman Peter H.J. Dispute Boards. 1999. URL: <https://www.fidic.org/sites/default/files/25%20Dispute%20Boards.pdf> (дата звернення: 04.03.2025).
2. Медіація у професійній діяльності юриста : підручник / авт. кол.: Т. Білик, Р. Гаврилюк, І. Городиський та ін. ; за ред. Н. Крестовської, Л. Романадзе. Одеса : Екологія, 2019. 456 с.
3. Березницький Д.А. Консиліація як альтернативний спосіб розгляду цивільних справ. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 1. С. 147–150.
4. Управління конфліктами для потреб публічної служби : посіб. і метод. реком. / Т. Калениченко, Т. Кисельова, А. Копіна, О. Корабльова, Д. Проценко ; за заг. ред. Д. Проценко. Київ : Ваіте, 2021. 224 с.
5. Burgess H., Burgess G. Shuttle Diplomacy. Mediated Communication. 2003. URL: <http://www.colorado.edu/conflict/peace/treatment/shuttle.htm> (дата звернення: 04.03.2025).
6. Burgess H., Burgess G. Conflict Information Consortium. 2003. URL: <http://www.beyondintractability.org/essay/shuttle-diplomacy> (дата звернення: 04.03.2025).
7. Patterson L., Higgs N. The Guide to Construction Arbitration – Fifth Edition. Dispute Boards. Global Arbitration Review. 2024. URL: <https://globalarbitrationreview.com/> (дата звернення: 04.03.2025).
8. Конфліктологічне консультування : навчальний посібник / уклад. З. Крижановська. Луцьк, 2017. 110 с.
9. Вирішую конфлікти та будує мир навколо себе. Базові навички медіації однолітків : навчально-методичний посібник / В.Л. Андрєєнкова, К.Б. Левченко, М.М. Матвійчук, О.В. Дацко. Київ : ФОП Нічога С.О., 2020. 200 с.
10. Інтегрована допомога для осіб із психічними та поведінковими розладами внаслідок вживання опіоїдів – пацієнтів замісної підтримувальної терапії : практичний посібник / Л. Гетьман, Т. Гриценко, І. Іванчук, В. Коломієць та ін. Київ : МБФ «Альянс громадського здоров'я», ТОВ «Агентство «Україна», 2017. 128 с.
11. Ясеновець І. Засоби досудового вирішення цивільних спорів: досвід США. *Держава і право*. 2002. № 6. С. 74–76.

References:

1. Chapman Peter, H.J. (1999). Dispute Boards. Retrieved from: <https://www.fidic.org/sites/default/files/25%20Dispute%20Boards.pdf> [in English].
2. Mediacya u profesiynii dayalnosti jurista (2019). [Mediation in the professional activities of a lawyer: a textbook] / T. Bilik, R. Gavrilyuk, I. Gorodinskii; za red. N. Krestovskoy, L. Romanadze. Odesa: Ekologiya. 456 s. [in Ukrainian].
3. Bereznitskii, D.A. (2020). Konsiliatsiya yak alternativniy sposib rozglyadu tsivilnikh sprav [Conciliation as an alternative method of resolving civil cases]. *Porivnyalno-analitichne pravo*. № 1. S. 147–150 [in Ukrainian].
4. Upravlinnya konfliktamy dlya potreby publichnoi sluzhby (2021). [Conflict management for public service needs: a guide and methodological recommendations] / Kalenichenko T., Kiselova T., Kopina A., Korablova O., Protsenko D. Kiiv: Vaite. 224 s. [in Ukrainian].
5. Burgess, H., & Burgess, G. (2003). Shuttle Diplomacy. Mediated Communication. Retrieved from: <http://www.colorado.edu/conflict/peace/treatment/shuttle.htm> [in English].
6. Burgess, H., & Burgess, G. (2003). Conflict Information Consortium. Retrieved from: <http://www.beyondintractability.org/essay/shuttle-diplomacy> [in English].
7. Patterson, L., & Higgs, N. (2024). The Guide to Construction Arbitration – Fifth Edition. Dispute Boards. Global Arbitration Review. Retrieved from: <https://globalarbitrationreview.com/> [in English].
8. Konfliktologichne konsultuvannya. (2017). [Conflict Counseling: A Training Manual] / Z. Krizanovska. Lutsk. 110 s. [in Ukrainian].
9. Virishuu konflikty ta buduyu mir navkolo sebe. Bazovi navichky mediatsii odnolitkiv (2020). [I resolve conflicts and build peace around me. Basic skills of peer mediation. Teaching and methodological manual]. Andreenkova V.L., Levchenko K.B., Matviychuk M.M., Dftsko O.V. Kiiv: FOP Nichoga S.O. 200 s. [in Ukrainian].
10. Integrovana dopomoga dlya osib is psikhichnimy ta povedinkovimy rozladamy vnaslidok vzhivannya opioydiv – patsientiv zamisnoi pidtrimuvalnoi terapii (2017). [Integrated care for people

with mental and behavioral disorders due to opioid use – patients in substitution maintenance therapy]. Getman L., Gricenko T., Ivanchuk I., Kolomoets V. Kiiv. 128 s. [in Ukrainian].

11. Yasenovets, I. (2002). Zasoby dosudovogo virishenya tsivilnikh sporiv: dosvid SSHA. [Means of pre-trial resolution of civil disputes: the US experience]. *Derzhava i pravo*, 6, 74–76 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 05.03.2025

Vasyliev S., Candidate of Law, Associate Professor, Head of the Department of Economic and Legal Disciplines and Economic Security, Faculty No. 4, Donetsk State University of Internal Affairs (Kropyvnytskyi, Ukraine)

ADDITIONAL METHODS OF RESOLVING PRIVATE LAW CONFLICTS

The article is devoted to the study of additional methods of resolution of private law conflicts in the system of extrajudicial means of protecting the rights and interests of individuals and legal entities who have already received their proper status in foreign countries and have a positive practice of use in the national environment. The author analyzes such techniques as conciliation, dispute review board, shuttle diplomacy, conflict counseling, conflict coaching, and dispute panels. The author identifies the areas of application of these techniques and the specifics of their organization and activities. It is noted that in some cases, these techniques may become the final authority in resolving a conflict and in other cases, most often, they may be an additional attempt (opportunity) to resolve a conflict situation, which is used preliminarily, sequentially or in parallel with the main method of alternative dispute resolution. The author emphasizes the unsuccessful proposal of some scholars to include power and administrative methods of resolving private law conflicts as additional methods of resolving private law conflicts, which, in the author's opinion, are always ineffective. It is concluded that the use of these methods of private law conflict resolution depends solely on the personal needs of the parties concerned and the nature of a particular dispute, and on the other hand, the introduction of the latest methods of alternative dispute resolution will contribute to the enhancement of legal civilization and investment attractiveness of the country, and strengthening of international partnership.

Key words: alternative dispute resolution, adjudication, consiliation, shuttle diplomacy, conflict counseling, dispute resolution teams, dispute commission.

РОЗДІЛ V. ПРОБЛЕМИ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ ТА ПРАВООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ

DOI 10.32782/2786-9156.109.1.156-173

УДК 343.14:343.541]:341.322.5

Бурак М. В., кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем протидії злочинності навчально-наукового інституту поліцейської діяльності Національної академії внутрішніх справ (м. Київ, Україна)

e-mail: burakmaria98@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-1099-2096>

ОБСТАВИНИ, ЯКІ ПІДЛЯГАЮТЬ ДОКАЗУВАННЮ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА, ПОВ'ЯЗАНОГО ІЗ ЗБРОЙНИМ КОНФЛІКТОМ

У статті виокремлено обставини, які підлягають доказуванню під час розслідування сексуального насильства, пов'язаного із збройним конфліктом.

Обґрунтовано позицію, що для кримінально-правової кваліфікації сексуального насильства, пов'язаного із збройним конфліктом як воєнного злочину (ст. 438 КК України) потрібно щонайменше довести: порушення конкретної норми міжнародного гуманітарного права; існування збройного конфлікту міжнародного або неміжнародного характеру; вчинення діяння в контексті збройного конфлікту та у зв'язку з ним; усвідомлення виконавцем фактичних обставин, які свідчили про існування збройного конфлікту; об'єктом посягання є особи (їхні права або власність) чи об'єкти, що перебувають під захистом міжнародного гуманітарного права тощо.

Звернуто увагу на проблеми доказування під час розслідування сексуального насильства, пов'язаного із збройним конфліктом, в умовах воєнного стану.

Вкотре наголошено, що сексуальне насильство, пов'язане із збройним конфліктом, є порушенням норм міжнародного права прав людини, міжнародного гуманітарного права та міжнародного кримінального права. Запобігання такому насильству та притягнення до міжнародної кримінальної відповідальності військовослужбовців збройних сил російської федерації разом з російським політичним та військовим керівництвом є спільним обов'язком всіх держав відповідно до їхніх зобов'язань у сфері прав людини. Констатовано, що ратифікація Римського статуту є єдиним способом включення його до системи джерел кримінального процесуального законодавства з метою утвердження верховенства права, забезпечення належної комунікації між Україною та Міжнародним кримінальним судом і сприяння притягненню до відповідальності за злочини за міжнародним правом (міжнародні злочини), вчинені під час збройної агресії російської федерації проти України.

Наукова стаття стане у нагоді органам сектору безпеки й оборони, науковцям, науково-педагогічним працівникам, здобувачам вищої освіти юридичних вишів, а також усім, хто досліджує питання порушення норм міжнародного гуманітарного права, міжнародного кримінального права та міжнародного права прав людини.

Ключові слова: воєнні злочини, доказування, збройна агресія, зґвалтування, міжнародні злочини, російські військові, російська федерація.

Постановка проблеми. Вчинення російською федерацією (далі – рф, росія) міжнародних злочинів на території України стало практикою та ціленаправленою тактикою російського політичного та військового керівництва. Ставлячи під сумнів саме існування Української держави, заперечуючи її суверенітет, незалежність та територіальну цілісність, в межах її міжнародно визнаних кордо-

нів, росія порушила основоположні принципи Статуту Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН) та знехтувала засадами всієї системи міжнародної безпеки, нормами міжнародного гуманітарного права, міжнародного кримінального права, міжнародного права прав людини на всіх українських територіях, які знаходились та продовжують знаходитись сьогодні під контролем російських окупантів [1, с. 18; 2].

Повномасштабне вторгнення росії на територію України не тільки показало міць Збройних Сил України, а й проявило справжнє обличчя «другої армії світу». Армія вбивць, мародерів, гвалтівників і катів, яка принесла смерті, руйнування, поранення, каліцтва... І масштабне сексуальне насильство різних форм і способів.

Починаючи з 24 лютого 2022 року, масштаби цих злочинів і навантаження на правохоронну систему є безпрецедентними в історії України. Першочерговим завданням органів досудового розслідування є виявлення і проведення ефективного розслідування злочинів, вчинених російськими військовими на території України, результати якого стануть підставою для кримінального переслідування, незалежно від того, де ховаються російські воєнні злочинці. Для кваліфікації даного діяння як воєнного злочину необхідно встановити виділені в доктрині контекстуальні елементи, які розглядаються в контексті складу злочину при тлумаченні ст. 438 Кримінального кодексу України «Воєнні злочини» (далі – КК України).

Додатковим свідченням актуальності в аспекті обраної тематики є те, що для України важливо не лише документувати такі злочини, а й надавати правову та психологічну підтримку постраждалим: Власне тому, 18 червня 2025 року набирає чинності Закон України № 4067-IX «Про правовий і соціальний захист осіб, постраждалих від сексуального насильства, пов'язаного із збройною агресією російської федерації проти України, та надання їм невідкладних проміжних репарацій» [3].

Аналіз останніх джерел і публікацій. Усі аспекти кримінального провадження щодо воєнних злочинів є надзвичайно актуальними та затребуваними на сьогодні, оскільки окреслене питання має велике значення на законодавчому, науковому та практичному рівнях.

Науковою основою статті стали праці українських науковців, Р. А. Авраменка, А. В. Андрушка, А. А. Вознюка, І. В. Гловюк, О. О. Дудорова, О. М. Дуфенюк, І. В. Жук, О. В. Капліної, О. О. Кравчука, Ю. А. Комісарчук, М. І. Пашковського, Р. Л. Степанюка, О. В. Таран, Т. Г. Фоміної, М. І. Хавронюка, О. В. Харитонові, Ю. М. Чорноус, В. М. Шевчука, В. Ю. Шепітька, М. В. Шепітька, О. Г. Яновської та багатьох інших. Між тим, вивчення заявлених питань залишається актуальним, особливо з огляду на те, що більшість наукових досліджень проводилися в кримінально-правовому аспекті, а специфіка документування та розслідування досліджуваних злочинів не часто була предметом наукових досліджень.

Більше того, Верховна Рада України (далі – ВРУ) прийняла на засіданні 21 серпня 2024 року Закон України про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду (далі – РС МКС) та поправки до нього. 9 жовтня 2024 року ВРУ прийняла імплементаційний закон, який вносить зміни до КК України в рамках ратифікації РС МКС. Президент України підписав цей Закон 22 жовтня 2024 року, а 25 жовтня ратифікаційну грамоту було депоновано до ООН. 1 січня 2025 року Україна стала 125-ю державою-учасницею РС МКС та отримала такі ж права, як інші держави, тобто стала повноцінним членом цього Суду [4].

Формування цілей. Метою представленого дослідження є виокремлення обставин, які підлягають доказуванню під час розслідування сексуального насильства, пов'язаного із збройним конфліктом та надання відповідних рекомендацій щодо удо-

сконалення процедури документування та розслідування сексуального насильства, пов'язаного із збройним конфліктом.

Виклад основного матеріалу. Починаючи з лютого 2022 року Управління Верховного комісара ООН з прав людини (далі – УВКПЛ) задокументувало 370 випадків (станом на грудень 2024 року) (щодо 252 чоловіків, 106 жінок, 10 дівчат та 2 хлопчиків) сексуального насильства, вчиненого військовослужбовцями російської армії, працівниками правоохоронних органів і пенітенціарної служби. Із загальної кількості випадків 306 сталися під час ув'язнення, у тому числі 88 – з цивільними особами, 209 – з військовополоненими та 9 – із затриманим медичним персоналом. 246 чоловіків, 1 неповнолітній та 59 жінок зазнали сексуального насильства під час перебування під вартою. Ще 62 випадки сексуального насильства сталися з цивільними особами у житлових районах, більшість з яких були жінками та дівчатами (45 жінок, 10 дівчаток, 6 чоловіків і 1 хлопчик). Крім того, 2 випадки сексуального насильства щодо жінок були зафіксовані під час так званого «процесу фільтрації» [5].

Так, в листопаді 2024 року очільниця спеціалізованого управління з переслідування злочинів насильства на сексуальному ґрунті, пов'язаного з конфліктом, Офісу Генерального прокурора Анна Сосонська повідомила, що «...станом на початок листопада у нас 59 військовослужбовців рф у статусі підозрюваних. Щодо ще 36 осіб слідство завершено, очікуються суди. Ще п'ятьом оголошено вирок в українських судах: від 10 до 12 років позбавлення волі» [6].

Власне аналіз практики розслідування сексуального насильства, пов'язаного із збройним конфліктом (далі – СНПК) свідчить, що діяльність слідчих органів та оперативних підрозділів, спрямована на його виявлення та документування, значно ускладнюється в умовах ведення бойових дій. Водночас відомо, що докази є основою будь-якого процесу, а ефективність розгляду кримінального провадження в суді та швидкість досягнення правосуддя напряду залежать від якості та повноти доказової бази, зібраної під час досудового розслідування. За відсутності спеціально розробленої методологічної бази система органів досудового розслідування стикається з новими викликами, пов'язаними з необхідністю швидкого, всебічного та якісного документування та збору доказів масштабних злочинних діянь проти міжнародного гуманітарного права (далі – МГП) (більшість з яких розслідуються вперше). Рівень підготовки слідчих, прокурорів та інших представників національної правоохоронної системи у сфері МГП, зокрема щодо ідентифікації воєнних злочинів та криміналістичного забезпечення їх розслідування, є недостатнім. У зв'язку з цим правоохоронці змушені вчитися діяти в нових ситуаціях і негайно адаптуватися до нових викликів [7].

О. О. Кравчук та М. С. Бондаренко звертають увагу на особливості формування доказів під час розслідування воєнних злочинів. Практики наголошують на необхідності у таких випадках фіксувати докази не лише у національному судочинстві, а й з метою їх можливого майбутнього використання у міжнародних судових органах. Звичайно, не всі докази, зібрані слідчими, будуть використані в міжнародних судах, але автори стверджують, що це потрібно враховувати автори [8].

А. В. Шульженко вважає, що основною проблемою у доказуванні СНПК є великий часовий розрив між подією та деокупацією території, де відбувся злочин. Для імунологічних тестів, тестів ДНК-профілювання, зразків на групову приналежність та ідентифікацію біологічний матеріал зникає і стає непридатним для використання. У деяких випадках все більшого значення в таких випадках набуває психологічне тестування, оскільки згвалтування може не залишити жодних слідів, а свідком може бути лише сама жертва [9].

Грунтовний аналіз особливостей розслідування воєнних злочинів на національному рівні здійснила І. В. Гловюк. Зокрема, складнощі підслідності через комплексний характер ст. 438 КК України, відображення контекстуальних елементів у процесуальних документах, особливості доказування через наявність контекстуальних елементів, необхідність збереження державної таємниці, складнощі документування через безпекові фактори, спеціалізацію підрозділів, що розслідують воєнні злочини, міжнародні протоколи щодо розслідування воєнних злочинів, а також особливості підслідності воєнних злочинів. Було відзначено врахування найкращих практик (протокол Берклі, кодекс Мурад 50, Міжнародний протокол із документування та розслідування сексуального насильства в конфлікті 51, Стамбульський протокол 52 тощо); численні недержавні суб'єкти, залучені до документування; необхідність забезпечення допустимості зібраних даних у кримінальному провадженні; суб'єкти, з якими здійснюється взаємодія при розслідуванні воєнних злочинів; широке використання OSINT; оцифрування зібраних фактичних даних та збереження доказів; різнотлумачення оцінних категорій, передбачених ст. 615 КПК України (Особливий режим кримінального провадження в умовах воєнного стану), для відступу від загального порядку кримінального провадження [10].

Таким чином, встановлення контекстуальних елементів є необхідною і важливою частиною процесу доказування СНПК, і в той же час іноді викликає значні труднощі на практиці, зокрема, через відсутність чітко встановленої методологічної бази або досвіду документування таких проваджень.

З огляду на зазначене вище для кримінально-правової кваліфікації діяння за ст. 438 КК України потрібно щонайменше довести (візуалізовані загальні елементи та обставини, які підлягають доказуванню у справах, пов'язаних із воєнними злочинами):

- 1) діяння є порушенням конкретної норми МГП;
- 2) порушена норма міститься в міжнародному договорі, згода на обов'язковість якого надана ВРУ, який був чинним для України на момент вчинення діяння;
- 3) порушення є серйозним (тобто воно є грубим порушенням (grave breaches), як це визначено у Женевській Конвенції (далі – ЖК) та Додатковому Протоколі (далі – ДП), або порушенням норми МГП, що захищає важливі цінності, і порушення повинно мати серйозні наслідки для жертви (serious violations)). Перелік деяких серйозних порушень МГП та складів відповідних воєнних злочинів доступний у додатку 1 Переліку серйозних порушень МГП та складів відповідних воєнних злочинів за РС МКС;
- 4) існування збройного конфлікту міжнародного або неміжнародного характеру;
- 5) вчинення діяння в контексті збройного конфлікту та у зв'язку з ним;
- 6) усвідомлення виконавцем фактичних обставин, які свідчили про існування збройного конфлікту;
- 7) об'єктом посягання є особи (їхні права або власність) чи об'єкти, що перебувають під захистом МГП;
- 8) усвідомлення виконавцем, що вказані особи або об'єкти посягання перебувають під захистом МГП;
- 9) інші специфічні обставини, що характеризують відповідне порушення МГП [11; 12, с. 21–22].

Науковці зазначають, що предмет доказування СНПК є, по суті, двоелементним [13, с. 127]:

- 1) перший елемент є загальним і включає у себе обставини, передбачені ст. 91 КПК України, проміжні та допоміжні факти, залежно від процесуальної ситуації та специфіки кримінального провадження;

2) другий елемент є контекстуальним (спеціальним), який зумовлює специфіку складу злочину по усіх його складових:

- об'єкт злочину – правила ведення війни, встановлені міжнародними договорами, та потерпілий – особа (особи), яка перебувала під захистом однієї або кількох ЖК 1949 року;

- об'єктивна сторона злочину – дія мала місце в контексті збройного конфлікту міжнародного або неміжнародного характеру та була пов'язана з ним;

- суб'єкт злочину – особа винного;

- суб'єктивна сторона злочину – виконавець усвідомлював фактичні обставини, які встановлювали існування збройного конфлікту. Тобто сутність контекстуального елементу: докази мають встановлювати існування міжнародного збройного конфлікту або існування неміжнародного збройного конфлікту; та діяння мало місце у контексті збройного конфлікту і було пов'язане з ним [13, с. 127–128].

Зазначимо, що ці елементи мають прямий та зворотній взаємозв'язок, зважаючи на залежність ідентифікації контекстуальних елементів від загальних обставин вчиненого діяння та специфіку оцінки об'єктивної сторони в умовах збройного конфлікту.

Розглянемо контекстуальні елементи та обставини, які підлягають доказуванню під час розслідування СНПК:

1) Правила ведення війни, встановлені міжнародними договорами.

В контексті російсько-української війни особливу увагу варто звернути на положення МГП, які порушують військовослужбовці РФ, вчиняючи СНПК, щодо українців та українок та яке це значення може мати при передачі матеріалів до МКС.

Також СНПК, заборонене згідно з міжнародним кримінальним правом (далі – МКП), яке регулює кримінальну відповідальність осіб за найтяжчі міжнародні злочини. Саме завдяки судовій практиці Міжнародного кримінального трибуналу щодо колишньої Югославії (МКТЮ) та Міжнародного кримінального трибуналу щодо Руанди (МКТР) формувався правовий базис щодо СНПК МКП, зокрема, згвалтування вперше переслідувалося як воєнний злочин, злочин проти людяності та акт геноциду. З появою постійно діючого МКС, що функціонує на основі РС, питання СНПК, отримали подальший розвиток [14].

З огляду на сказане, правоохоронні органи часто обмежені «базовими» документами МГП, які передбачають засади щодо поводження з цивільним населенням. Між тим, важливим є також зазначення у повідомленнях про підозру і норм інших міжнародних договорів (зокрема РС, Конвенції ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання), які саме порушили військовослужбовці РФ, вчиняючи ту чи іншу форму СНПК, що значно посилить позиції України у справах, що розглядатимуться в МКС. Позитивні зрушення вже спостерігаються у повідомленнях про підозру, що здійснені у 2023 році, в яких згадуються, у тому числі й порушення ст. 147 ЖК IV, ст. 75 ДП I.

Заборону на вчинення СНПК закріплено в:

- статті 14 Конвенції про поводження з військовополоненими від 12.08.1949;

- статті 27 Конвенції про захист цивільного населення під час війни від 12.08.1949 (особи, що перебувають під захистом, мають право за будь-яких обставин на особисту повагу, повагу до своєї честі, права на сім'ю, їхніх релігійних переконань та обрядів, звичок та звичаїв. До них завжди слід ставитися гуманно й захищати їх, зокрема, від будь-якого акту насильства чи залякування, від образ та цікавості натовпу) [15];

- статтях 75–77 ДП до ЖК від 12.08.1949, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) від 08.06.1977 (щодо збройного конфлікту міжнародного характеру) [16];

Відповідно до ч. 2 ст. 75 ДП до ЖК від 12.08.1949, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 08.06.1977, заборонені й будуть залишатися забороненими в будь-який час і в будь-якому місці такі дії, незалежно від того, чиняться вони представниками цивільних чи воєнних органів:

а) насильство над життям, здоров'ям і фізичним та психічним станом осіб, зокрема:

а.1) вбивство;

б) знущання над людською гідністю, зокрема, принижуюче й образливе поведіння, примус до проституції чи непристойне посягання в будь-якій його формі;

е) погрози вчинити будь-яку з вищезазначених дій.

Частиною 1 ст. 76 Протоколу I, передбачено, що жінки користуються особливою повагою і їм забезпечується захист, зокрема, від згвалтування, примусу до проституції і будь-яких інших форм непристойних посягань.

Також, ч. 1 ст. 86 Протоколу I, передбачено, що Високі Договірні Сторони і сторони, що перебувають у конфлікті, повинні перепиняти серйозні порушення та вживати необхідних заходів щодо перепинення всіх інших порушень Конвенцій або цього Протоколу, які є результатом неприйняття заходів, що мають бути прийняті [16].

Відповідно до ч.ч. 1, 2 ст. 87 Протоколу I, Високі Договірні Сторони і сторони, що перебувають у конфлікті, повинні вимагати від воєнних командирів, оскільки це стосується осіб, які входять до складу підлеглих їм збройних сил, та інших підлеглих їм осіб, щоб вони не допускали порушень Конвенцій і цього Протоколу і, в разі потреби, перепиняли ці порушення та повідомляли про це компетентні власті. З метою запобігання порушенням і перепинення їх Високі Договірні Сторони і сторони, що перебувають у конфлікті, повинні вимагати, щоб особи, які входять до складу підлеглих їм збройних сил, були обізнані з обов'язками, що покладаються на них Конвенціями і цим Протоколом) [16].

2) Потерпілий – особа (особи), перебувала під захистом однієї або кількох ЖК 1949 року. На цьому етапі доказуванню підлягають наступні обставини: обставини, що вказують на наявність у потерпілого статусу особи, що перебуває під захистом ЖК (IV), тобто статусу цивільної особи (ст. 50 ДП I):

а) особа потерпілого;

б) громадянство;

в) належність до збройних формувань (чи є комбатантом);

г) перебування потерпілих у зв'язку з міжнародним збройним конфліктом під владою збройних формувань рф.

Зокрема, джерелами інформації для доказування даної обставини можуть бути: інформація від потерпілого і свідків, що потерпілий не був комбатантом, перебував під владою противника (наприклад, окупаючої держави); документи, що посвідчують особу потерпілого, його громадянство, національність; документи, що підтверджують місце та період проживання, роботи; відомості щодо зайняття громадською, політичною діяльністю, релігійних переконань, поглядів тощо; документи щодо відношення потерпілого до Сил оборони (Збройні Сили України, а також інші утворені відповідно до законів України військові формування, правоохоронні та розвідувальні органи, органи спеціального призначення з правоохоронними функціями, на які Конституцією та законами України покладено функції із забезпечення оборони держави). Такими документами можуть бути: військовий квиток, довідкова інформація від ЗСУ тощо.

Міжнародний кримінальний суд у своєму рішенні у справі «Прокурор проти Боско Нтаганда» (The Prosecutor v. Bosco Ntaganda no. – ICC-01/04-02/06) зауважив, що потерпілі можуть бути прямими й непрямими [17].

До прямих потерпілих належать: потерпілі від нападів (в тому числі від вбивств, замахів на вбивство, жінки та чоловіки, які зазнали сексуального насильства, потерпілі від переслідувань, примусово переміщені особи), діти-солдати, а також діти, які народилися внаслідок зґвалтування та сексуального насильства, сексуального рабства.

До непрямих потерпілих належать: члени сімей прямих потерпілих, зокрема ті, які мали особистісний тісний зв'язок з прямим потерпілим, що може включати: неodrжені пари, діти, які народжені поза шлюбом. Крім того, до непрямих потерпілих належать ті, хто були свідками злочинів, які вчинялися стосовно прямих потерпілих [13, с. 128].

Зауважимо, що потерпілими від сексуального насильства на тимчасово окупованій території України здебільшого є жінки та неповнолітні дівчата.

Як слушно відмічає А. Ф. Волобуєв, проблемним залишається питання виявлення сексуального насильства щодо мирних жінок, які перебувають на тимчасово окупованих росією територіях. Об'єктивно встановлення названих фактів і їхнє подальше розслідування ускладнено тим, що потерпілі не мають змоги звернутися до правоохоронних органів. Крім того, суб'єктивно багато постраждалих жінок не бажають повідомляти правоохоронні органи про вчинення щодо них сексуального насильства. Тому наразі відомості про ці злочини майже в усіх випадках внесені до Єдиного реєстру досудових розслідувань за результатами моніторингу інтернет-ресурсів, медіа, повідомлень від третіх осіб тощо [18, с. 41–43].

Разом з тим, дуже мало жертв звертаються до правоохоронних органів. Злочини, вчинені російськими військовими, часто розкриваються шляхом прослуховування телефонних розмов. Так, правозахисниця Лариса Денисенко зазначає, що всі ці повідомлення мають бути ретельно вивчені правоохоронними органами. У цих бесідах окупанти розповідають своїм товаришам та родичам про свої страшні «успіхи» в Україні: довго розповідають про насильство над жінками та дітьми, жартують над своїми діями.

Відповідно формування доказової бази та переслідування таких злочинів у судах є одним із найбільших викликів. Потерпілі від злочинів СНПК, часто відмовляються звертатися до правоохоронних органів. Мало хто готовий про це розповідати, адже вони пережили тяжку психологічну травму. Ще одна причина мовчання – страх перед осудом з боку громади та родичів. До того ж, хтось боїться повернення окупантів, або хвилюється за безпеку рідних, які перебувають на окупованих територіях.

Ще однією проблемою при доказуванні СНПК є те, що постраждалі виїжджають за межі України, що спричиняє затягування слідчих (розшукових) чи інших процесуальних дій.

Важливо також наголосити, що на даному етапі доказуванню також підлягають обставини, які обтяжують покарання, що вказують на належність потерпілого до вразливих груп населення (особи похилого віку, особи з інвалідністю або особи, які перебувають в безпорадному стані, або особи, які страждають на психічний розлад, зокрема на недоумство, мають вади розумового розвитку, а також вчинення злочину щодо малолітньої дитини або у присутності дитини, жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності (п. п. 6, 7 ч. 1 ст. 67 КК України) [12, с. 24].

3) Наступною обставиною, яка підлягає доказуванню є те, що діяння було вчинене в контексті міжнародного збройного конфлікту і було пов'язане з ним. Тобто доказуванню підлягають обставини, що вказують на вчинення діяння в період існування міжнародного збройного конфлікту чи безпосередньо після нього. Так, 19 лютого 2014 року розпочалася збройна агресія росії проти України (Закон України

від 15.04.2014 №1207-VII). 24 лютого 2022 року розпочалося повномасштабне застосування рф військової сили проти України, у зв'язку з чим введено воєнний стан в Україні Указом Президента України «Про введення воєнного стану в Україні», затвердженим Законом України від 24.02.2022 № 2102-IX [19].

Відповідно до п. 7 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про національну безпеку України», збройним конфліктом є збройне зіткнення між державами (міжнародний збройний конфлікт, збройний конфлікт на державному кордоні) або між ворогуючими сторонами в межах території однієї держави, як правило, за підтримки ззовні (внутрішній збройний конфлікт) [20]. Таким чином, потрібно довести зв'язок вчиненого діяння із будь-яким видом збройного конфлікту. В цьому випадку слід враховувати «Обґрунтування правової позиції щодо існування міжнародного збройного конфлікту, викликаного збройною агресією рф проти України (загального контекстуального елементу для всіх злочинів за ст. 438 КК України)» (див. Додаток 13 Стандартів розслідування воєнних злочинів. Загальна частина, 2023) [19].

При доказуванні факту міжнародного збройного конфлікту, джерелом отримання інформації можуть бути: публікації в мережі «Інтернет», що міжнародний збройний конфлікт дійсно відбувається, повідомлення у медіа, виступи офіційних осіб тощо.

Засобами доказування, у свою чергу, є: протоколи огляду сайтів рф з нормативними документами щодо підготовки та початку військового вторгнення; протоколи огляду публікацій в мережі «Інтернет» щодо збройного конфлікту).

Також прикладом важливості доказової бази може слугувати справа України проти рф перед Міжнародним Судом ООН (п. 75 постанови МС ООН від 19.04.2017 р.). Суд вказав, що Україна надала перелік подій, таких як напад на мирних демонстрантів у Харкові, бомбардування Маріуполя, напади у Волновасі та Краматорську, і катастрофу малайзійського літака (рейс МН17), які призвели до великої кількості смертей та поранень серед цивільного населення [21].

4) Обставини, що вказують на функціональний зв'язок суспільно небезпечного діяння з міжнародним збройним конфліктом, а саме, що діяння було вчинене під час окупації конкретного населеного пункту збройними формуваннями під командуванням рф і стосувалося цивільних осіб (цивільного населення), які не належать до громадян рф: а) момент встановлення та характер контролю над населеним пунктом збройними формуваннями під командуванням рф; б) момент закінчення контролю над населеним пунктом збройними формуваннями під командуванням рф (звільнення Силами оборони України).

Джерелами отримання інформації, на нашу думку, слугують:

- інформація отримана від потерпілого і свідків щодо обставин зайняття, утримання населеного пункту російськими військовими, його звільнення з-під окупації. Відповідно засобами доказування є: протоколи допиту свідків (потерпілих) щодо бойових дій, зайняття території в період вчинення злочину);

- публікації в мережі «Інтернет» щодо контролю території стороною конфлікту в період вчинення злочину, повідомлення у медіа, виступи офіційних осіб, дописи в соцмережах тощо. Засобами доказування є: протоколи огляду відео з мережі «Інтернет» щодо захоплення територій на час вчинення злочину, бойових дій, обстрілів на них);

- супутникова зйомка. Засобами доказування є: запити до відповідних органів, наприклад, до Державного космічного агентства України;

- інформація з камер відеоспостереження, мобільних телефонів очевидців (відеозаписи). В цьому випадку засобами доказування можуть бути: запити до власників (балансоутримувачів) камер; тимчасовий доступ до відеозаписів; протоколи огляду

телефонів, що підтверджують перебування військових росії на час вчинення злочину на відповідній території;

- довідкова інформація від Збройних Сил України. Засобами доказування є: запит до Міністерства оборони України, Генерального штабу Збройних Сил України, Головного управління розвідки Міністерства оборони України;

- контемпоральне листування в мобільних телефонах очевидців. Засобами доказування є: протоколи огляду інформації в соціальних мережах, групах

- документи та інші речі військових рф, віднайдені в населеному пункті. Засобами доказування є: протоколи огляду телефонів, що підтверджують перебування військових рф на час вчинення злочину на відповідній території.) [12, с. 28; 19].

5) Важливим елементом доказування СНПК, є доказування обставин вчинення злочину, а саме: обстановка вчинення СНПК, спосіб вчинення та наслідки СНПК, форми, мотив злочину.

Так, обстановка вчинення СНПК характеризується тим, що злочини вчиняються на тимчасово окупованій території, на якій відсутні органи влади, зокрема й правоохоронні органи, постраждалої від агресії країни. У результаті в соціальному середовищі формується атмосфера беззаконня, безвиході, що зазвичай породжує серед людей почуття страху та покори перед озброєними окупантами-насилъниками. Іноді їхнє всевладдя спричиняє формування серед населення стокгольмського синдрому. Тобто психологічного несвідомого захисного стану, що характеризується толерантністю жертви до кривдника. У процесі застосування насилъства жертви починають співчувати своїм насилъникам, виправдовувати їхні дії, поводячись за принципом: «це не він, це обставини змусили його так діяти». Така поведінка вважається нормальною реакцією людей на сильну психотравмувальну подію, а не психічним розладом, що може впливати на формування специфічної атмосфери кримінального провадження [12, с. 29–30].

Щодо способів сексуального насилъства є такі дії насилъника, що підлягають доказуванню, на наше переконання, ними є: здійснення акту сексуального характеру або проникнення (вагінальне, анальне, оральне) в тіло іншої особи з використанням геніталій або будь-якого іншого предмета; дії насилъника із запобігання можливому опору, його подолання чи отримання формальної згоди до здійснення акту сексуального характеру. Як було встановлено після деокупації територій, російські військові у спеціально обраних приміщеннях вчиняли сексуальне насилъство. Зокрема, слідчі виявили в Херсоні чотири великі слідчі ізолятори, де практикувалося згвалтування палицями та удари електричним струмом по геніталіях. Багато свідків з різних місць розповідають про схожі методи тортур, тому є підстави вважати, що за всім цим стоїть російське керівництво, солдати роблять це за наказом. Іноземні розслідувані, які вважають, що росія використовує згвалтування як військову стратегію в Україні, дійшли такого ж висновку [18, с. 42].

Варто сказати, що СНПК завжди супроводжується настанням фізичних, психологічних, психічних та соціальних наслідків.

Так, фізичні наслідки СНПК можуть проявлятися в травмах, особливо в області таза, геніталій, анальних та оральних, які іноді призводять до смерті, хворобах, інфекціях, що передаються статевим шляхом, інвалідності, сексуальній дисфункції, безплідді тощо. У ситуаціях збройного конфлікту медична допомога, діагностика і лікування вельми обмежені або взагалі недоступні. Травматичні наслідки, що виникають внаслідок сексуального насилъства, можуть бути пов'язані з хронічним болем, нездатністю контролювати виділення рідини, неприйняттям з боку суспільства, уникненням соціальних контактів та відсутністю можливостей працювати та забезпечувати

власні потреби. У культурному середовищі, де жіноча фертильність ставиться на перше місце і вважається головною жіночою цінністю, безпліддя також може поставити жінок у особливо вразливе становище. Як ми бачимо, фізична шкода нерозривно пов'язана з психологічними, душевними і соціальними наслідками, і напевно чи можливо мислити ізольовано від них [12, с. 31–32; 22].

Щодо психологічних та психічних наслідків, то вони включають гострий стресовий розлад, депресію, патологічні стани тривоги, страху, надзвичайної ступеня безпорадності та відчаю, сорому та провини, самозвинувачення та низьку самооцінку, емоційний ступор, суїцидальні тенденції, поведінку з високим ризиком для здоров'я, особливо зловживання психоактивними речовинами, та психічні захворювання різного ступеня тяжкості. Жертви сексуального насильства відчують глибоку недовіру до знайомих і незнайомих людей і, як правило, відірвані від людства і зовнішнього світу, а соціокультурні табу на сексуальне життя ускладнюють їх реабілітацію. Крім того, психологічну і душевну шкоду завдають не тільки ті, хто вчинив сексуальне насильство, а й ті, хто змушений спостерігати за подібними діями [14].

Соціальні наслідки СНПК, у свою чергу, полягають у соціальній стигматизації постраждалих, руйнації їхніх стосунків з родинами та громадами, остракізму жертв насильства та пошкодженні тканини суспільства, коли руйнується соціальний порядок і самоцінність громад. Небажана вагітність і «діти, народжені від зґвалтування», також стають причиною соціального таврування та неприйняття громадами, перетворюючись на джерело згадки про колективний біль війни [12, с. 31; 22; 23, с. 439].

Доказуючи дану обставину, важливо враховувати той факт, що обов'язковою ознакою СНПК є факт примусу, виражений у наступних формах: застосування сили стосовно потерпілої чи іншої особи; погрози застосування сили стосовно потерпілої чи іншої особи; примушування особи (наприклад, через страх перед насильством, грубий примус, затримання, здійснення психологічного тиску, застосування сили тощо); використання обстановки, що характеризується примусом; вчинення проти особи, яка не здатна дати згоду, що виражає її істинну волю [12, с. 32].

Разом з тим, важливо також не акцентувати на доказуванні відсутності згоди жертви, як і на той факт, чи чинила жертва опір під час насильницьких дій стосовно неї чи іншої особи. Натомість, має бути звернута увага саме на обставини, в яких вона опинилася, що можуть свідчити про здійснення примусу стосовно неї чи іншої особи. Застосування сили чи погрози силою стосовно жертви є чітким доказом незгоди жертви, але власне застосування сили до жертви не є визначальним елементом зґвалтування. Наявні фактори, крім сили, які визначають недобровільність із боку жертви акту penetрації. Таке розрізнення важливо проводити, щоб не звужувати можливості притягнення до відповідальності виконавців.

З огляду на сказане, під час доказування фактів СНПК важливо встановити: вчинено дію чи бездіяльність, що спричиняє сильний біль або страждання, психічне чи фізичне; діяння вчинено навмисно; діяння вчинено з такими цілями як отримання інформації чи зізнання від жертви чи іншої особи, покарання жертви за дію, яку вона чи інша особа вчинили чи у вчиненні якої підозрюють, залякування або примус до жертви чи іншої особи, або з будь-якої причини, заснованої на будь-якому виді дискримінації.

6) Досить важливою обставиною доказування СНПК є обставини, що свідчать про належність винного до збройних формувань рф або до окупаційної влади рф, у т.ч. дії як їх представника або на виконання їх відповідного розпорядження, наказу.

Видається, що джерелами отримання інформації можуть бути: показання підозрюваного; інформація від потерпілого і свідків; інформація з мережі «Інтернет»

(листування в соціальних мережах «Вконтакте», «Однокласники», перехоплення комунікації зс рф, відеозаписи з поштових відділень в Білорусії тощо); інформація отримана від ЗСУ щодо частин зс рф, які розташовувались у відповідний час у відповідному місці; відеозаписи з камер спостереження, відеореєстраторів, телефонів очевидців; зразки ДНК; документи й інші речі російських військових, знайдені на місці події, в населеному пункті чи поблизу, віднайдені при підозрюваному тощо.

Задля встановлення особи чи групи осіб російських військових, винних у вчиненні згвалтування в умовах воєнного стану, можна виходити із словесного портрету і опису потерпілої особи, свідків, через ототожнення за спеціальними програмами через соціальні мережі, із подальшим з'ясуванням, в якій військовій частині проходила службу особа, де перебувала частина у період, коли вчинено злочин. Іншим дієвим способом є використання даних Служби безпеки України, Головного управління розвідки Міністерства оборони України, з отриманням інформації у відповідь на запити органів досудового розслідування про дислокацію російських військових частин у зазначений період в місцевості, де вчинено СНПК, з подальшим встановленням особи, використання даних відеокамер і реєстраторів, супутникових знімків. Як результат, за отриманою інформацією призначається портретна експертиза, проводиться впізнання за фотографією тощо.

Так, більшість зафіксованих УВКПЛ випадків СНПК щодо жінок і дівчат мали місце, коли російські військові дислокувалися в житлових районах, недалеко від своїх військових позицій. У цих випадках жінки зазнавали згвалтувань, зокрема групових згвалтувань, з боку військовослужбовців росії. Більшість випадків СНПК щодо чоловіків відбувалися в контексті тримання в місцях несвободи збройними силами рф. Побиття в зоні геніталій, удари по геніталіях електричним струмом, примус до оголення, необґрунтовані обшуки порожнин та інших ділянок тіла, погрози згвалтуванням затриманих та їхніх близьких використовувалися як метод катувань і жорстокого поводження для залякування, покарання чи примусу до зізнання. УВКПЛ також отримало кілька тверджень про сексуальне насильство та домагання стосовно жінок на контрольно-пропускних пунктах під час так званих «фільтраційних» процесів, організованих російськими військовими [24].

7) Не менш важливими обставинами факту доказування СНПК є усвідомлення виконавцем фактичних обставин, що вказують на існування збройного конфлікту: знаходження винного у складі збройного формування рф на конкретній території України; існування бойових дій збройних формувань рф та України; підпорядкування винного військовому чи окупаційному командуванню чи керівництву рф.

Відповідну інформацію можна отримати завдяки показанням підозрюваного; показанням потерпілих, свідків; контемпоральному листуванню в мобільних телефонах підозрюваного; документам, які свідчать про належність підозрюваного до того чи іншого військового підрозділу рф; документам, які свідчать про перебування військового підрозділу рф на конкретній території України; документам, отриманих в результаті проведення негласних слідчих (розшукових) дій з відомостями технічної фіксації спілкування підозрюваного знову ж таки, це може бути листування в соціальних мережах «Вконтакте», «Однокласники» тощо; інформації, отриманій з відкритих джерел.

Для доказування даної інформації необхідні: протоколи допиту підозрюваного, у т.ч. щодо наказів командування про ставлення до цивільного населення; протоколи допиту свідків (потерпілих) з приводу можливого входження підозрюваного до складу зс рф; відповідні запити до Головного управління розвідки Міністерства оборони України тощо.

На цьому етапі доказуванню також підлягають обставини, що вказують на вчинення злочину у зв'язку з виконанням потерпілим службового або громадського обов'язку (п. 4 ч. 1 ст. 67 КК України) та обставини, що вказують на вчинення злочину на ґрунті расової, національної, релігійної ворожнечі чи розбрату або на ґрунті статевої приналежності (п. 3 ч. 1 ст. 67 КК України) [12, с. 37].

В цьому випадку, джерелами доказів слугуватимуть: показання підозрюваного; показання потерпілого; показання свідків; фотографії, відеозаписи, створені в період окупації; документи негласних слідчих (розшукових) дій з відомостями технічної фіксації спілкування підозрюваного; документи збройних формувань рф, окупаційної влади рф (накази, розпорядження, оголошення тощо).

8) Доцільно також доказати обставини, які вказують, що виконавець усвідомлював фактичні обставини, що свідчили про статус потерпілого, що захищається міжнародним гуманітарним правом: обізнаність винного про знаходження потерпілого під владою противника; обізнаність винного про відсутність у потерпілого військового однострою, амуніції, військової зброї тощо; відсутність у винного конкретних відомостей про те, що потерпілий брав участь чи планував брати участь у воєнних діях.

Під час доказування зазначених обставин, джерелами отримання інформації, на наш погляд, є: показання підозрюваного; показання потерпілого, свідків; інформація з камер відеоспостереження, мобільних телефонів очевидців (відеозаписи) тощо.

Що стосується засобів доказування, то тут важливо провести допит вказаних осіб, а також отримати інформацію від постачальника електронних комунікаційних послуг та / або мереж.

На цьому етапі доказуванню також підлягають обставини, що вказують на обізнаність винного про належність потерпілого до вразливих груп. Відповідними джерела інформації будуть: показання підозрюваного; показання потерпілого; показання свідків; документи про особу потерпілого з відомостями про вказані характеристики потерпілого.

9) Вкрай важливо встановити обставини, які обтяжують покарання, що вказують на належність потерпілого до вразливих груп населення (особи похилого віку, особи з інвалідністю або особи, які перебувають в безпорадному стані, або особи, які страждають на психічний розлад, зокрема на недоумство, мають вади розумового розвитку, а також вчинення злочину щодо малолітньої дитини або у присутності дитини, жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності (п.п. 6, 7 ч. 1 ст. 67 КК України).

Для доказування цих обставин, джерелами інформації будуть: показання підозрюваного; показання потерпілого; показання свідків; документи про особу потерпілого з відомостями про вказані характеристики потерпілого. Характерно – засобами доказування є допит.

За таких умов вирішення завдань щодо обставин, які підлягають доказуванню під час розслідування СНПК, а також розшуку та встановлення підозрюваних у вчиненні СНПК, можливе завдяки:

- проведенню установлення місцезнаходження радіообладнання (радіоелектронного засобу) (ст. 268 КПК України), тимчасового доступу до речей і документів (ст. 159 КПК України);

- отриманню установочних даних на військовослужбовців зс рф з використанням розвідувальних даних Збройних Сил України, Головного управління розвідки Міністерства оборони України, Державної прикордонної служби України та передбачає доступ до аналітичних матеріалів, що стосуються перехоплених розмов військовослужбовців рф, підрозділи яких перебували на території окупованих населених пунктів, де були вчинені злочини сексуального характеру;

– отриманню установочних даних на військовослужбовців рф, що перебувають у полоні та передбачає доступ до відповідної бази даних про військових рф, де крім протоколів допитів містяться й інші відомості, потрібні для проведення слідчих (розшукових) дій. Зокрема, на підставі отриманої інформації про військовополонених та її аналізування можливе пред'явлення для впізнання, відбирання біологічних зразків у порядку ч. 3 ст. 245 КПК України для проведення молекулярно-генетичної експертизи.

– використанню можливостей OSINT – групи, члени якої збирають та аналізують розвідувальну інформацію з відкритих джерел. Нагадаємо, що Агентство Євросоюзу зі співробітництва правоохоронних органів створило нову оперативну групу для допомоги в розслідуванні основних міжнародних злочинів, скоєних російськими військовими в Україні. Очолюють групу підрозділи боротьби з міжнародними злочинами поліції Нідерландів та Німеччини. Загалом у проєкті беруть участь 14 країн: Бельгія, Франція, Німеччина, Ірландія, Італія, Литва, Нідерланди, Португалія, Словаччина, Словенія, Іспанія, Норвегія, Велика Британія і США [12, с. 85–86; 25].

В інтернеті, зокрема в соціальних мережах, міститься величезний масив важливої інформації. У цих умовах важлива міжнародна співпраця із застосуванням методів OSINT для допомоги слідчим у перевірці та реєстрації випадків СНПК.

Висновки. Проведене дослідження дає змогу зробити певні узагальнюючі висновки. *По-перше*, обставинами, які підлягають доказуванню під час розслідування СНПК, на наше переконання, є: 1) правила ведення війни, встановлені міжнародними договорами; 2) обставини, що вказують на наявність у потерпілого статусу особи, що перебуває під захистом ЖК (IV), тобто статусу цивільної особи (ст. 50 ДП І); 3) обставини, які вказують на те, що діяння було вчинене в контексті міжнародного збройного конфлікту і було пов'язане з ним; 4) обставини, що вказують на функціональний зв'язок суспільно небезпечного діяння з міжнародним збройним конфліктом, а саме, що діяння було вчинене під час окупації конкретного населеного пункту збройними формуваннями під командуванням рф і стосувалося цивільних осіб (цивільного населення), які не належать до громадян рф; 5) обставини вчинення злочину, а саме: обстановка вчинення СНПК, спосіб вчинення та наслідки СНПК, форма вини, мотив злочину; 6) обставини, що свідчать про належність винного до збройних формувань рф або до окупаційної влади рф, у т.ч. дії як їх представника або на виконання їх відповідного розпорядження, наказу; 7) обставини, які вказують на усвідомлення виконавцем про існування збройного конфлікту: знаходження винного у складі збройного формування рф на конкретній території України; існування бойових дій збройних формувань рф та України; підпорядкування винного військовому чи окупаційному командуванню чи керівництву рф; 8) обставини, які вказують, що виконавець усвідомлював фактичні обставини, що свідчили про статус потерпілого, що захищається МГП; 9) обставини, які обтяжують покарання, що вказують на належність потерпілого до вразливих груп населення (особи похилого віку, особи з інвалідністю або особи, які перебувають в безпорадному стані, або особи, які страждають на психічний розлад, зокрема на недоумство, мають вади розумового розвитку, а також вчинення злочину щодо малолітньої дитини або у присутності дитини, жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності (п.п. 6, 7 ч. 1 ст. 67 КК України). *По-друге*, військовослужбовці рф, які вчинили або вчиняють воєнні злочини, можуть залишатися поза досяжністю правового впливу органів правопорядку (переховуються на тимчасово окупованій території України, на території рф з метою ухилення від кримінальної відповідальності або перебувають у міжнародному розшуку тощо). *По-третє*, недо-

статньо одне тільки встановлення обставин, які підлягають доказуванню під час розслідування СНПК Без перебільшення, документування та розслідування фактів СНПК і, взагалі, воєнних злочинів, злочинів проти людяності та геноциду, вчинених російськими військовими окупантами на території нашої держави є ключовою задачею для країни на шляху притягнення росії до міжнародної кримінальної відповідальності. Тому якість роботи правоохоронної системи в документуванні та розслідуванні воєнних злочинів визначатиме обґрунтованість позиції України на міжнародній арені.

Відтак реалізація окреслених завдань зумовлює потребу в удосконаленні методики розслідування СНПК, а перспективи подальших наукових досліджень мають бути орієнтовані на особливості здійснення спеціального досудового розслідування (*in absentia*), яке є ефективною альтернативою зупиненню кримінального провадження у разі оголошення розшуку підозрюваного, та має своє нормативне підґрунтя в ст. ст. 280–281 КПК України, і, відповідно дозволить здійснювати повноцінне розслідування з подальшим судовим розглядом.

Використані джерела:

1. Бурак М.В., Болістовська Д.Д. Міжнародні механізми щодо повернення депортованих та примусово переміщених українських дітей російською федерацією. *Activities of law enforcement agencies to ensure public safety and order during the legal regime of martial law : Scientific monograph* / М.В. Бурак, Д.Д. Болістовська. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2024. С. 18–44. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-442-9-2>.
2. Доповідь про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2022 році. URL: <https://ombudsman.gov.ua/report-2022/images/documents/annual-report-2022.pdf>.
3. Про правовий і соціальний захист осіб, постраждалих від сексуального насильства, пов'язаного із збройною агресією російської федерації проти України, та надання їм невідкладних проміжних репарацій : Закон України № 4067-IX, прийнятий 20 листопада 2024 р., набрання чинності відбудеться 18 червня 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4067-20#Text> (дата звернення: 05.03.2025).
4. Верховна Рада України прийняла імплементаційний Закон «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв'язку з ратифікацією Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього». *Верховна Рада України*. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/razom/254500.html> (дата звернення: 05.03.2025).
5. Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні 1 вересня – 30 листопада 2024 року. URL: https://ukraine.ohchr.org/sites/default/files/2025-01/2024-12-31%20OHCHR%2041st%20periodic%20report%20on%20Ukraine_UKR.pdf.
6. Сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом: як розпізнати і протидіяти : офіс Генерального прокурора [сайт]. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/seksualne-nasilstvo-povyazane-z-konfliktom-yak-rozpiznati-i-protidiyati>.
7. Грига М.А., Бурнос О.О. Документування жорстокого поводження з військовополоненими та цивільним населенням: ускладнення та виклики. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту імені Е.О. Дідоренка*. 2024. Вип. 1 (105). С. 266–279. URL: DOI: 10.33766/2786-9156.105.266-279.
8. Кравчук О.О., Бондаренко М. С. Досудове розслідування воєнних злочинів. 2022. URL: <https://hrvector.org/podiyi/22-03-09-w-s-a?fbclid=IwAR1eS6DOtKzh9aMyiqawD3v0loU14LeXgEEIEdwUbbBLIP-slt1GBhqQaQw>
9. Шульженко А.В. Проблематика розслідування зґвалтувань на деокупованих територіях. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. Спеціальний випуск № 2. С. 114–120. URL: <https://visnik.dduvs.in.ua/wp-content/uploads/2023/04/S2/s-2-2022-114-120.pdf>.
10. Гловюк І.В. Кримінальне провадження щодо воєнних злочинів: виклики та відповіді. *Право України*. 2023. № 5. С. 85–100. DOI: <https://doi.org/10.33498/louu-2023-05-085>.

11. Основні стандарти розслідування для співробітників служб оперативного реагування при розслідуванні міжнародних злочинів. Підготовлено міжнародною групою *Global Rights Compliance LLP*. Київ, Україна. червень 2016. URL: https://mart-ngo.org.ua/wp-content/uploads/2019/04/2016-09-15-10_08_06-1.pdf.

12. Розслідування сексуального насильства, пов'язаного із збройним конфліктом: методичні рекомендації / Ю.А. Комісарчук, М.В. Бурак, Н.Ю. Небитова, Ю.М. Черноус, І.М. Калантай та ін.; за заг. Ред. М.С. Цуцкірідзе. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2024. 152 с.

13. Попов Г.В. Особливості досудового розслідування злочинів проти статеві недоторканості дітей, що вчинені в умовах збройного конфлікту. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2023. Вип. 2(75). С. 125–129. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.75.2.20>.

14. Пам'ятка щодо кваліфікації випадків сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом (СНПК). URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/rizne/Pamiatka_SNPk.pdf.

15. Конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text (дата звернення: 05.03.2025).

16. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 черв. 1977 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text (дата звернення: 05.03.2025).

17. Рішення Міжнародного кримінального суду у справі «Прокурор проти Боско Нтаганда» (The Prosecutor v. Bosco Ntaganda no. – ICC-01/04-02/06). URL: <https://jurfem.com.ua/prosecutor-bosco-ntaganda-ohlyad/?fbclid=IwAR1H6z7FGQpQUK9iWMirqmX4rX7WiR0VtdREx0l1diVRzWbnnbmO92HTnhA>.

18. Волобуєв А.Ф. Особливості механізму вчинення сексуального насильства на тимчасово окупованих територіях та його розслідування. *Криміналістичний вісник: наук.-практ. зб.* / [редкол.: І. М. Охріменко (голов. ред.) та ін.]; ДНДЕКЦ МВС України; НАВС. Київ: ДНДЕКЦ МВС України, 2023. № 1(39). С. 39-51. URL: <http://ndekc.lviv.ua/pdf/1509233.pdf>.

19. Стандарти розслідування воєнних злочинів. Загальна частина : методичні рекомендації, 2023. URL: https://justgroup.com.ua/wp-content/uploads/2023/05/standart-rozsliduvannya_zagalna-chastyna.pdf.

20. Про національну безпеку України : Закон України від 21 червня 2018 р. № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 05.03.2025).

21. Рішення Міжнародного суду ООН щодо позову України проти рф: основні положення та що означає для нашої держави : Верховний Суд: кейси, правові позиції. URL: https://jurliga.ligazakon.net/news/225420_rshennya-mzhnarodnogo-sudu-on-shchodo-pozovu-ukrani-proti-rf-osnovn-polozhennya-ta-shcho-oznacha-dlya-nasho-derzhavi.

22. Харитонova О. В. Сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом, у війні рф проти України: можливості правового реагування : *ЮрФем* [сайт]. <https://jurfem.com.ua/sexualne-nasytstvo-povyazane-z-konfliktom-u-viyni-rosii-proti-ukrainy/>.

23. Шульженко А.В. Проблеми доказування під час розслідування згвалтувань в умовах воєнного стану. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття* Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права (м. Одеса, 17 червня 2022 року) : у 2 т. / за заг. редакцією С. В. Ківалова. – Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т. 2. С. 438–440.

24. Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні 1 січня 2022 року – 31 січня 2023 року. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/countries/ukraine/2023/23-03-24-Ukraine-35th-periodic-report-UA.pdf>.

25. Європол створив OSINT-групу, щоб допомогти розслідувати російські воєнні злочини в Україні. URL: <https://ms.detector.media/internet/post/33553/2023-11-23-ievropol-stvoryv-osint-grupu-shchob-dopomogty-rozsliduvaty-rosiyski-voienni-zlochyny-v-ukraini/>.

References:

1. Burak, M.V., & Bolistovska, D.D. (2024). Mizhnarodni mekhanizmy shchodo povernennia deportovanykh ta prymusovo peremishchenykh ukrainskykh ditei rosiiskoіu federatsiіeu [*Interna-*

tional mechanisms for the return of deported and forcibly displaced Ukrainian children by the russian federation]. Riga, Latvia : «Baltija Publishing» [in Ukrainian].

2. Dopovid pro stan doderzhannia ta zakhystu prav i svobod liudyny i hromadianyna v Ukraini u 2022 rotsi [Report on the state of observance and protection of human and civil rights and freedoms in Ukraine in 2022]. *ombudsman.gov.ua*. Retrieved from <https://ombudsman.gov.ua/report-2022/images/documents/annual-report-2022.pdf> [in Ukrainian].

3. Zakon Ukrainy «Pro pravovyi i sotsialnyi zakhyst osib, postrazhdalych vid seksualnogo nasylstva, poviazanoho iz zbroinoiu ahresiieiu rosiiskoi federatsii proty Ukrainy, ta nadannia yim nevidkladnykh promizhnykh reparatsii» [The Law of Ukraine «On the legal and social protection of victims of sexual violence related to the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine, and providing them with urgent interim reparations»]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4067-20#Text> [in Ukrainian].

4. Verkhovna Rada Ukrainy pryiniala implementatsiinyi Zakon «Pro vnesennia zmin do Kryminalnogo ta Kryminalnogo protsesualnogo kodeksiv Ukrainy u zviazku z ratyfikatsiieiu Rymyskoho statutu Mizhnarodnogo kryminalnogo sudu ta popravok do noho» [The Verkhovna Rada of Ukraine adopted the Implementing Law «On Amendments to the Criminal and Criminal Procedure Codes of Ukraine in Connection with the Ratification of the Rome Statute of the International Criminal Court and Amendments Thereto»]. *www.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://www.rada.gov.ua/news/razom/254500.html> [in Ukrainian].

5. Dopovid' shchodo sytuatsiyi z pravamy lyudyny v Ukrayini 1 veresnya – 30 lystopada 2024 roku [Report on the human rights situation in Ukraine from September 1 to November 30, 2024]. *ukraine.ohchr.org*. Retrieved from https://ukraine.ohchr.org/sites/default/files/2025-01/2024-12-31%20OHCHR%2041st%20periodic%20report%20on%20Ukraine_UKR.pdf [in Ukrainian].

6. Seksualne nasylstvo, poviazane z konfliktom: yak rozpoznavaty i protydiaty : ofis Heneralnoho prokurora [Conflict-related sexual violence: how to recognize and respond : Office of the Attorney General]. *gp.gov.ua/ua*. Retrieved from <https://gp.gov.ua/ua/posts/seksualne-nasilstvo-poviazane-z-konfliktom-yak-rozpiznati-i-protidiyati> [in Ukrainian].

7. Hryha, M.A., & Burnos, O.O. (2024). Dokumentuvannia zhorstokoho povodzhennia z viiskovopolonenymy ta tsyvilnym naselenniam: uskladnennia ta vyklyky [Documenting the ill-treatment of prisoners of war and civilians: complications and challenges]. *Visnyk Luhanskoho navchalno-naukovoho instytutu imeni E.O. Didorenka – Bulletin of the Luhansk Educational and Scientific Institute named after E.O. Didorenko*, 1 (105), 266–279. Retrieved from <http://DOI: 10.33766/2786-9156.105.266-279> [in Ukrainian].

8. Kravchuk, O.O., & Bondarenko, M.S. (2022). Dosudove rozsliduvannia voiennykh zlochyniv [Pretrial investigation of war crimes]. *Hromadske obiednannia «Vektor prav liudyny» – Public Association «Human Rights Vector»*. Retrieved from <https://hrvector.org/podiyi/22-03-09-w-s-a?fbclid=IwAR1eS6DOtKzh9aMyiqawD3v0loUI4LeXgEEIEdwUbbBLIP-slt1GBhqQaQw> [in Ukrainian].

9. Shulzhenko, A.V. (2022). Problematyka rozsliduvannia zgvaltovan na deokupovanykh terytoriakh [Issues of investigating rapes in the deoccupied territories]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav – Scientific Bulletin of the Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*, special issue 2, 114–120 [in Ukrainian].

10. Hloviuk, I.V. (2023). Kryminalne provadzhennia shchodo voiennykh zlochyniv: vyklyky ta vidpovidi [War Crimes Criminal Proceedings: Challenges and Responses]. *Pravo Ukrainy – Law of Ukraine*, 5, 85–100. Retrieved from <https://doi.org/10.33498/louu-2023-05-085> [in Ukrainian].

11. Osnovni standarty rozsliduvannia dlia spivrobotnykiv sluzhb operatyvnoho reahuvannia pry rozsliduvanni mizhnarodnykh zlochyniv [The main standards of investigation for employees of operational response services in the investigation of international crimes]. Pidhotovleno mizhnarodnoiu hrupoiu *Global Rights Compliance LLP* – Prepared by the international group *Global Rights Compliance LLP*. Kyiv, Ukraine. June 2016. Retrieved from https://mart-ngo.org.ua/wp-content/uploads/2019/04/2016-09-15-10_08_06-1.pdf [in Ukrainian].

12. Komissarchuk, Yu.A., Burak, M.V., Nebytova, N.Yu., Chornous, Yu.M., & Kalantay I.M., et al. (2024). Rozsliduvannia seksualnogo nasylstva, poviazanoho iz zbroinym konfliktom [Investigation of sexual violence related to armed conflict: methodological recommendations]. Lviv: Lviv State University of Internal Affairs [in Ukrainian].

13. Popov, H.V. (2023). Osoblyvosti dosudovoho rozsliduvannia zlochyniv proty statevoi nedotorkanosti ditei, shcho vchyneni v umovakh zbroinoho konfliktu [Peculiarities of pre-trial investigation of crimes against the sexual integrity of children, committed in conditions of armed conflict]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnogo Universytetu – Scientific Bulletin of the Uzhhorod*

National University, 2(75), 125–129. Retrieved from <http://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.75.2.20> [in Ukrainian].

14. Pamiatka shchodo kvalifikatsii vypadkiv seksualnoho nasylstva, poviazanoho z konflikтом (SNPK) [Memo on the qualification of cases of conflict-related sexual violence (CSV)]. *supreme.court.gov.ua*. Retrieved from https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/rizne/Pamiatka_SNPk.pdf [in Ukrainian].

15. Zhenevskia Konventsia pro zakhyst tsyvilnoho naselennia pid chas viiny vid 12 serp. 1949 roku [Geneva Convention relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War of 12 Aug. 1949]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154# [in Ukrainian].

16. Dodatkovyi protokol do Zhenevskykh konventsii vid 12 serpnia 1949 roku, shcho stosuietsia zakhystu zhertv mizhnarodnykh zbroinykh konfliktiv (Protokol I), vid 8 chervnia 1977 roku [Additional Protocol to the Geneva Conventions dated August 12, 1949, relating to the protection of victims of international armed conflicts (Protocol I), dated June 8. 1977]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text [in Ukrainian].

17. Rishennia Mizhnarodnoho kryminalnoho sudu u spravi «Prokuror proty Bosko Ntaganda» (The Prosecutor v. Bosco Ntaganda no. – ICC-01/04-02/06) [The decision of the International Criminal Court in the case «The Prosecutor v. Bosco Ntaganda» (The Prosecutor v. Bosco Ntaganda no. – ICC-01/04-02/06)]. *jurjem.com.ua*. Retrieved from <https://jurjem.com.ua/prosecutor-bosco-ntaganda-ohlyad/?fbclid=IwAR1H6z7FGQpQUK9iWMirqmX4rX7WiR0VtdREx0l1diVRzWbmbm-nO92HTnhA> [in Ukrainian].

18. Volobuiev, A. F. (2023). Osoblyvosti mekhanizmu vchynennia seksualnoho nasylstva na tymchasovo okupovanykh terytoriiakh ta yoho rozsliduvannia [Peculiarities of the mechanism of committing sexual violence in the temporarily occupied territories and its investigation]. Kryminalistychnyi visnyk: naukovo-praktychnyi zbirnyk – *Crime fiction: scientific and practical collection* edited by: Okhrimenko I.M. (Vols. 1), (pp. 39–51). Kyiv State Scientific Research Expert and Forensic Center of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine [in Ukrainian].

19. Standarty rozsliduvannia voiennykh zlochyniv. Zahalna chastyna: metodychni rekomendatsii, 2023. Standards of investigation of war crimes [General part: methodological recommendations, 2023]. *justgroup.com.ua*. Retrieved from https://justgroup.com.ua/wp-content/uploads/2023/05/standart-rozsliduvannya_zagalna-chastyna.pdf [in Ukrainian].

20. Zakon Ukrainy «Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy» [The Law of Ukraine «On the national security of Ukraine»]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> [in Ukrainian].

21. Rishennia Mizhnarodnoho sudu OON shchodo pozovu Ukrainy proty rf: osnovni polozhennia ta shcho oznachaie dlia nashoi derzhavy : Verkhovnyi Sud: keisy, pravovi pozytsii [The decision of the UN International Court of Justice regarding the lawsuit of Ukraine against the Russian Federation: the main provisions and what it means for our country: the Supreme Court: cases, legal positions]. *jurliga.ligazakon.net*. Retrieved from https://jurliga.ligazakon.net/news/225420_rshennya-mzhnarodnogo-sudu-on-shchodo-pozovu-ukrani-proti-rf-osnovn-polozhennya-ta-shcho-oznacha-dlya-nasho-derzhavi [in Ukrainian].

22. Kharytonova, O.V. (2022). Seksualne nasylstvo, poviazane z konflikтом, u viini rf proty Ukrainy: mozhyvosti pravovoho reahuvannia [Conflict-related sexual violence in the Russian war against Ukraine: possibilities for legal response]. Retrieved from <https://jurjem.com.ua/sexualne-nasylstvo-poviazane-z-konfliktom-u-viyni-rosii-proti-ukrainy/> [in Ukrainian].

23. Shulzhenko, A.V. (2022). Problemy dokazuvannia pid chas rozsliduvannia zgvaltuvan v umovakh voiennoho stanu [Problems of proof during investigations of rapes under martial law]. *Yevropeyskyi vybir Ukrainy, rozvytok nauky ta natsionalna bezpeka v realiiakh masshtabnoi viiskovoi ahresii ta hlobalnykh vyklykiv KhKhI stolittia – Ukraine's European choice, the development of science and national security in the realities of large-scale military aggression and global challenges of the 21st century: Materials of the International Scientific and Practical Conference dedicated to the 25th anniversary of the National University «Odesa Law Academy» and the 175th anniversary of the Odessa School of Law under the general editorship of Kivalov S.V. (Vols. 2), (pp. 438–440). Odesa: Helvetica Publishing House [in Ukrainian].*

24. Dopovid shchodo sytuatsii z pravamy liudyny v Ukraini 1 sichnia 2022 roku – 31 sichnia 2023 roku [Report on the human rights situation in Ukraine January 1, 2022 – January 31, 2023]. *ohchr.org*. Retrieved from <https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/countries/ukraine/2023/23-03-24-Ukraine-35th-periodic-report-UA.pdf> [in Ukrainian].

25. Yevropol stvoryv OSINT-hrupu, shchob dopomohty rozsliduvaty rosiiski voienni zlochyny v Ukraini [Europol creates OSINT group to help investigate Russian war crimes in Ukraine]. *ms.detector.media/internet/post*. Retrieved from <https://ms.detector.media/internet/post/33553/2023-11-23-iev-ropol-stvoryv-osint-grupu-shchob-dopomogty-rozsliduvaty-rosiyski-voienni-zlochyny-v-ukraini/> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 05.03.2025

Burak M., *Candidate of Law, Senior Research Fellow of the Research Laboratory on the Problems of Combating Crime, National Academy of Internal Affairs (Kyiv, Ukraine)*

CIRCUMSTANCES TO BE PROVED DURING THE INVESTIGATION OF SEXUAL VIOLENCE RELATED TO ARMED CONFLICT

The article identifies the circumstances that are subject to proof during the investigation of sexual violence related to armed conflict.

The position is substantiated that for the criminal legal qualification of sexual violence related to armed conflict as a war crime (Article 438 of the Criminal Code of Ukraine), it is necessary to prove at least a violation of a specific norm of international humanitarian law; the existence of an armed conflict of an international or non-international nature; the commission of an act in the context of an armed conflict and in connection with it; the perpetrator's awareness of the factual circumstances that indicated the existence of an armed conflict; the object of the encroachment is persons (their rights or property) or objects protected by international humanitarian law, etc.

Attention is drawn to the problems of proof during the investigation of sexual violence related to armed conflict in conditions of martial law.

It is emphasized once again that sexual violence related to armed conflict is a violation of the norms of international human rights law, international humanitarian law and international criminal law. Preventing such violence and holding servicemen of the armed forces of the Russian Federation, together with the Russian political and military leadership, to international criminal liability is a common obligation of all states in accordance with their obligations in the field of human rights. It is stated that the ratification of the Rome Statute is the only way to include it in the system of sources of criminal procedural legislation in order to establish the rule of law, ensure proper communication between Ukraine and the International Criminal Court and facilitate the prosecution of crimes under international law (international crimes) committed during the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine.

The scientific article will be useful to security and defense sector bodies, scientists, scientific and pedagogical workers, students of higher education at law schools, as well as everyone who researches the issue of violations of international humanitarian law, international criminal law, and international human rights law.

Key words: war crimes, evidence, armed aggression, rape, international crimes, russian military, russian federation.

DOI 10.32782/2786-9156.109.1.174-182
УДК 343.98

Коваленко А. В., кандидат юридичних наук, доцент, старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії публічної безпеки громад факультету № 2 Донецького державного університету внутрішніх справ (м. Кропивницький, Україна)

e-mail: new4or@gmail.com

ORCID iD: <http://orcid.org/0000-0003-3665-0147>

КРИМІНАЛЬНІ ПРОЦЕСУАЛЬНІ Й КРИМІНАЛІСТИЧНІ ЗАСОБИ ВИЯВЛЕННЯ ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Статтю присвячено визначенню й характеризувannya кримінальних процесуальних і криміналістичних засобів виявлення доказів у кримінальному провадженні. Наголошено, що дії уповноважених осіб із цілеспрямованого пошуку джерел (носіїв) доказової інформації є об'єктом криміналістичних рекомендацій. Показано, що на практиці пошук доказів здійснюється шляхом поєднання низки когнітивних (мисленневих, логічних) та інструментальних (практичних) операцій. На думку автора, когнітивний складник пошуку спирається на опрацювання уповноваженим суб'єктом наявної доказової й орієнтувальної інформації, а також відомостей про типові характеристики певного виду кримінальних правопорушень. Своєю чергою, інструментальний шлях пошуку доказової інформації включає низку практичних дій уповноваженого суб'єкта, що полягають у використанні сукупності кримінальних процесуальних, оперативно-розшукових, криміналістичних та інших засобів відшукування її джерел (носіїв).

До процесуальних інструментальних засобів пошуку доказів зараховано передбачені КПК України способи збирання доказів, насамперед процесуальні дії пошукового спрямування (огляд місця події, допит, обшук, окремі НС(Р)Д тощо). Криміналістичні засоби пошуку доказової інформації (її джерел, носіїв) включають технічні засоби й техніко-криміналістичні прийоми (як специфічно-пошукового спрямування, так і загального призначення), тактичні прийоми, комбінації та операції пошукового призначення, методико-криміналістичні рекомендації з приводу можливостей пошуку доказових відомостей у провадженнях щодо кримінальних правопорушень певних категорій, а також непроцесуальні інструменти кримінальної (криміналістичної) розвідки: оперативно-розшукова діяльність, кримінальний аналіз, використання даних криміналістичних інформаційних систем (обліків), розвідка з відкритих джерел «OSINT», взаємодія з медіа та громадськістю тощо.

Ключові слова: кримінальне провадження, доказування, збирання доказів, виявлення доказів, слідчі (розшукові) дії, криміналістичні засоби.

Постановка проблеми. Будь-яка взаємодія суб'єкта доказування з певним джерелом (носієм) доказової інформації починається з його виявлення, яке з погляду психології можна охарактеризувати як сукупність пізнавальних процесів отримання вихідних відомостей про такі об'єкти. Виявлення доказів стороною обвинувачення переважно відбувається внаслідок їх цілеспрямованого пошуку, який є невід'ємним складником діяльності з розслідування кримінальних правопорушень. Зокрема, відповідно до ч. 2 ст. 9 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України, учасники провадження від сторони обвинувачення зобов'язані виявляти обставини, які викривають і виправдовують особу, що притягається до кримінальної відповідальності. Проте до цілеспрямованого активного відшукування доказів можуть також вдаватися й інші суб'єкти доказування (крім слідчого судді й суду), хоч їхні процесуальні функції цього прямо й не вимагають.

Водночас із погляду волі й усвідомленої діяльності суб'єкта доказування виявлення доказів може бути не тільки результатом їхнього цілеспрямованого пошуку, а й, умовно кажучи, випадковим, «вдалим» збігом обставин (що, проте, на практиці

трапляється досить нечасто). Зокрема, у ході проведення окремих процесуальних дій уповноважені особи можуть випадково натрапити на відомості про інші епізоди розслідуваного діяння чи абсолютно не пов'язані з розслідуваним кримінальні правопорушення. Ще одним сценарієм «випадкового» виявлення доказів можна вважати їх ініціативне подання іншим учасником кримінального провадження.

Уважаємо, що випадкове виявлення доказів не має специфіки, яка б входила до предмета науки криміналістики. Натомість суб'єкти доказування потребують криміналістичних рекомендацій, спрямованих на оптимізацію цілеспрямованих дій щодо відшукування доказів для їх подальшого використання в кримінальному судочинстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Прийоми й засоби цілеспрямованого пошуку доказової інформації (її джерел і носіїв) традиційно входять до сфери інтересів учених-криміналістів. Утім на сучасному етапі розвитку криміналістичної науки у вітчизняній спеціальній літературі загальнотеоретичні питання цілеспрямованого відшукування доказової інформації та її джерел (носіїв) розкриті недостатньо. Українські учені переважно розглядають особливості виявлення окремих категорій слідів кримінальних правопорушень (роботи Т. Бульби [1], А. Волобуєва [2], О. Кофанової [3]), специфіку відшукування доказової інформації під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій (В. Семенов [4], О. Юхно [5]) і під час розслідування окремих видів кримінальних правопорушень (В. Барвенко [6], В. Гусева [7]) або пошуку (розшуку) правопорушника (В. Маляр [8]). Водночас сутність діяльності уповноважених осіб із виявлення доказів (їх джерел і носіїв), а також система кримінальних процесуальних і криміналістичних засобів здійснення такої діяльності ще не були належним чином висвітлені у вітчизняних наукових джерелах.

Формулювання цілей. Метою статті є характеризувати кримінальних процесуальних і криміналістичних засобів виявлення доказів у кримінальному провадженні.

Виклад основного матеріалу. Цілеспрямований пошук відомостей про джерела (носії) доказової інформації може здійснюватися як когнітивним (логічним), так й інструментальним шляхом, котрі, проте, застосовуються виключно в комплексі. Зокрема, когнітивні процеси свідомості уповноваженої особи мають знайти свій зовнішній прояв у практичній діяльності щодо відшукування й отримання фізичного доступу до джерела (носія) інформації. Інструментальна пошукова діяльність, своєю чергою, неможлива без логічних мисленнєвих процесів визначення напрямів застосування практичних методів і засобів пошуку.

Когнітивний (логічний) шлях пошуку доказової інформації оснований на існуванні певних закономірностей виникнення слідів кримінального правопорушення та їх знанні суб'єктом, який намагається відшукати доказові відомості. Як зазначає В. Тіщенко, існують залежності між вибором злочинцем відповідного способу дії, предмета посягання, жертви, знарядь, місця, часу, з одного боку, і слідами злочину, що залишаються, можливістю їх виявлення, отриманням і використанням доказової інформації про розслідувану подію – з іншого [9, с. 111]. У зв'язку із цим, виявлення в ході розслідування будь-якого елемента системи (*ознак кримінального правопорушення*) з тим чи іншим ступенем імовірності може вказувати на існування іншого, ще не встановленого елемента й визначати напрями та засоби його пошуку [10, с. 94].

На думку В. Коновалої та В. Шепітька, сутність розумових завдань, пов'язаних із виявленням доказової інформації, полягає в прогнозуванні її можливих джерел [11, с. 59]. Зокрема, суб'єкт доказування (або залучений ним спеціаліст), унаслідок осмислення й аналізу наявної в нього криміналістично значущої інформації, здатний висувати обґрунтовані припущення – версії про існування інших джерел (носіїв) доказової інформації, їх характер, місце розташування тощо. Надалі ці версії

перевіряються шляхом застосування інструментальних засобів пошуку та збирання доказів.

Описана розумова діяльність уповноважених суб'єктів спирається на використання законів і прийомів формальної логіки, методів реконструкції та прогнозування, а також криміналістичних знань про механізм кримінального правопорушення загалом і сліди як його складник. Серед застосованих у таких випадках засобів логіки В. Конова-лова виокремила категорії аналізу й синтезу, причини й наслідку, сутності та явища, тотожності й розходження тощо [12, с. 218]. Незамінними для виконання розумових пошукових завдань є також логічні прийоми індукції та дедукції, які в поєднанні й сукупності дають змогу за окремими виявленими фактами робити висновки про існування певних загальних закономірностей і, навпаки, на основі загальних положень висувати обґрунтовані припущення про існування інших, поки невідомих суб'єктові окремих фактів [13, с. 17–18]. При цьому пошукове мислення може бути спрямоване як «від кримінального правопорушення до правопорушника», так і навпаки, «від правопорушника до кримінального правопорушення» [14, с. 101].

Таким чином, когнітивний (логічний) пошук джерел (носіїв) доказової інформації можна визначити як розумову діяльність уповноважених учасників кримінального провадження з аналізу наявної криміналістично значущої інформації та логічної побудови обґрунтованих припущень про існування й характеристики інших джерел (носіїв) доказової інформації.

Слушною є теза М. Погорецького, що цілеспрямована активна діяльність суб'єктів доказування з відшукування й виявлення фактичних даних, їх носіїв зумовлюється характером учиненого кримінального правопорушення та конкретною слідчою ситуацією [15, с. 71]. Зокрема, вихідні дані, отримані під час проведення початкових слідчих (розшукових) дій, можуть бути використані для побудови логічної схеми – від вивчення обстановки місця кримінального правопорушення до встановлення способу його вчинення, від способу злочину до пошуку нових слідів і встановлення підозрюваного тощо [16, с. 240].

Описані когнітивні процеси відбуваються у свідомості суб'єкта доказування як під час проведення окремих процесуальних дій, так і в кримінальному провадженні загалом. Зокрема, прогнозування можливих джерел (носіїв) доказової інформації є необхідним складником планування й підготовки до проведення слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій. З огляду на такий прогноз, обираються час і місце їх проведення, залучені спеціалісти й технічні помічники, науково-технічні засоби тощо. Під час проведення конкретної процесуальної дії, прогнозування можливостей виявлення доказової інформації дає змогу серед доступного уповноваженій особі арсеналу засобів інструментального пошуку обрати найбільш ефективні в цій конкретній ситуації засоби. У кримінальному провадженні загалом за результатом когнітивних процесів виявлення джерел (носіїв) доказової інформації обираються загальні стратегічні напрями розслідування, порядок проведення процесуальних дій, формуються пошукові завдання тактичного масштабу тощо. Аналогічні мисленнєві процеси відбуваються й у свідомості процесуальних осіб від сторони захисту, потерпілого, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження.

Орієнтиром для когнітивного пошуку джерел (носіїв) доказової інформації можуть бути типові логічні зв'язки і статистичні кореляційні залежності між слідами певної категорії кримінальних правопорушень та іншими елементами їх механізму (способом, знаряддям, ознаками правопорушника й потерпілого тощо). Згадані відомості в узагальненому вигляді наводяться в криміналістичних характеристиках кримінальних правопорушень у структурі окремих криміналістичних методик. Практичне

інструментальне значення таких характеристик, на думку В. Синчука, полягає в можливості використання узагальнених даних для розкриття конкретного кримінального правопорушення [10, с. 94]. Зокрема В. Тіщенко наголошує, що зіставлення конкретної слідчої ситуації в кримінальному провадженні з криміналістичною характеристикою виду (групи) кримінальних правопорушень дає змогу побудувати вірогідну модель розслідуваного діяння, визначити напрями пошуку доказової інформації, якої ще не вистачає [9, с. 51].

Своєю чергою, найбільш загальну спрямованість пошуку доказових відомостей можливо визначити за допомогою криміналістичних рекомендацій щодо типових обставин, які підлягають з'ясуванню (видового/родового предмета доказування) у кримінальних провадженнях щодо певного виду, роду кримінальних правопорушень. Згадані рекомендації формулюються вченими-криміналістами на основі загального предмета доказування (ч. 1 ст. 91 КПК України), кримінально-правової та криміналістичної характеристик конкретної групи кримінально караних діянь [17, с. 13], а також результатів узагальнення судово-слідчої практики їх розслідування та судового розгляду.

Таким чином, криміналістичні методи версіювання, реконструкції та прогнозування, методико-організаційні рекомендації щодо типових слідів кримінального правопорушення, типових джерел доказової інформації в певних категоріях провадження, а також типові переліки обставин, які підлягають з'ясуванню (родові й видові предмети доказування), варто визнати криміналістичними засобами когнітивного пошуку доказової інформації, її джерел (носіїв) у межах збирання доказів у кримінальному провадженні.

Своєю чергою, інструментальний складник цілеспрямованого пошуку доказової інформації є практичною діяльністю уповноважених осіб, яка полягає в застосуванні сукупності кримінальних процесуальних способів, оперативно-розшукових, криміналістичних та інших засобів відшукування її джерел (носіїв). Наголосимо, що невід'ємною умовою ефективного використання інструментальних засобів пошуку доказової інформації є застосовування описаних вище когнітивних прийомів і методів.

Цілеспрямований інструментальний пошук джерел (носіїв) доказової інформації може бути вибірковим або суцільним. У першому випадку за наявності попередніх відомостей про місце розташування, зовнішній вигляд, форму, розміри чи інші характеристики певного об'єкта суб'єкт доказування може на основі таких даних учиняти пошукові дії вибірково й націлено. Описані вихідні відомості значно звужують «поле пошуку» та дають змогу обрати відповідні засоби, специфічно спрямовані на відшукування конкретних об'єктів. І навпаки, якщо попередні відомості про певне джерело (носіїв) доказової інформації відсутні або є недостатніми, пошук здійснюється суцільно, увага суб'єкта доказування звертається на абсолютно всі об'єкти, які потенційно можуть нести кримінально-релевантні відомості. Під час здійснення суцільного пошуку доказів додатковим орієнтиром для уповноваженого суб'єкта можуть бути узагальнені дані про типові ознаки відповідного кримінального правопорушення, які традиційно викладаються в окремих криміналістичних методиках, зокрема відомості про типові сліди кримінального правопорушення. Зауважимо, що наведені закономірності пошуку застосовні як до окремих процесуальних дій, так і до процесу пошуку джерел (носіїв) доказової інформації в кримінальному провадженні загалом.

Залежно від їх правового регулювання, дії суб'єктів доказування щодо відшукування доказової інформації, її джерел (носіїв) можна поділити на процесуальні та непроцесуальні. Відомості про докази, отримані в результаті застосування процесуальних засобів їх пошуку, самі собою мають доказове значення й можуть використовуватися

як підстава (інформаційна основа) для прийняття процесуальних і непроцесуальних рішень, зокрема про проведення конкретних дій, спрямованих на дослідження виявленого джерела й фіксацію отриманої від нього інформації. Своєю чергою, відомості про джерела (носії) доказової інформації, отримані в непроцесуальний спосіб, мають орієнтувальне значення й можуть бути підставою прийняття непроцесуальних рішень, а також додатковим складником інформаційної основи прийняття процесуальних рішень. У цьому контексті рішення суб'єктів доказування про обрання певних процесуальних способів чи криміналістичних засобів дослідження джерела й фіксації інформації є формою використання таких вихідних даних.

До процесуальних інструментальних засобів пошуку доказової інформації варто зарахувати відповідні, передбачені КПК України, способи збирання доказів. Серед них насамперед можна виокремити процесуальні дії переважно пошукового характеру (огляд місця події, освідчування, обшук, допит), сама сутність яких полягає в цілеспрямованому відшукуванні, дослідженні й фіксації доказової інформації та її джерел (носіїв).

У межах проведення цих слідчих (розшукових) дій (С(Р)Д) уповноважені особи застосовують низку тактичних прийомів пошукового призначення, які варто зарахувати до тактико-організаційних криміналістичних засобів виявлення доказів. Наприклад, у ході огляду місця події, з метою відшукування слідів кримінального правопорушення й інших криміналістично значущих об'єктів, уповноважені особи можуть зіставляти первинні (вихідні) дані з дійсною обстановкою на місці огляду, аналізувати окремі виявлені сліди, моделювати подію, яка відбулася [18, с. 209], тощо. Зауважимо, що й окремі НС(Р)Д мають пошуковий характер, зокрема аудіовідеоконтроль особи, огляд і виїмка кореспонденції, зняття інформації з електронних комунікаційних мереж та електронних інформаційних систем, негласне обстеження приміщення тощо. Під час їх проведення також можуть застосовуватися специфічні пошукові тактичні прийоми.

З іншого боку, процесуальні дії переважно перевірного характеру (пред'явлення для впізнання, слідчий експеримент, тимчасовий доступ до речей і документів, повторні огляди речей і документів, повторні допити, ідентифікаційні судові експертизи тощо) насамперед спрямовані на закріплення й перевірку раніше здобутих даних, проте й під час їх проведення можливе випадкове виявлення чи цілеспрямоване відшукування нових первинних доказів. Із цією метою уповноважені особи здатні застосовувати описані вище й інші тактичні прийоми пошукової спрямованості.

Наголосимо також, що виявлення джерела інформації та дослідження й фіксація таких відомостей можливі як у ході проведення однієї процесуальної дії, так і в межах різних. Як зазначає В. Малярова, пошукова діяльність органів досудового розслідування може здійснюватися комплексно шляхом поєднання груп процесуальних дій та оперативно-розшукових заходів [8, с. 8]. Отже, пошуковий характер можуть мати системи дій, у тому числі тактичні комбінації та операції. Зокрема, на думку В. Шевчука, тактичним операціям початкового етапу розслідування кримінальних правопорушень загалом властива пошуково-пізнавальна спрямованість. Їх загальними завданнями є виявлення та збирання необхідної доказової й орієнтовної інформації та її джерел (носіїв) [19, с. 49]. До тактичних операцій пошукової спрямованості можна зарахувати «пошук доказів», «пошук трупа», «пошук майна», «пошук правопорушника» тощо.

Крім того, у межах проведення процесуальних дій, з метою відшукування джерел (носіїв) доказової інформації, уповноважені особи застосовують низку науково-технічних засобів і техніко-криміналістичних прийомів (як специфічно-пошукового спря-

мування, так і загального призначення). До них можна зарахувати джерела видимого й невидимого світла, пристрої оптичного й цифрового збільшення, спеціальні засоби пошуку окремих видів об'єктів (слідів пальців рук, слідів біологічного походження, вибухових, наркотичних речовин тощо), щупи, ендоскопічні камери, металошукачі, ехолокатори й трали для дослідження дна водойм, безпілотні літальні й наземні апарати тощо. Указані НТЗ та прийоми їх застосування можна вважати техніко-криміналістичними засобами виявлення доказів.

Щодо процесуальних способів збирання доказів, які доступні суб'єктам доказування, визначеним ч. 3 ст. 93 КПК України, то вони не мають яскраво вираженого пошукового призначення, що є певною мірою логічним, адже на указаних осіб законом не покладено обов'язку встановлення й доведення обставин кримінального правопорушення. Чи не єдиними процесуальними засобами, які доступні згаданим особам і спрямовані на пошук нових доказів, варто визнати запити про доступ до інформації, а також адвокатський запит. Через це цілеспрямоване відшукування доказів стороною захисту, потерпілим і представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, відбувається переважно в непроцесуальній формі.

Нарешті суд, відповідно до власного функціонального спрямування в змагальному процесі, не уповноважений вдаватися до активних дій із відшукування нової доказової інформації та її джерел (носіїв). Водночас маємо констатувати, що під час дослідження доказів у свідомості суду протікають психологічні процеси, аналогічні їх виявленню, адже суд уперше отримує інформацію про існування та значення для провадження певного поданого йому джерела (носія). У цьому випадку когнітивні складники виявлення й дослідження доказів можливо розмежувати за їх цільовим призначенням, позаяк, за загальним правилом, процедури судового дослідження доказів не пов'язані з їх збиранням. Якщо ж в окремих випадках нові докази збираються в судовому провадженні, з погляду суду відбувається їх випадкове (не цілеспрямоване) виявлення.

Сукупність непроцесуальних інструментальних засобів цілеспрямованого пошуку джерел (носіїв) доказової інформації можна об'єднати під загальною назвою «кримінальна (криміналістична) розвідка», яку Р. Степанюк визначив як діяльність зі збирання, обробки, аналізу й використання розвідувальної інформації з метою виявлення, розслідування та запобігання вчиненню кримінальних правопорушень. У діяльності з розкриття й розслідування конкретних кримінально караних діянь, на думку цитованого автора, використовуються оперативно-розшукова й техніко-криміналістична розвідки [20, с. 199]. До непроцесуальних засобів пошуку джерел (носіїв) доказової інформації можна зарахувати оперативно-розшукову діяльність, у межах якої здійснюється оперативно-розшукова розвідка, кримінальний аналіз, використання даних криміналістичних інформаційних систем (баз даних) для пошуку кримінально-релевантної інформації та її джерел (носіїв), сукупність інструментів розвідки з відкритих джерел «OSINT», поширення запитів щодо пошуку речей або осіб через медіа тощо.

Висновки. Таким чином, обставини, які становлять предмет доказування в кримінальному провадженні, а також джерела (носії) інформації про них у більшості випадків для суб'єктів доказування є неочевидними, прихованими. Тому складником збирання доказів варто визнати їх виявлення – отримання суб'єктом доказування відомостей про потенційні джерела (носії) доказової інформації внаслідок їх цілеспрямованого пошуку або ініціативного подання таких об'єктів чи відомостей про них іншими учасниками кримінального провадження. Цілеспрямований пошук відомостей про джерела (носії) доказової інформації може реалізовуватися як когнітивним (логічним), так й інструментальним шляхом, котрі, проте, застосовуються виключно в комплексі. Когнітивний пошук здійснюється завдяки логічному опрацю-

ванню наявних у суб'єкта доказових та орієнтувальних даних, а також відомостей про типові ознаки певного різновиду кримінальних правопорушень. Інструментальний шлях пошуку доказової інформації включає низку практичних дій уповноваженого суб'єкта, що полягають у використанні сукупності кримінальних процесуальних, оперативно-розшукових, криміналістичних та інших засобів відшукування її джерел (носів).

До процесуальних інструментальних засобів пошуку доказів варто зарахувати відповідні, передбачені КПК України, способи збирання доказів. Криміналістичними засобами пошуку доказової інформації є низка науково-технічних засобів і техніко-криміналістичних прийомів (як специфічно-пошукового спрямування, так і загального призначення), тактичні прийоми, комбінації та операції пошукового призначення, методико-криміналістичні рекомендації з приводу можливостей пошуку доказових відомостей у провадженнях щодо кримінальних правопорушень певних категорій, а також сукупність інструментів кримінальної (криміналістичної) розвідки: оперативно-розшукова діяльність, кримінальний аналіз, використання даних криміналістичних інформаційних систем (обліків), розвідка з відкритих джерел «OSINT», взаємодія з медіа та громадськістю тощо.

З урахуванням викладеного перспективним видається науково-теоретичне опрацювання кримінальних процесуальних і криміналістичних засобів іншого складника збирання доказів – фіксації доказової інформації.

Використані джерела:

1. Бульба Т. М. Виявлення, попереднє дослідження та вилучення саморобних вибухових пристроїв : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2009. 20 с.
2. Волобуєв А. Ф. Поліграф: техніко-криміналістичний засіб виявлення і фіксації доказів чи інструмент експертного дослідження? *Криміналістичний вісник*. 2018. № 30 (2). С. 55–63.
3. Кофанова О. С. Сучасні можливості та новітні розробки в сфері виявлення слідів дактилоскопічного походження. *Криміналістика і судова експертиза*. 2017. Вип. 62. С. 228–235.
4. Семенов В. В. Тактичні особливості обшуку під час розслідування інсценуваних вбивств. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. Вип. 3 (28). Т. 2. С. 178–181. DOI [https://doi.org/10.32837/pyuv.v2i3\(28\).383](https://doi.org/10.32837/pyuv.v2i3(28).383).
5. Юхно О. О. Проблемні питання проведення огляду місця події та першочергових тактичних дій слідчого при розкритті й розслідуванні зґвалтувань. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2019. Вип. 1 (95). С. 311–320.
6. Барвенко В. Пошук і встановлення джерел доказової інформації під час розслідування екологічних злочинів. *Jurnalul juridic național: teorie și practică*. 2018. № 5. С. 187–189.
7. Гусева В. Тактичні й організаційні особливості проведення огляду місця події під час розслідування посягань на життя працівника правоохоронного органу. *Jurnalul juridic național: teorie și practică*. 2018. № 3–1 (31). С. 111–114.
8. Малярова В. О. Тактико-криміналістичні та процесуальні основи пошуку та затримання злочинця : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2005. 20 с.
9. Тіщенко В. В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів : монографія. Одеса : Фенікс, 2007. 260 с.
10. Синчук В. Л. Розслідування вбивств: шляхи вдосконалення : монографія. Харків : Харків юридичний, 2005. 288 с.
11. Коновалова В. О., Шепітько В. Ю. Юридична психологія: Підручник. 2-ге вид., перероб. і доп. Харків : Право, 2008. 240 с.
12. Коновалова В. О. Методологія криміналістики: нова концепція. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2017. Т. 19. С. 214–219.
13. Криміналістика : підручник / за ред. В. Ю. Шепітька. 5-те вид. переробл. та допов. Київ : Ін Юре, 2016. 640 с.
14. Шаповалов О. О. Виявлення ознак злочинів в процесі досудового розслідування. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 1 (13). С. 99–107.

15. Погорецький М. А. Нова концепція кримінального процесуального доказування. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 3. С. 63–79.
16. Лук'янчиков Є. Д., Лук'янчиков Б. Є., Микитенко О. Б. Заперечливі обставини та їх значення для встановлення інсценувань кримінальних правопорушень. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту ім. Е. О. Дідоренка*. 2024. Вип. 3 (107). С. 235–243. DOI: <https://doi.org/10.32782/2786-9156.107.3.235-243>.
17. Журавель В. А. Обставини, що підлягають з'ясуванню, у структурі криміналістичної методики. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2010. Вип. 10. С. 12–20.
18. Шепітько В. Ю. Криміналістична тактика (системно-структурний аналіз) : монографія. Харків : Харків юридичний, 2007. 432 с.
19. Шевчук В. М. Вплив етапів розслідування на розробку тактичних операцій. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2012. № 4 (28). С. 48–53.
20. Степанюк Р. Л. Розвідка у криміналістиці й оперативно-розшуковій діяльності. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту ім. Е. О. Дідоренка*. 2024. Вип. 2 (106). Ч. 2. С. 191–203. DOI: <https://doi.org/10.33766/2786-9156.106.1.191-203>.

References:

1. Bulba, T. M. (2009). *Vyivlennia, poperednie doslidzhennia ta vyluchennia samorobnykh vybukhovykh prystroiv* [Detection, preliminary investigation and removal of improvised explosive devices]. Candidate's thesis. Kyiv [in Ukrainian].
2. Volobuiev, A. F. (2018). Polihraf: tekhniko-kryminalistichnyi zasib vyivlennia i fiksatsii dokaziv chy instrument ekspertnogo doslidzhennia? [Polygraph: a technical and forensic means of detecting and recording evidence or a tool for expert research?]. *Kryminalistychnyi visnyk – Forensic herald*, (30)2, 55–63 [in Ukrainian].
3. Kofanova, O. S. (2017). Suchasni mozhlyvosti ta novitni rozrobky v sferi vyivlennia slidiv daktyloskopichnoho pokhodzhennia [Modern capabilities and latest developments in the field of detecting traces of dactyloscopic origin]. *Kryminalistyka i sudova ekspertyza – Criminalistics and Forensic Examination*, 62, 228–235 [in Ukrainian].
4. Semenohov, V. V. (2019). Taktychni osoblyvosti obshuku pid chas rozsliduvannia inscenovanykh vbyvstv [Tactical features of a search during the investigation of staged murders]. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk – Prykarpattia Legal Bulletin*, 3 (28), 2, 178–181 [in Ukrainian].
5. Yukhno, O. O. (2019). Problemni pytannia provedennia ohliadu mistsia podii ta pershochergovykh taktychnykh dii slidchoho pry rozkrytti y rozsliduvanni zrvaltuvan [Problematic issues of conducting a crime scene inspection and the investigator's primary tactical actions when uncovering and investigating rapes]. *Visnyk Luhanskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav im. E. O. Didorenka – Bulletin of Luhansk State University of Internal Affairs named after E. O. Didorenko*, 1 (95), 311–320 [in Ukrainian].
6. Barvenko, V. (2018). Poshuk i vstanovlennia dzherel dokazovoi informatsii pid chas rozsliduvannia ekolohichnykh zlochyniv [Search and establishment of sources of evidentiary information during the investigation of environmental crimes]. *Jurnalul juridic național: teorie și practică – National Legal Journal: Theory and Practice*, 5, 187–189 [in Ukrainian].
7. Huseva, V. (2018). Taktychni y orhanizatsiini osoblyvosti provedennia ohliadu mistsia podii pid chas rozsliduvannia posiahann na zhyttia pratsivnyka pravookhoronnoho orhanu [Tactical and organizational features of conducting a scene inspection during the investigation of an attack on the life of a law enforcement officer]. *Jurnalul juridic național: teorie și practică – National Legal Journal: Theory and Practice*, 3–1 (31), 111–114 [in Ukrainian].
8. Maliarova, V. O. (2005). Taktyko-kryminalistychni ta protsesualni osnovy poshuku ta zatrymannia zlochyntsia [Tactical, forensic and procedural foundations of searching for and detaining a criminal]. Extended abstract of candidate's thesis. Kharkiv [in Ukrainian].
9. Tishchenko, V. V. (2007). *Teoretychni i praktychni osnovy metodyky rozsliduvannia zlochyniv* [Theoretical and practical foundations of crime investigation methodology]. Odesa: Feniks [in Ukrainian].
10. Synchuk, V. L. (2005). *Rozsliduvannia vbyvstv: shliakhy vdoskonalennia* [Murder Investigation: Ways to Improve]. Kharkiv: Kharkiv Yurydychnyi [in Ukrainian].
11. Konovalova, V. O., & Shepitko, V. Yu. (2008). *Yurydychna psykholohiia* (2nd ed., revised and expanded) [Legal Psychology: Textbook. 2nd ed., revised and supplemented]. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
12. Konovalova, V. O. (2017). *Metodolohiia kryminalistyky: nova kontseptsiiia* [Forensic methodology: a new concept]. *Naukovi pratsi Natsionalnoho universytetu «Odeska yurydychna akademiiia» – Scientific Papers of the National University «Odesa Law Academy»*, 19, 214–219 [in Ukrainian].

13. Shepitko, V. Yu. (Eds.). (2016). *Kriminalistyka: pidruchnyk* 5th ed., revised and expanded [Forensic science: textbook. 5th ed. revised and supplemented]. Kyiv: In Yure [in Ukrainian].
14. Shapovalov, O. O. (2017). *Vyivlennia oznak zlochyniv v protsesi dosudovoho rozsliduvannia* [Identifying signs of crimes during the pre-trial investigation]. *Yurydychnyi chasopys Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav* – Legal Journal of the National Academy of Internal Affairs, 1 (13), 99–107 [in Ukrainian].
15. Pohoretskyi, M. A. (2015). *Nova kontseptsia kryminalnoho protsesualnoho dokazuvannia* [A new concept of criminal procedural evidence]. *Visnyk kryminalnoho sudochynstva* – Bulletin of Criminal Justice, 3, 63–79 [in Ukrainian].
16. Lukianchikov, Ye. D., Lukianchikov, B. Ye., & Mykytenko, O. B. (2024). *Zaperechlyvi obstavyny ta yikh znachennia dlia vstanovlennia inscenuvan kryminalnykh pravoporushen* [Contradictory circumstances and their significance for establishing the staging of criminal offenses]. *Visnyk Luhanskoho navchalno-naukovoho instytutu im. E. O. Didorenka* – Bulletin of the Luhansk Educational and Scientific Institute named after E. O. Didorenko, 3 (107), 235–243 [in Ukrainian].
17. Zhuravel, V. A. (2010). *Obstavy, shcho pidliahaiut ziasuvanniu, u strukturi kryminalistychnoi metodyky* [Circumstances to be clarified in the structure of forensic methodology]. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky* – Theory and Practice of Forensic Examination and Criminalistics, 10, 12–20 [in Ukrainian].
18. Shepitko, V. Yu. (2007). *Kryminalistychna taktyka (systemno-strukturnyi analiz)* [Forensic tactics (systemic-structural analysis)]. Kharkiv: Kharkiv Yurydychnyi [in Ukrainian].
19. Shevchuk, V. M. (2012). *Vplyv etapiv rozsliduvannia na rozrobku taktychnykh operatsii* [The impact of investigation stages on the development of tactical operations]. *Visnyk Natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy* – Bulletin of the National Academy of the Prosecutor's Office of Ukraine, 4 (28), 48–53 [in Ukrainian].
20. Stepaniuk, R. L. (2024). *Rozvidka u kryminalistytsi y operatyvno-rozshukovii diialnosti* [Intelligence in forensics and operational-search activities]. *Visnyk Luhanskoho navchalno-naukovoho instytutu im. E. O. Didorenka* – Bulletin of the Luhansk Educational and Scientific Institute named after E. O. Didorenko, 2 (106), 2, 191–203 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 06.01.2025

Kovalenko A., *Candidate of Law, Associate Professor, Senior Researcher at the Scientific and Research Laboratory of Public Safety of Communities of Faculty № 2 of Donetsk State University of Internal Affairs (Kropyvnytskyi, Ukraine)*

CRIMINAL PROCEDURAL AND FORENSIC MEANS OF EVIDENCE DETECTION IN CRIMINAL PROCEEDINGS

This article is devoted to defining and characterizing criminal procedural and forensic means of detecting evidence in criminal proceedings. It emphasizes that the actions of authorized persons in the targeted search for sources (carriers) of evidentiary information are the subject of forensic recommendations. It is demonstrated that, in practice, the search for evidence is carried out through a combination of cognitive (mental, logical) and instrumental (practical) operations.

According to the author, the cognitive component of the search relies on the authorized subject's processing of available evidentiary and orienting information, as well as data on the typical characteristics of a particular type of criminal offense. In turn, the instrumental approach to searching for evidentiary information includes a series of practical actions undertaken by the authorized subject, involving the use of a combination of criminal procedural, operational-search, forensic, and other means of locating its sources (carriers).

The procedural instrumental means of evidence search include the methods of evidence collection provided for in the Criminal Procedure Code of Ukraine, primarily procedural actions of a search-oriented nature (crime scene inspection, interrogation, search, certain covert investigative (search) actions, etc.). Forensic means of searching for evidentiary information (its sources and carriers) include technical tools and forensic techniques (both specifically search-oriented and general-purpose), search-oriented tactical techniques, combinations and operations, forensic methodological recommendations regarding the possibilities of searching for evidentiary data in proceedings related to certain categories of criminal offenses, as well as non-procedural tools of criminal (forensic) intelligence: operational-search activities, criminal analysis, the use of forensic information systems (records), open-source intelligence (OSINT), interaction with the media and the public, etc.

Key words: criminal proceedings, evidence, evidence collection, evidence detection, investigative (search) actions, forensic means.

DOI 10.32782/2786-9156.109.1.183-191

УДК 343.982.3

Коваленко В. В., кандидат юридичних наук, професор, старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії публічної безпеки громад факультету № 2 Донецького державного університету внутрішніх справ (м. Кропивницький, Україна)

e-mail: kvvkrimlud@ukr.net

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-5310-2092>

ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ ТА ПРОВЕДЕННЯ ПРЕД'ЯВЛЕННЯ ДЛЯ ВПІЗНАННЯ ЗА ФОТОЗНІМКАМИ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КОРИСЛИВИХ ЗЛОЧИНІВ В УМОВАХ ДІЇ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті розглянуто особливості підготовки та проведення пред'явлення для впізнання за фотознімками під час розслідування корисливих злочинів в умовах дії правового режиму воєнного стану.

Зауважено, що пред'явлення для впізнання за фотознімками можливе лише в тих випадках, коли відсутня необхідність спостерігати особу, яка підлягає впізнанню, у динаміці (за функціональними ознаками, тобто ходом, жестикуляцією, мімікою, голосом, мовою, артикуляцією, манерою поведінки тощо), що має бути з'ясовано слідчим під час допиту особи, яка впізнає. Якщо ж така необхідність існує – впізнання може бути проведене за матеріалами відеозапису.

Наведено вимоги процесуального й криміналістичного (технічного) характеру, що ставляться до зображень (фотознімків), які пред'являються для впізнання. Рекомендовано кожному з відібраних осіб (статистів) фотографувати окремо на тому ж фоні, із використанням тієї ж фотокамери, при тому ж освітленні, з тієї ж відстані, що й особу, яка підлягає впізнанню. Усі фотознімки мають бути приведені до одного масштабу.

Запропоновано перелік і послідовність питань, які мають ставитися особі, яка впізнає, що дасть змогу отримати від неї й зафіксувати в протоколі слідчої (розшукової) дії розгорнуті відповіді щодо дати, часу, місця й обставин, за яких вона бачила особу, яку впізнають, а також з'ясувати конкретні ознаки зовнішності, за сукупністю яких здійснено впізнання.

Перспективним високотехнологічним способом проведення такої слідчої (розшукової) дії, логічним розвитком і сучасною альтернативою упізнанню за фотознімками визначено пред'явлення для впізнання за 3D-зображеннями живих осіб.

Зазначено, що належна підготовка та проведення такого виду впізнання можливі лише за умови залучення кваліфікованого спеціаліста в галузі судової фотографії та ідентифікації особи за ознаками зовнішності.

Ключові слова: корисливий злочин, досудове розслідування, кримінальне провадження, правовий режим воєнного стану, слідча (розшукова) дія, пред'явлення для впізнання, слідчий, спеціаліст, 3D-модель.

Постановка проблеми. У період дії правового режиму воєнного стану в Україні стабільно високою залишається кількість учинених корисливих злочинів, зокрема таких, як крадіжка (ч. 4 ст. 185 Кримінального кодексу (далі – КК) України), грабіж (ч. 4 ст. 186 КК України), розбій (ч. 4 ст. 187 КК України), вимагання (ч. 4 ст. 189 КК України), шахрайство (ч. 3 ст. 190 КК України) тощо. Одним із процесуальних засобів установлення особи правопорушника в кримінальних провадженнях щодо таких діянь є пред'явлення для впізнання. Згадана слідча (розшукова) дія (далі – С(Р)Д) полягає в ідентифікації пред'явленого об'єкта за уявним образом, що зберігся в пам'яті особи (свідка, потерпілого, підозрюваного). Такий процесуальний захід спрямований на отримання доказів на основі використання «ідеальних» слідів кримінального правопорушення, що залишаються в пам'яті людей у вигляді образів [1, с. 311]. Водночас, як

показують результати вивчення судово-слідчої практики, під час підготовки та проведення пред'явлення для впізнання в умовах дії правового режиму воєнного стану слідчі часто припускаються суттєвих помилок, які призводять до зниження ефективності такої процесуальної дії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми теорії і практики підготовки та проведення С(Р)Д у працях досліджували Ю. П. Аленін, В. П. Бахін, В. Д. Берназ, В. К. Весельський, А. Ф. Волобуєв, В. Г. Гончаренко, В. А. Журавель, А. В. Іщенко, В. О. Коновалова, В. К. Лисиченко, Є. С. Назимко, О. В. Одерій, І. В. Пиріг, М. Я. Сегай, В. В. Тіщенко, С. С. Чернявський, В. М. Шевчук, В. Ю. Шепітько й інші науковці, які створили організаційно-тактичне підґрунтя проведення С(Р)Д в умовах дії чинного Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України.

Безпосередньо питанням підготовки та проведення пред'явлення для впізнання як слідчої (розшукової) дії приділяли увагу О. О. Волобуєва [2], К. В. Гриненко [3], А. В. Коваленко [4; 5], В. А. Колесник [6], А. Є. Левенець [7], Є. Д. Лук'янчиков, Б. Є. Лук'янчиков та О. Б. Микитенко [8; 9], К. О. Чаплинський [10], Ю. А. Чаплинська [11] та ін. Водночас, зважаючи на запровадження в Україні правового режиму воєнного стану, суттєві зміни криміногенної обстановки й ускладнення умов, у яких здійснюється досудове розслідування кримінальних правопорушень, деякі аспекти згаданої проблематики потребують теоретичного переосмислення й удосконалення, що й зумовлює необхідність проведення дослідження.

Формулювання цілей. Метою статті є вдосконалення науково обґрунтованих рекомендацій щодо підготовки та проведення пред'явлення для впізнання за фото-знімками під час розслідування корисливих злочинів в умовах дії правового режиму воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ч. 1 ст. 228 КПК України, перед тим, як пред'явити особу для впізнання, слідчий, прокурор попередньо з'ясовує, чи може особа, яка впізнає, впізнати цю особу, опитує її про зовнішній вигляд і прикмети цієї особи, а також про обставини, за яких вона бачила цю особу, про що складає протокол. Якщо особа заявляє, що вона не може назвати прикмети, за якими впізнає особу, проте може впізнати її за сукупністю ознак, у протоколі зазначається, за сукупністю яких саме ознак вона може впізнати особу. Забороняється попередньо показувати особі, яка впізнає, особу, яка повинна бути пред'явлена для впізнання, і надавати інші відомості про прикмети цієї особи [12].

З метою належного з'ясування ознак зовнішності особи, яка повинна бути пред'явлена для впізнання, до участі в допиті доцільно залучити спеціаліста в галузі ідентифікації особи за ознаками зовнішності (судового експерта, уповноваженого на проведення судових портретних експертиз). Участь такого спеціаліста може забезпечити можливість використання під час допиту методики словесного портрету, мальованих чи інших зображень елементів зовнішності особи тощо.

Для встановлення можливості пред'явлення для впізнання взагалі та визначення виду цієї С(Р)Д під час допиту майбутньої впізнаючої особи, окрім іншого, мають бути встановлені її психологічні особливості, зокрема схильність до навіювання, здатність запам'ятовувати певні життєві обставини тощо. Так, наприклад, слідчий може попросити цю особу описати зовнішність співробітника поліції, який перевіряв її документи, перш ніж пропустити до кабінету слідчого, з'ясувати, у який колір пофарбовані двері до відділку поліції, через які зайшла ця особа, та у який бік вони відчиняються тощо. Водночас доцільно встановити й психологічні особливості особи, яка буде пред'являтися для впізнання. Як у першому, так і в другому випадках доцільним є отримання консультації спеціаліста-психолога для складання психологічних

портретів таких осіб та оцінювання ризиків небажаного психологічного впливу впізнаваної особи на впізнаючу.

Саме за результатами проведення допиту майбутньої впізнаючої особи з урахуванням інших обставин кримінального провадження (у тому числі наявної оперативної інформації, психологічного стану особи, яка впізнає тощо) слідчий приймає рішення про доцільність проведення пред'явлення для впізнання взагалі, а також визначає його вид.

Зрозуміло, що пред'явлення для впізнання особи в натурі серед інших передбачених процесуальним законом видів впізнання є найбільш ефективним і достовірним, оскільки при цьому особа, яка впізнає, може в комплексі сприймати й оцінювати такі ознаки зовнішності впізнаваної людини, як риси обличчя (як у фас, так і в профіль), фігуру, особливості ходи, голосу, міміки тощо. Однак, приймаючи рішення про пред'явлення особи для впізнання, слідчий має зважити й оцінити пов'язані із цим ризики. Зокрема, свідка чи потерпілого з високою вірогідністю можуть залякати чи підкупити; свідок чи потерпілий може злякатися, коли подивиться в очі особі, яку він бачив під час учинення кримінального правопорушення, і заявити, що нікого не впізнав тощо. Настання таких ситуацій є вкрай небажаним, оскільки в такому випадку підозрюваний переконається в тому, що в слідчого відсутні докази його вини, і продовжуватиме заперечувати свою причетність до вчинення кримінального правопорушення або навіть відмовиться від зроблених раніше зізнань [13, с. 110].

Ще одним аргументом для відмови слідчим від пред'явлення для впізнання особи в натурі в умовах дії правового режиму воєнного стану є наявність проблем прибуття (доставлення) особи, яка підлягає впізнанню, до місця проведення даної С(Р)Д, а також забезпечення безпеки всіх учасників пред'явлення для впізнання (включаючи статистів) через постійну загрозу обстрілів з боку збройних сил країни-агресора (особливо на прифронтових територіях).

Одним із можливих способів вирішення описаної вище проблеми є пред'явлення для впізнання за фотознімками. Відповідно до ч. 6 ст. 228 КПК України, за необхідності впізнання може провадитися за фотознімками, матеріалами відеозапису з додержанням вимог, зазначених у частинах першій і другій цієї статті. Проведення впізнання за фотознімками, матеріалами відеозапису виключає можливість у подальшому пред'явлення особи для впізнання [12].

Зауважимо, що пред'явлення для впізнання за фотознімками можливе лише в тих випадках, коли відсутня необхідність спостерігати особу, яка підлягає впізнанню, у динаміці (за функціональними ознаками, тобто ходом, жестикуляцією, мімікою, голосом, мовою, артикуляцією, манерою поведінки тощо), що має бути з'ясовано слідчим під час допиту особи, яка впізнає. Якщо ж така необхідність існує – впізнання може бути проведене за матеріалами відеозапису.

Як показали результати вивчення судово-слідчої практики, у більшості досліджених нами судових вироків, постановлених у 2022–2024 роках (тобто в період дії в Україні правового режиму воєнного стану), у кримінальних провадженнях про корисливі злочини, де проводилося пред'явлення для впізнання, воно проводилося за фотознімками.

До зображень (фотознімків), які пред'являються для впізнання, висуваються певні вимоги процесуального й криміналістичного (технічного) характеру. Відповідно до ч. 7 ст. 228 КПК України, фотознімки, що пред'являються, не повинні мати різких відмінностей між собою за формою й іншими особливостями, що суттєво впливають на сприйняття зображення. Особи на інших фотознімках повинні бути тієї ж статі й не повинні мати різких відмінностей у віці, зовнішності й одязі з

особою, яка підлягає впізнанню [12]. Щодо вимог криміналістичного (технічного) характеру, то особи на всіх фотознімках мають бути сфотографовані за правилами сигналетичної (впізнавальної) фотозйомки в одних умовах, однією фотокамерою, з однієї відстані за аналогічного освітлення; фотознімки мають бути різкими, у міру контрастними й приведеними до одного масштабу [13, с. 110]. Зрозуміло, що на практиці підібрати фотознімки заздалегідь сфотографованих осіб, які б відповідали наведеним вимогам, дуже складно. Під час розслідування корисливих злочинів досить часто слідчі отримують фото особи, яка підлягає впізнанню, за правилами тимчасового доступу до речей і документів (глава 15 КПК України). Це, як правило, особова картка громадянина з державної міграційної служби. Однак такі зображення можуть бути використані лише у випадках, коли вони зроблені з невеликим розривом у часі з моментом, коли особу, яка повинна бути пред'явлена для впізнання, спостерігала особа, яка впізнає, що буває досить не часто. Надати допомогу слідчому в оцінюванні «адекватності» фотографічного зображення може спеціаліст у галузі ідентифікації особи за ознаками зовнішності. Іншою проблемою, з якою стикаються слідчі, є складність відібрання фотознімків осіб, які мають пред'являтися разом із фото особи, яка підлягає впізнанню, які б відповідали наведеним вище вимогам.

Одним із варіантів виходу з наведених ситуацій може стати організація виготовлення таких фотознімків, яке має здійснюватися в кілька етапів. Із цією метою повинен бути залучений кваліфікований спеціаліст у галузі судової фотографії та ідентифікації особи за ознаками зовнішності.

На першому етапі такий спеціаліст має детально ознайомитися з показаннями особи, яка впізнає, щодо прикмет, за якими вона зможе впізнати пред'явлену особу. На другому етапі має бути сфотографована особа, яка підлягає впізнанню. Фотографування варто здійснити в спеціально обладнаному приміщенні у фас (за необхідності в правий чи лівий профіль), бажано на фоні ростової лінійки, що дасть змогу особі, яка впізнає, узяти до уваги додаткову ознаку зовнішності особи, яка підлягає впізнанню, – її зріст. Освітлення має бути виставлене так, щоби на фото були якомога чіткіше відображені особливі прикмети, якщо про їх наявність повідомила особа, яка впізнає.

На третьому етапі спеціаліст має оцінити зовнішність підібраних слідчим осіб (статистів) і відібрати з них не менше ніж трьох, які не мають різких відмінностей у віці, зовнішності й одязі з особою, які підлягає впізнанню. Надалі кожна з відібраних осіб окремо має бути сфотографована на тому ж фоні, із використанням тієї ж фотокамери, при тому ж освітленні, з тієї ж відстані, що й особа, яка підлягає впізнанню [13, с. 110].

Отримані фотозображення спеціаліст має привести до одного масштабу. Найпростішим способом досягнення цього є встановлення однакової відстані між зірницями очей на зображенні кожної сфотографованої особи, і разом зі слідчим оцінити всі отримані фото на предмет їх відповідності зазначеним вище вимогам.

Як відомо, якість і реалістичність зображень, які генеруються штучним інтелектом (ШІ), зростають із кожним днем. У 2024 році науковці університету Ватерлоо (Канада) провели дослідження, яке показало, що серед 260 опитаних лише 61% респондентів здатні відрізнити портретні зображення осіб, згенеровані штучним інтелектом, від реальних фотознімків [14]. Тому вважаємо, що в перспективі, стане можливим розроблення спеціалізованих ШІ-інструментів, які за сформульованими правоохоронцями запитами генеруватимуть реалістичні фотозображення статистів для пред'явлення особи для впізнання за фотознімками.

Відповідно до ч. 7 ст. 223 КПК України, слідчий, прокурор зобов'язаний запросити не менше ніж двоє незаінтересованих осіб (понятих) для пред'явлення особи, трупа чи речі для впізнання, огляду трупа, у тому числі пов'язаного з ексгумацією, слідчого експерименту, освідчування особи. Винятками є випадки застосування безперервного відеозапису ходу проведення відповідної С(Р)Д [12].

Традиційно на початковому етапі пред'явлення для впізнання присутнім понятим пропонується на їхній розсуд вибрати послідовність розміщення (наклеювання) роздрукованих фотозображень осіб на аркуші паперу (бланку фототаблиці). Фотознімки нумеруються, а в протоколі слідчої (розшукової) дії зазначається, чиє фотозображення розміщено під тим чи іншим номером. На наш погляд, фотозображення осіб, які будуть пред'являтися для впізнання, може бути продемонстровано понятим на екрані комп'ютера. Після того, як поняті визначать послідовність розміщення фотознімків, вони можуть бути розміщені в електронному бланку фототаблиці й роздруковані, і в такому вигляді пред'явлені для впізнання, або ж пред'явлені для впізнання безпосередньо на екрані монітора комп'ютера.

У випадках, коли поняті до проведення пред'явлення для впізнання не залучаються, а хід процесуальної дії натомість фіксується з використанням відеозйомки, порядок розміщення фотознімків можна визначити за допомогою програми генератора довільних чисел. Указаний процес має бути описаний у протоколі (зокрема із зазначенням використаного програмного забезпечення) і зафіксований за допомогою відеозапису [15, с. 55].

Вагоме значення має належна фіксація ходу й результатів цієї С(Р)Д. У протоколі пред'явлення для впізнання за фотознімками має бути наведений опис усіх осіб, які пред'являлися для впізнання за номерами, присвоєними фотокарткам (від одного до чотирьох), а також зазначено анкетні дані кожної з осіб і процесуальний статус особи, яку було впізнано. Для надання слідчому допомоги в цьому до безпосередньої участі в проведенні С(Р)Д може бути залучений спеціаліст у галузі ідентифікації особи за ознаками зовнішності.

Як показують результати вивчення судово-слідчої практики, досить часто під час проведення пред'явлення для впізнання слідчі неправильно формулюють питання особі, яка впізнає, на кшталт: «Чи знаєте ви когось із зображених на фотознімках осіб?» Як результат, слідчі зазначають у протоколах, а суди беруть до уваги такі формулювання: «Згідно з протоколом пред'явлення особи до впізнання за фотознімками від 02.12.2024, свідок ОСОБА_10 заявив, що впізнав чоловіка під № 2, так як це був саме він, безсумнівно» [16]; «...вина обвинуваченого підтверджується відомостями, які зафіксовані у протоколі пред'явлення особи для впізнання за фотознімками від 07.06.2022, відповідно до якого ... потерпілий ОСОБА_9 впізнав особу на фото під № 1, який відповідно до довідки являється ОСОБА_5» [17]. Як бачимо, у наведених і багатьох інших випадках у протоколі пред'явлення для впізнання відсутня конкретика щодо сукупності ознак, за якими впізнано пред'явлену за фотознімками особу, а також щодо обставин, за яких особа, що впізнає, бачила впізнаного.

На нашу думку, питання особі, яка впізнає, мають бути сформульовані так:

- Чи бачили ви раніше когось із зображених на пред'явлених фотознімках осіб?
- Якщо так, то назвіть номер, під яким розміщений фотознімок упізнаної вами особи.
- Коли, де й за яких обставин ви бачили упізнану вами особу?
- За якими ознаками ви впізнали цю особу?

Формулювання питань особі, яка впізнає, саме в такій редакції та послідовності, дасть змогу отримати від неї й зафіксувати в протоколі С(Р)Д розгорнуті відповіді

щодо дати, часу, місця й обставин, за яких вона бачила особу, яку впізнають, а також з'ясувати конкретні ознаки зовнішності, за сукупністю яких здійснено впізнання.

Перспективним високотехнологічним способом проведення такої С(Р)Д, логічним розвитком і сучасною альтернативою упізнанню за фотознімками видається пред'явлення для впізнання за 3D зображеннями живих осіб [5, с. 202]. Для потреб цієї С(Р)Д попередньо має бути здійснене 3D-сканування обличчя особи, яка підлягає впізнанню, і підібраних слідчим статистів, яке доцільно почати з одного його боку й рухати сканер по колу через підборіддя до іншого [18, с. 256]. Маючи в розпорядженні отримані в такий спосіб 3D-моделі, які точно передають форму, розміри та колір відсканованих елементів зовнішності особи, що пред'являється для впізнання, та осіб, чий 3D-моделі пред'являються разом із нею, слідчий чи залучений до процесу проведення цієї С(Р)Д спеціаліст зможе на екрані комп'ютера повертати зображення на 360° демонструючи так особі, яка впізнає, ознаки зафіксованих на 3D-моделях осіб. Особливості підготовки та проведення впізнання за 3D-моделями детально викладені в спеціальній літературі [5]. Однак на практиці таке впізнання поки що не проводиться передусім через відсутність у розпорядженні представників правоохоронних органів достатньої кількості 3D-сканерів.

Висновки. Підводячи підсумки викладеному, варто зазначити, що пред'явлення для впізнання за фотознімками під час розслідування корисливих злочинів в умовах дії правового режиму воєнного стану є одним із найважливіших процесуальних засобів ідентифікації особи, яка вірогідно вчинила кримінальне правопорушення.

Належна підготовка й проведення такого виду впізнання можливі лише за умови залучення кваліфікованого спеціаліста в галузі судової фотографії та ідентифікації особи за ознаками зовнішності. Особа, яка підлягає впізнанню, а також особи, які мають пред'являтися для впізнання разом із нею, повинні бути сфотографовані окремо на одному й тому ж фоні, з використанням однієї й тієї ж фотокамери, з тієї ж відстані, при тому ж освітленні.

Вагоме значення має правильне формулювання питань особі, яка впізнає.

Перспективним напрямом наукових досліджень убачається подальше вдосконалення криміналістичних рекомендацій щодо підготовки матеріалів і тактики пред'явлення для впізнання живих осіб, трупів і предметів за 3D-зображеннями.

Використані джерела:

1. Криміналістика : підручник : у 2 т. / за заг. ред. А. Ф. Волобуєва, Р. Л. Степанюка, В. О. Малярової ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. Т. 1. 384 с.
2. Волобуєва О. О. Пред'явлення особи для впізнання в кримінальних провадженнях про статеві кримінальні правопорушення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2024. Вип. 84. Ч. 4. С. 25–30. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.4.3>.
3. Гриненко К. В. Організаційно-тактичні засади пред'явлення особи для впізнання за зовнішніми ознаками. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2020. Вип. 1. С. 155–159. DOI: <https://doi.org/10.32850/sulj.2020.1.32>.
4. Коваленко А. В. Особливості пред'явлення для впізнання під час розслідування посягань на життя та здоров'я журналістів. *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу* : тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф. до 100-річчя від дня народження проф. М. В. Салтєвського (м. Харків, 8 листоп. 2017.). Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2017. С. 101–102. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/08_11_2017/pdf/43.pdf.
5. Коваленко А. В. Пред'явлення особи для впізнання за 3d-моделлю її зовнішності. *Криміналістика і судова експертиза*. 2023. Вип. 68. С. 196–204. DOI: <https://doi.org/10.33994/kndise.2023.68.19>.

6. Колесник В. А. Деякі проблемні питання пред'явлення особи та речей для впізнання за чинним КПК України. *Вісник Академії адвокатури України*. 2013. № 1 (26). С. 163–168.
7. Левенець А. Є. Тактика пред'явлення для впізнання особи в режимі відеоконференції. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 10. С. 190–193. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.10.32>.
8. Лук'янчиков Є. Д., Лук'янчиков Б. Є. Пред'явлення для впізнання – засіб інформаційного забезпечення розслідування. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 4. С. 46–53.
9. Лук'янчиков Є. Д., Лук'янчиков Б. Є., Микитенко О. Б. Підстави та процесуальний порядок пред'явлення для впізнання в кримінальному провадженні. *Правовий часопис Донбасу*. 2024. № 2. С. 51–55. DOI: <https://doi.org/10.32782/2523-4269-2023-83-51-55>.
10. Чаплинський К. О. Тактика пред'явлення для впізнання при розслідуванні злочини проти життя, здоров'я, волі та статевої недоторканості особи : навчально-практичний посібник. Дніпропетровськ, 2007. 94 с.
11. Чаплинська Ю. А. Особливості організаційно-підготовчих заходів до пред'явлення для впізнання. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 1. С. 265–272.
12. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 21.02.2025).
13. Коваленко В. Деякі особливості підготовки до пред'явлення для впізнання за фотографіями під час розслідування кримінальних правопорушень, учинених організованими групами або злочинними організаціями. *Актуальні питання судової експертизи і криміналістики : збірник матеріалів Міжнар. наук.- практ. конф. з нагоди 100-річчя від дня народження М. С. Романова* (Харків, 17.05.2024). Харків : ННЦ «ІСЕ ім. засл. проф. М. С. Бокаріуса», 2024. С. 109–111.
14. Can you tell AI-generated people from real ones? University of Waterloo. URL: <https://uwaterloo.ca/news/media/can-you-tell-ai-generated-people-real-ones> (дата звернення: 21.02.2025).
15. Використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень, вчинених організованими групами чи злочинними організаціями / В. В. Коваленко, В. С. Бондар, І. М. Вигівський, В. Г. Дрозд, Ю. М. Слухаєнко. Київ : Алерта, 2024. 136 с.
16. Вирок Мукачівського міськрайонного суду Закарпатської області від 18 лютого 2025 року у справі № 303/788/25. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125213636> (дата звернення: 21.02.2025).
17. Вирок Дарницького районного суду м. Києва від 28 листопада 2024 року у справі № 753/7246/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123887528> (дата звернення: 21.02.2025).
18. Коваленко А. В. Криміналістичне (сигналетичне) 3D-сканування зовнішності людини. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2022. Вип. 3 (99). С. 253–262. DOI: 10.33766/2524-0323.99.253-262.

References:

1. Volobuiev, A. F., Stepaniuk, R. L., & Maliarova, V. O. (Eds.). (2018). *Kryminalistyka: Pidruchnyk: U 2 t. T. 1 [Criminalistics: Textbook: In 2 vols. Vol. 1]*. Kharkiv: Kharkiv National University of Internal Affairs [in Ukrainian].
2. Volobuieva, O. O. (2024). Prediavlennia osoby dlia vpiznannia v kryminalnykh provadzhenniakh pro statevi kryminalni pravoporushennia [Identification parade in criminal proceedings on sexual criminal offenses]. *Naukovyi Visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University*, 4 (84), 25–30 [in Ukrainian].
3. Hrynenko, K. V. (2020). Orhanizatsiino-taktychni zasady prediavlennia osoby dlia vpiznannia za zovnishnimy oznakamy [Organizational and tactical principles of identification parade based on external features]. *Pivdennoukrainskyi Pravnychy Chasopys – Southern Ukrainian Law Journal*, 1, 155–159 [in Ukrainian].
4. Kovalenko, A. V. (2017). Osoblyvosti prediavlennia dlia vpiznannia pid chas rozsliduvannia posihan` na zhyttia ta zdorov`ia zhurnalistiv [Peculiarities of presenting a person for identification during the investigation of encroachments on the life and health of journalists]. *Suchasni tendentsii rozvytku kryminalistyky ta kryminalnoho protsesu: Tezy dopovidei mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii do 100-richchia vid dnia narodzhennia prof. M. V. Saltevshoho (m. Kharkiv, 8 lystopada 2017 r.)* –

Modern Trends in the Development of Criminalistics and Criminal Procedure: Abstracts of the International Scientific and Practical Conference Dedicated to the 100th Anniversary of Professor M. V. Saltevskyi's Birth (Kharkiv, November 8, 2017). 101–102 [in Ukrainian].

5. Kovalenko, A. V. (2023). Prediavlennia osoby dlia vpiznannia za 3D-modelliu yii zovnishnosti [Identification parade using a 3D model of a person's appearance]. *Kryminalistyka i Sudova Ekspertyza – Criminalistics and Forensic Examination*, 68, 196–204 [in Ukrainian].

6. Kolesnyk, V. A. (2013). Deiaki problemni pytannia prediavlennia osoby ta rechei dlia vpiznannia za chynnym KPK Ukrainy [Some problematic issues of identification parade of persons and objects under the current Criminal Procedure Code of Ukraine]. *Visnyk Akademii Advokatury Ukrainy – Bulletin of the Academy of Advocacy of Ukraine*, 1 (26), 163–168 [in Ukrainian].

7. Levenets, A. Ye. (2019). Taktyka prediavlennia dlia vpiznannia osoby v rezhymi videokonferentsii [Tactics of identification parade via video conference]. *Pidpriemnytstvo, Hospodarstvo i Pravo – Entrepreneurship, Economy and Law*, 10, 190–193 [in Ukrainian].

8. Lukianchykov, Ye. D., & Lukianchykov, B. Ye. (2015). Prediavlennia dlia vpiznannia – zasib informatsiinoho zabezpechennia rozsliduvannia [Identification parade as a means of information support in investigations]. *Visnyk Kryminalnoho Sudochynstva – Bulletin of Criminal Procedure*, 4, 46–53 [in Ukrainian].

9. Lukianchykov, Ye. D., Lukianchykov, B. Ye., & Mykytenko, O. B. (2024). Pidstavy ta protsesualnyi poriadok prediavlennia dlia vpiznannia v kryminalnomu provadzhenni [Grounds and procedural order of identification parade in criminal proceedings]. *Pravovyi Chasopys Donbasu – Legal Journal of Donbas*, 2, 51–55 [in Ukrainian].

10. Chaplynskyi, K. O. (2007). Taktyka prediavlennia dlia vpiznannia pry rozsliduvanni zlochyniv proty zhyttia, zdorovia, voli ta statevoi nedotorkannosti osoby: Navchalno-praktychyi posibnyk [Tactics of identification parade in the investigation of crimes against life, health, freedom, and sexual inviolability: Educational and practical manual]. Dnipro [in Ukrainian].

11. Chaplynska, Yu. A. (2012). Osoblyvosti orhanizatsiino-pidhotovchykh zakhodiv do prediavlennia dlia vpiznannia [Features of organizational and preparatory measures for the identification parade]. *Naukovyi Visnyk Dnipropetrovskoho Derzhavnogo Universytetu Vnutrishnikh Sprav – Scientific Bulletin of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*, 1, 265–272 [in Ukrainian].

12. Kryminalnyi Protseualnyi Kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 13.04.2012 № 4651-VI [Criminal Procedure Code of Ukraine: Law of Ukraine No. 4651-VI of April 13, 2012]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (Accessed: 21.02.2025) [in Ukrainian].

13. Kovalenko, V. (2024). Deiaki osoblyvosti pidhotovky do prediavlennia dlia vpiznannia za fotohrafiiamy pid chas rozsliduvannia kryminalnykh pravoporushen, uchynenykh orhanizovanyimi hrupamy abo zlochyynnymi orhanizatsiiami [Certain peculiarities of preparation for presenting a person for identification using photographs during the investigation of criminal offenses committed by organized groups or criminal organizations]. *Aktualni pytannia sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky: Zbirnyk materialiv Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii z nahody 100-richchia vid dnia narodzhennia M. S. Romanova (Kharkiv, 17 travnia 2024 r.) – Current Issues of Forensic Examination and Criminalistics: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference Dedicated to the 100th Anniversary of M. S. Romanov's Birth (Kharkiv, May 17, 2024).* 109–111. Kharkiv: NNC «ISE im. Zasl. prof. M. S. Bokariusa» [in Ukrainian].

14. University of Waterloo. (n.d.). Can you tell AI-generated people from real ones? Retrieved from <https://uwaterloo.ca/news/media/can-you-tell-ai-generated-people-real-ones>.

15. Kovalenko, V. V., Bondar, V. S., Vyhivskyi, I. M., Drozd, V. H., & Slukhayenko, Yu. M. (2024). Vykorystannia spetsialnykh znan pid chas rozsliduvannia kryminalnykh pravoporushen, vchynenykh orhanizovanyimi hrupamy chy zlochyynnymi orhanizatsiiami [Use of special knowledge during the investigation of criminal offenses committed by organized groups or criminal organizations]. Kyiv: Alerta [in Ukrainian].

16. Mukachevo City District Court of Zakarpattia Region. (2025, February 18). Vykonok u spravi № 303/788/25 [Sentence in case No. 303/788/25]. Unified State Register of Court Decisions. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125213636> [in Ukrainian].

17. Darnytskyi District Court of Kyiv. (2024, November 28). Vykonok u spravi № 753/7246/22 [Sentence in case No. 753/7246/22]. Unified State Register of Court Decisions. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123887528> [in Ukrainian].

18. Kovalenko, A. V. (2022). Kryminalistychne (syhnaletychne) 3D-skanuvannia zovnishnosti liudyny [Forensic (signalitic) 3D scanning of human appearance]. *Visnyk Luhanskoho Derzhavnoho Universytetu Vnutrishnikh Sprav imeni E. O. Didorenka – Bulletin of the Luhansk State University of Internal Affairs named after E. O. Didorenko*, 3 (99), 253–262 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 21.02.2025

Kovalenko V., Candidate of Law, Professor, Senior Researcher at the Scientific and Research Laboratory of Public Safety of Communities of Faculty No 2 of Donetsk State University of Internal Affairs (Kropyvnytskyi, Ukraine)

FEATURES OF PREPARATION AND CONDUCTING IDENTIFICATION USING PHOTOGRAPHS DURING THE INVESTIGATION OF SELF-INTERESTED CRIMES UNDER THE LEGAL REGIME OF MARTIAL LAW

The article examines the features of preparing and conducting identification using photographs during the investigation of self-interested crimes under the legal regime of martial law. It is noted that identification using photographs is permissible only in cases where there is no need to observe the person to be identified in motion (i.e., based on functional characteristics such as gait, gestures, facial expressions, voice, speech, articulation, and manner of behavior). This necessity should be clarified by the investigator during the questioning of the identifying person. If such a necessity exists, identification may be conducted using video recordings.

The article outlines procedural and forensic (technical) requirements for images (photographs) presented for identification. It is recommended that each selected person (stand-in) be photographed separately against the same background, using the same camera, under the same lighting conditions, and from the same distance as the person to be identified. All photographs should be adjusted to the same scale. A list and sequence of questions to be asked to the identifying person are proposed. This approach ensures the collection and documentation in the protocol of detailed responses regarding the date, time, place, and circumstances under which the identifying person saw the individual being identified, as well as the specific external features on which the identification is based. A promising high-tech method for conducting this investigative (search) action, as a logical development and modern alternative to identification using photographs, is the use of 3D images of live individuals for identification.

It is emphasized that proper preparation and execution of this type of identification are possible only with the involvement of a qualified specialist in forensic photography and identification based on external features.

Key words: self-interested crimes, pre-trial investigation, criminal proceedings, legal regime of martial law, investigative (search) action, identification, investigator, specialist, 3D model.

DOI 10.32782/2786-9156.109.1.192-202

УДК 343.132:343.102:343.72:343.9.02

Крижевський А. В., кандидат юридичних наук, докторант науково-дослідної лабораторії з проблем протидії злочинності Національної академії внутрішніх справ (м. Київ, Україна)

e-mail: andreikruj@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0001-9646-1359>

ОБШУК У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ЩОДО ШАХРАЙСТВ, УЧИНЕНИХ УЧАСНИКАМИ ОРГАНІЗОВАНИХ ЗЛОЧИННИХ ОБ'ЄДНАНЬ

Стаття присвячена розкриттю особливостей проведення обшуку в кримінальних провадженнях щодо шахрайств, учинених учасниками організованих злочинних об'єднань.

Виокремлено основні проблемні аспекти, що виникають у правозастосовній діяльності прокурора, слідчого в разі звернення до слідчого судді з клопотанням про дозвіл на обшук у житлі й іншому володінні особи, і запропоновано шляхи їх вирішення з урахуванням дотримання законодавчих вимог.

Визначено, що особливістю проведення обшуку в досліджуваній категорії кримінальних проваджень є конкретизованість об'єктів пошуку; належність об'єктів пошуку учасникам організованих злочинних об'єднань; наявність в учасників організованих злочинних об'єднань вогнепальної й холодної зброї, вибухівки, предметів, що є вилученими із законного обігу, предметів, за виготовлення, зберігання та збут яких передбачена кримінальна відповідальність, предметів, що мають на собі сліди злочину, речі й цінності, здобуті злочинним шляхом, різного роду документів, осіб, яких переховують учасники організованих злочинних об'єднань у тих чи інших місцях тощо; примусовий характер обшуку; невідкладний характер обшуку, з метою подолати значну протидію з боку владних осіб, владних структур, корумпованих працівників правоохоронних органів, учасників інших злочинних об'єднань, у тому числі й тих, які відбувають покарання в місцях позбавлення волі; проведення «групових обшуків», тобто серії одночасних обшуків за місцем роботи або проживання учасників організованих злочинних об'єднань; необхідність залучення до проведення обшуку співробітників підрозділів особливого призначення в разі ризику збройного опору або знищення доказів тощо.

Констатовано, що, попри ефективність проведення «групових обшуків», на практиці виникають проблеми, а саме: оскарження законності обшуку (через порушення процедури або недостатність підстав); витік інформації, що ускладнює затримання організаторів шахрайських схем; труднощі в установленні реальних вигодонабувачів злочинної діяльності.

Звернуто увагу, що законодавчий припис щодо обов'язкової аудіо- та відеофіксації проведення обшуку в учасників організованих злочинних об'єднань покликаний забезпечити додаткові гарантії законності під час цієї слідчої (розшукової) дії.

Ключові слова: досудове розслідування, обшук, підозрюваний, слідча (розшукова) дія, учасники організованих злочинних об'єднань, шахрайство.

Постановка проблеми. В умовах російсько-української війни зростає рівень тяжких злочинів, учинених учасниками організованих злочинних об'єднань, зокрема, із застосуванням вогнепальної зброї, «рейдерства» та інших неконкурентних методів фінансово-господарської діяльності, зрощування з корупцією, що загалом негативно впливає на економічне зростання і пов'язаний із ним суспільний розвиток.

Одним із пріоритетних завдань правоохоронних органів є своєчасне виявлення учасників організованих злочинних об'єднань, підозрюваних у вчиненні шахрайств, швидке й ефективне розслідування їхніх шахрайських дій шляхом збирання та закріплення доказів з матеріальних джерел, без яких неможливо встановити об'єктивну істину. З іншого боку, вилучення певних предметів і документів у кримінальних про-

вадженнях окресленої категорії тягне за собою низку проблем. Відтак роль обшуку під час розслідування шахрайств, учинених учасниками організованих злочинних об'єднань, є беззаперечною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Досить велика кількість представників науки кримінального права, криміналістики, кримінології, кримінального процесу й оперативно-розшукової діяльності приділили увагу дослідженню методик виявлення та розслідування шахрайства. З-поміж них варто відмітити А. І. Анапольську, В. П. Бахіна, В. І. Василичука, А. А. Вознюка, А. Ф. Волобуєва, С. В. Головкіна, В. Г. Дрозд, А. В. Іщенко, І. В. Іщука, Н. Ю. Кириленка, О. В. Ковальчука, О. Н. Колесніченка, С. М. Князева, О. В. Кришевич, Є. Д. Лук'янчикова, Г. А. Матусовського, Д. Й. Никифорчука, Т. А. Пазинич, О. В. Пчеліну, Є. В. Пряхіна, Р. Л. Степанюка, О. С. Тарасенка, О. В. Таран, Л. Д. Удалову, К. О. Чаплинського, С. С. Чернявського, В. В. Чернея, Ю. М. Чорноус, В. Ю. Шепітька та ін.

Утім є потреба в окресленні особливостей проведення обшуку як засобу збирання доказів під час розслідування шахрайств, учинених учасниками організованих злочинних об'єднань, адже цей аспект ще не був предметом дослідження наукової спільноти.

Формулювання цілей. Мета статті – розроблення рекомендацій щодо підвищення ефективності проведення обшуків у кримінальних провадженнях стосовно шахрайських дій учасників організованих злочинних об'єднань.

Виклад основного матеріалу. З метою виявлення матеріальних слідів шахрайства, учиненого учасниками організованих злочинних об'єднань, доцільно проводити *обшук*. Обшук проводять з метою виявлення та фіксації відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення, відшукування знаряддя кримінального правопорушення або майна, яке здобуто внаслідок його чинення, а також установлення місцезнаходження розшукуваних осіб (ч. 1 ст. 234 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України) [1].

На практиці часто виникають проблеми з визначенням найбільш доцільних способів і процедур вилучення матеріальних джерел (предметів і документів) і долучення їх до матеріалів провадження. Зокрема, аналіз матеріалів слідчо-судової практики, пов'язаних із шахрайствами, учиненими учасниками організованих злочинних об'єднань, свідчить про те, що звернення з клопотанням про дозвіл на обшук у житлі й іншому володінні особи супроводжується такими проблемними аспектами:

- відсутністю конкретного переліку об'єктів обшуку (предметів і документів);
- недостатнім обґрунтуванням підстав для проведення обшуку;
- клопотанням про проведення повторного обшуку на підставі тієї ж інформації, що й під час первинного обшуку;
- недотриманням вимог територіальної юрисдикції;
- відсутністю або неповним поданням підтверджуючих документів до клопотання про обшук тощо [2, с. 49].

Відповідно, ефективність обшуку залежить передусім від підготовки до його проведення. Саме тому перед початком проведення обшуку слідчий повинен урахувати такі підготовчі елементи: вивчити матеріали кримінального провадження; зібрати попередню інформацію про учасників організованих злочинних об'єднань; визначитися з термінами проведення обшуку; підготувати необхідні технічні та криміналістичні заходи (у тому числі із застосуванням службових собак); спланувати обшук тощо. Крім того, необхідно визначити об'єкти обшуку, а також послідовність і конкретні терміни проведення обшуку [3, с. 196].

Об'єктами обшуку під час розслідування шахрайств, учинених учасниками організованих злочинних об'єднань, є такі:

- офісні й інші приміщення, які були залучені та створені для прикриття незаконної діяльності (наприклад, офіс благодійної організації; офіси, де розміщувалися структурні частини злочинної організації; так звані офіси «менеджерів-операторів»; колцентри тощо).

Так, вироком Дніпровського районного суду м. Києва від 30 листопада 2023 року встановлено, що *«діяльність злочинної організації полягала у створенні кол-центру, працівники якого вводили в оману громадян України щодо здійснення фінансово-матеріальної підтримки Збройних Сил України та з цією метою переконували громадян України переказувати кошти на рахунок благодійної організації, підконтрольної згаданій особі. Після надходження коштів на рахунок благодійної організації особа, матеріали відносно якої ухвалою суду від 15.11.2023 року виділено у окреме провадження планував заволодівати отриманими грошима, не здійснюючи благодійну діяльність»* [4];

- приміщення органів державної реєстрації, приміщення, у яких виготовлено підроблені документи для вчинення шахрайських дій;

- місце роботи учасників організованих злочинних об'єднань;

- місце мешкання учасників організованих злочинних об'єднань тощо.

До об'єктів пошуку під час розслідування шахрайств, учинених учасниками організованих злочинних об'єднань, на нашу думку, варто зарахувати такі:

- документи, що ідентифікують вид діяльності й компетенцію діяльності учасників організованих злочинних об'єднань;

- документи бухгалтерського обліку й фінансової звітності;

- документи, у яких відображено інформацію про державних реєстраторів, які за винагороду могли провести в Державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців і громадських формувань необхідні їм зміни на підставі підроблених документів;

- документи, що засвідчують укладання фіктивних угод і стають підставами для конкретних виплат. Наприклад, із матеріалів вироку Деснянського районного суду м. Києва від 14 березня 2019 року випливає, що *«...фіктивні Договори про надання кур'єрських послуг між ТОВ «Мега Експрес» з одного боку та ФОП «ОСОБА_8», а також ФОП «ОСОБА_7» з іншого, на підставі яких вказані фізичні особи-підприємці використовувалися як фіктивні замовники кур'єрських послуг і як штучне джерело поповнення розрахункового рахунку ТОВ «Мега Експрес», що було необхідним для забезпечення діяльності злочинної організації у вигляді оплати за оренду приміщень, які використовувалися у злочинній діяльності, комунальних та інших супутніх із орендою приміщень витрат, послуг Інтернету тощо...»* [5];

- розрахункові банківські рахунки, створені для прикриття злочинної діяльності (наприклад, діяльності юридичних осіб);

- офісне приладдя, що створює умови для вчинення злочинів учасниками цього злочинного осередку;

- «база вхідних», яка надалі може бути використана учасниками організованих злочинних об'єднань для здійснення повторних злочинів щодо наявних у такій базі осіб;

- кошти або віртуальні активи, одержані в результаті вчинення шахрайств;

- банківські картки;

- мобільні телефони. Так, вироком Київського районного суду м. Харкова від 1 травня 2023 року встановлено, що *«...17.02.2021, точний час не встановлено, Особа_1, матеріали відносно якої виділено в окреме провадження, діючи як організатор та активний учасник у складі злочинної організації, діючи разом із співорганізатором та активним учас-*

ником Особою_2, матеріали стосовно якої виділено в окреме провадження, активними учасниками Особа_7, Особою_3 та Особою_4, матеріали стосовно яких виділено в окреме провадження, виконуючи відведену йому функцію, діючи умисно, з корисливих мотивів, реалізуючи єдиний спільний умисел, спрямований на заволодіння грошовими коштами громадян шляхом обману, надав вказівку Особі_3, матеріали стосовно якої виділено в окреме провадження, здійснити дії, направлені на виконання мети, завдань та цілей злочинної організації, а саме: підшукати підконтрольну для злочинної організації особу, яка не буде обізнана із її протиправною діяльністю та яка надасть у користування банківські картки, оформлені на таку особу, а також придбати стартові пакети мобільного зв'язку для єдиноразових дзвінків, що останній і виконав...» [6];

– комп'ютерні системи або їх частини, мобільні термінали систем зв'язку, у яких зафіксовано фактичні дані злочинної діяльності учасників організованих злочинних об'єднань;

– підроблені документи й печатки;

– особисті речі (чорнові записи, записні книжки тощо).

Важливо також зазначити, що під час розслідування шахрайств, учинених учасниками організованих злочинних об'єднань, об'єктами пошуку досить часто є такі: вогнепальна й холодна зброя; вибухівка; предмети, що є вилученими із законного обігу; предмети, за виготовлення, зберігання та збут яких передбачена кримінальна відповідальність; предмети, що мають на собі сліди злочину; речі й цінності, здобуті злочинним шляхом; різного роду документи, особи, яких переховують у тих або інших місцях тощо.

Крім того, на етапі підготовки до проведення обшуку слідчий має отримати ухвалу слідчого судді. За загальними правилами, ухвала слідчого судді про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи має відповідати загальним вимогам до судових рішень, передбачених КПК України, а також містити відомості про таке: 1) строк дії ухвали, який не може перевищувати одного місяця з дня постановлення ухвали; 2) прокурора, слідчого, який подав клопотання про обшук; 3) положення закону, на підставі якого постановляється ухвала; 4) житло чи інше володіння особи або частину житла чи іншого володіння особи, які мають бути піддані обшуку; 5) особу, якій належить житло чи інше володіння, та особу, у фактичному володінні якої воно знаходиться; 6) речі, документи або осіб, для виявлення яких проводиться обшук [1].

З огляду на наявну інформацію, у кримінальному провадженні слідчому потрібно визначити тактику проведення обшуку, а саме: визначити час початку обшуку й заходи, що забезпечать його раптовість і конфіденційність; установити, яка інформація може міститися в документах і периферійних носіях інформації (якщо проводиться обшук комп'ютерних систем тощо) (для цього варто провести консультації зі спеціалістами); визначити склад учасників обшуку, у разі необхідності залучити працівників Департаменту кіберполіції Національної поліції України; провести інструктаж з учасниками обшуку (особливо якщо планується «груповий обшук») [3, с. 198].

З огляду на специфіку шахрайств, учинених учасниками організованих злочинних об'єднань, видається, що високоефективним є тактичний прийом «групового обшуку», тобто серії одночасних обшуків за місцем роботи або проживання учасників організованих злочинних об'єднань. Групові обшуки проводяться настільки раптово, що позбавляють співучасників змоги попередити один одного про небезпеку й можливості сховати або знищити компрометувальні документи, предмети, гроші або майно. Для проведення цієї тактичної операції створюється відповідна кількість слідчих груп. Важливо, щоб кожна таку групу очолював досвідчений слідчий, який

зможе самостійно керувати обшуком на місці події [3, с. 201]. Тому перед проведенням групових обшуків слідчим та оперативним підрозділам варто:

- проаналізувати діяльність злочинного угруповання, визначити ключових фігурантів;
- установити ймовірні місця зберігання доказів;
- здійснювати координацію з кількома слідчими групами для одночасного обшуку;
- отримати дозвіл слідчого судді (крім випадків невідкладного обшуку, передбаченого ч. 3 ст. 233 КПК України).

У такому разі груповий обшук дозволяє таке: вилучити речові докази (підроблені документи, банківські карти, техніку, мобільні пристрої); установити співників і розподіл ролей у злочинній схемі; розширити коло підозрюваних і відкрити нові епізоди злочинної діяльності; заблокувати незаконні фінансові операції злочинного угруповання.

Разом із тим, незважаючи на ефективність групових обшуків, на практиці виникають проблеми, пов'язані з їх проведенням. Наприклад, це може бути оскарження законності обшуку (через порушення процедури або недостатність підстав); витік інформації, що ускладнює затримання організаторів шахрайських схем; труднощі в установленні реальних вигодонабувачів злочинної діяльності.

Надалі слідчий разом з іншими учасниками обшуку прибуває на місце обшуку і проникнення до приміщення, де він буде проводитися. Щоб обшук був несподіваним і підозрюваний не мав можливості знищити будь-які сліди злочинної діяльності, з моменту прибуття на об'єкт обшуку варто стежити за вікнами й іншими входами та виходами, нічого не викидати, нікого не випускати з приміщення, а входити в приміщення варто швидко й несподівано. Важливо також пам'ятати, що під час обшуку з боку учасників організованих злочинних об'єднань може бути фізичний опір, а в деяких випадках навіть напад на осіб, які здійснюють обшук. У зв'язку з цим необхідно залучати до роботи співробітників підрозділів особливого призначення, а весь процес проведення обшуку координуватиме штаб, який аналізує та здійснює обмін інформації з об'єктів обшуку та приймає рішення в разі виникнення екстремальних ситуацій [3].

Під час проведення обшуку мають місце випадки, коли обшукуваній особі може бути запропоновано добровільно видати речі, зазначені в ухвалі слідчого судді, і вона може погодитися на це. Рішення про продовження обшуку в таких випадках має тактичний характер. Обшук варто продовжувати, якщо слідчий суддя має достатні підстави вважати, що в разі продовження обшуку він виявить знаряддя вчинення шахрайських дій або предмети, здобуті злочинним шляхом під час учинення аналогічного злочину [8, с. 46].

Чинний КПК України прямо не передбачає проведення повторного обшуку. Необхідність у проведенні повторного обшуку може виникнути, якщо перший обшук не дав позитивних результатів і є підстави вважати, що об'єкти обшуку не могли бути знайдені під час першого обшуку. Такими підставами можуть бути відомості про раніше не виявлену схованку, про те, що розшукувані предмети раніше не перебували в приміщенні, або про те, що вони були доставлені в приміщення після проведення першого обшуку. Проте ухвала слідчого судді на обшук, відповідно до ч. 1 ст. 235 КПК України, дає право проникнути до житла чи іншого володіння особи лише один раз. Тому за необхідності проведення повторного обшуку необхідно звертатися до слідчого судді з відповідним клопотанням у загальному порядку [1].

Прикметно, що Законом України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Закону України «Про електронні комунікації» щодо

підвищення ефективності досудового розслідування «за гарячими слідами» та протидії кібератакам» від 15 березня 2022 року № 2137-IX унесено низку важливих змін до КПК України, якими питання обшуку телефонів і комп'ютерів урегульовано в межах загальної процедури обшуку житла або іншого володіння особи [8].

Відтепер, якщо в процесі обшуку слідчий чи прокурор виявить можливість доступу до комп'ютерних систем або їх частини, мобільних терміналів систем зв'язку, дозвіл на проведення обшуку не видають, однак є достатні підстави вважати, що інформація, яка міститься в них, є достовірною. У такому разі слідчий, прокурор має право проводити пошук, ідентифікацію і запис комп'ютерних даних, що на них міститься, за місцем проведення обшуку [9]. Законодавець також зазначив, що особа, яка має інформацію про зміст комп'ютерних даних та особливості функціонування комп'ютерної системи або її компонентів, мобільного терміналу системи зв'язку, у процесі проведення обшуку може повідомити про це слідчого, прокурора, що передбачає фіксування цих відомостей у протоколі обшуку.

Ідеться, вочевидь, про те, що присутні особи можуть повідомити слідчому пароль доступу до телефону або комп'ютера, а також те, де саме і які документи знаходяться на запам'ятовувальному пристрої (диску, карті пам'яті чи у внутрішній пам'яті телефону, у якій саме папці). Таку інформацію зазначають у протоколі обшуку.

Між тим варто пам'ятати, що інформувати слідчого або прокурора про таку інформацію – це право людини, а не обов'язок. Більше того, право, передбачене ст. 63 Конституції України, відмовитися від дачі пояснень щодо себе або близького родича діє й у межах надання пояснень під час обшуку. Тому особі, яка повідомляє таку інформацію, слідчий чи прокурор зобов'язаний роз'яснювати її права за ст. 63 Конституції (передусім якщо є підстави вважати цю особу підозрюваною нині або надалі) [10].

Наступним вагомим етапом у проведенні обшуку є фіксування його результатів, а саме складання протоколу. Ураховуючи вимоги ст. 104 КПК України, протокол обшуку може бути складений слідчим або прокурором, який безпосередньо проводив обшук, а його зміст складається з трьох основних частин: вступу, опису й висновку, відповідно до ч. 3 цієї статті. Згідно з ч. 9 ст. 236 КПК України, другий примірник протоколу обшуку разом із доданим до нього описом вилучених документів і тимчасово вилучених речей (за наявності) вручається особі, у якої проведено обшук, а в разі її відсутності – повнолітньому членові її сім'ї або його представникові. Під час проведення обшуку на підприємстві, в установі або організації другий примірник протоколу вручається керівникові або представникові підприємства, установи або організації [1].

Обшук житла чи іншого володіння особи на підставі ухвали слідчого судді в обов'язковому порядку фіксується за допомогою аудіо- та відеозапису (ч. 10 ст. 236 КПК України). У разі введення воєнного стану та якщо під час проведення обшуку або огляду житла чи іншого володіння особи, обшуку особи, якщо залучення понятих є об'єктивно неможливим або пов'язано з потенційною небезпекою для їхнього життя чи здоров'я, відповідні С(Р)Д проводяться без залучення понятих. У такому випадку хід і результати проведення обшуку або огляду житла чи іншого володіння особи, обшуку особи в обов'язковому порядку фіксуються доступними технічними засобами шляхом здійснення безперервного відеозапису (абз. 4 ч. 1 ст. 615 КПК України [1]).

Водночас, крім обшуку житла чи іншого володіння особи, під час розслідування шахрайств, учинених учасниками організованих злочинних об'єднань, може виникнути потреба проведення обшуку особи. Кримінальним процесуальним законодавством України передбачено два такі випадки: 1) особистий обшук особи, затриманої

уповноваженою службовою особою (ч. 5 ст. 208 КПК України), і 2) обшук осіб, які перебувають у житлі чи іншому володінні (ч. 5 ст. 236 КПК України).

Обидва зазначені види обшуку можуть бути проведені після внесення відомостей до Єдиного реєстру державних розслідувань (ЄРДР) і початку досудового розслідування.

Так, відповідно до абз. 4 ч. 1 ст. 208 КПК України, однією з підстав, коли уповноважена службова особа має право без ухвали слідчого судді, суду затримати особу, підозрювану в учиненні злочину, за який передбачене покарання у вигляді позбавлення волі, лише якщо є обґрунтовані підстави вважати, що можлива втеча з метою ухилення від кримінальної відповідальності особи, підозрюваної в учиненні злочину, передбаченого ст. ст. 255, 255¹, 255² КК України [11, с. 9].

Відповідно до ч. 1 ст. 42 КПК України, одним із випадків визнання особи підозрюваною є затримання особи за підозрою в учиненні злочину, тобто на момент затримання така особа фактично вже є підозрюваною. Момент затримання визначений у ч. 1 ст. 42 КПК України як момент, коли особа змушена силою або за наказом залишатися поряд із уповноваженою службовою особою чи в приміщенні, визначеному цією особою. Однак виникає закономірне питання. Чи може особа бути затримана сторонньою особою, яка не є уповноваженою службовою особою, під час або безпосередньо після вчинення злочину? Стаття 207 КПК України дає ствердну відповідь на це питання. Водночас особистий обшук затриманої особи в власному розумінні цього терміна не проводиться. Частина 1 ст. 168 КПК України зобов'язує особу, яка здійснила законне затримання, передати затриманого слідчому, прокурору, іншій уповноваженій службовій особі, а також передати тимчасово вилучені речі. Факт передачі тимчасово вилучених речей підтверджується протоколом, складеним відповідною уповноваженою службовою особою. Такі випадки особистого обшуку, безперечно, є процесуальними діями, заходами забезпечення кримінального провадження, але не належать до С(Р)Д [7, с. 46–47; 12, с. 23–24].

Другий випадок проведення обшуку особи передбачений ч. 5 ст. 236 КПК України. Зокрема, обшук на підставі ухвали слідчого судді проводиться в обсязі, необхідному для досягнення мети обшуку. Обшук може бути проведений за ухвалою слідчого судді, прокурора, якщо є достатні підстави вважати, що особа, яка перебуває в житлі чи іншому володінні, переховує при собі речі або документи, які мають значення для кримінального провадження. Обшук особи проводиться особою тієї ж статі на прохання цієї особи та в присутності захисника або представника. Неприбуття захисника чи представника на обшук протягом трьох годин не перешкоджає проведенню обшуку. Хід і результати поверхневого огляду в обов'язковому порядку фіксуються у відповідному протоколі [1].

Важливо, що під час проведення цих видів обшуків слідчий має реальну можливість виявити й вилучити предмети злочинного посягання, знаряддя вчинення злочину, засоби маскуванню тощо, які використовуватиме в подальшому під час доказування фактів шахрайств, учинених учасниками організованих злочинних об'єднань.

На практиці поширеними є ситуації, коли здійснюється проникнення до житла чи іншого володіння особи без ухвали слідчого судді в невідкладних випадках із подальшим отриманням такої ухвали після проникнення.

Прокурор, слідчий або детектив за погодженням із прокурором зобов'язаний звернутися до слідчого судді з клопотанням про проведення обшуку негайно після вчинення такої дії, а не для проведення будь-якої іншої процесуальної дії. Слідчий суддя розглядає таке клопотання відповідно до вимог ст. 234 КПК України, зокрема з'ясовує, чи були підстави для проникнення до житла чи іншого володіння особи без

ухвали слідчого судді. У разі відмови прокурора в наданні дозволу на обшук слідчого, дізнавача або відмови слідчого судді в задоволенні ухвали про обшук докази, виявлені в результаті такого обшуку, є недопустимими, а отримана інформація в порядку, передбаченому ст. 255 КПК України (ч. 3 ст. 233 КПК України), підлягає знищенню.

Спочатку складається протокол обшуку, до якого додаються клопотання й ухвала про дозвіл на проведення цієї С(Р)Д. Ці процесуальні документи долучаються до матеріалів кримінального провадження. Однією з помилок, яка може призвести до неприйняття судом результатів обшуку як доказів у провадженні через недоліки або помилки під час проведення цієї слідчої дії та складання протоколу, є відсутність конкретних підстав, що надають право на проведення обшуку без ухвали слідчого судді (відповідно до ч. 3 ст. 233 КПК України) [13, с. 74; 12, с. 17–18].

Проведення обшуку пов'язано з необхідністю не тільки дотримання організаційно-тактичних вимог і норм кримінального процесуального законодавства, а й забезпечення прав, свобод і законних інтересів осіб, у яких проводиться обшук. Однак у виняткових випадках закон допускає обмеження певних прав і свобод учасників організованих злочинних об'єднань з метою захисту громадян і держави від злочинних посягань у межах реалізації завдань кримінального провадження. Передусім порушується недоторканність житла, таємниця листування й телефонних розмов, невтручання в особисте й сімейне життя, свобода пересування. Між тим поряд із порушенням цих прав кожному з учасників організованих злочинних об'єднань гарантується право на оскарження до суду рішення, дії чи бездіяльності особи, яка проводить обшук, право звертатися до суду зі зверненням про відшкодування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю осіб, які проводили обшук. Крім того, учасникам організованих злочинних об'єднань, у яких проводиться обшук, гарантується низка інших прав, зокрема право на правову допомогу адвоката або представника.

Висновки. Проведений нами аналіз дає змогу стверджувати, що специфікою шахрайств, учинених учасниками організованих злочинних об'єднань, є той факт, що вчинити будь-які злочинні дії неможливо без відображення певних дій юридичного характеру в різноманітних документальних джерелах. Отже, об'єктами пошуку під час розслідування шахрайств, учинених учасниками організованих злочинних об'єднань, є такі: 1) документи, що ідентифікують вид діяльності й компетенцію діяльності учасників організованих злочинних об'єднань; 2) документи бухгалтерського обліку й фінансової звітності; 3) документи, у яких відображено інформацію про державних реєстраторів, які за винагороду могли провести в Державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців і громадських формувань необхідні їм зміни на підставі підроблених документів; 4) документи, що засвідчують укладання фіктивних угод і стають підставами для конкретних виплат; 5) розрахункові банківські рахунки, створені для прикриття злочинної діяльності (наприклад, діяльності юридичних осіб); 6) офісне приладдя, що створює умови для вчинення злочинів учасниками цього злочинного осередку; 7) «база вхідних», яка в подальшому може бути використана учасниками організованих злочинних об'єднань для здійснення повторних злочинів щодо наявних у такій базі осіб; 8) кошти або віртуальні активи, одержані в результаті вчинення шахрайств; 9) банківські картки; 10) мобільні телефони; 11) комп'ютерні системи або їх частини, мобільні термінали систем зв'язку, у яких зафіксовано фактичні дані злочинної діяльності учасників організованих злочинних об'єднань; підроблені документи й печатки; 13) особисті речі (чорнові записи, записні книжки, фотографії тощо). Об'єктами обшуку, у свою чергу, є такі: 1) офісні й інші приміщення, які були залучені та створені для прикриття незаконної діяльності

(наприклад, офіс благодійної організації); 2) офіси, де розміщувалися структурні частини злочинної організації; 3) так звані офіси «менеджерів-операторів»; 4) колцентри; 5); приміщення органів державної реєстрації, приміщення, у яких виготовлено підроблені документи для вчинення шахрайських дій; 6) місце роботи учасників організованих злочинних об'єднань; 7) місце мешкання учасників організованих злочинних об'єднань тощо.

Груповий обшук є ефективним інструментом у кримінальних провадженнях щодо шахрайств, учинених організованими злочинними угрупованнями. Він дає змогу водночас зібрати докази, виявити учасників шахрайської схеми й запобігти знищенню речових доказів. Разом із тим необхідно чітко дотримуватися процесуальних вимог, щоб уникнути визнання обшуку незаконним.

Подальший розвиток досліджень може бути спрямований на аналіз особливостей вилучення цифрових доказів під час обшуків у кримінальних провадженнях щодо шахрайств, учинених учасниками організованих злочинних об'єднань. Особливо актуальним є питання вдосконалення методик виявлення й фіксації цифрової інформації.

Використані джерела:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10, 11–12, 13. Ст. 88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 13.02.2025).
2. Комарницька О. Б. Клопотання на проведення обшуку житла чи іншого володіння особи: сучасний стан та перспективи. *Судова апеляція. Серія «Кримінальне право та кримінальний процес»*. 2014. № 3 (36). С. 46–55.
3. Пашинська І. В. Теоретико-методологічні основи розслідування організованої злочинності у сфері господарської діяльності : дис. ... докт. філософ. : 081 «Право» / Харківський університет внутрішніх справ. Харків, 2023. 296 с.
4. Вирок Дніпровського районного суду м. Києва від 30 листоп. 2023 р. Справа № 755/17727/23. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115527304> (дата звернення: 13.02.2025).
5. Вирок Деснянського районного суду м. Києва від 14 берез. 2019 р. Справа № 754/16836/18. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80615684> (дата звернення: 13.02.2025).
6. Вирок Київського районного суду м. Харкова від 1 травня 2023 р. Справа № 953/4109/22. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110623433> (дата звернення: 13.02.2025).
7. Галаган В. І., Балацька О. О. Особливості проведення огляду та обшуку під час розслідування шахрайства на об'єктах залізничного транспорту. *Наукові записки НаУКМА. Серія «Юридичні науки»*. 2019. Том 3. С. 43–48. DOI: 10.18523/2617-2607.2019.3.42-48.
8. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Закону України «Про електронні комунікації» щодо підвищення ефективності досудового розслідування «за гарячими слідами» та протидії кібератакам : Закон України від 15 берез. 2022 р. № 2137-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2137-20#Text> (дата звернення: 13.02.2025).
9. Диджиталізація кримінального провадження: що нового? URL: <https://golaw.ua/ua/insights/publication/didzhitalizacziya-kriminalnogo-provazhennya-shho-novogo/> (дата звернення: 13.02.2025).
10. Кравчук О. «Обшук» мобільних телефонів і комп'ютерів та інші зміни до КПК. URL: https://first.vaks.gov.ua/publications/37254/#_ftn2. (дата звернення: 13.02.2025).
11. Вознюк А. А., Дуда А. В., Арешонков В. В. Затримання уповноваженою службовою особою в житлі чи іншому володінні особи: актуальні проблеми теорії та практики. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2021. № 4 (121). С. 7–16. DOI: <https://doi.org/10.33270/01211214.7>.
12. Процесуальний порядок проникнення до житла чи іншого володіння особи : методичні рекомендації / А. А. Вознюк, М. А. Грига, А. В. Дуда, Є. В. Кузмічова-Кисленко та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2022. 44 с.

13. Вознюк А. А., Грига М. А., Дуда А. В. Порядок проникнення до житла або іншого володіння особи: актуальні проблеми теорії та практики. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2021. № 2 (119). С. 68–82.

References:

1. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 13.04.2012 № 4651-VI [Criminal Procedure Code of Ukraine: Law of Ukraine dated April 13, 2012 No. 4651-VI]. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy [in Ukrainian].
2. Komarnytska, O. B. (2014). Klopotannia na provedennia obshuku zhytla chy inshogo volodinnia osoby: suchasnyi stan ta perspektyvy [Petition for conducting a search of a dwelling or other possession of a person: current state and prospects]. *Sudova apeliatsiia. Kryminalne pravo ta kryminalnyi protses*, (3 (36)), 46–55 [in Ukrainian].
3. Pashynska, I. V. (2023). Teoretyko-metodolohichni osnovy rozsliduvannia orhanizovanoi zlochynnosti u sferi hospodarskoi diialnosti dys. ... d-ra filosof. spets. 081 Pravo [Theoretical and methodological foundations of investigating organized crime in the field of economic activity: Doctoral dissertation in Law]. Kharkivskiy universytet vnutrishnikh sprav [in Ukrainian].
4. Vyrok Dniprovskiy raionnyi sud m. Kyieva vid 30 lystopada 2023 r., Sprava № 755/17727/23 [Verdict of the Dniprovskiy District Court of Kyiv from November 30, 2023, Case No. 755/17727/23]. Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115527304> [in Ukrainian].
5. Vyrok Desnianskyy raionnyi sud m. Kyieva vid 14 bereznia 2019 r., Sprava № 754/16836/18 [Verdict of the Desnianskyy District Court of Kyiv from March 14, 2019, Case No. 754/16836/18]. Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80615684> [in Ukrainian].
6. Vyrok Kyivskiy raionnyi sud m. Kharkova vid 1 travnia 2023 r., Sprava № 953/4109/22 [Verdict of the Kyivskiy District Court of Kharkiv from May 1, 2023, Case No. 953/4109/22]. Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110623433> [in Ukrainian].
7. Halahan, V. I., & Balatska, O. O. (2019). Osoblyvosti provedennia ohliadu ta obshuku pid chas rozsliduvannia shakhraistva na ob'iektakh zaliznychnoho transportu [Features of inspection and search during the investigation of fraud at railway transport facilities]. *Naukovi zapysky NaUKMA. Yurydychni nauky*, 3, 43–48. <https://doi.org/10.18523/2617-2607.2019.3.42-48> [in Ukrainian].
8. Pro vnesennia zmin do Kryminalnogo protsesualnogo kodeksu Ukrainy ta Zakonu Ukrainy «Pro elektronni komunikatsii» shchodo pidvyshchennia efektyvnosti dosudovoho rozsliduvannia «za haryachymy slidamy» ta protydiv kiberatak [On amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine and the Law of Ukraine «On Electronic Communications» regarding increasing the efficiency of pre-trial investigation «in hot pursuit» and countering cyberattacks]: Zakon Ukrainy vid 15 bereznia 2022 r. № 2137-IX. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2137-20#Text> [in Ukrainian].
9. Didzhytalizatsiia kryminalnogo provadzhennia: shcho novoho? [Digitalization of criminal proceedings: what's new?]. Retrieved from <https://golaw.ua/ua/insights/publication/didzhytalizatsiya-kryminalnogo-provadjennya-shcho-novogo/> [in Ukrainian].
10. Kravchuk, O. (n.d.). «Obshuk» mobilnykh telefoniv i komp'uteriv ta inshy zminy do KPK [«Search» of mobile phones and computers and other changes to the CPC]. Retrieved from https://first.vaks.gov.ua/publications/37254/#_ftn2 [in Ukrainian].
11. Vozniuk, A. A., Duda, A. V., & Areshonkov, V. V. (2021). Zatrymannia upovnovazhenoi sluzhbovoi osoby v zhytti chy inshomu volodinni osoby: aktualni problemy teorii ta praktyky [Detention by an authorized official in a dwelling or other possession of a person: current theoretical and practical issues]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav*, 4(121), 7–16. <https://doi.org/10.33270/01211214.7> [in Ukrainian].
12. Vozniuk, A. A., Hryha, M. A., & Duda, A. V. (2021). Poriadok pronyknennia do zhyttia abo inshogo volodinnia osoby: aktualni problemy teorii ta praktyky [Procedure for entering a dwelling or other possession of a person: current theoretical and practical issues]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav*, 2(119), 68–82 [in Ukrainian].
13. Protseualnyi poriadok pronyknennia do zhyttia chy inshogo volodinnia osoby: metod. rek. (2022). [Procedural order of entering a dwelling or other possession of a person: method. recommendations] / [Vozniuk A. A., Hryha M. A., Duda A. V., Kuzmichova-Kyslenko Ye. V. ta in.]. Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 27.02.2025

Kryzhevskiy A., Candidate of Law, Doctoral Candidate at the Research Laboratory on Crime Prevention Issues of the National Academy of Internal Affairs (Kyiv, Ukraine)

SEARCH IN CRIMINAL PROCEEDINGS ON FRAUD COMMITTED BY MEMBERS OF ORGANIZED CRIMINAL GROUPS

This article is devoted to uncovering the specifics of conducting searches in criminal proceedings related to fraud committed by members of organized criminal groups.

The study highlights key problematic aspects encountered by prosecutors and investigators in their legal practice when filing a motion with an investigative judge for authorization to conduct a search in a person's residence or other possessions. The paper also proposes solutions to these issues while ensuring compliance with legislative requirements.

It is established that the distinctive features of conducting searches in this category of criminal proceedings include: the specificity of search objects; the affiliation of search objects with members of organized criminal groups; the presence of firearms, cold weapons, explosives, prohibited items, objects whose production, storage, and distribution are criminally punishable, items bearing traces of crimes, assets obtained through criminal means, various documents, and individuals concealed by members of organized criminal groups in various locations; the coercive nature of searches; the urgent need for searches to overcome significant resistance from authorities, government structures, corrupt law enforcement officers, and members of other criminal organizations, including those serving sentences in correctional facilities; the practice of conducting "group searches" – a series of simultaneous searches at the workplaces or residences of organized crime members; and the necessity of involving special forces personnel in cases where there is a risk of armed resistance or destruction of evidence.

Despite the effectiveness of "group searches", the study identifies practical challenges, including: contesting the legality of searches (due to procedural violations or insufficient grounds); information leaks that hinder the apprehension of fraud scheme organizers; and difficulties in identifying the actual beneficiaries of criminal activities.

The article also emphasizes that the legislative requirement for mandatory audio and video recording of searches conducted on members of organized criminal groups is aimed at ensuring additional safeguards of legality during this investigative (detective) action.

Key words: pre-trial investigation, search, suspect, investigative (detective) action, organized criminal group members, fraud.

РОЗДІЛ VI. ТРИБУНА ВИКЛАДАЧА

DOI 10.32782/2786-9156.109.1.203-212

УДК 347.7+346.378.1

Грищенко А. І., кандидат юридичних наук, доцент, викладач Київського професійно-педагогічного фахового коледжу імені А. Макаренка (м. Київ, Україна)

e-mail: anatoliy.pravo@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0000-3529-0472>

ВИКЛАДАННЯ КОРПОРАТИВНОГО ПРАВА: ВІДПОВІДЬ НА ВИКЛИКИ ЮРИДИЧНОГО РИНКУ

У статті зазначено, що повномасштабне військове вторгнення росії в Україну та прискорення процесу вступу до Європейського Союзу зумовили в усіх сферах її суспільного життя нові виклики й проблеми. З'ясовано, що в галузі юридичної освіти вони стосуються насамперед недостатнього рівня підготовки правників і потребують своєчасного реагування шляхом удосконалення викладання навчальних дисциплін зі спеціальності «право», включаючи курс корпоративного права. Визначено сучасні вимоги роботодавців до випускників вищих навчальних закладів зі спеціальності «право» й запропоновано напрями підвищення якості їхньої підготовки, зокрема, у сфері корпоративних відносин. Доведено, що стратегічним напрямом підвищення якості освітнього процесу, які відповідають міжнародним, у тому числі європейським критеріям підготовки фахівців-юристів, є вдосконалення освітніх, у тому числі міждисциплінарних, програм. Обґрунтовано, що їх модернізацію потрібно здійснювати відповідно до європейських стандартів вищої юридичної освіти. Розкрито, що зміст указаних стандартів передбачає включення до освітніх програм правничої етики, практичної підготовки, вивчення права ЄС, участі в міжнародній академічній мобільності тощо. Проаналізовано світовий досвід юридичної освіти із застосуванням інноваційних технологій. З'ясовано актуальність гармонізації українського законодавства з європейським у різних галузях права. Установлено, що з позицій необхідності залучення в економіку України іноземних інвестицій вагоме значення має його адаптація з правовою системою Європейського Союзу (*acquis communautaire* ЄС) у галузі корпоративних правовідносин. Указано, що їх суб'єкти (компанії з обмеженою відповідальністю, у тому числі господарські товариства, транснаціональні корпорації, холдинги, конгломерати тощо) відіграють вирішальну роль в економіці розвинутих країн. Виявлено, що це зумовлено, зокрема, тим фактором, що вартість активів деяких транснаціональних корпорацій більша від валового внутрішнього продукту окремих держав. Відмічено необхідність прийняття комерційного кодексу України на зразок чинних у країнах ЄС, замість скасованого господарського, у якому окремим розділом передбачити регулювання корпоративних правовідносин.

Ключові слова: юридична освіта, корпоративне право, Європейський Союз, адаптація, модернізація, корпорація, інновація.

Постановка проблеми. Пришвидшення адаптації українського законодавства до правової системи Європейського Союзу *acquis communautaire*, що передбачено, зокрема, Угодою про асоціацію між Україною та Європейським Союзом [1] і рекомендаціями, викладеними в Доповіді 2023 р. щодо України, у яких Європейська комісія пропонує Раді ЄС розпочати переговори про вступ України до ЄС [2], а також умови воєнного стану створили на юридичному ринку виклики щодо якості підготовки правників.

Як показує світовий досвід, стратегія реагування на вказані виклики має передбачати інноваційне вдосконалення викладання навчальних дисциплін зі спеціальності «право», включаючи курс корпоративного права. Фахівці-юристи цієї спеціалізації поряд з іншими галузями права (міжнародним, військовим, податковим, адміністра-

тивним тощо) мають попит на сучасному юридичному ринку. З огляду на важливість викликів в освітньому процесі юридичних дисциплін і необхідності проведення по кожній із них окремого дослідження, у роботі детально розглянемо їх саме з позицій корпоративного права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагоме значення для дослідження проблем регулювання корпоративних відносин і вдосконалення підготовки юристів із курсу корпоративного права мають роботи багатьох вчених. Зокрема, О. Барабаш дослідила співвідношення між теоретичною підготовкою і практичними навичками майбутніх юристів; О. Вінник проаналізувала способи забезпечення корпоративних прав у господарських товариствах; О. Гарагонич окреслив коло суб'єктів корпоративних відносин; Л. Дорошенко розкрила зміст гармонізації та уніфікації національного й зарубіжного корпоративного законодавства; І. Коваленко та В. Поєдинок обґрунтували необхідність медіації під час розгляду в судах або арбітражах корпоративних спорів; О. Кологойда визначила склад корпоративного правопорушення; І. Лукач розмежував принципи корпоративного й господарського права; В. Резнікова, І. Кравець, О. Лукомська зробили висновок, що корпоративні права зумовлені наявністю в особи прав на частку в статутному капіталі товариства; А. Смітюх проаналізував іноземний досвід систематизації корпоративного законодавства; І. Спасибо-Фатеева, І. Беяневич, О. Гарагонич проаналізували поняття юридичної особи з корпоративним устроєм; В. Щербина розглянув проблеми кодифікації корпоративного законодавства й запропонував варіанти прийняття економічного, комерційного або корпоративного кодексу.

Варто зазначити, що в указаних та інших дослідженнях теоретичних і практичних проблем корпоративного права недостатньо уваги приділено розгляду питань щодо підвищення якості підготовки студентів із цієї навчальної дисципліни на основі модернізації її освітньої програми згідно зі світовими стандартами, включаючи вимоги Європейського Союзу.

Формулювання цілей. Метою статті є дослідження методів удосконалення викладання корпоративного права згідно із запитами юридичного ринку в умовах вступу України в Європейський Союз.

Виклад основного матеріалу. Сучасний юридичний ринок зацікавлений у фахівцях, які мають теоретичні знання й практичну підготовку правозастосування в умовах воєнного стану й прогресу євроінтеграції України в різних галузях права, у тому числі корпоративного. Під час відбору таких фахівців серед випускників вищих навчальних закладів роботодавці особливу увагу звертають не тільки на знання ними корпоративного законодавства ЄС та України, а й на правильне розуміння його юридичної сутності. Тому, викладаючи курс корпоративного права, бажано на вступній лекції акцентувати увагу студентів щодо визначення його місця в правовій системі України, хоча серед науковців немає єдиного погляду на те, до якої галузі воно належить.

Зокрема, на думку О. Давидюка, корпоративне право є комплексним міжгалузевим правовим інститутом, норми якого мають різну галузеву належність [3, с. 8]. Протилежна правова позиція в авторів монографії «Корпоративні правовідносини» Ю. Жорнокуя та С. Сліпченка, які, досліджуючи їх галузеву належність, поняття й предмет, доводять, що вони мають цивільно-правову природу [4, с. 7]. На нашу думку, досить науково обґрунтована точка зору в координаторок Національної доктрини корпоративного права В. Резнікової та О. Кологойди, які зазначають, що корпоративні відносини за своєю правовою природою є господарськими (із майново-господарськими й організаційно-господарськими елементами), а не цивільними відносинами [5, с. 211].

Заслужує на увагу також науковий підхід В. Щербини, який пропонує прийняття комерційного кодексу замість господарського. Учений відмічає, що саме така назва, з огляду на прагнення України до вступу в Європейський Союз, у державах-членах уживається, видається найбільш вдалою. Включення до оновленого Цивільного кодексу України відносин, що регулюють підприємницьку діяльність, із публічним характером багатьох відносин на кшталт тих, що складаються під час здійснення державної реєстрації комерсантів (читай, суб'єктів господарювання), варто визнати безпідставним. [6]. Указана пропозиція, яку ми підтримуємо, є особливо актуальною, оскільки Верховна Рада України 9 січня 2025 року скасувала Господарський кодекс і внесла зміни в цивільний та інші законодавчі акти. Вони не компенсують повною мірою обсяг регулювання господарських, включаючи корпоративні, правовідносин і потребують подальшої законодавчої роботи.

Під час занять, краще у формі інтерактивного семінару, зі студентами доцільно обговорити цю пропозицію В. Щербини й інших учених і можливість прийняття комерційного кодексу на зразок кодексів, що діють у країнах Європейського Союзу. При цьому варто організувати дискусію з учасниками семінару щодо доцільності кодифікації норм, які регулюють корпоративні відносини, в окремий розділ цього кодексу на прикладі окремих країн ЄС. У ході з'ясування цих питань потрібно проаналізувати думку німецького професора, міжнародного арбітра Рольфа Кніпера, згідно з якою у юрисдикціях, де кодекси мають певний вік, таких як Франція, Австрія, Німеччина та Швейцарія, основні кодекси можуть бути доповнені й змінені спеціальними статутами щодо певних предметів. Вони можуть бути зумовлені практичними потребами або мати особливо тісний зв'язок із міжнародними відносинами. Статути з корпоративного права або сучасні типи контрактів є прикладами [7].

Подібну точку зору щодо іноземного досвіду кодифікації корпоративного права підтримує також А. Смітюх. Науковець, зокрема, зазначає, що іноземний досвід свідчить про те, що норми корпоративного права можуть бути або розпорошені між декількома актами щодо окремих видів господарських товариств та інших юридичних осіб корпоративного типу (як це зараз відбувається в Україні, Німеччині, Австрії), або містяться в єдиному кодифікаційному акті [8, с. 53]. На нашу думку, ця правова позиція досить слушна, оскільки норми цивільного кодексу, які регулюють майнові й особисті немайнові відносини, не в повному обсязі охоплюють підприємницьку діяльність корпоративних суб'єктів господарювання й тому потребують своєї кодифікації.

Вищевказані погляди науковців не суперечать базовому визначенню галузі права, як насамперед щодо замкнутої частини системи права, яка включає сукупність норм, що регулюють суспільні відносини у певній сфері діяльності людей [9, с. 8]. Таким чином, на основі аналізу наукових досліджень, які визначають галузеву природу корпоративних відносин, можна зробити висновок про їх не тільки теоретичне, а й практичне значення для правового регулювання створення й діяльності корпоративних суб'єктів господарювання.

Передусім саме з позиції практичного правозастосування норм корпоративного права ЄС та України здобувачам освіти доцільно окреслювати його галузеву належність під час вивчення цієї теми. При цьому потрібно довести, що визначення галузевої належності корпоративних відносин має значення під час ухвалення рішення щодо господарської юрисдикції корпоративних справ, а також під час пошуку зацікавленими роботодавцями фахівців-юристів цієї спеціалізації.

Зокрема, у роботодавців користуються попитом правники для участі в міжнародних і національних арбітражних і господарських судах під час розгляду корпора-

тивних спорів; юридичного забезпечення процесів злиття й поглинання іноземних і вітчизняних корпоративних суб'єктів господарювання, у тому числі у сфері військового промислового комплексу; забезпечення юридичного захисту корпоративних прав іноземних і вітчизняних інвесторів, особливо щодо захисту їхніх прямих іноземних інвестицій (далі – ПІІ).

Що стосується надходження в Україну прямих іноземних інвестицій, то, аналізуючи це питання, В. Король указує, що в матеріалах ЄС щодо рівня співробітництва в інвестиційній сфері міститься теза: на жаль, обсяги ПІІ залишаються низькими, що вимагає покращення ділового клімату та здійснення заходів заохочення інвестицій [10, с. 8]. Тому під час занять і самостійної роботи в студентів необхідно сформулювати розуміння, що одним зі способів залучення в післявоєнну відбудову економіки України іноземних компаній і їх прямих іноземних інвестицій вагоме значення має, зокрема, адаптація її корпоративного законодавства з правом ЄС *acquis communautaire* (правова система Європейського Союзу).

Багато в чому це пояснюється тим, що їх суб'єкти, які займаються підприємницькою діяльністю (компанії з обмеженою відповідальністю, включаючи транснаціональні корпорації, холдинги, конгломерати тощо), відіграють вирішальну роль в економіці розвинутих країн і звикли до європейських правил ведення бізнесу, а активи деяких із них більші за обсягом ВВП окремих країн. Наприклад, ринкова капіталізація компанії Apple перевищує три трильйони доларів США. У світі існує лише шість країн, валовий внутрішній продукт яких перевищує три трильйони доларів: США, Китай, Японія, Німеччина, Індія та Велика Британія. Для порівняння: ВВП України становить 148 млрд. доларів США [11]. Щоб ці компанії прийшли в Україну з метою ведення бізнесу, для них потрібно створити привабливий інвестиційний клімат, зокрема, шляхом синхронізації українського законодавства з правовою системою ЄС *acquis communautaire*.

Недаремно, отримавши у 2023 році статус держави-кандидата на вступ до Європейського Союзу, Україна в черговий раз зобов'язалася адаптувати своє законодавство, включаючи корпоративне, до *acquis communautaire* ЄС. Зі свого боку Європейська комісія стала регулярно проводити моніторинг, оцінюючи, який обсяг зусиль країна доклала до синхронізації права ЄС за конкретний рік.

У першому звіті Єврокомісії в межах пакета розширення ЄС 2024 року, який презентовано 8 листопада 2023 року, серед інших завдань для України у сфері юридичної освіти рекомендовано здійснити модернізацію навчальних програм із спеціальності «право». Зокрема, зазначено, що в програми варто включити правничу етику, практичну підготовку, вивчення права ЄС тощо [12]. У наступному звіті Єврокомісії в межах пакета розширення ЄС 2024 року, що опублікований 30.10.2024, указано, що Україна має певний рівень підготовки у сфері юстиції, а також що скринінг українського законодавства на відповідність європейському «проходить гладко». Разом із тим Єврокомісія звертає увагу на незначний прогрес гармонізації корпоративного права України відповідно до права ЄС і на необхідність підготовки Національної програми їхньої адаптації [13].

На наш погляд, така оцінка Європейської комісії досить об'єктивна, а рекомендації щодо підготовки Національної програми їх адаптації має реалізувати Кабінет Міністрів України. Здобувачі освіти повинні розуміти, що з цією метою необхідно підготувати проекти законів і направити їх на розгляд та ухвалення Верховною Радою України. Також потрібно прийняти підзаконні нормативно-правові акти, спрямовані на виконання вказаної програми. Закони й підзаконні акти мають передбачати норми, які регулюють корпоративні відносини згідно з правилами чинних директив і регламентів Європейського Союзу.

Наприклад, так, як це зроблено шляхом прийняття Законів України: «Про акціонерні товариства» від 27 липня 2022 року № 2465, що набрав чинності з 1 січня 2023 року; «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» від 19 червня 2020 року № 738-IX; «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення корпоративного управління» від 22 лютого 2024 року № 3587-IX тощо. Правові норми вказаних та інших законів, які регулюють корпоративні відносини, загалом відповідають корпоративному законодавству ЄС. Зокрема, Директиві ЄС «Про деякі аспекти корпоративного права (законодавства про компанії)» від 14 червня 2017 року № 2017/1132/ЄС, у якій встановлено правила створення й діяльності юридичних осіб в організаційно-правовій формі компаній з обмеженою відповідальністю.

Студентам потрібно знати, що в корпоративному праві України принцип обмеженої відповідальності також закріплено на законодавчому рівні і є одним із основних, зокрема, в акціонерних товариствах і товариствах з обмеженою відповідальністю. Нормами цієї Директиви й вищеназваними законами України передбачено також розміщення інформації про юридичних і фізичних осіб, якими підписані статутні документи, що полегшує встановлення бенефіціарів компанії. Під час воєнного стану для України й інших країн, які дотримуються економічних санкцій щодо країни-агресора РФ і Білорусі, виявлення дійсних власників компаній є однією з умов санкційної політики.

Також з метою узгодження з нормами Директиви (ЄС) «Про реалізацію окремих прав акціонерів у лістингових компаніях» № 2007/36/ЄС в Україні прийнято Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про державне регулювання ринків капіталу та організованих товарних ринків» та деяких інших законодавчих актів України щодо регулювання та нагляду на ринках капіталу та організованих товарних ринках» від 22.02.2024 № 3585-IX. У Законі, зокрема, передбачено посилення державного нагляду на ринках капіталу й організованих товарних ринках, застосування фінансових санкцій за порушення на ринках капіталу тощо.

Водночас, на відміну від корпоративного права, більш активно адаптація до асгвіс ЄС здійснюється в галузі адміністративного права. З цією метою прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів у зв'язку з прийняттям Закону України «Про адміністративну процедуру» від 10 жовтня 2024 року № 4017-IX. Цей Закон уносить зміни до 196 законодавчих актів та усуває колізії між нормами чинного Закону України «Про адміністративну процедуру» і спеціальними законодавчими актами, а також наближує законодавство України до стандартів країн Європейського Союзу, де діють уніфіковані правила адміністративних процедур [14]. Аналіз змісту вказаного Закону показує, що він має вагоме значення для покращення інвестиційного клімату в нашій державі, оскільки вдосконалює регулювання публічних правовідносин.

Вивчаючи тему адаптації корпоративного, як й інших галузей законодавства України до права ЄС, студенти під керівництвом викладача мають обговорити вищеназвані напрями його прискорення, а також погляди науковців про доцільність європейського спрямування законів, що приймаються в нашій державі. Зокрема, якою мірою обґрунтована позиція Н. Онищенко, згідно з якою в законотворчих ініціативах необхідно визначення їх відповідності вектору європейської інтеграції [15, с. 55].

Більш категорично із цього питання висловлюються також автори фундаментальної праці «Правнича наука та законодавство України: європейський вектор розвитку в умовах воєнного стану» В. Журавель, Н. Кузнєцова, О. Бандурка, Ю. Барабаш. У монографії, виданій у 2023 році з нагоди 30-річчя Національної академії правових

наук України, вони вказують, що вектор європейської інтеграції є основним сучасним напрямом розбудови українського законодавства [16, с. 285].

Під час розгляду цього питання здобувачі освіти повинні уявити, що вказана позиція вчених узгоджується зі Стратегією розвитку вищої освіти та плану до неї, які схвалені Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 лютого 2022 року № 286-р. Незважаючи на те що ці нормативні документи не враховують реалій воєнного часу, вони є актуальними й у сучасних умовах. Як зазначено в Стратегії, у її основу покладено прагнення України стати рівноправним членом європейської спільноти. Визначені нею стратегічні й операційні цілі відповідають зобов'язанням України згідно з Угодою про асоціацію, у тому числі у сфері вищої освіти, зокрема щодо її реформування, модернізації, покращання якості [17].

З метою виконання вказаної стратегії МОН України розробило й Наказом від 20 липня 2022 року № 644 затвердило стандарт вищої освіти зі спеціальності «право» для першого (бакалаврського) рівня. Стандарт, зокрема, передбачає обов'язкові вимоги до освітніх програм підготовки бакалаврів за спеціальністю «право» стосовно обсягу кредитів ЄКТС; рівня освіти осіб, які можуть розпочати навчання за відповідною освітньою програмою, і їхніх результатів; переліку обов'язкових компетентностей випускника; нормативного змісту підготовки здобувачів вищої освіти й форми їхньої атестації.

На наш погляд, стандарт доцільно доповнити тематичним планом вивчення окремих правових дисциплін, включаючи курс корпоративного права. Як ми вже пропонували, із цією метою можна використати інноваційну освітню програму підготовки бакалавра права, розроблену професорами університетів зі США, Німеччини, Польщі, Норвегії за участі Агентства Сполучених Штатів Америки з міжнародного розвитку (USAID) [18, с. 14].

Указана програма, зокрема, з курсу корпоративного права передбачає вивчення його актуальних тем, а її впровадження в освітній процес отримало позитивну оцінку провідних вищих навчальних закладів. Щодо обґрунтування інноваційності освітньої програми, підготовленої за участі USAID, то авторитетне юридичне видання «Юридична газета» від 16 квітня 2024 року зазначає, що інноваційний навчальний план, створений на її основі, покликаний підготувати студентів-правників до входження в правничу професію. На нашу думку, інноваційність цієї програми підтверджується також тим, що її змістове наповнення відповідає світовим стандартам вищої юридичної освіти й актуальним запитам юридичного ринку. Він збалансовано поєднує теорію та практику, включає інтерактивні методи викладання, сприяє формуванню студентами індивідуальних освітніх траєкторій, фокусується на розвитку навичок правничого мислення, досліджень, аналізу, аргументації та письма, прищеплює етичні цінності професії та нетерпимість до корупції, поєднує різні методи оцінювання для максимальної об'єктивності.

У робочу навчальну програму корпоративного права вищих навчальних закладів України доцільно включити запропоновані програмою її інноваційний аспект щодо визначення мети, переліку тем і методів проведення занять зі здобувачами освіти: інтерактивних семінарів, круглих столів, лекцій із залученням практиків тощо.

Варто також зазначити, що вказана програма успішно впроваджена в провідних університетах України, зокрема в Національному університеті «Одеська юридична академія», на юридичному факультеті Донецького національного університету ім. Василя Стуса, Національному юридичному університеті ім. Ярослава Мудрого, Інституті права ім. Іннокія Малиновського Національного університету «Острозька академія», факультеті соціології і права КПП ім. Ігоря Сікорського, Українському

католицькому університеті. Її інноваційність полягає також у гнучкості планування тем, спрямування їх згідно з потребами практики, урахуванням запитів юридичного ринку. Саме в цій частині її доцільно впроваджувати в освітній процес України.

Як показує їхній досвід, викладачам цієї навчальної дисципліни, а втім, як й іншим, доцільно застосовувати різні методи проведення занять зі студентами, що підвищує ефективність засвоєння навчального матеріалу.

У цьому контексті правильно робить висновок О. Барабаш, що під час модернізації юридичної освіти також важливо звернути увагу на процес навчання, зокрема треба урізноманітнити види діяльності студентів. Крім традиційних лекцій, семінарів і практик, для майбутніх юристів важливим є досвід написання курсових і випускних кваліфікаційних робіт, участь у модельних процесах, оскільки це дає змогу формувати загальну й правову культуру письма та мовлення, правову позицію у справі й навички ведення дискусії [19, с. 17]. Під час вивчення тем із корпоративного права, на наш погляд, доцільно використовувати вищевказані види та способи проведення теоретичних і практичних занять з урахуванням міжнародних стандартів юридичної освіти.

Висновки. На сучасному юридичному ринку, середі інших фахівців, користуються попитом правники зі знанням корпоративного права України та Європейського Союзу. З урахуванням прогресу вступу України до ЄС викладання цього курсу має включати вивчення нормативних актів, які регулюють корпоративні правовідносини в Україні та ЄС. При цьому мають використовуватися різні форми й методи навчання, спрямовані на їх практичне застосування. Під час занять здобувачам освіти під керівництвом викладача потрібно аналізувати правові позиції вчених щодо визначення його галузевої належності, способів кодифікації корпоративних відносин з урахуванням скасування господарського кодексу України. Здобувачі освіти повинні вміти, у тому числі письмово, формувати й аргументувати свою позицію із цих та інших актуальних питань корпоративного права. Зокрема, вагоме значення має адаптація українського корпоративного законодавства до європейського та його знання й розуміння юридичного змісту майбутніми фахівцями-юристами. Ефективне його правозастосування буде сприяти юридичному захисту участі іноземних компаній у відбудові економіки України як в умовах воєнного стану, так і в післявоєнний час після перемоги над країною-агресором РФ.

На перспективу в подальших наукових розробках необхідно дослідити питання вдосконалення викладання курсів міжнародного, військового, податкового й адміністративного права згідно зі стандартами вищої юридичної освіти Європейського Союзу.

Використані джерела:

1. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text.
2. Представництво Європейського Союзу в Україні. Основні висновки Доповіді 2023 щодо України. 8 листопада 2023 року. URL: <https://www.eeas.europa.eu/delegations/ukraine>.
3. Давидюк О. М. Корпоративне право (в схемах та таблицях) : посібник для підготовки до іспиту. 2-ге вид., змін. та допов. Харків : Право, 2022. 110 с.
4. Жорнокуй Ю. М., Сліпченко С. О. Корпоративні правовідносини : монографія. Харків : ЕКУС, 2021. 248 с.
5. Резнікова В., Кологойда О. Висновки та рекомендації з актуальної теми. *Право України*. 2021. № 6. С. 211-219.

6. Щербина В. Кодифікація економічного законодавства – нагальна потреба сьогодення. *Юридична практика*. 19 грудня 2024 року.
7. Рольф Кніпер. Господарський кодекс – символ українського нездужання. *Юридична практика*. 3 грудня 2024 року.
8. Смітюх А. Щодо оптимальних засад систематизації законодавства, яке регулює членські (зокрема корпоративні) відносини в юридичних особах з обов'язковою чи можливою множинністю членства (зокрема участі). *Право України*. 2021. № 6. С. 46–58.
9. Податкове право : підручник / Д. О. Білінський, І. М. Бондаренко, О. О. Головашевич та ін. ; за ред. Д. О. Гетманцева та М. П. Кучерявенка ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2023. 464 с.
10. Король В. Правове прогнозування набуття України статусу держави-кандидата у члени Європейського Союзу. *Юридична Україна*. 2022. № 3. С. 6–14.
11. Данілов О. 10 найбільших компаній світу (за капіталізацією). 06.07.2023. URL: mezha.media.
12. Звіт Єврокомісії у межах пакета розширення ЄС 2024 від 8 листопада 2023 року. URL: <https://eu-ua.kmu.gov.ua/en/news/ukrayina-peredala-yevropejskij-komisiyi-pershij-zvit-v-mezhah-paketa-rozshyrennya-yes-2024-roku/>.
13. Звіт Єврокомісії у межах пакета розширення ЄС 2024 від 10 жовтня 2024 року. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/Tor-novyna/255290.html> (bit.ly/3Uu7Pjw).
14. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про адміністративну процедуру» : Закон України від 10.10.2024 № 4017-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4017-20#Text>.
15. Онищенко Н. Оптимізація законодавчої діяльності Верховної Ради України: Європейський досвід. *Право України*. 2021. № 12. С. 54–63.
16. Правнича наука та законодавство України: європейський вектор розвитку в умовах воєнного стану : монографія / В. А. Журавель, Н. С. Кузнецова, О. М. Бандурка, Ю. Г. Барабаш. Харків : Право, 2023. 904 с.
17. Про схвалення Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.02.2022 № 286-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286-2022-%D1%80#Text>.
18. Інноваційний навчальний план підготовки правника в Україні. Програма реформування сектору юстиції «Нове правосуддя» / Ділейн Р. Свенсон, Томас Х. Спіді Райс та ін. Видав. USAID/UKRAINE. 41 с.
19. Барабаш О. О. Співвідношення юридичної науки, освіти та практики: пошук балансу між фундаментальною юридичною підготовкою та практичними навичками. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2024. Вип. 82. Ч. 1. С. 11–18.

References:

1. Uhoda pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odnii storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnimy derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony [The Association Agreement between Ukraine, as the one part, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, as the other part]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text [in Ukrainian].
2. Predstavnytstvo Yevropeiskoho Soiuzu v Ukraini. Osnovni vysnovky Dopovidi 2023 shchodo Ukrainy. 8 lystopada 2023 roku [The Delegation of the European Union to Ukraine. Main conclusions of the 2023 Report on Ukraine. November 8, 2023]. Retrieved from: <https://www.eeas.europa.eu/delegations/ukraine> [in Ukrainian].
3. Davydiuk, O. M. (2022). *Korporatyvne pravo (v skhemakh ta tablytsiakh)* [Corporate law (in diagrams and tables)]: posibnyk dlia pidhotovky do ispytu. 2-he vyd., zmin. ta dopov. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
4. Zhornokui, Yu. M., Slipchenko, S. O. (2021). *Korporatyvni pravovidnosyny* [Corporate legal relations]: monohrafiia. Kharkiv: EKUS [in Ukrainian].
5. Reznikova, V., & Kolohoida, O. (2021). Vysnovky ta rekomendatsii z aktualnoi temy [Conclusions and recommendations on the paramount topic]. *Pravo Ukrainy*, 6, 211–219 [in Ukrainian].
6. Shcherbyna, V. (2024). Kodyfikatsiia ekonomichnoho zakonodavstva – nahalna potreba sohodennia [Codification of economic legislation – an urgent need of the present]. *Yurydychna praktyka*. 19 hrudnia [in Ukrainian].

7. Rolf Kniper (2024). Hospodarskyi kodeks – symbol ukrainskoho nezduzhannia [The Economic Code is a symbol of Ukrainian malaise]. *Yurydychna praktyka*. 3 hrudnia 2024 roku [in Ukrainian].
8. Smitiukh, A. (2021). Shchodo optimalnykh zasad systematyzatsii zakonodavstva, yake rehuliuiie chlenski (zokrema korporativni) vidnosyny v yurydychnykh osobakh z oboviazkovoiou chy mozhlyvoiou mnozhynnistiu chlenstva (zokrema uchasti) [On the optimal principles of systematization of legislation regulating membership (in particular corporate) relations in legal entities with mandatory or possible plurality of membership (in particular participation)]. *Pravo Ukrainy*, 6, 46–58 [in Ukrainian].
9. Bilinskyi, D. O., Bondarenko, I. M., Holovashevych, O. O. ta in. (2023). *Podatkove pravo [Tax law]: pidruchnyk / za red. D.O. Hetmantseva ta M.P. Kucheriavenka*; Kyiv. nats. un-t im. T. Shevchenka; Nats. yuryd. un-t im. Ya. Mudroho. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
10. Korol, V. (2022). Pravove prohnozuvannia nabuttia Ukrainy statusu derzhavy – kandydata u chleny Yevropeiskoho Soiuzu [The Legal forecasting of Ukraine's acquisition of the status of a candidate state for membership in the European Union]. *Yurydychna Ukraina*, 3, 6–14 [in Ukrainian].
11. Danilov, O. (2023). 10 naibilshykh kompanii svitu (za kapitalizatsiieiu). 06.07.2023 [10 largest companies in the world (by capitalization). 06.07.2023]. Retrieved from: mezha.media [in Ukrainian].
12. Zvit Yevrokomisii u mezhakh paketa rozshyrennia YeS 2024 vid 8 lystopada 2023 roku [The European Commission Report, dated November 8, 2023]. Retrieved from: <https://eu-ua.kmu.gov.ua/en/news/ukrayina-peredala-yevropejskij-komisiyi-pershyj-zvit-v-mezhah-paketa-rozshyrennya-yes-2024-roku/> [in Ukrainian].
13. Zvit Zvit Yevrokomisii u mezhakh paketa rozshyrennia YeS 2024 vid 10 zhovtnia 2024 roku [The Report of October 10, 2024 of the European Commission within the framework of the EU Enlargement Package 2024]. Retrieved from: <https://www.rada.gov.ua/news/Top-novyna/255290.html> (bit.ly/3Uu7Pjw) [in Ukrainian].
14. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy u zviazku z pryiniattiam Zakonu Ukrainy «Pro administratyvnu protseduru» [Law of Ukraine dated October 10, 2024 No. 4017-IX «Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine in Connection with the Adoption of the Law of Ukraine «On Administrative Procedure»]: Zakon Ukrainy vid 10.10.2024 r. №4017-IX. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4017-20#Text> [in Ukrainian].
15. Onyshchenko, N. (2021). Optymizatsiia zakonodavchoi diialnosti Verkhovnoi Rady Ukrainy: Yevropeyskyi dosvid [Optimization of the legislative activity of the Verkhovna Rada of Ukraine: European experience]. *Pravo Ukrainy*, 12, 54–63 [in Ukrainian].
16. Zhuravel, V. A., Kuznietsova, N. S., Bandurka, O. M., & Barabash, Yu. H. (2023). *Pravnycha nauka ta zakonodavstvo Ukrainy: yevropeyskyi vektor rozvytku v umovakh voiennoho stanu [Legal science and legislation of Ukraine: the European vector of development under martial law]*: monohrafiia: Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
17. Pro skhvalennia Stratehii rozvytku vyshchoi osvity v Ukraini na 2022–2032 roky [The Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine 2022–2032]: rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 23.02.2022 r. № 286-r. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286-2022-%D1%80#Text> [in Ukrainian].
18. Dilein, R. Svenson, Tomas, Kh. Spidi Rais ta in. Innovatsiinyi navchalnyi plan pidhotovky pravnyka v Ukraini. Prohrama reformuvannia sektoru yustytzii «Nove pravosuddia» [Innovative curriculum for training a lawyer in Ukraine. Justice sector reform program «New Justice»]. Vydav. USAID/UKRAINE. [in Ukrainian].
19. Barabash, O. O. (2024). Spivvidnoshennia yurydychnoi nauky, osvity ta praktyky: poshuk balansu mizh fundamentalnoiu yurydychnoiu pidhotovkoiou ta praktychnymy navychkami [The relationship between legal science, education and practice: finding a balance between fundamental legal training and practical skills]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu. Serii Pravo*. 2024. Vyp. 82. Ch. 1. S. 11–18 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 11.02.2025

Hryshchenko A., Candidate of Law, Associate Professor, Teacher, Kyiv Professional and Pedagogical Vocational College named after A. Makarenko (Kyiv, Ukraine)

TEACHING CORPORATE LAW: A RESPONSE TO THE CHALLENGES LEGAL MARKET

It is noted that the full-scale military invasion of Russia into Ukraine and the acceleration of the process of joining the European Union have created new challenges and problems in all spheres of its social life. It has been found that in the field of legal education they relate primarily to the insufficient level of training of

lawyers and require a timely response by improving the teaching of academic disciplines in the specialty of law, including the course of corporate law. It has been proven that the strategic direction of improving the quality of the educational process, which meets international, including European, standards for training legal specialists, is the improvement of educational programs. The current requirements of employers for graduates of higher education institutions in the field of law are determined and directions for improving the quality of their training, in particular in the field of corporate relations, are proposed. It is noted that improving the training of future lawyers, including in the field of corporate law, should be carried out on the basis of modernization of educational and interdisciplinary programs in accordance with European standards of higher legal education. It is revealed that the content of the specified standards provides for the modernization of educational programs by including legal ethics, practical training, studying EU law, participation in international academic mobility, etc. The world experience of legal education with the use of innovative technologies is analysed. The relevance of harmonizing Ukrainian legislation with European law in various branches of law is clarified. It is established that from the standpoint of the need to attract foreign investment to the Ukrainian economy, its adaptation to the EU *acquis communautaire* law in the field of corporate legal relations is of great importance. It is noted that their entities (limited liability companies, business partnerships, transnational corporations, holding companies, conglomerates, etc.) play a decisive role in the economies of developed countries. It is found that this is due, in particular, to the fact that the value of the assets of some transnational corporations is greater than the gross domestic product of individual states. The need to adopt a Commercial Code of Ukraine similar to those in force in the EU countries, instead of the abolished Commercial Code, in which a separate section should provide for the regulation of corporate legal relations, is noted.

Key words: Legal education, corporate law, European Union, adaptation, modernization, corporation, innovation.

РОЗДІЛ VII. РЕЦЕНЗІЇ

DOI 10.32782/2786-9156.109.1.213-215
УДК 343.13

Капліна О. В., докторка юридичних наук, професорка, членкиня-кореспондентка Національної академії правових наук України, заслужена діячка науки і техніки України, завідувачка кафедри кримінального процесу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (м. Харків, Україна)
e-mail: o.v.kaplina@nlu.edu.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-3654-673X>

АКТУАЛЬНЕ НАУКОВЕ ВИДАННЯ З ПИТАНЬ РОЗРОБЛЕННЯ ТА ЗАСТОСУВАННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНИХ ЗАСОБІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ДОКАЗУВАННЯ

Рецензія на кн.: Коваленко А. В. Криміналістичне вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні: монографія. Київ : Алерта, 2024. 558 с.

Рецензія підготовлена на монографію «Криміналістичне вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні» за авторства кандидата юридичних наук, доцента А. В. Коваленка. Видання присвячене формулюванню теоретичних та праксеологічних засад окремого криміналістичного вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні.

Ключові слова: кримінальне провадження, доказування, криміналістичне вчення, збирання доказів, дослідження доказів, використання доказів, криміналістичні засоби.

Складно знайти в кримінальному процесуальному праві найбільш важливу, цікаву, захоплюючу, глибоку, спірну, перспективну для наукового пошуку та законодавчого вдосконалення підгалузь, ніж доказове право. Майже кожна норма, яка складає його зміст, має глибокий потенціал для дослідження, використання інтегративного знання для усвідомлення її сутності з метою подальшого застосування, знаходження балансу між захистом прав людини та розв'язання завдань кримінального провадження.

Прийняття Кримінального процесуального кодексу України, концептуальне змістовне оновлення сталих інститутів та поява нових, процеси конвергенції, практика Європейського суду з прав людини та Верховного Суду, реформаційні процеси в державі, які призвели до зміни правосвідомості суспільства в цілому – все це сприяло значному зростанню наукових досліджень, в яких у вимірі нової реальності були переглянуті багато догматичних підходів, що не відповідали потребам часу та ідеології людиноцентричності. Вітчизняна теорія доказового права вже має в своєму активі багато сучасних досліджень високої якості та здатних стати методологічним підґрунтям до подальших наукових розвідок.

Разом з тим, якщо кримінальна процесуальна теорія доказів та доказування протягом останніх років розвивається активно й продуктивно, то суміжне криміналістичне знання про особливості й специфічний інструментарій доказової діяльності від моменту здобуття Україною незалежності так і не було систематизовано й узагальнено на монографічному рівні. В цьому контексті викликає значний інтерес завдяки його актуальності та новаторському підходу представлене до уваги наукової громадськості дослідження молодого науковця Артема Володимировича Коваленка

«Криміналістичне вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні» (Коваленко А.В. Криміналістичне вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні : монографія. Київ : Алерта, 2024. 558 с.)

Видання складається із п'яти розділів, у яких автор логічно й послідовно викладає основні криміналістичні та релевантні кримінальні процесуальні наукові положення щодо особливостей здійснення доказової діяльності у кримінальному судочинстві.

У першому розділі рецензованої праці А. В. Коваленко запропонував новаторський погляд на концептуальні положення окремого криміналістичного вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні як складової загальної теорії криміналістики. Зокрема, автором висвітлено генезу вчення, його цільову проблематику, об'єкт, предмет і суб'єктів формування, мету, завдання та функції, сукупність методів наукового пошуку, юридичні, теоретичні та практичні підвалини, понятійно-категорійний апарат, архітекτονіку та місце цієї криміналістичної теорії в системі наукового знання.

Заслуговує на увагу використаний автором у межах другого розділу монографії підхід до визначення сутності та структури кримінального процесуального доказування відповідно до чинної моделі вітчизняного кримінального процесу. Окрім того, А. В. Коваленко обґрунтовано розширив традиційні криміналістичні підстави класифікації доказів у кримінальному провадженні, запропонував власне розуміння криміналістичних інструментів доказування та продемонстрував їх місце в загальній системі засобів кримінального процесуального доказування. Варто окремо відзначити, що автору вдалося гармонійно поєднати сучасні теоретичні положення кримінальної процесуальної і криміналістичної наук та сформулювати цілісний, комплексний підхід до розуміння природи доказування у кримінальному провадженні. Підхід автора заслуговує на його осмислення, ретельне вивчення, обговорення та подальший розвиток.

У третьому розділі праці детально розглянуто кримінальні процесуальні та криміналістичні засоби збирання доказів. Слід позитивно оцінити сформульовані автором наукові положення щодо сутності й засобів виявлення доказів (джерел, носіїв доказових відомостей), а також форм фіксації доказової інформації у кримінальному провадженні.

Четвертий розділ монографії присвячено кримінальним процесуальним та криміналістичним засобам дослідження доказів. Варто погодитися з автором, що головною формою дослідження доказів є судове дослідження. Водночас новаторським є підхід А. В. Коваленка щодо виокремлення попереднього та експертного дослідження, як форм опрацювання джерел (носіїв) доказової інформації, які передують судовому та сприяють його подальшому здійсненню.

Нарешті у п'ятому розділі рецензованого видання наведено авторське розуміння використання доказів як обґрунтування відповідною доказовою інформацією рішень уповноважених учасників кримінального провадження. А. В. Коваленко з'ясував сутність рішень у кримінальному провадженні, класифікував їх за низкою процесуально та криміналістично значущих підстав, а також висвітлив психологічний механізм прийняття рішень учасників процесу доказування у кримінальному провадженні.

Формулюючи власні висновки та рекомендації автор монографії спирається на належну емпіричну базу – результати узагальнення практики Європейського суду з прав людини, Верховного Суду, вироків національних судів першої інстанції у кримінальних справах, 100 ухвал слідчих судів судів першої інстанції, а також анкетування 272 фахівців у галузі кримінальної юстиції (109 (40,1%) слідчих, 42 (15,4%) прокурори,

40 (14,7%) адвокатів, 37 (12,9%) суддів, 35 (12,9%) науковців та 9 (3,3%) представників інших юридичних професій). Структура видання є логічною і впорядкованою. Текст праці характеризується високим науковим рівнем, а сформульовані автором висновки, пропозиції й рекомендації є теоретично та практично значущими.

Отже, монографія «Криміналістичне вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні» є комплексною, завершеною та ґрунтовною науковою працею, яка становить значний науковий інтерес та заслуговує уваги учених-дослідників проблем доказування у кримінальному судочинстві, практиків – суб'єктів та учасників доказової діяльності, а також здобувачів вищої правничої освіти. Монографія закладає наукове підґрунтя для нових наукових розвідок та збагачує інтелектуальний потенціал вітчизняної правничої науки.

Kaplina O., Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Honored Worker of Science and Technology of Ukraine, Head of the Department of Criminal Procedure, Yaroslav Mudryi National Law University (Kharkiv, Ukraine)

TIMELY SCIENTIFIC PUBLICATION ON THE DEVELOPMENT AND APPLICATION OF FORENSIC TOOLS IN CRIMINAL PROCEDURAL PROOF

The review is prepared for the monograph "The Forensic Doctrine on the Collection, Examination, and Use of Evidence in Criminal Proceedings" by Candidate of Legal Sciences, Associate Professor A. V. Kovalenko. The publication is dedicated to formulating the theoretical and praxeological foundations of a distinct forensic doctrine on the collection, examination, and use of evidence in criminal proceedings.

Key words: criminal proceedings, proof, forensic doctrine, evidence collection, evidence examination, evidence use, forensic tools.

Наукове видання

ВІСНИК

Луганського навчально-наукового інституту імені Е. О. Дідоренка

Науковий журнал

Випуск 1 (109), 2025

Українською та англійською мовами

Коректор І. М. Чудеснова

Комп'ютерне верстання О. І. Молодецька

Підписано до друку 01.05.2025 р.

Формат 60×84/8. Гарнітура Book Antiqua.

Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 25,11. Зам. № 0425/326

Наклад 100 прим.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»

65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1

Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

E-mail: mailbox@helvetica.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 7623 від 22.06.2022 р.